

**West-Friese
Archeologische
Rapporten 87**

Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven

Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen
en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en
Nieuwe Haven in Enkhuizen

C.P. Schrickx & D.M. Duijn
Met een bijdrage van J. Brozius

Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven

Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven in Enkhuizen

C.P. Schrickx & D.M. Duijn

Met een bijdrage van J. Brozius

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 87

Titel:	Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven. Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven in Enkhuizen.
OM-nummer:	47426
Projectnummer:	372
Opdrachtgever:	Scholtens Groep
Centrumcoördinaat:	148.281 / 523.766
Auteurs:	C.P. Schrickx (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) D.M. Duijn (archeoloog, Archeologie West-Friesland) J. Brozius (freelance historicus)
Redactie:	M.H. Bartels (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Veldwerk:	C.P. Schrickx (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) D.M. Duijn (archeoloog, Archeologie West-Friesland) M. Kossen (veldtechnicus, Archeologie West-Friesland) S. Gerritsen (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) A. Aarts (archeoloog) A. Weel (medewerker Archeologie West-Friesland) E. van Paridon (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) C. Aay (veldtechnicus, Archeologie West-Friesland) K. Kiestra (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) T. van Meurs (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) P. Oudheusden (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) F. Pennekamp (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) E. Winters-Ran (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) L. de Sitter-Homans (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) T. Perger (medewerker Archeologie West-Friesland) K. Zwaan (vrijwilliger) J. van Kouwen (stagiair Universiteit van Leiden) N. Tuinman (stagiair Universiteit van Leiden) T. Timmer (stagiair Saxion Hogeschool, Deventer) M. Schooneman (vrijwilliger) O. Ooievaar (vrijwilliger)
Determinatie keramiek:	C.P. Schrickx en D.M. Duijn
Determinatie kleipijpen:	J. van Oostveen (zelfstandig onderzoeker)
Determinatie leer:	A. Vissie-Hoogland en E. Winters-Ran (vrijwillig medewerkers Archeologie West-Friesland)
Determinatie metaal:	C.P. Schrickx en F. Postma (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland)
Determinatie overig:	C.P. Schrickx
Determinatie botanisch:	L. de Sitter-Homans
Fotografie objecten:	F. Schinning (archeoloog, Archeologie West-Friesland) en C.P. Schrickx
Kaartmateriaal:	D.M. Duijn, C.P. Schrickx en M. Kossen
Opmaak:	D.M. Duijn

© Archeologie West-Friesland 2016

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteurs.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

Inhoudsopgave

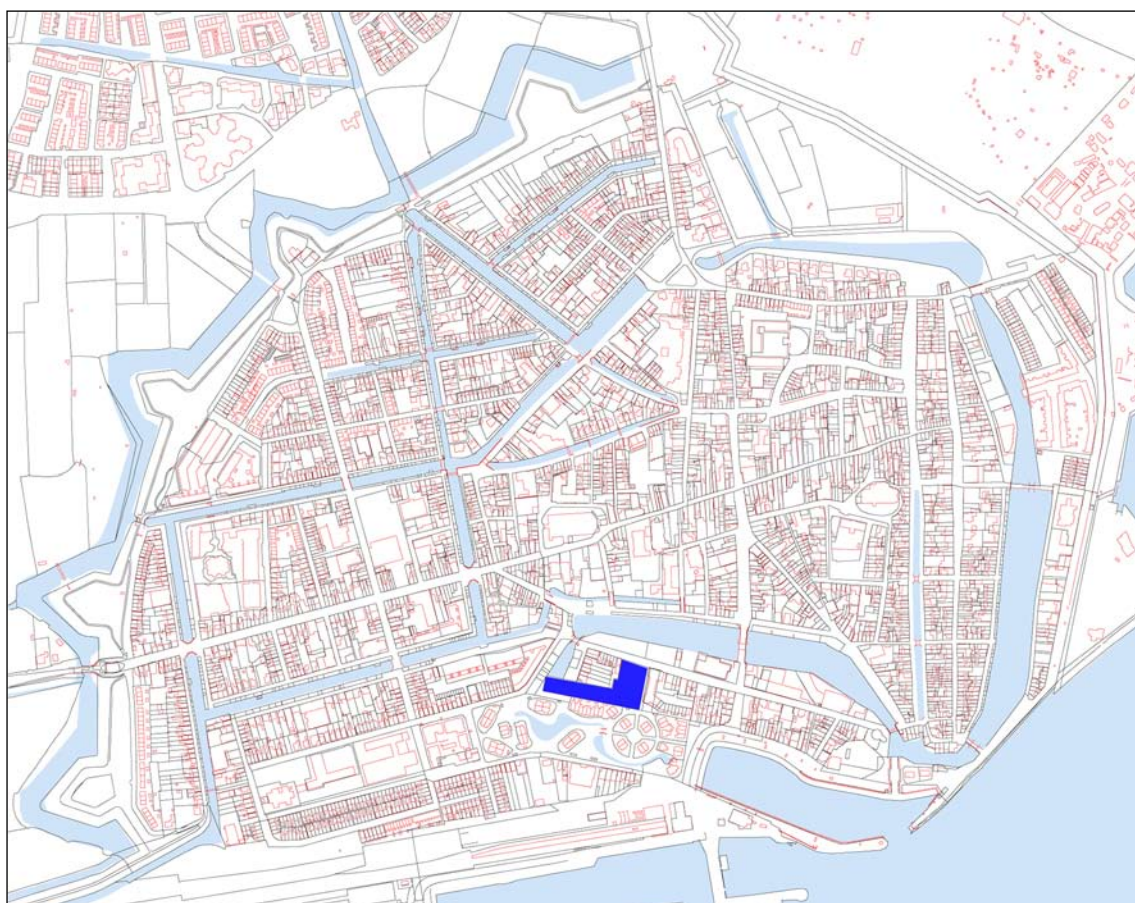
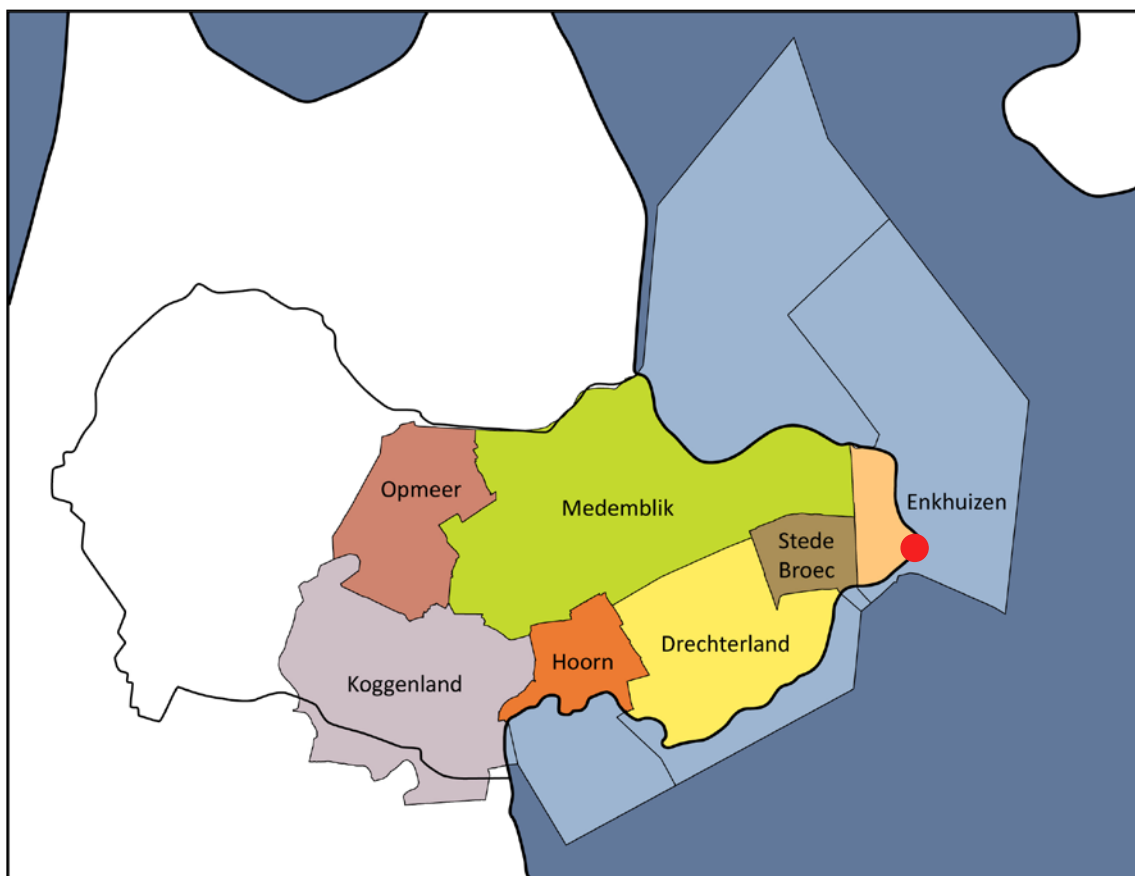
1. Inleiding	7
2. Historische achtergrond	11
2.1 Korte geschiedenis van Enkhuizen	11
2.2 Historische ontwikkeling plangebied	13
2.2.1 De periode tot 1590	13
2.2.2 Ophoging en huizenbouw	15
2.2.3 Bewoningsgeschiedenis	19
2.2.4 Het complex van de WIC	26
2.2.5 De 19 ^{de} en 20 ^{ste} eeuw	33
2.3 Enkhuizen en de West-Indische Compagnie (John Brozius)	40
2.3.1 Het plan van Usselincx	40
2.3.2 De West-Indische Compagnie en de zoutvaart	41
2.3.3 De West-Indische Compagnie en de slavenhandel	44
2.3.4 de stand van zaken in 1629	48
2.3.5 Vizier op Brazilië	50
2.3.6 De kamer van Enkhuizen	53
2.3.7 Het verval	56
2.3.8 Memorie van 1670	57
2.3.9 De doorstart	58
2.3.10 Het faillissement van de Compagnie	60
2.3.11 Een Enkhuizer slavenschip	61
2.3.12 Het fregat Paramaribo	63
2.3.13 De nalatenschap van de West-Indische Compagnie	65
3. Doel en methode van het onderzoek	67
3.1 Archeologisch vooronderzoek	67
3.2 Onderzoeksopdracht	68
3.3 Methode	69
3.4 Verstoringen	76
4. De periode tot 1590	79
4.1 Bodemopbouw	79
4.2 Stadsgracht	80
4.3 Afvalstort in de walkant	82
4.3.1 Keramiek	83
4.3.2 Metaal	88
4.3.3 Leer	92
4.3.4 Conclusie	93
5. Inrichting en huizenbouw vanaf 1590	95
5.1 Inrichting terrein 1590	95
5.1.1 Ophoging	95
5.1.2 Vondsten uit het ophogingspakket	96
5.1.3 Afsteken van de erven	101

5.2 Het Waaigat	104
5.2.1 Inleiding	104
5.2.2 Perceel 1: een huis aan het Waaigat (circa 1596?)	104
5.2.3 Perceel 2: een huis aan het Waaigat (circa 1596)	106
5.2.4 Steeg achter de percelen aan het Waaigat	111
5.2.5 Conclusie Waaigat	112
5.3 Perceel 4: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1595)	115
5.3.1 Funderingen	115
5.3.2 Kelder en vloer	116
5.3.3 Waterkelders	117
5.3.4 Steeg	125
5.3.5 Deelconclusie perceel 4	125
5.4 Perceel 5: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1596)	126
5.4.1 Sporen voorafgaand aan bouw huis	126
5.4.2 Funderingen en kelder	135
5.4.3 Vloeren en wanden	139
5.4.4 Waterkelders	141
5.4.5 Diverse vondsten in en rond huis	144
5.4.6 Deelconclusie perceel 5	144
5.5 Perceel 6: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1597)	147
5.5.1 Funderingen en een ophoging	147
5.5.2 Deelconclusie perceel 6	149
5.6 Perceel 7: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1592)	151
5.6.1 Funderingen en deuropeningen	152
5.6.2 Bedstedes	157
5.6.3 Vloeren, stookvloeren en goten	161
5.6.4 Plaatsje met waterput	170
5.6.5 Deelconclusie perceel 7	175
5.7 Perceel 8: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1615)	178
5.7.1 Funderingen	179
5.7.2 Kelder	182
5.7.3 Deelconclusie perceel 8	183
5.8 Perceel 9: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1600-1610)	187
5.8.1 Sporen voorafgaand aan bouw huis	188
5.8.2 Funderingen	190
5.8.3 Kelder	192
5.8.4 Bak en waterkelder	193
5.8.5 Deelconclusie perceel 9	195
5.9 Perceel 10: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1593)	198
5.9.1 Funderingen van het huis	198
5.9.2 Binnenmuren van het huis	201
5.9.3 Vloeren, goten en bedstedes in het huis	206
5.9.4 Aanbouw	209
5.9.5 Plaatsje achter het huis	212
5.9.6 Afvalkuil	220
5.9.7 Deelconclusie perceel 10	224
5.10 Perceel 11: schuren langs de Nieuwe Haven (circa 1593)	230

5.10.1 Schuren	230
5.10.2 Overige structuren op het perceel	232
5.10.3 Deelconclusie perceel 11	239
5.11 Perceel 12: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1594)	242
5.11.1 Funderingen en trap	243
5.11.2 Vloeren, stookvloeren en goten in het huis	250
5.11.3 Werkplaats achter het huis	258
5.11.4 Aanbouw achter het huis	261
5.11.5 Steeg, putten en afvalkuilen naast en achter het huis	266
5.11.6 Deelconclusie perceel 12	291
5.12 Perceel 13: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1595-1600)	298
5.12.1 Funderingen van het huis en een kelder	298
5.12.2 Het erf	302
5.12.3 Gebouw aan de noordzijde van het perceel	305
5.12.4 Een nieuw gebouw aan de noordzijde van het perceel	316
5.12.5 Deelconclusie perceel 13	319
5.13 Perceel 14 en 15: twee pakhuizen langs de Nieuwe Haven	327
5.13.1 Perceel 14: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1602)	327
5.13.2 Perceel 15: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1597)	334
5.13.3 Structuren uit de 19 ^{de} eeuw	336
5.13.4 Deelconclusie perceel 14 en perceel 15	338
5.14 Perceel 17: een werkplaats aan de Paktuinen (circa 1615)	344
5.14.1 Ophoging voorafgaand aan bouw houten loods	344
5.14.2 Een houten loods	345
5.14.3 Het erf	347
5.14.4 Deelconclusie perceel 17	353
5.15 Perceel 18: een perceel aan de Paktuinen	356
5.15.1 Gebouw	356
5.15.2 Het erf	357
5.15.3 Deelconclusie perceel 18	359
5.16 Perceel 19: een perceel aan de Paktuinen	363
5.16.1 Het erf	363
5.16.2 Deelconclusie perceel 19	368
5.17 Perceel 20: een huis aan de Paktuinen (circa 1601)	372
5.17.1 Funderingen	372
5.17.2 Het erf	374
5.17.3 Deelconclusie perceel 20	374
6. Het kantoor van de WIC	377
6.1 Funderingen	377
6.2 Binnenplaats	379
6.3 Deelconclusie	381
7. Vondstmateriaal	383
7.1 Aslaag (1610-1625/30) op perceel 18 en 19	383
7.1.1 Keramiek	383
7.1.2 Bouwkeramiek	415

7.1.3 Tabakspijpen (Jan van Oostveen)	416
7.1.4 Glas	417
7.1.5 Metaal	419
7.1.6 Leer	422
7.1.7 Hout	427
7.1.8 Divers	428
7.1.9 Conclusie	428
7.2 Tonput S202 (1600-1620) op perceel 12	430
7.2.1 Keramiek	430
7.2.2 Glas	432
7.2.3 Metaal	432
7.2.4 Hout	432
7.2.5 Overig	434
7.2.6 Conclusie	434
7.3 Waterput S200 (1760-1790) op perceel 12	435
7.3.1 Keramiek	435
7.3.2 Tabakspijpen	436
7.3.3 Bouwkeramiek	437
7.3.4 Glas	437
7.3.5 Metaal	437
7.3.6 Hout en leer	438
7.3.7 Overig	439
7.3.8 Conclusie	439
7.4 Losse vondsten	441
7.4.1 Keramiek	441
7.4.2 Metaal	442
 8. Houten elementen	 449
8.1 Hergebruikt scheepshout	449
8.2 Houten tonnen, kuipen en emmers	467
 9. Synthese	 485
9.1 Inleiding	485
9.2 Ontwikkeling van het gebied	486
9.2.1 De periode vóór 1590	486
9.2.2 Bouwrijp maken van het terrein in 1590	487
9.2.3 Omstreeks 1595	487
9.2.4 Omstreeks 1600	489
9.2.5 Omstreeks 1615	490
9.2.6 Omstreeks 1650	491
9.2.7 Omstreeks 1700	492
9.2.8 De kadastrale kaart van 1823	492
9.3 Onderzoeksthema's	486
9.3.1 Funderingswijzen	494
9.3.2 Houtgebruik	495
9.3.3 Ambacht	497
9.3.4 Keramiek uit de Gouden Eeuw	497

10. Beantwoording onderzoeksvragen	502
11. Publiciteit	509
12. Literatuur	512
Catalogus keramiek	
Aslaag op perceel 18 en 19	517
Tonput S202	585
Waterput S200	588
Bijlagen	
Bijlage 1	Perceel 16-18 WIC-kantoor
Bijlage 2	Fasekaart 1595
Bijlage 3	Fasekaart 1600
Bijlage 4	Fasekaart 1615
Bijlage 5	Fasekaart 1650
Bijlage 6	Fasekaart 1700
Bijlage 7	Fasekaart 1823
Bijlage 8	Profielen 1 t/m 5
Bijlage 9	Profielen 6 en 7
Bijlage 10	Tekeningen scheepshout
Bijlage 11	Tekeningen scheepshout
Bijlage 12	Tekeningen scheepshout
Bijlagen digitaal (www.archeologiewestfriesland.nl)	
Bijlage 13	Determinatielijst keramiek
Bijlage 14	Determinatielijst bouwkeramiek
Bijlage 15	Determinatielijst glas
Bijlage 16	Determinatielijst metaal
Bijlage 17	Determinatielijst leer
Bijlage 18	Determinatielijst been
Bijlage 19	Determinatielijst natuursteen
Bijlage 20	Determinatielijst hout
Bijlage 21	Determinatielijst schelp
Bijlage 22	Determinatielijst bot
Bijlage 23	Determinatielijst overige
Bijlage 24	Rapportage dendrochronologisch onderzoek (S. van Daalen)
Bijlage 25	Rapportage kleipijpen (J. van Oostveen)
Bijlage 26	Rapportage botanisch onderzoek (L. de Sitter-Homans)
Bijlage 27	Allesporenkaart 1:100

Afb. 1.1 De ligging van het plangebied binnen West-Friesland (boven, rode stip) en binnen het centrum van Enkhuizen (onder, blauwe vlak).

1 Inleiding

Van 10 juli tot en met 30 augustus 2013 (37 dagen) is in opdracht van Scholtens Groep door Archeologie West-Friesland een opgraving uitgevoerd binnen het plangebied Paktuinen Kwartier Fase 2 in het centrum van Enkhuizen (afb. 1.1). De eindverantwoordelijkheid was in handen van senior KNA-archeoloog drs. Michiel Bartels. De projectleider tijdens het veldwerk was KNA-archeoloog drs. Christiaan Schrickx. De andere leden van het vaste veldteam waren KNA-archeoloog drs. Dieuwertje Duijn en KNA-archeoloog drs. Marlijn Kossen (als veldtechnicus). Daarnaast behoorden gedurende een deel van het project tot het veldteam: senior-KNA-archeoloog drs. Sander Gerritsen, KNA-archeoloog drs. Anneke Aarts en veldmedewerker Aad Weel (metaaldetectie). Zij werden ondersteund door een aantal stagiairs: Niels Tuinman (Universiteit van Leiden), Jasper van Kouwen (Universiteit van Leiden), Tessa Timmer (Saxion) en Etienne van Paridon. Tevens hebben diverse vrijwilligers een bijdrage bij het veldwerk geleverd: Kees Zwaan, Theo van Meurs, Frank Pennekamp, Peter Oudheusden, Kees Kiestra, Timo Perger, Lies de Sitter, Els Winters, Owen Ooievaar en Manon Schooneman. Veldtechnicus Cees Aay heeft het zagen van de dendrochronologische monsters verzorgd. Tot slot is het graafwerk uitgevoerd door Wim Buis en Dirk Ruiter van Loon- & Aannemersbedrijf Fa W. Zwaan en Zn. uit Wijdenes.

De uitwerking van het onderzoek is verricht door Christiaan Schrickx en Dieuwertje Duijn. Bij het historisch onderzoek heeft John Brozius een bijdrage geleverd.

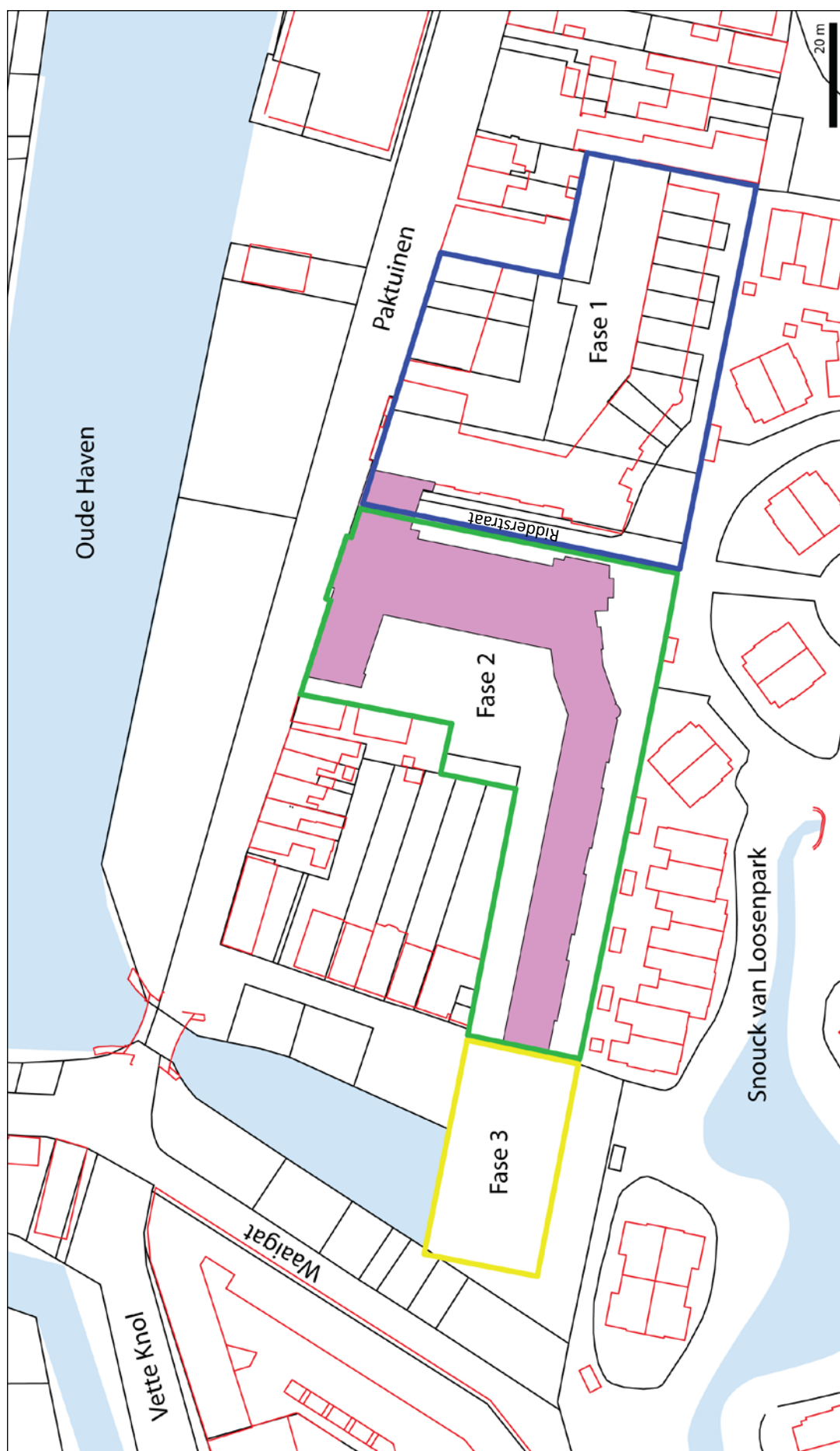
De verwerking van de grote hoeveelheid vondstmateriaal was niet mogelijk zonder de inzet van diverse stagiairs en vrijwilligers. Het bepalen van het EVE van de keramiek van een groot vondstcomplex is gedaan door stagiairs Amy van Saane en Jette van der Veen. Het puzzelen en plakken van de keramiek hebben vrijwilligers Kees Kiestra, Peter Oudheusden, Bert Balk, Leo van den Thillart en Dolf van Doorm op zich genomen. De leervondsten zijn geconserveerd en beschreven door Ans Vissie en Els Winters. De metalen voorwerpen zijn deels geconserveerd door Aad Weel en Etienne van Paridon. De takabspijpen zijn gedetermineerd door Jan van Oostveen. Het botanisch onderzoek is verricht door Lies de Sitter. De fotografie van de objecten tot slot is verzorgd door Fleur Schinning.

Een aantal onderdelen van de uitwerking zijn uitbesteed. De dendrochronologische monsters zijn onderzocht door Van Daalen Dendrochronologie en Dendro Research. De houten voorwerpen en een deel van de metalen voorwerpen zijn geconserveerd door Ton van der Horst (Archeo-Nautic). Twee objecten (gevlochten mand en teerstok/kanonwisper) zijn in opdracht van het Provinciaal Depot Noord-Holland geconserveerd door Restaura. Drie bijzondere borden van keramiek zijn tot slot gerestaureerd door Erik Kieft.

De aanleiding voor het onderzoek vormde de bouw van 41 huurwoningen en dertien koopwoningen binnen Paktuinen Kwartier Fase 2. De oppervlakte van het volledige plangebied bedraagt 3750 m², waarvan 1830 m² wordt bebouwd. Inmiddels is bij het schrijven van dit rapport de bebouwing gerealiseerd.

Het plangebied Paktuinen Kwartier Fase 2 maakt deel uit van het project Paktuinen Kwartier, gelegen tussen de Paktuinen, het Snouck van Loosenpark, de Spoorstraat en het Waaigat, en wordt gefaseerd uitgevoerd (afb. 1.2). Het gebied is opgedeeld in drie fasen:

- Fase 1: ten oosten van de Ridderstraat
- Fase 2: tussen de Ridderstraat en het Waaigat

Afb. 1.2 Fase 1, 2 en 3 binnen het plangebied Pakhuizen Kwartier. Binnen fase 2 in paars/roze de contour van de nieuwbouw.

- Fase 3: ter plaatse van het Waaigat

Dit rapport handelt uitsluitend over Paktuinen Kwartier Fase 2.

Voor Paktuinen Kwartier Fase 2 en 3 is in 2013 in opdracht van Scholtens Groep door Archeologie West-Friesland een aanvullend archeologisch bureauonderzoek geschreven.¹ Hierin is op basis van historische gegevens, historisch kaartmateriaal en bekende verstoringen een gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied opgesteld. In de verwachting is een onderscheid gemaakt in vijf thema's: (1) stadsmuur en verdedigingsstoren, (2) gedempte verdedigingsgracht, (3) ophogingslaag 1590/1591, (4) woonhuizen en erven en (5) kantoor en pakhuis van de WIC. Dit document heeft inhoudelijk een sturende rol bij het verdere onderzoek gespeeld.

Op basis hiervan is door Archeologie West-Friesland een Programma van Eisen (PvE) met bijbehorend werkputtenplan opgesteld. In het PvE zijn de eisen geformuleerd waaraan de opgraving en de rapportage moeten voldoen. Tevens zijn per thema vraagstellingen geformuleerd waarop in dit rapport antwoord dient te worden gegeven.

Afb. 1.3 De sporen in werkput 11 worden blootgelegd.

In dit rapport worden de resultaten van de opgraving Paktuinen Kwartier Fase 2 (OM-nr 47426, project 372) weergegeven. De rapportage bestaat uit drie delen. In het eerste deel worden de historische gegevens met betrekking tot het onderzoeksterrein en de directe omgeving uiteengezet. Hierbij zijn zoveel mogelijk beschikbare primaire en secundaire historische bronnen gebruikt. Speciale aandacht gaat uit naar de WIC. In het tweede deel worden per perceel de aangetroffen sporen en vondsten geanalyseerd. In het derde deel worden enkele vondstcomplexen apart besproken. Tevens is een catalogus van de keramiek uit deze vondstcomplexen toegevoegd. Achterin het rapport zijn als bijlagen de determinatielijsten opgenomen.

1 Duijn 2013.

De rapportage volgt de eisen die daaraan worden gesteld in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) versie 3.3, en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn versie 2013.

Woord van dank

De weg naar de totstandkoming van de tweede fase van de nieuwbouw en het voorafgaand archeologisch onderzoek aan de Paktuinen was lang en complex. Dit werd mede veroorzaakt door de economische crisis die in 2008 Nederland trof. Door de grote inspanningen van overheid, eigenaren en ontwikkelaars is het toch gelukt het project te realiseren. Daarom gaat dank uit naar Jan Slagter, Jacco Eenkoorn en Frank Weghaus, ambtenaren van de Gemeente Enkhuizen. Hendrik Boland, Gerrit Wijnne en Klaas Kok als wethouders archeologie van de Gemeente Enkhuizen zorgden dat erfgoed op de agenda bleef staan. De Vereniging Oud Enkhuizen in de persoon van Klaas Koeman bleef het project met volle interesse volgen en zorgde voor draagvlak in de Enkhuizer gemeenschap. Architect Arné Peeters communiceerde helder over alle bouwtechnische zaken en de verwerking van het erfgoed in het project. De communicatie verliep vlot dankzij Jade Koster (Gemeente Enkhuizen) en Tineke de Blank (Scholtens Projecten). De belangen van de bewoners werden behartigd door Freek Jans. Gerard Bergenhenegouwen zorgde namens Welwonen voor een voortvarende gang van zaken. Dankzij de nauwe betrokkenheid van John Noordeloos, projectleider bij Scholtens Projecten en Guido Scholtens, directeur van de Scholtens Groep, kreeg het erfgoed en de archeologie van dit bijzondere en omvangrijke deel van de 'vermaarde koopmansstad Enkhuizen', de plek die het verdiende.

Michiel Bartels

2 Historische achtergrond

2.1 Korte geschiedenis van Enkhuizen

Enkhuizen ligt in het oosten van West-Friesland, aan het einde van de oost-west georiënteerde bewoningsas die door het midden van Drechterland loopt: de Streekweg. De aan deze weg gelegen dorpen bevonden zich oorspronkelijk noordelijker langs een oudere bewoningsas (de Kadijk). Deze as met de aanliggende dorpen is onder invloed van de vorderende veenontginningen verplaatst naar de locatie van de huidige Streekweg.² In eerste instantie werd gedacht dat deze verplaatsing in de 13de eeuw had plaatsgevonden, maar archeologische vondsten uit Enkhuizen wijzen uit dat al in de 12de eeuw bewoning langs de Streekweg aanwezig was.

De stad Enkhuizen is ontstaan uit een samensmelting van twee dorpen: Enkhuizen en Gommerskarspel. De kern van Gommerskarspel lag waarschijnlijk bij de huidige Westerkerk; de locatie van het oude Enkhuizen moet gezocht worden in het huidige IJsselmeer. Het verdronken vissersdorp is in het verleden vaak gesitueerd ten zuidoosten van de huidige stad.³ Meer waarschijnlijk is echter dat het dorp ook langs de Streekweg lag, die oorspronkelijk verder naar het oosten door zal hebben gelopen.

Door de aanleg van de Westfriese Omringdijk over het tracé van de Breedstraat in de 13de eeuw kwam het oude Enkhuizen buitendijks te liggen. Ten gevolge van de stijgende zeespiegel en het afslaan van dit buitendijkse land is het dorp door zijn inwoners geleidelijk verplaatst naar het gebied binnen de Omringdijk. Als gevolg van deze verplaatsing kwam Enkhuizen tegen Gommerskarspel aan te liggen. In 1356 kregen beide dorpen stadsrechten en werden zij door graaf Willem V onder de naam Enkhuizen officieel samengevoegd tot een juridische eenheid. In de tweede helft van de 14de eeuw kreeg Enkhuizen steeds meer een stedelijk karakter door de aanleg van havens en het oprichten van poorten en verdedigingswerken. Tevens vond de bouw van de eerste publieke gebouwen plaats, waaronder een stadhuis, gasthuis en waag.⁴

Pas na de St. Elizabethvloed van 1421 werd het buitendijks gelegen Enkhuizen definitief opgegeven. Op dat moment was waarschijnlijk alleen de kerk hier nog aanwezig. Deze werd afgebroken en vanaf 1423 begonnen de Enkhuizenaren met de bouw van de huidige Zuiderkerk, gewijd aan St. Pancratius.⁵ Iets later werd de Westerkerk, gewijd aan St. Gummarus, door de parochianen van Gommerskarspel vergroot. In de 15de eeuw werden vier kloosters in Enkhuizen opgericht, namelijk drie vrouwenkloosters bij de Westerkerk en een mannenklooster bij de Zuiderkerk. Onder druk van de gespannen politieke situatie door de Hoekse en Kabeljauwse twisten begon men in 1489 de hele stad met wallen te omgeven. De Westerkerk en omliggende kloosters kwamen hierbij binnen de stadsomwalling te liggen.⁶

Onder invloed van de groeiende haringvisserij en handel steeg het bevolkingsaantal van Enkhuizen en verdichtte de bewoning in de 16de eeuw. De dichte bebouwing van houten huizen met rieten daken bracht echter het risico van grote stadsbranden met zich mee. Diverse voorschriften (keuren) van het stadsbestuur dwongen de inwoners van Enkhuizen om hun

2 Besteman 1990, 111-112.

3 Bijvoorbeeld Willemsen 1988, 25; Jelgersma 1979; Bruin 1997.

4 Willemsen 1988, 25-26.

5 Jelgersma 1979, 20-22.

6 De Vries 1987, 10.

huizen in baksteen te bouwen.⁷ Hierdoor veranderde de middeleeuwse houten stad in de 16de eeuw in een stad van steen.⁸ Tevens werd de Oude Haven aan de zuidzijde van de stad uitgegraven. Deze haven werd beschermd door de in 1540 gebouwde Drommedaris. De kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 geeft een goed beeld van Enkhuizen in die tijd (afb. 2.1). In 1560 werd het havenareaal van de stad opnieuw vergroot door de aanleg van de Vissers- en Oosterhaven.⁹

Afb. 2.1 Enkhuizen op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560.

Tussen 1590 en 1607 vond een grootschalige stadsuitbreiding plaats aan de west- en noordzijde van Enkhuizen (afb. 2.2). De stadsmuren en torens werden vervangen door moderne verdedigingswerken in de vorm van aarden wallen en bastions. Tevens werden tussen 1593 en 1618 nieuwe havens binnen de stad gegraven, namelijk de Nieuwe Haven, Oude Buishaven en Nieuwe Buishaven.¹⁰

Rond 1620 bereikte de economische bloei van Enkhuizen zijn piek. Op dat moment woonden ongeveer 21.000 mensen binnen de vest. De bloei was in de eerste plaats te danken aan

7 Bijvoorbeeld: WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 95 (15 sep. 1590): 'datmen by publicatie zullen verbieden dat nijemant van nu voortan hem vervordere eenige huijsen te timmeren met houten wanden ofte gevels dan alleen met steenen wande ende gevels'.

8 Willemsen 1988, 27.

9 De Vries 1987, 12.

10 De Vries 1987, 13.

Afb. 2.2 Enkhuizen op de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666.

de haringvisserij. Hiernaast speelden de handel en scheepvaart een grote rol, met name de Sontvaart (handel op het Oostzeegebied), kust- en Straatvaart (handel op Frankrijk en landen langs de Middellandse Zee) en handel met Azië door de VOC. Rond het midden van de 17de eeuw was de bloeiperiode voorbij en vond op zowel economisch als demografisch gebied verval plaats. De belangrijkste oorzaak hiervan waren de problemen binnen de haringindustrie. Veel andere industrieën in de stad, bijvoorbeeld de kuiperijen, touwslagerijen en zoutziederijen, waren in meer of mindere mate afhankelijk van de haringvisserij en zij werden meegezogen in de neerwaartse spiraal waarin de visserij zich bevond. Hiernaast verslechterde de positie van Enkhuizen als handelsstad, onder andere door stijgende concurrentie van Amsterdam en het buitenland. Het dieptepunt van de crisis werd bereikt rond 1850, toen Enkhuizen nog slechts ca. 5000 inwoners telde. De leegloop had als gevolg dat veel huizen werden gesloopt en de stad een bijna landelijk karakter kreeg.¹¹

2.2 Historische ontwikkeling plangebied

2.2.1 De periode tot 1590

Het gebied rond de Paktuinen is pas in de 16de eeuw onderdeel geworden van de stad Enkhuizen. In 1542 begon men met het uitgraven van de Oude Haven ten zuiden van de stad.¹² Door de aanleg van de haven verschoof de grens van de stad en daarom moesten ten zuiden van de haven nieuwe verdedigingswerken worden gemaakt. Na 1546 is een bakstenen verdedigingsmuur

¹¹ Willemsen 1988, 157-161.

¹² Brandt 1666, 67.

gebouwd tussen de Drommedaris en Prinsenstraat.¹³ Deze muur lag waarschijnlijk langs of onder de huidige Paktuinen. Langs de muur bouwde men drie rechthoekige torens en op de hoek richting de Prinsenstraat lag een rondeel (de Pieter Groes toren). Ten zuiden van de stadsmuur lag een brede verdedigingsgracht. Op de kaart van Jacob van Deventer is de situatie rond 1560 afgebeeld (afb. 2.3). De stadsmuur met torens en de verdedigingsgracht zijn duidelijk zichtbaar. Langs de stadsmuur is een straat weergegeven (witte streep met stippen). Deze straat ligt waarschijnlijk op dezelfde locatie als de huidige Paktuinen. Op de strook grond tussen de stadsmuur en de Oude Haven staan enkele gebouwen, maar de kaart is niet gedetailleerd genoeg om iets over de aard van deze bebouwing te kunnen zeggen.

Afb. 2.3 Uitsnede uit de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560. De zwarte contour geeft bij benadering de ligging van het plangebied weer.

De situatie is meer gedetailleerd ingetekend op de kaart van Wagenaar uit 1577 (afb. 2.4). Op de strook grond tussen de haven en stadsmuur zijn scheepswerven afgebeeld. Ook uit historische bronnen blijkt dat hier schepen werden gebouwd.¹⁴ Naast de scheepswerven zijn op de kaart gebouwen met omheinde erven getekend en stapels hout. De stapels hout stellen waarschijnlijk houttuinen voor, oftewel opslagplaatsen van hout. De functie van de gebouwen met omheinde erven is niet zeker, maar wellicht gaat het om haringpakkerijen: werkplaatsen waar haring werd verpakt in tonnen. Dat hier mogelijk reeds vóór 1590 haringpakkerijen waren gevestigd, blijkt wellicht uit een passage uit de kroniek van Brandt uit 1666 bij het jaar 1590. Hij vermeldt dat voorafgaand aan het graven van de Nieuwe Haven een gat werd gemaakt in de stadsmuur langs de huidige Paktuinen, naast een haringpakkerij: *"In den aenvangk van 't delven is er bij westen de haeringpakkerij van wijlen P. Jansz. Swaeroog een gat door de stadts muur gebroken en een kleine brugge over de gracht geleit. Dit wierdt het Waterpoortken geheten: daer sedert de straete haeren naem van behielt."*¹⁵ De laatst genoemde straat is de huidige Spoorstraat, voorheen Het Waterpoortje geheten. Haringpakkerijen werden ook wel paktuinen genoemd.¹⁶ Het is dus goed mogelijk dat de straatnaam Paktuinen van deze 16de-eeuwse haringpakkerijen is afgeleid.¹⁷

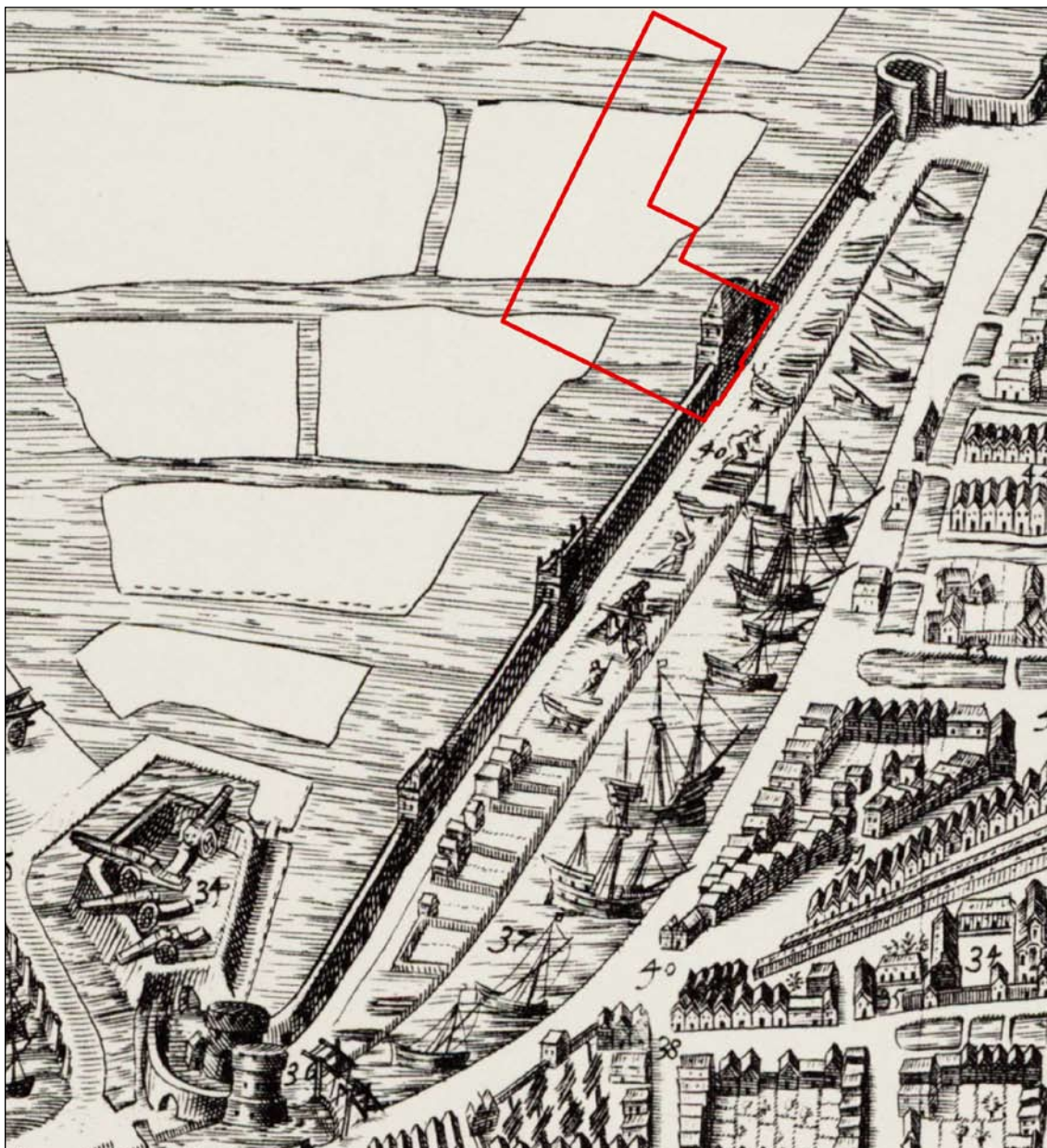
13 Brandt 1666, 70.

14 Brandt 1666, 67.

15 Brandt 1666, 189. Het is onduidelijk of Brandt hier een haringpakkerij in 1590 bedoelt of om de locatie aan te geven een haringpakkerij in zijn eigen tijd (1666). Pieter Jansz. Swaeroogh is in 1631 overleden (1544-1631).

16 Online Middelnederlands Woordenboek.

17 In de trouwboeken van Enkhuizen komt de naam Paktuinen voor het eerst voor in 1577 bij het huwelijk van Jan Hendrickz en Jannicken Jochems.

Afb. 2.4 Uitsnede uit de kaart van Wagenaar uit 1577. De rode contour geeft bij benadering de ligging van het plangebied weer.

2.2.2 Ophoging en huizenbouw

In 1590 begon de grote stadsuitbreiding van Enkhuizen: rond de middeleeuwse stadskern werd van zuidwest naar noordoost een nieuwe, brede schil gelegd. In dit nieuwe stadsdeel was ruimte voor nieuwe woonhuizen, havens en industrieën, waar door de grote economische bloei van Enkhuizen veel behoefte aan was. Ten zuiden van en parallel aan de Oude Haven werd, waarschijnlijk tussen mei en oktober 1590, de Nieuwe Haven uitgegraven.¹⁸ De Oude Haven bestaat tot op de dag van vandaag, maar de Nieuwe Haven is aan het einde van de 19^{de}

¹⁸ WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 62 (13 mei 1590): 'datmen tasteck van(de) haven sullen laten blijven als tselve affgesteken is'.

WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 96 (8 okt. 1590): 'worden burgem(eeste)r(e)n geauctoriseert om palen te laten slaen opte nieuwe gemaecte haven tot verpachtinge van(de) erfven aldaer mits dat de binnenwateren zullen blijven'.

Tevens: 'datmen de caije van(de) haven die nu buijten de kete poorte gemaect zal worden zullen maken derdehalff voet [=2½ voet] boven een dagelijcx water en(de) voorts een weinich opdragen(de) ofte ruggen(de) nae eijsch v(ande) werck'.

eeuw grotendeels gedempt. Alleen de oostzijde van de haven is blijven bestaan en heet nu de Buitenhaven. Op het gedempte gedeelte van de Nieuwe Haven verrees eind 19de eeuw het Snouck van Loosenpark.

Eind 1590 (resolutie 3 november) is de verdedigingsgracht langs de stadsmuur op de locatie van de Paktuinen gedempt.¹⁹ In maart 1591 werd besloten tot het maken van straten aan weerszijden van de Nieuwe Haven.²⁰

In november 1590 is voor het eerst sprake van erven aan de Nieuwe Haven: de kortste erven zouden 90 voet lang (=29,3 meter) worden.²¹ In februari 1591 worden erven van 24 voet breedte genoemd, maar het is onzeker waar deze werden uitgezet.²² De erven (waarschijnlijk het hele gebied ten zuiden van het Handvastwater) werden vanaf december 1591 verhuurd en verkocht.²³

De erven ten zuiden van de Nieuwe Haven werden bestemd voor scheepswerven en zijn vanaf januari 1592 verkocht.²⁴ Het Waaigat, de verbinding tussen de Oude en Nieuwe Haven, is gemaakt in 1592. In april 1592 werd verder gegaan met het maken van stegen, straten en bruggen in het nieuwe stadsdeel.²⁵

Vanaf december 1591 komen in de transport- en hypotheekakten van Enkhuizen transacties van erven aan de noordzijde van de Nieuwe Haven voor. Helaas is het vooralsnog niet mogelijk eigenaren aan specifieke percelen te koppelen. Dat komt doordat de boeken vanaf 1599 ontbreken en pas weer aanvangen in 1657, waardoor een koppeling aan latere gegevens (bijvoorbeeld belastingkohieren) niet mogelijk is.

Aan de Paktuinen werden in deze jaren nog geen erven door de stad uitgegeven. In januari 1595 verzochten eigenaren van erven aan de Nieuwe Haven of zij de grond achter hun erven mochten kopen.²⁶ De stad wees dit verzoek af. Vervolgens besloot het stadsbestuur in juni 1596 tot de afbraak van de oude stadsmuur.²⁷ In een akte uit dat jaar is sprake van het

19 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 101 (30 okt. 1590): 'datmen de stede gracht strecken(de) van willigenburch tot pieter groes toren sullen dammen en(de) tot een strate maken en(de) datmen de caije responderen(de) opte haven ten minsten breet maken zal tsestich voeten'.

20 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 129 (9 mrt 1591): 'datmen de strate an weder zijde van(de) haven buijten de kete poorte sullen maken volgen(de) de hoechte van(de) sluijthouten en(de) al rijsen(de) naede huijsen op 20 voeten rijsen 7 voeten boven een dagelijcx water en(de) de drempel van(de) huijsen noch daer boven dan datmen eerst uuijt eender hant sullen de strate laten hoogen mit sant en(de) dat deur goede mannen bij mijns heeren daer toe t'ordonneren, alles tot coste van(de) cooperen vande selven erfven'.

21 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 103 (17 nov. 1590): 'datmen de langhte van(de) erfven opte nieuwe haven sullen affsteken en(de) verpachten de cortste van 90 voeten en(de) daeraen volgen(de) naer eijschen'.

22 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 174 (12 jan. 1591): 'datmen de erfven sullen affsteken op 24 voeten wijt'.

23 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 174 (2 dec. 1591): 'datmen die erfven sullen verpachten als die alsnu affgesteken zijn en(de) noch bij burgerm(eeste)r(e)n affgesteken sullen worden' en 'is geresolveert datmen terstont billietten sullen affgeven en(de) anslaen datmen opten XIIe deser maent de stede erfven inde vergrootinge besuijden de gouwe gelegen sullen vercopen ofte verpachten'.

24 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 175 (12 dec. 1591): 'datmen de suijtzijde van(de) nieuwe haven an(de) ketecant sullen onterieft laten leggen tot timmerwerven'.

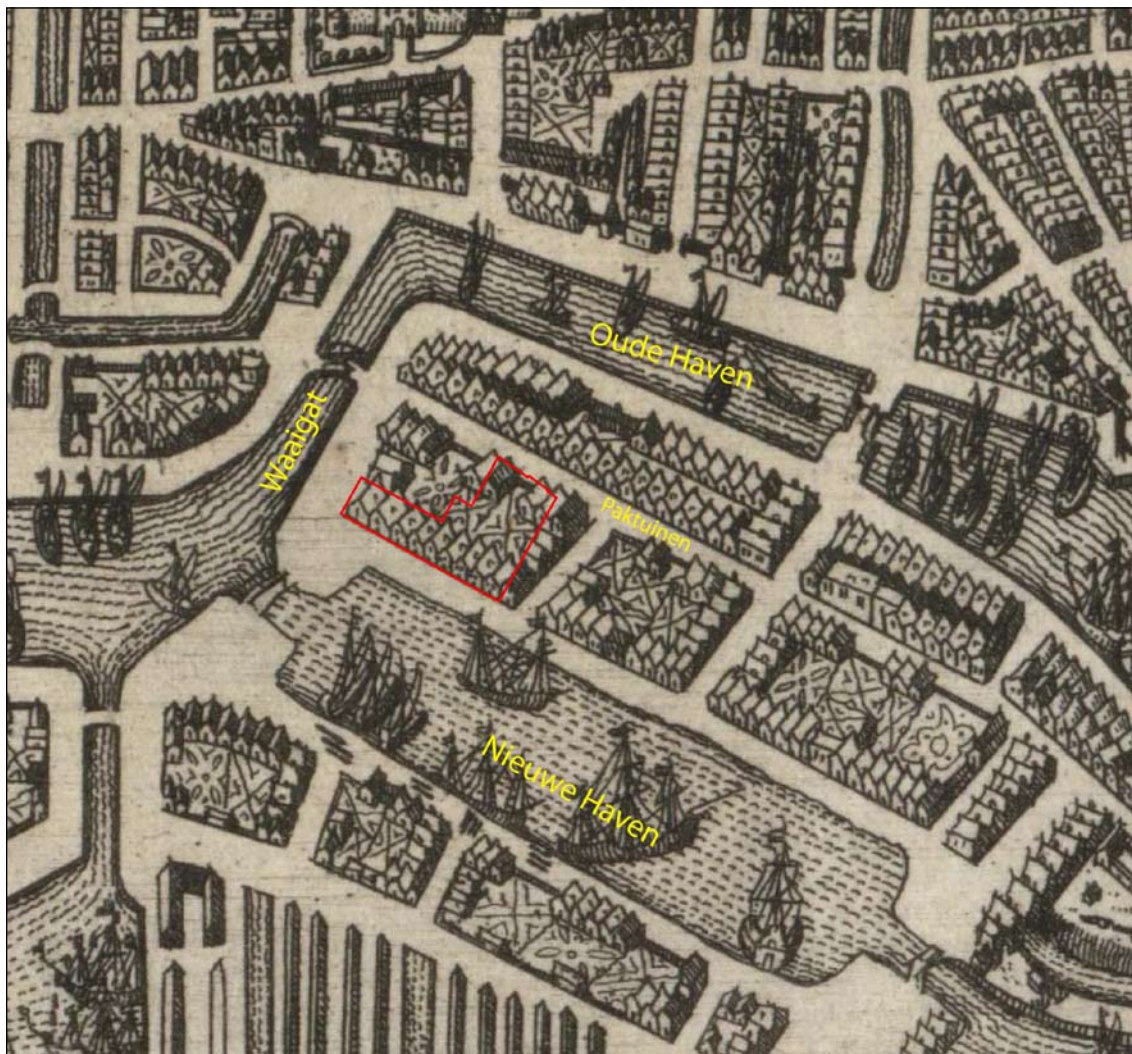
WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 186 (28 jan. 1592): 'datmen de erfven opgehouden en(de) liggende ande nieuwe haven buijten de kete poorte sullen vercoopen tot timmerwerfven alleene en9de) dat int openbaer'.

25 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 198 (15 apr. 1592): 'datmen voer dit loopende jaer sullen surtheren mit het maken van(de) ongemaecte wallen en(de) datmen precederen sullen tot het maken van(de) stegen, straten en(de) bruggen inde verpachte plaetsses noodich behooren(de) gemaect te worden volgen(de) de verpachtinge'.

26 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 273 (16 jan. 1595): 'op tversoeck van(de) bueren van(de) noortzijde van(de) nieuwe haven om in coope te hebben de erfven after hare huijsen responderende an(de) mu(re) van(de) packtuijn etc. is geresolveert datmen de selve erfven voor dese tijt nuijet en sullen vercopen'.

27 WFA, OAE, inv.nr. 251, fol. 36 (18 juni 1596): 'dat geprocedeert zal worden tot affbreckinge van(de) oude muer'.

afbreken van de torens.²⁸ Waarschijnlijk zijn de erven aan de Paktuinen daarna verpacht of verkocht. De naam Paktuinstraat (Packtuijnstraete) duikt voor het eerst in de bronnen in december 1596 op.²⁹

Afb. 2.5 Uitsnede uit de kaart van Guicciardini uit 1634. De rode contour geeft de ligging van het plangebied weer.

Ondanks het dikke ophogingspakket dat in 1590 werd opgeworpen (zie archeologische resultaten) bleef het gebied tussen de Oude Haven en de Nieuwe Haven kwetsbaar voor wateroverlast. Bij de grote stormvloed van 1775 meldde het stadsbestuur van Enkhuizen dat *'het water over de dijken van ons binnen havens gestroomd [is] en wel bepaald van 't soogenaamde turf-dragers-huijsje af tot voorbij de Paktuijns-brug'*.³⁰ Het verslag vervolgt: *'niet tegenstaande dese voorsorge stond de geheele Paktuijn-straat en Nieuwe Haven alreede onder water, soo dat de menschen aldaar in hunne boven-huijsen sig moesten ophouden'*.

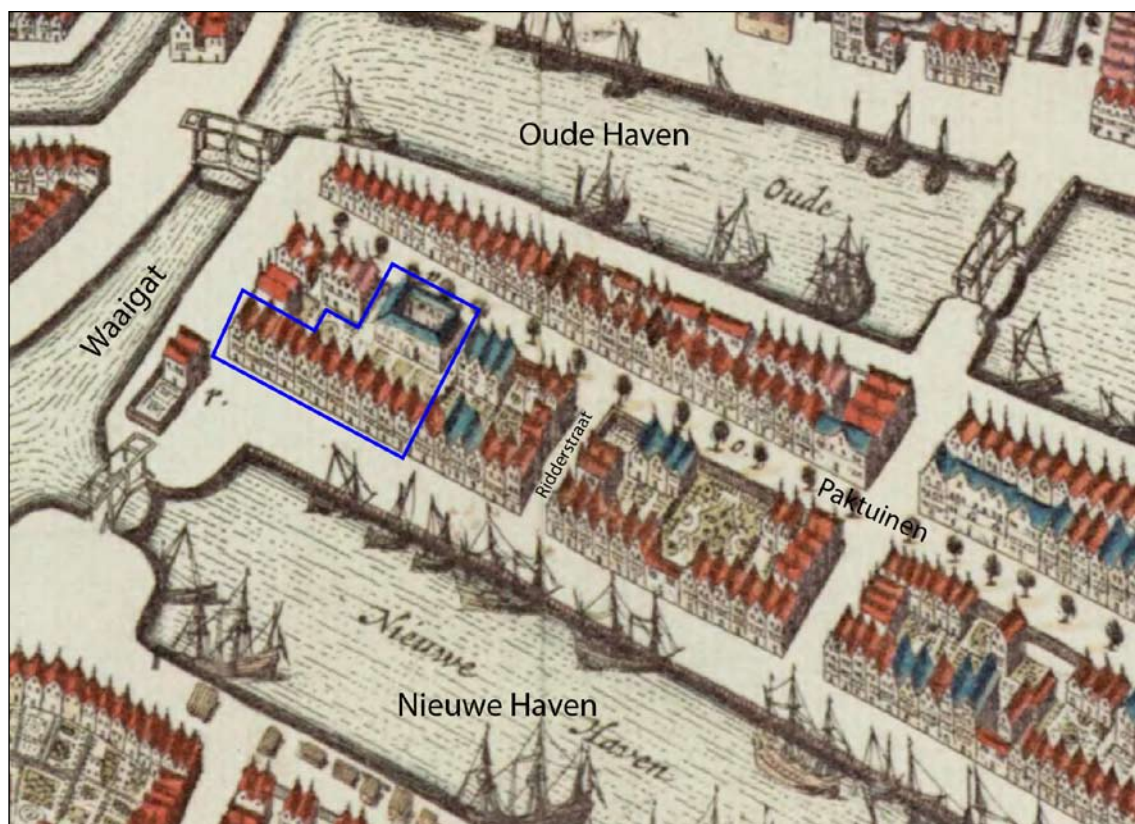
Op de vroegste kaart uit de 17de eeuw, de kaart van Guicciardini uit 1634, is zichtbaar dat op dat moment de meeste erven tussen de Oude en Nieuwe Haven waren bebouwd (afb. 2.5).

²⁸ WFA, ONA, 845 A110.

²⁹ WFA, transport & hypotheekakten, inv.nr. 4953, 18 dec. 1596. De naam Ridderstraat komt voor vanaf 1597.

³⁰ WFA, OAH, inv.nr. 2480.

Alleen langs de Paktuinen zijn nog enkele onbebouwde percelen aanwezig. Van scheepswerven ten zuiden van de Nieuwe Haven is ten tijde van het maken van deze kaart geen sprake meer. De scheepswerven zijn waarschijnlijk rond 1619 verplaatst naar de noordzijde van de pas aangelegde St. Pietershaven.

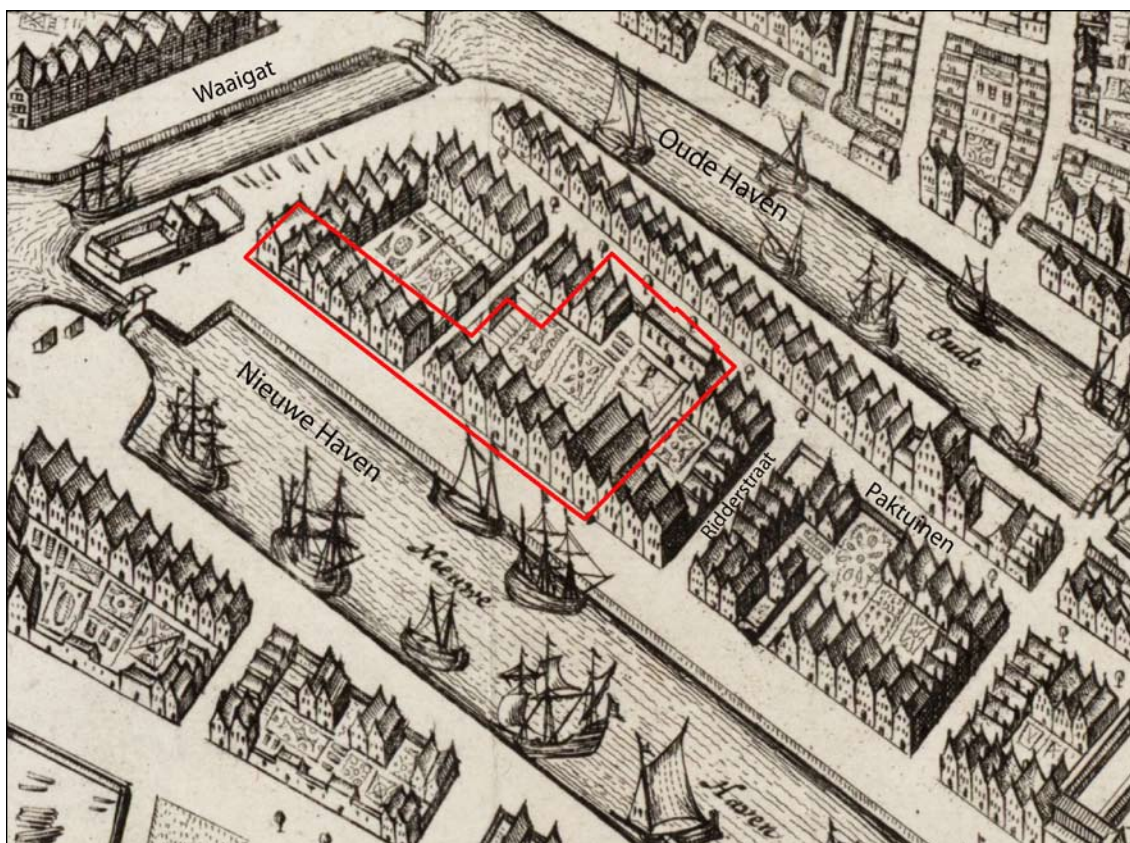
Afb. 2.6 Uitsnede uit de kaart van Blaeu, uitgegeven in 1649. De blauwe contour geeft de ligging van het plangebied weer.

De kaart van Blaeu is gemaakt rond 1640 en uitgegeven in 1649 (afb. 2.6). In feite is het een kopie van de kaart van Guicciardini, maar met enkele toevoegingen. Een van deze toevoegingen is het gebouw van de West-Indische Compagnie aan de Paktuinen.

De kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666 wordt als de meest nauwkeurige kaart voor 17de-eeuws Enkhuizen beschouwd (afb. 2.7). Ook op deze kaart is het gebouw van de WIC afgebeeld, evenals een (vrijwel) gesloten rij huizen langs de Nieuwe Haven en Paktuinen. Op deze kaart wordt ongeveer halverwege de gevelrij aan de Nieuwe Haven tussen de Ridderstraat en het Waaigat een steeg weergegeven. Het noordelijke deel van deze steeg bestaat nog steeds en bevindt zich pal ten noorden van het Hofje van Glas. De opgraving toont aan dat deze steeg inderdaad oorspronkelijk doorliep naar de Nieuwe Haven (zie hoofdstuk 5). Aan de steeg stonden diverse kleine huizen, zoals blijkt uit de verponding van 1630 (zie onder).

De Paktuinen en de straat langs de Nieuwe Haven waren geplaveid. Dit blijkt uit een resolutie uit 1661 waarin werd bepaald dat de noordzijde van de Nieuwe Haven opnieuw zal worden bestraat met dezelfde steen als er al lag.³¹ Langs de huizen lagen over een breedte van vier voeten (circa 1,30 meter) klinkers (straatstenen). De weg was waarschijnlijk verhard met keien. Als opzichters van de werkzaamheden tussen de Ridderstraat en het Oude West-

31 WFA, OAE, inv.nr. 243.

Afb. 2.7 Uitsnede uit de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666. De rode contour geeft de ligging van het plangebied weer.

Indische Huis werden Broer Sipkesz. en Job Pietersz. Havenmeester aangesteld, die beide hier woonden. Ook de Paktuinen werd opnieuw bestraat en hier lagen langs de huizen klinkers over een breedte van vijf voeten (circa 1,63 meter). Als opzichters over de werkzaamheden van het gedeelte van de Paktuinen van Jan Simons brug (de brug over het Waaigat) tot aan de Ridderstraat werden Dirck Dop en Mr Marten van Zel benoemd.

2.2.3 Bewoningsgeschiedenis

Een beeld van de eigenaren en huurders van de huizen verkrijgen we voor het eerst in het verpondingsregister van 1630.³² Eerst wordt de Paktuinen (Paktuynstraet) opgesomd, daarna volgt de Brugstraat (Burghstraet), vervolgens de Nieuwe Haven (Zuijderhaven) met enkele stegen (Waterpoortsteijer=Spoorstraat, Ridderstraat) om te eindigen bij de Ossebuurt (Ossebuijrt). Op basis van de reconstructie van de percelen (afb. 2.8) en de hoogte van de aanslagen in de verponding kunnen diverse personen aan percelen worden gekoppeld. De bewoningsgeschiedenis is aangevuld met gegevens uit de doop-, trouw- en begraafboeken van Enkhuizen en de registers van de 200^e penning.³³

Perceel 1

Eigenaar: Willem Willemsz.

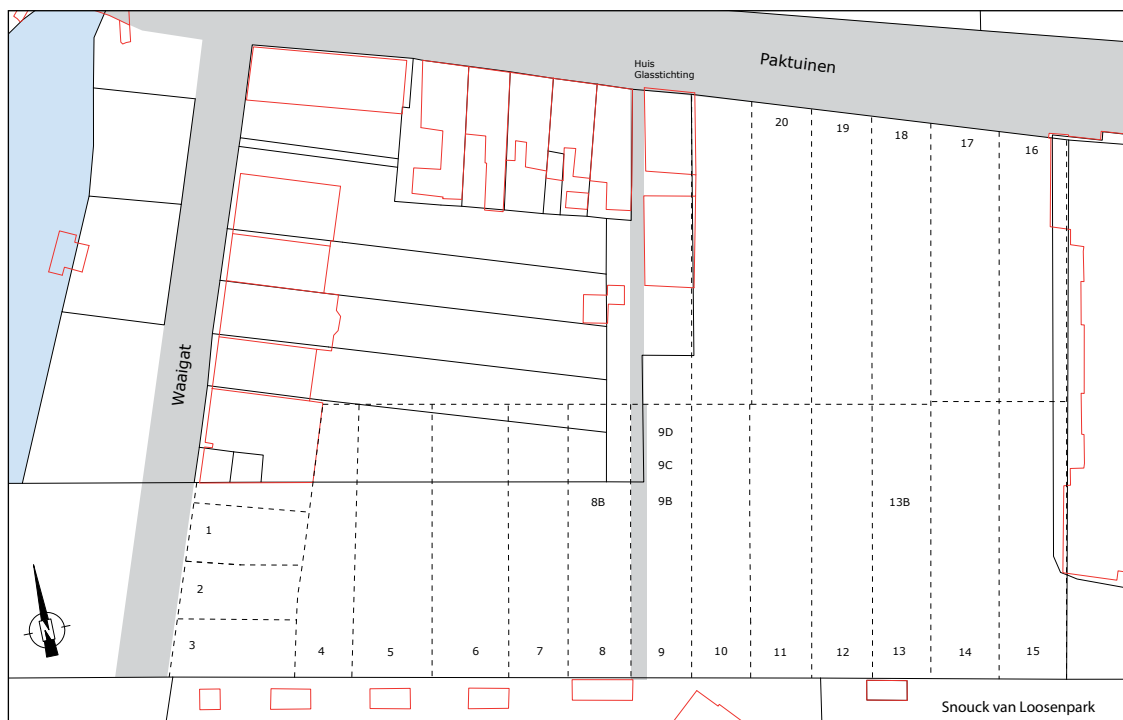
Huurder: Pieter Maertsz.

Bedrag: 32 pond

Opmerkingen: zie perceel 3

³² WFA, OAE, inv.nr. 944.

³³ WFA, OAE, inv.nr. 991-1005.

Afb. 2.8 Reconstructie van de percelering binnen het plangebied. De percelen hebben een nummer gekregen die in dit hele rapport wordt gehanteerd.

Perceel 2

Eigenaar: Willem Willemsz.

Huurder: Jacob Jacobsz.

Bedrag: 32 pond

Opmerkingen: zie perceel 3

Perceel 3

Eigenaar: Willem Willemsz. (<1630-1666)

Bedrag: 100 pond

Opmerkingen:

Willem Willemsz. was eigenaar van vier huizen, namelijk het huis op de hoek van de Nieuwe Haven en het Waaigat (aangeslagen voor 100 pond) en drie kleine huizen aan het Waaigat (ieder aangeslagen voor 32 pond). De huizen aan het Waaigat verhuurde hij.

In het kohier van de 200^e penning uit 1638-1639 staat onder de rubriek wijk J genoemd Willem Willemsz. Houtcoper (25 pond). Hoewel geen straatnaam wordt vermeld, kan op basis van de persoonsnamen worden geconcludeerd dat hij aan de Nieuwe Haven, tussen de Ridderstraat en het Waaigat, woonde. In het eerstvolgende kohier uit 1644-1645 tot en met het kohier van 1666-1667 staat hij als President Willem Willemsz. vermeld (=President Schepen). Daarna (hij is overleden in 1666) is sprake van zijn erven (erfgenamen). In het laatst overgeleverde kohier uit 1677-1682 staan genoemd: Gerrit Taenman en Aeltjen Jans Muls.

Er is een huwelijk in 1625 van Willem Willemsz. met Meijmerich Cornelis, beide wonend aan de Nieuwe Haven.³⁴

³⁴ Zie voor Willem Willemsz. Houtcoper: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 170. Digitale versie: www.thijspostma.nl.

Perceel 4

Eigenaar: Jacob Hillebrantsz. (1630)

Huurder: Anna Dircx

Bedrag: 67 pond

Perceel 5

Eigenaar: Arent Esausz. (1625/1630-ca. 1648)

Bedrag: 90 pond

Opmerkingen:

Arent Esausz. trouwde in 1625 met Marij Hermans; geen van beide woonde toen aan de Nieuwe Haven. In de kohieren van de 200^e penning uit 1638-1639, 1644-1645 en 1646-1648 is Arent Esausz. terug te vinden onder wijk J. In het laatstgenoemde kohier is zijn naam doorgehaald. Mogelijk was de nieuwe eigenaar Cornelis Jansz. Riem (ook als Blokmaker) die in de kohieren van de 200^e penning voorkomt vanaf 1638-1639 tot en met 1665-1666 (vanaf 1659-1660 als schepen). Daarna (hij is overleden in 1665) staat Cornelisje Cornelis Riems als weduwe en erfgenaam genoteerd.

Het huwelijk van Cornelis Jansz. Riem met Cornelisje is niet te vinden.³⁵ Zoon Jan Cornelisz. Riem woonde ten tijde van zijn huwelijk met Grietjen Gerrits Groes (Paktuinen) in 1653 aan de Nieuwe Haven.

Perceel 6

Eigenaar: Pieter Olfertsz. (1630)

Huurder: WIC

Bedrag: 120 pond

Opmerkingen:

Pieter Olfertsz. is mogelijk gelijk te stellen aan Pieter Olfertsz. Dol.³⁶ Volgens Postma is hij gelijk te stellen aan Pieter Pietersz. Dol (overl. 1651) die in 1597 getrouwd was met Grietje Pietersdr Hardebol.

Perceel 7

Eigenaar: Jan Gerritsz. (<1630-1639/1644)

Bedrag: 100 pond

Opmerkingen:

Mogelijk is Jan Gerritsz. de zoon van Gerrit Sybrantsz. Groes (zie perceel 10).³⁷ In het register van de 200^e penning van 1638-1639 komt Jan Gerritsz. nog voor onder wijk J, maar in het volgende register van 1644-1645 ontbreekt hij.

Jan Gerritsz. Groes trouwde in 1655 met Simontjen Timons (Paktuinen).

Perceel 8

Eigenaar: Sipke Jarichsz. (1630)

Huurder: Tijs Lucas

Bedrag: 106 pond

35 Zie voor Cornelis Jansz. Riem: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 255.
Digitale versie: www.thijspostma.nl.

36 Zie voor Pieter Olfertsz. Dol: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 105.
Digitale versie: www.thijspostma.nl.

37 Zie voor Jan Gerritsz. Groes: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 143.
Digitale versie: www.thijspostma.nl.

Opmerkingen:

Sipke Jarich was eigenaar van twee percelen (de ene voor 106 pond en de andere voor 40 pond). In de registers van de 200^e penning komt hij niet meer voor, maar wel staan onder wijk J Sipke Gerritsz. en Broer Sipkesz. (Kuijper).³⁸ Sipke Gerritsz. staat in de registers van 1638-1639, 1644-1645 en 1646-1647. Er bestaat een kans dat dit dezelfde persoon is als Sipke Jarichsz.

Broer Sipkesz. komt voor vanaf 1638-1639 tot en met 1666-1667, daarna betaalde Willem Broersz. (zoon) als erfgenaam en tot slot (register 1677-1682) Luijtjen Broers (zoon).

Broer Sipkesz., wonend aan de Nieuwe Haven, trouwde in 1620 met Mari Luijtjes.

Perceel 8B

Eigenaar: Sipke Jarichsz.

Huurder: Tijs Lucas

Bedrag: 40 pond

Opmerkingen:

Dit huis stond zeer waarschijnlijk achter op het perceel 8, aangezien beide huizen dezelfde eigenaar hadden.

Perceel 9B

Eigenaar: Trijn Jans (1630)

Bedrag: 20 pond

Opmerkingen: zie perceel 9B nr. 3

Perceel 9c

Eigenaar: Maucke Andries (1630)

Huurder: Jan Bloem

Bedrag: 24 pond

Opmerkingen: zie perceel 9B nr. 3

Perceel 9D

Eigenaar: Cornelis Reyersz. (1630)

Bedrag: 16 pond

Opmerkingen:

In het verpondingsregister worden drie huizen achter elkaar genoemd met lage pondbedragen (20 pond, 24 pond en 16 pond). Waarschijnlijk stonden deze aan een steegje tussen de huizen op de percelen 8 en 9. Bij de opgraving is ter plekke inderdaad een relatief brede steeg aangetroffen (zie archeologische resultaten).

Perceel 9

Eigenaar: Jacob Jacobsz.

Bedrag: 50 pond

Opmerkingen:

Jacob Jacobsz. valt niet te traceren in de registers van de 200^e penning onder wijk J.

³⁸ Aan de Paktuinen (vermoedelijk) woonde ook nog Dirck Sipkesz. Hij trouwde in 1622 met Aeëff Harkes. Hij woonde toen (in zijn ouderlijk huis) aan de Nieuwe Haven en zij aan de Paktuinen.

Perceel 10

Eigenaar: Gerrit Sybrantsz. (1615/1630-ca. 1639)

Bedrag: 110 pond

Opmerkingen:

Gerrit Sybrantsz. was eigenaar van twee percelen, namelijk perceel 10 (110 pond) en perceel 11 (50 pond). Het lage bedrag van perceel 11 laat zich verklaren door het feit dat hier geen huis stond, maar twee schuren (zie archeologische resultaten).

In het kohier van de 200^e penning uit 1638-1639 staat onder de rubriek wijk J genoemd Gerrit Sijbrantsz. Groes (30 pond), maar zijn naam is doorgehaald.

Gerrit Sijbrantsz. Groes trouwde in 1615 met Aeff Jans.³⁹ Hij woonde toen aan de Breedstraat en zij aan de Westerstraat. Mogelijk is het gezin tussen 1615 en 1630 naar de Nieuwe Haven verhuisd en vervolgens, na het overlijden van Gerrit in 1640, weer terug naar de Breedstraat gegaan. Bij het huwelijk van zoon Jan in 1655 wordt namelijk als woonlocatie de Breedstraat opgegeven.

Het is in de registers van de 200^e penning onduidelijk wie na Gerrit Sybrantsz. de eigenaren van het huis waren.

Perceel 11

Eigenaar: Gerrit Sybrantsz.

Huurder: Dirck Gerritsz.

Bedrag: 50 pond

Opmerkingen: zie perceel 10

Perceel 12

Eigenaar: Freederick Adriaensz. (1630)

Bedrag: 106 pond

Opmerkingen:

Freederick Adriaensz. valt niet te traceren in de registers van de 200^e penning onder wijk J.

Perceel 13

Eigenaar: Sieuwert Adriaensz. (<1630->1639)

Bedrag: 106 pond

Opmerkingen:

In 1639 wordt als belending in de verkoopakte van de twee panden aan de WIC aan de westzijde Sieuwert Cuijper genoemd. Waarschijnlijk zijn Sieuwert Adriaensz. en Sieuwert Cuijper dezelfde persoon. In de kohieren van de 200^e penning is deze persoon niet terug te vinden onder wijk J. De verklaring hiervoor is onduidelijk.

Perceel 13B

Eigenaar: Pieter Jacobsz. (1630)

Bedrag: 30 pond

Opmerkingen:

Het lage pondbedrag maakt het aannemelijk dat dit geen huis aan de Nieuwe Haven was, maar een huis achter op het perceel 13. De opgraving toont aan dat daar inderdaad een gebouw stond.

³⁹ Zie voor Gerrit Sybrantsz. Groes: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 143.
Digitale versie: www.thijspostma.nl.

Dit wordt bevestigd door de belending die wordt genoemd bij de verkoop van de twee panden (perceel 14 en 15) aan de WIC in 1639. De westelijke belending was Sieuwert Cuijper (zie perceel 13). Pieter Jacobsz. valt niet te traceren in de registers van de 200^e penning onder wijk J.

In 1627 trouwde ene Pieter Jacobsz., wonend aan de Nieuwe Haven, met Griet Alerts.⁴⁰

Perceel 14

Eigenaar: Pieter Dircxsz. (<1630-<1639)

Huurder: Volckert Pietersz. Coninck

Bedrag: 106 pond

Opmerkingen: zie perceel 15

Perceel 15

Eigenaar: Pieter Dircxsz. (<1624-<1639)

Huurder: WIC

Bedrag: 350 pond

Opmerkingen:

Pieter Dircxsz. valt gelijk te stellen aan Pieter Dircksz. Dol.⁴¹ Hij trouwde in 1605 met Anne Claesdr. Hij woonde toen aan de Rietdijk en zij in de Nieuwe Stad (mogelijk Nieuwe Haven). Mogelijk hebben zij zich na hun huwelijk aan de Nieuwe Haven gevestigd. In 1624 trouwde hij een tweede maal met Alijdt Jacobs, waarbij staat opgegeven dat hij aan de Nieuwe Haven woonde.

In 1639 was de eigenaar van de percelen 14 en 15 Cornelis Sweersz. (verkoopakte aan WIC). In het register van de 200^e penning uit 1638-1639 komt zowel Pieter Dircxsz. als Cornelis Sweersz. niet voor als eigenaar van een pand aan de Nieuwe Haven. Mogelijk is nog een andere persoon eigenaar geweest. Dat houdt in dat Cornelis Sweersz. in 1639 beide panden heeft gekocht om deze vervolgens door te verkopen aan de WIC. In de registers van de 200^e penning (na 1639) komt de WIC niet voor.

Aan de Nieuwe Haven hebben enkele vooraanstaande families gewoond. Niet in alle gevallen is bekend in welk huis die familie woonde. De meeste huizen stonden buiten de opgravingslocatie.

Een van deze families was de familie Pan. In 1630 trouwde Jan Gerritsz. (Pan) met Wijbrich Tades (Strijkebolle). In de doopboeken zijn zeven dochters (Trijn, Trijntgen, Pietermoer, Meijnutje, Hermtjen, Grietje, Trijntjen) en vier zonen (Meijnert, Gerrit, Tade en Gerrit) te traceren.⁴² Een aantal van deze kinderen overleed op jonge leeftijd. In ieder geval drie kinderen trouwden (Trijn in 1654, Gerrit in 1669 en Tade in 1677), waarbij telkens als woonlocatie staat genoteerd de Nieuwe Haven. In 1651 overleed Jan Gerritsz. Pan. en in 1661 overleed zijn weduwe Wijbrich. In de registers van de 200^e penning staan na 1661 de kinderen van Wiebrich Tades als eigenaars vermeld. Het huis bleef waarschijnlijk in de familie want in de aanzeggedullen uit de late 18de eeuw en vroege 19de eeuw komen nog altijd nazaten voor als woonachtig aan de Nieuwe Haven. Uit de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel van 1830 blijkt dat de huizen met kadastrale nummers 751 en 752 eigendom waren van Margaretha Pan. Zij

40 Er is ook nog een huwelijk in 1608: Pieter Jacobsz., wonend bij de Nieuwe Haven, met Trijn Gerrijts.

41 Zie voor Pieter Dirksz. Dol: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 104. Digitale versie: www.thijspostma.nl.

42 Zie: www.bibliotheca-enchusana.nl

overleed aan de Nieuwe Haven in 1845.

In de collectie van de gemeente Enkhuizen bevindt zich een schilderij waarvan wordt gedacht dat hierop het gezin van Jan Gerritsz. Pan staat afgebeeld. Het is een opvallende voorstelling.⁴³ Naast een echtpaar en twee kinderen zijn op de voorgrond drie wiegen met in totaal negen kinderen te zien. Bij zes van deze kinderen zijn de ogen gesloten, wat waarschijnlijk betekent dat zij zijn overleden. De genealogische gegevens geven weinig onderbouwing dat het hier werkelijk het gezin Pan betreft.⁴⁴

Ook aan de Paktuinen woonden enkele vooraanstaande personen. Een van hen was Jan Laurensz. Van Loosen (overl. 1617). Bij de huwelijken van drie van zijn kinderen staat als woonlocatie de Paktuinen genoemd. Dochter Maria trouwde in 1610 met Jan Dircksz. Haga. Dochter Hillitjen trouwde in 1620 met Jacob Walichsz. Proost. Van beide bestaan portretten uit 1622 en 1623.⁴⁵ Zoon Jan trouwde in 1614 met Cornelis Gerrits Haes. Van beide echtelieden bestaan portretten uit 1647 en 1648.⁴⁶ Jan Jansz. Van Loosen bekleedde veel belangrijke functies in de stad en was tussen 1640 en 1653 bewindhebber van de WIC. Hij bleef aan de Paktuinen wonen want bij de huwelijken van zijn kinderen staat de Paktuinen als woonlocatie opgegeven.⁴⁷

Een ander vooraanstaand figuur in Enkhuizen die aan de Paktuinen woonde, was Jan Symonsz. Blauhulck. In de verponding van 1630 staat hij als eigenaar van een huis aan de Paktuinen vermeld (aangeslagen voor 200 pond). Van hem is een portret bewaard gebleven dat is geschilderd in 1638.⁴⁸ Bij zijn huis aan de oostzijde van de Paktuinen stond een fraai poortje uit 1625, dat nu op de binnenplaats van het Zuiderzeemuseum staat. Zijn dochter Aef trouwde in 1634 met Simon Dircksz. Semeyns, die toen aan de Nieuwe Haven woonde. Haar man bekleedde diverse functies in de stad, waaronder tussen 1653 en 1666 bewindhebber van de WIC. Van hen beide bestaan portretten uit 1652 en 1644.⁴⁹

Een laatste gegeven dat niet onopgemerkt mag blijven, is dat diverse personen aan de Nieuwe Haven of de Paktuinen woonden, werkzaam waren bij de WIC. In 1636 trouwde Jacob Corbelesz. Mente met Aefjen Jans Harms. Bij beide staat als woonlocatie de Paktuinen opgegeven. Uit de registers van de 200^e penning blijkt dat de familie Menten vlakbij het WIC-kantoor woonde. Jacob Menten was een van de eerste bewindhebbers van de WIC (zeker vanaf 1624 tot 1636).

Aan de Nieuwe Haven woonde Harmen Willemsz., wat blijkt uit de registers van de 200^e penning uit 1638, 1644 en 1646. Hij was in 1639 boekhouder van de WIC.⁵⁰ In de registers van 1652 en 1653 staat de weduwe van Harmen Willemsz. vermeld. De belasting werd betaald door Abraham Pijll. In 1659 is de naam de weduwe doorgehaald en is in plaats daarvan Abraham Pijll 'als boekhouder vande westindische compagni' gezet. Het is onduidelijk om welk huis het gaat. Een mogelijkheid is dat Harmen Willemsz. in het WIC-complex woonde.

In de buurt van het kantoor van de WIC woonde ook Jop Pietersz. Hij wordt in de registers van

43 Momenteel in bruikleen bij het Westfries Museum.

44 Zie: www.bibliotheca-enchusana.nl

45 Ekkart 1990, 56-57. Collectie Stichting Semeijns de Vries van Doesburgh, in langdurig bruikleen aan gemeente Enkhuizen.

46 Ekkart 1990, 58-59. Collectie Stichting Semeijns de Vries van Doesburgh, in langdurig bruikleen aan gemeente Enkhuizen.

47 In de verponding van 1630 is hij terug te vinden (aangeslagen voor 65 pond).

48 Ekkart 1990, 64-65.

49 Ekkart 1990, 66-67. Collectie Stichting Semeijns de Vries van Doesburgh, in langdurig bruikleen aan gemeente Enkhuizen.

50 Zie de bijdrage van John Brozius in dit rapport.

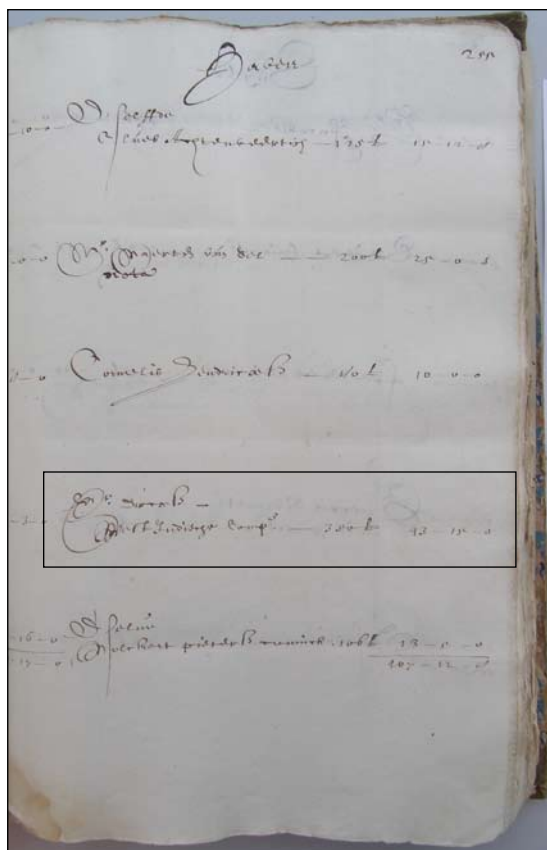
de 200^e penning tussen 1653 en 1666 vermeld en in de latere registers staan zijn erfgenamen genoemd. Hij was in 1639 equipagemeester van de WIC.⁵¹

2.2.4 Het complex van de WIC

Over de vroegste geschiedenis van de gebouwen van de WIC is nog veel onduidelijk. De kroniekschrijver Sebastiaan Centen schrijft in 1747 over de bouw van een nieuw kantoor van de WIC: *'In dit jaar [1639] wierd te Enkhuizen gebouwt het Westindisch Huis, staande in de Paktuinstraat. Het is een breed aanzienlyk Gebouw, dat, met een zeer groot Pakhuys, achter aan de Nieuwe Haven uitkoomt'*. Hij vermeldt tevens dat de WIC vóór die tijd vergaderde *'in een ander Gebouw, dat in den jare 1599 gesticht is, en noch den naam draagt van het Oud Westindisch Huis, maar thans van particulieren tot een Pakhuys word gebruikt'*.⁵² Helaas schrijft hij er niet bij waar dit eerste pand stond. Centen plaatst de bouw van het kantoor dus in het jaar 1639, maar zoals we hieronder zullen zien is dit zeer waarschijnlijk niet juist.

In de resoluties van Enkhuizen vernemen we voor het eerst over een pand dat de WIC gebruikte als vergaderplaats. In 1624 besloten de burgemeesters dat het huis van ene Jan Wykens voor de WIC-kamer zou dienen.⁵³ Het pand zou daartoe geschikt worden gemaakt. Kennelijk had de stad dit pand in bezit. In 1626 waren de burgemeesters van mening dat de WIC ten minste 450 gulden aan huur zou moeten betalen.⁵⁴ Waarschijnlijk is dit het pand dat volgens Centen in 1599 was gebouwd en in zijn tijd het Oud West-Indisch Huis werd genoemd.

In het verpondingsregister van 1630 staan drie panden aan de *Zuijderhaven* (=Nieuwe Haven) genoemd die in dat jaar door de WIC werden gebruikt. Het eerste was in bezit van Pieter Dircxsz. (Dol) en werd aangeslagen voor het zeer grote bedrag van 350 pond (afb. 2.9).⁵⁵ Dit was het grote pakhuis op perceel 15. Het tweede pand had als eigenaar Pieter Olfertsz. (Dol) en stond voor een bedrag van 120 pond te boek.⁵⁶ Het valt te koppelen aan perceel 6. Het derde pand wordt omschreven als *'het huijs vanden West Indische Comp(agnie) met zijn aencleves'* en werd aangeslagen voor 140 pond.⁵⁷ Dit moet het gebouw zijn dat Centen het Oud West-Indisch Huis noemt. Deze naam duikt een heel aantal keren op in de trouw- en begraafboeken van Enkhuizen. Het laatst is dit

Afb. 2.9 Een pagina uit het verpondingsregister van 1630. Het grote pakhuis, eigendom van Pieter Dircxsz. en gebruikt door de WIC, werd aangeslagen voor 350 pond (binnen kader).

51 Ibidem.

52 Centen 1747, 90.

53 WFA, OAE, inv.nr. 253, fol. 280.

54 WFA, OAE, inv.nr. 253, fol. 344.

55 WFA, OAE, fol. 255r.

56 WFA, OAE, fol. 256r.

57 WFA, OAE, fol. 257v.

het geval in 1803 toen Wouter Schueter, wonende bij het Oud Westindische Huis, overleed.⁵⁸ Waarschijnlijk stond dit pand aan de Nieuwe Haven even ten westen van het Waaigat.

In 1630 en 1631 vonden blijkens de resoluties allerlei bouwwerkzaamheden plaats. Op 7 september werd besloten dat de burgemeesters met de bewindhebbers zouden onderhandelen over *'de timmeringe, gebruyck ende hure van thuijs, tuijn en[de] erff met den aencleven vandien, alwaer zijl[ieden] tegenwoordich hunne vergaderinge houden[de] zijn'*.⁵⁹ Het lijkt erop dat naar aanleiding hiervan is besloten tot nieuwbouw. Op 11 oktober is duidelijk sprake van de bouw van een nieuw pakhuys. De burgemeesters werden bevoegd *'omme het packhuijs ofte plaetse voor de West Indijssche Compagnie en[de] onder de selve hure te mogen maecken ofte met steen ofte hout ofte anders buijten steen en van binnen met hout soo zij nae gelegentheit van saecken sullen bevinden te behooren'*.⁶⁰ Op 17 februari staan nadere gegevens vermeld: *'dat het werck twelck tot een schuur ofte spijcker is begonst besijden het Westindijssche huijs, voor aen[de] straet sal werden gemaect met een viercant hoger tot commoditeyt vande Bewindthebberen en[de] Compaignije'*. Het pakhuys ('schuur ofte spijcker') stond naast het West-Indische Huis⁶¹ en werd een verdieping hoger gemaakt dan aanvankelijk besloten. Hoewel sprake is van een pakhuys lijkt het hier om de bouw van het kantoor aan de Paktuinen te gaan. Wellicht werd de zijvleugel (zie onder) van dit kantoor als pakhuys beschouwd. Dat het kantoor van de WIC al vóór 1639 aan de Paktuinen stond, kan aannemelijk worden gemaakt op basis van enkele gegevens. In 1633 trouwde Jan Hindricksz. met Haesjen Tarcks. In het trouwboek staat genoteerd dat hij woonde *'bij het Westindische Huis'*.⁶² In het oudste register van de 200^e penning staat ene Jan Hendricksz. Mandemaker vermeld direct na Willem Jansz. Slijper.⁶³ De familie Slijper woonde in de 17de eeuw aan de Paktuinen ten oosten van het West-Indische Huis.⁶⁴ Als we Jan Hindricksz. gelijk kunnen stellen aan Jan Hendricksz. Mandemaker houdt dat in dat in 1633 het West-Indische Huis reeds aan de Paktuinen stond. Een tweede aanvullend argument is dat de vondstrijke aslaag op perceel 18 een einddatering omstreeks 1630 heeft (zie verderop in dit rapport). Deze laag dateert van vóór de bouw van het kantoor.

In het jaar 1639 werd niet het kantoor gebouwd, zoals Centen beweerd, maar kocht de WIC twee panden aan.⁶⁵ De koopakte is bewaard gebleven in het Nationaal Archief (afb. 2.10).⁶⁶ De tekst luidt:

'(...) schepenen der stede Enchuijsen oirconden ende kennen dat voor ons gecompareert ende verschenen sijn de heeren bewinthebberen der westindische compagnie binnen deser stede geliedende ende bekenkende voor haer, haeren erven, ende naecomelingen wel ende denckelijcken schuldich te wesen Cornelis Sweersz. burger onser stede, ofte den wettigen houder desen, een somme van acht duijsent twee hondert ende vijfftych car(olus) guldens,

58 WFA, Enkhuizen dtb, inv.nr. 109, fol. 186.

59 WFA, OAE, inv.nr. 253, fol. 431.

60 WFA, OAE, inv.nr. 253, fol. 433.

61 Dit is overigens de oudste vermelding van het West-Indische Huis.

62 Enkhuizen dtb, inv.nr. 46, fol. 26.

63 WFA, OAE, inv.nr. 991, fol. 48r.

64 In 1640 trouwde Stoffel Jans (bij het Westindische Huis) met Soutjen Reijners. Stoffel jans kan worden gelijkgesteld aan Stoffel Slijper. In 1683 is in de hypotheek & transporten sprake van het huis van Claes Gerritsz. Slijper, met als belending aan de westzijde het West-Indische Huis.

65 Wellicht vormde deze aankoop ook de aanleiding de voorgevel van het kantoor aan te pakken en was deze voorzien van het jaartal 1639. Onduidelijk is anders hoe Centen bij het jaar 1639 kwam en waarom hij zo stellig de bouw van het kantoor in dat jaar plaatst. Dit is echter volkomen speculatief.

66 NA, 1.05.01.01.

haer comende ende sprutende over coope van een packhuijs met het huijs daer ten westen aen staende als tselve is staende ende leggende binnen deser stede aende noordsiede vande nieuwe haven, belent met Sieuwert Cuijper ten westen ende Cornelis Hendricxsz. ten oosten (...). De koop betrof dus een pakhuys en een huis voor 8250 gulden, belend aan de westzijde met Sieuwert Cuijper en aan de oostzijde met Cornelis Hendricxsz. Dankzij de omschrijving kunnen we de panden lokaliseren: het grote pakhuys op perceel 15 en het pand op perceel 14. Sieuwert Cuijper komt overeen met Sieuwert Adriaensz. (perceel 13) die in de verponding van 1630 wordt genoemd. Cornelis Hendricxsz. staat eveneens in de verponding genoemd en komt ook voor in de registers van de 200^e penning als Cornelis Hendricxsz. Schipper. De verkoper van beide panden, Cornelis Sweersz., was in die tijd bewindhebber bij de WIC. Naast de koopakte is ook een schuldbrief overgeleverd, eveneens in het Nationaal Archief, waaruit blijkt dat de WIC in 1678 nog altijd de schuld aan de erfgenamen van Sweers afbetaalde.⁶⁷

Afb. 2.10 De koopakte van een pakhuys en huis uit 1639 door de WIC. Collectie Nationaal Archief.

Over het uiterlijk van het kantoor aan de Paktuinen is weinig bekend. Afbeeldingen van dit gebouw bestaan niet. Op de stadsplattegronden wordt het complex verschillend weergegeven. Blaeu (kaart circa 1640, zie afb. 2.6) tekent een vierkant complex met een binnenplaats. Op de kaart uit de kroniek van Brandt (1666, zie afb. 2.7) staat slechts een gebouw evenwijdig aan de Paktuinen weergegeven. Op de oudste kadastrale kaart uit 1823 staat het kantoor niet nauwkeurig getekend (zie afb. 2.17). Er lijkt een complex bestaande uit een gebouw langs de

67 NA, 1.0501.02, inv.nr. 1324 D.1.

Paktuinen en twee vleugels daarachter te worden weergegeven, maar de contouren van de bouwdelen staan vaag op tekening. Waarschijnlijk komt dit doordat rond deze tijd (1828) het complex is afgebroken. In de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel op de kaart uit 1830 wordt het perceel omschreven als boomgaard.

Het kantoor

Na de opheffing van de WIC in 1791 werd het kantoor bezit van het landsbestuur. Waarvoor dit gebouw in eerste instantie werd gebruikt, is onbekend. In 1802 werd het een kazerne voor koloniale troepen.⁶⁸ In 1810 besloot men om in het gebouw de uitdeling van soep aan behoeftigen in het winterseizoen te doen plaatsvinden, waartoe de Commissie van Casernerij (Kazernerij) op de hoogte werd gesteld.⁶⁹ Op 10 mei 1819 verzocht de stad Enkhuizen aan de koning om het West-Indische Huis gratis aan de stad af te staan.⁷⁰ Inmiddels was het complex echter overgedragen aan het Departement van Marine. De minister antwoordde dat hij niet bevoegd is aan dit verzoek gehoor te geven. Vervolgens verzocht het Bestuur van Registratie en Domeinen om een bedrag van 1000 gulden.⁷¹ Op 26 augustus gingen de Staten van Holland akkoord met de verkoop; de benodigde gelden werden verkregen door de verkoop van de Kleine Kerk.⁷²

Jacob Moll verzocht vervolgens op 24 januari 1820 aan de stad het West-Indische Huis te mogen huren *'tot berging van zekere kwantiteit rogge en tarwe'*.⁷³ Op 14 augustus blijkt er een geschil te zijn gerezen tussen Moll en de stadsarchitect Schokker aangaande het gebruik van de vloering.⁷⁴ Deze zou volgens Schokker niet geschikt zijn voor het dragen van zware last. Onduidelijk uit de stukken is of de verhuur het volledige complex (kantoor en pakhuis) betrof of uitsluitend het pakhuis. In latere bronnen (zie onder) wordt onder het West-Indische Huis het pakhuis verstaan.

Op 16 mei 1826 werd het noordelijke gedeelte van het voormalige West-Indische Huis (wijk D nr. 169) door de stad Enkhuizen publiekelijk verkocht voor afbraak. In de akte die door een notaris werd opgesteld, staan de voorwaarden voor de verkoop genoemd.⁷⁵ Als eerste voorwaarde is opgenomen dat de verkoop het gedeelte van het complex betreft *'tot aan de binnenplaats met de gaanderij aan de oostzijde strekkende van het bovengenoemde gedeelte tot aan de agtergevel van het pakhuis aan de Nieuwe Haven, en voorts al het gebouwde met het woonhuis hier onder begrepen, aan de westzijde van de binnenplaats, hetwelk mede dezelfde strekking heeft van het eerstgenoemde gebouw in de Paktuinstraat tot aan het gezegde pakhuis'*. Een uitzondering werd gemaakt voor *'de Klinkers leggende in de binnenplaats benevens de regenwatersbak aan de zuidzijde van de binnenplaats'*. Na afbraak diende langs de straat een schutting te worden geplaatst. De zijmuur van het gebouw op de binnenplaats mocht tot schuttinghoogte blijven staan, maar diende dan wel te worden versterkt met palen en ankers. Het gehele werk moest vijf maanden na de verkoop klaar zijn. De koper was aannemer Jan Dirk Uilham voor een bedrag van 3725 gulden.

68 Van der Aa 1843, 208.

69 WFA, OAE, inv.nr. 312.

70 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 1029.

71 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 1030.

72 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 1030.

73 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 45. De huur betrof het Westindische Huis in de Paktuinstraat en twee pakhuizen aan de Hoogstraat.

74 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 45.

75 WFA, Enkhuizen, ONA 1505, fol. 114-117.

De sloop vond volgens Van der Aa in zijn Aardrijkskundig Woordenboek uit 1843 plaats in het jaar 1828.⁷⁶

Het pakhuis

Op 16 mei 1826, dezelfde dag als dat het kantoor werd verkocht voor sloop, werd het voormalige WIC-pakhuis door de stad Enkhuizen publiekelijk verkocht. In de akte die door de notaris werd opgesteld, wordt dit pakhuis het achtergedeelte van het West-Indische Huis genoemd.⁷⁷ Bij de verkoop was inbegrepen *'de plaats van het zelve pakhuis met de grond waarop als nog het voorste gedeelte van het West Indisch Huis aan de Paktuinstraat is staande mitsgaders de gronden aan de west en oostzijde voor zoo verre die thans tot dat gebouw zijn behorende'*. De koper zou het pakhuis op 1 maart 1827 mogen aanvaarden. De koper van pakhuis en grond was kaaskoper Joris van Simmeren voor een bedrag van 1490 gulden.

Uit de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel blijkt dat Van Simmeren in 1832 eigenaar was van de percelen F694 (grond voormalige kantoor) en F705 (het pakhuis). In de jaren daarna heeft hij een aantal percelen ten oosten hiervan aangekocht, die werden gebruikt als boomgaard en tuingrond. Het pakhuis werd gebruikt als kaaspakhuis, zoals Van der Aa vermeldt in het Aardrijkskundig Woordenboek uit 1843: *'het pakhuis, meestal het slagthuis genoemd, wordt thans tot een kaaspakhuis gebruikt'*.

Op 20 april 1854 overleed Joris van Simmeren. Zijn drie kinderen, Meindert van Simmeren, Johanna Catharina van Simmeren en Anthonij van Simmeren, waren de erfgenamen. Aanvankelijk overwogen zij het pakhuis te laten slopen omdat het *'in een bijna geheel onbewoond gedeelte der gemeente is gelegen'* en het pakhuis *'niet is belend of verbonden met andere gebouwen maar geheel op zich zelf staat'*. De burgemeesters en wethouders meenden dat het wenselijk was dat het gebouw een bestemming kreeg, maar zagen geen redenen om de sloopvergunning te weigeren. Op 30 januari gaven zij toestemming tot sloop. Toch is niet tot sloop overgegaan, maar werd het bezit aan de Nieuwe Haven en Paktuinstraat publiekelijk geveild.

Op 16 maart 1855 verkochten de erfgenamen twee stukken grond. Het eerste bestond uit vier afzonderlijke percelen (F698, F704, F945 en F1038). Al deze percelen lagen aan de oostzijde van het pakhuis en strekten zich uit van de Nieuwe Haven tot aan de Paktuinstraat. De koper was scheepstimmerman Jan Machielsen voor 505 gulden.

Het tweede stuk grond betrof één perceel (F693) met een klein stukje van perceel F694 (grond voormalige kantoor). Als bepaling stond hierbij dat *'geenzins begrepen is de regenbak zich onder den grond van dat perceel bevindende en plus minus zes ellen grond om van het West Indische huis tot den bak te komen, zoodanig als zulks thans is afgebakend en door een daar te stellen hek door en voor rekening der eigenaren van het West-Indische Huis nader zal worden aangewezen'*. De kopers waren de investeerders Moll en Zoon (kooplieden), Engbert Smit (rentenier), Jan Lastdrager (scheepstimmerman), Claas Kuijper (houtkoper) en Cornelis Alexander de Koning (zonder beroep) voor 400 gulden.

Op 22 februari 1855 gingen de erfgenamen Van Simmeren over tot de publieke veiling van *'het pakhuis genaamt Het West Indische huis met erf staande en gelegen aan de Nieuwe Haven'* ter grootte van 2 roeden en 90 ellen (F705), met een stuk grond van circa 3 roeden (F694) (afb. 2.11).⁷⁸ De grond lag ten noorden van het pakhuis tot aan de Paktuinstraat. Het geheel werd

⁷⁶ Van der Aa 1843, 208.

⁷⁷ WFA, Enkhuizen, ONA 1505, fol. 121r-123.

⁷⁸ WFA, Enkhuizen, ONA 1566.

gekocht door de investeerders die ook het belendende perceel aan de westzijde (F693) hadden gekocht, voor 3300 gulden.

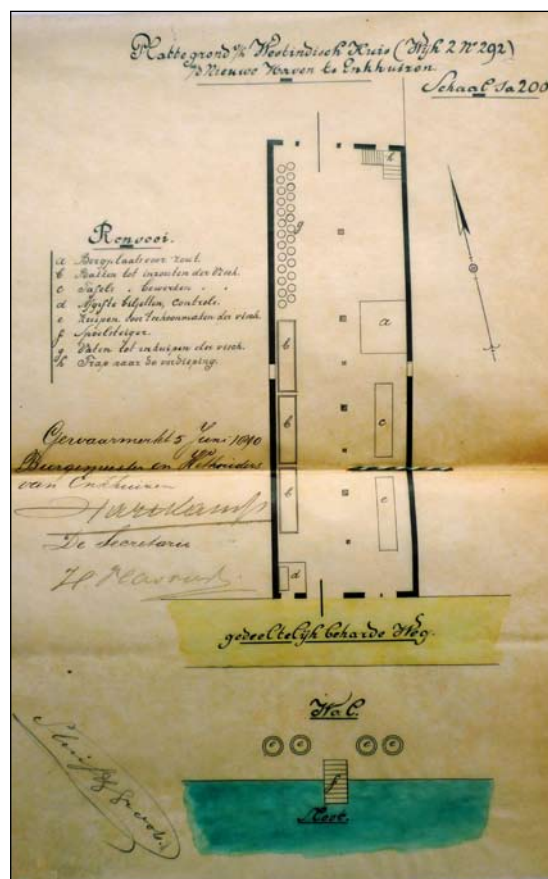
Op 11 december 1874 besloten de eigenaren *'in het openbaar tot afbraak te verkoopen de opstal van een pakhuis, het West Indisch Huis genaamd, staande aan de Nieuwe haven te Enkhuizen'*.⁷⁹ De verkoop betrof het pakhuis (F705) met bijbehorende grond (F693 en F694). In de notariële akte werd een aantal voorwaarden opgenomen. Het te koop aangeboden perceel was *'met inbegrip van de zich daarin bevindende regenbak en leiding tot aan het gebouw'*. De koper mocht besluiten of hij alles of gedeeltelijk wilde amoveren. Indien het pakhuis werd gesloopt, moest aan de weg een hek worden gemaakt, de fundering moest worden uitgegraven en het gat moest met teelaarde worden opgevuld. Het geheel werd gekocht door Nanne Sluijs en Nanne Groot (landbouwers en zaadhandelaars) voor 4350 gulden.

De firma Sluis en Groot liet het pakhuis niet afbreken. In 1890 kregen zij vergunning van de gemeente Enkhuizen om in het pand een ansjoviszouterij op te richten.⁸⁰ Bij het besluit is een plattegrond van de begane grond gevoegd met een memorie van toelichting (afb. 2.12). De gehele ruimte zou worden ingericht voor het inzouten van ansjovis met *'de noodige gereedschappen, vaten, kuipen, bakken'*.

Op 23 september 1929 verkocht N.V. Sluis en Groot's Koninklijke Zaadteelt en Zaadhandel aan de Papierwarenfabriek van Spruijt *'Een pakhuis, genaamd 'Het West Indische Huis' met erf en grond aan de Paktuinen'* voor 1400 gulden.⁸¹ Uit de 20ste eeuw dateren diverse oude foto's van het pand (afb. 2.13 t/m 2.15). Het pakhuis is in 1972 afgebroken en ongeveer 10 jaar later weer opgebouwd langs de Wierdijk.⁸²

Afb. 2.11 Aankondiging van de publieke veiling van het pakhuis.

Afb. 2.12 Plattegrond van de begane grond van het pakhuis, horende bij de vergunning om in het pand een ansjoviszouterij op te richten.

79 WFA, Enkhuizen, ONA 1566.

80 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 1771.

81 WFA, toeg.nr. 1004, inv.nr. 2.

82 Bij de nieuwbouw is het pakhuis met enkele meters verlengd en is het bovendien iets schuin geplaatst. Voor de nieuwbouw zijn veel nieuwe materialen gebruikt; slechts ongeveer 20% van het pakhuis is nu nog origineel. Mondelinge mededeling Frans Chattellon, Stadsherstel Enkhuizen.

Afb. 2.13 De noordgevel van het pakhuys rond 1910. Collectie Oud Enkhuizen.

Afb. 2.14 De zuidgevel van het pakhuys in 1969. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Hieraan voorafgaand is het pand gefotografeerd en opgemeten door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.⁸³ Tegenwoordig maakt het pakhuis onderdeel uit van het Zuiderzeemuseum (afb. 2.16). Het pakhuis had in de 20ste eeuw aan de noordzijde een wolfsdak en aan de zijde van de Nieuwe Haven een schilddak. Oorspronkelijk was het grote pand waarschijnlijk aan beide zijden voorzien van een trapgevel.⁸⁴

2.2.5 De 19de en 20ste eeuw

Met name in de 18de en 19de eeuw zijn veel panden tussen de Oude en Nieuwe Haven gesloopt als gevolg van de economische neergang van de stad. Doordat voor Enkhuizen

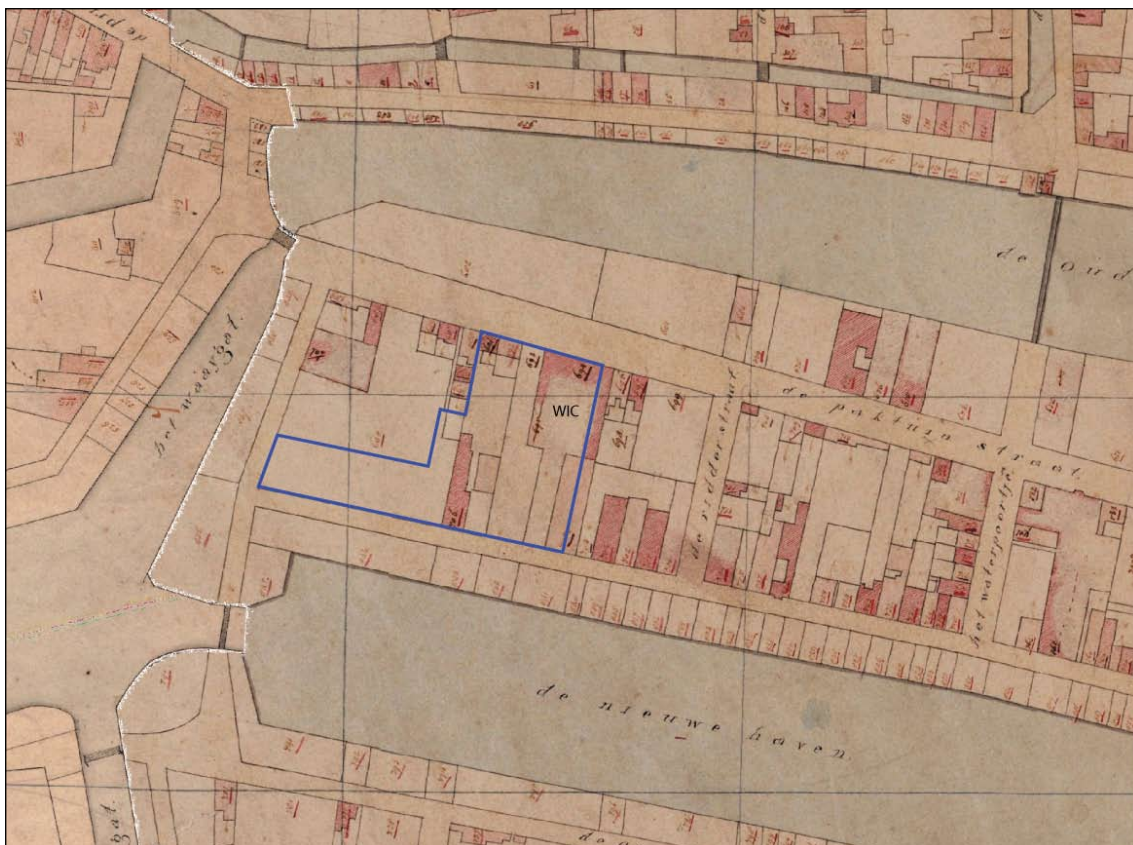
Afb. 2.15 De noordgevel van het pakhuis in 1969. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

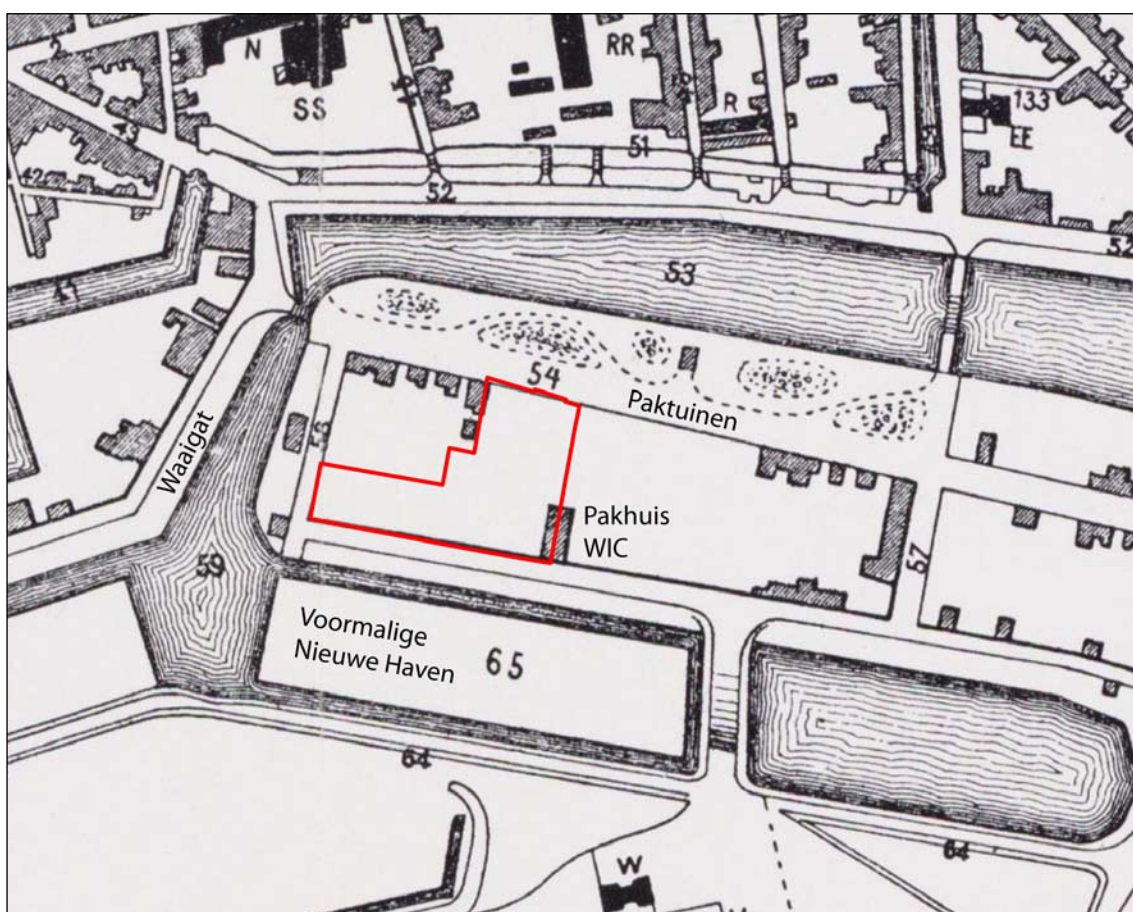
Afb. 2.16 Het pakhuis in herbouwde aan de Wierdijk, als onderdeel van het Zuiderzeemuseum.

83 Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

84 Rijksmuseum Zuiderzeemuseum 1994, 9-10.

Afb. 2.17 Uitsnede uit de kadastrale kaart van 1823. De blauwe lijn geeft het plangebied weer.

Afb. 2.18 Uitsnede uit de kaart van Egmond-Morrien uit 1885. De rode lijn geeft het plangebied weer.

geen kaarten bestaan uit de 18de eeuw is de situatie in de omgeving van de Paktuinen pas weer zichtbaar op de eerste kadasterkaart uit 1823 (afb. 2.17). Binnen het plangebied staan naast het grote pakhuis van de WIC nog slechts enkele andere gebouwen. Het lege erf ten westen van het kantoor van de WIC is in bezit van een lid van de bekende Enkhuizer familie Snouck van Loosen en wordt gebruikt als boomgaard. Ten westen hiervan staan langs de Paktuinen twee kleine panden, namelijk een pakhuis van koopman A. Uitham (nr 692) en een huis met erf van kuiper G. Knoll (nr 691). Hier tegenover, aan de Nieuwe Haven, staat verder een groot huis met schuur en erf van kuiper G. Kroll. Ten westen van dit huis ligt een grote boomgaard dat in bezit is van bakker A. Bakker.

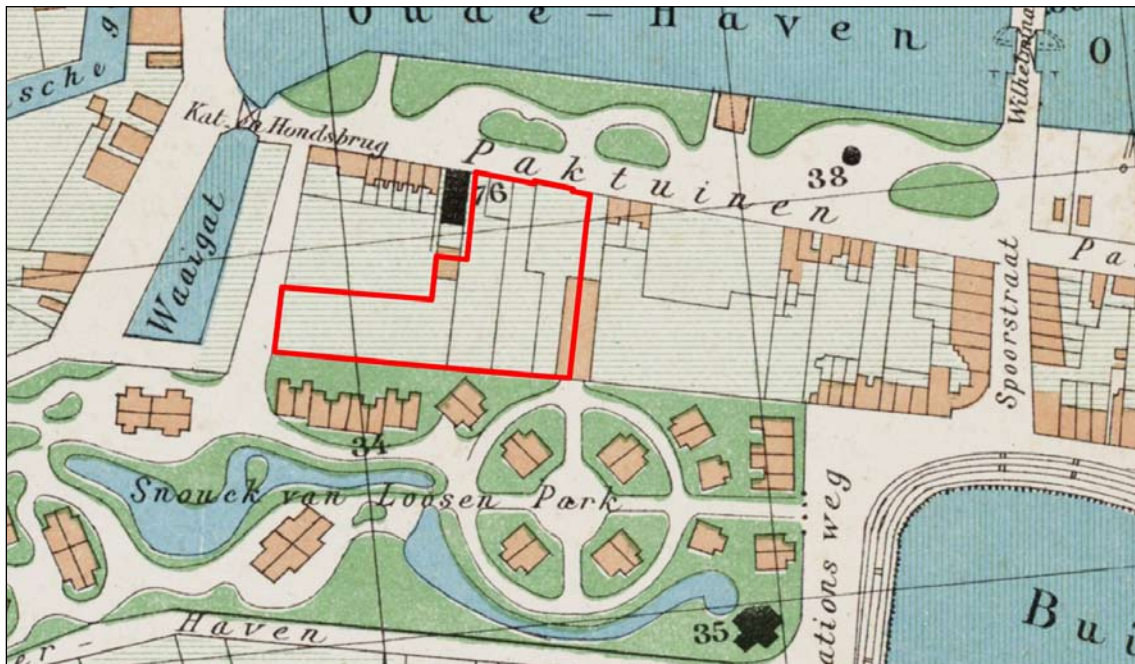
Een kaart uit 1885 toont een verdere kaalslag (afb. 2.18). Een deel van de Nieuwe Haven is inmiddels gedempt (afb. 2.19). Het grote pakhuis van de WIC is duidelijk zichtbaar op de kaart. Ten noorden van de Paktuinen is een wandelplantsoen aangelegd. Hier staat nog slechts één gebouw, namelijk een 18de-eeuws graanpakhuis dat nog steeds bestaat. De Ridderstraat, nog aanwezig op de kadasterkaart uit 1823, is opgeheven.

Afb. 2.19 De gedempte Nieuwe Haven rond 1892, gezien richting het oosten. Links is het voormalige pakhuis van de WIC zichtbaar, op de achtergrond staat de Drommedaris. Collectie Oud Enkhuizen.

Op een kaart uit 1902 is het Snouck van Loosenpark inmiddels aangelegd en de Buitenhaven gevormd uit het restant van de Nieuwe Haven (afb. 2.20). Het zwart aangegeven pand met nr 76 is het nog bestaande hofje van Glas, bestaande uit een voorhuis met daarachter twee kleine woningen (afb. 2.21). Ten westen van de huizen loopt een smalle steeg. Het hofje is in 1712 door Dirk Glas bestemd voor arme inwoners van Enkhuizen. Uit de gevelsteen op het voorhuis blijkt dat het complex in 1792 is verbouwd. De panden waren in de 20ste eeuw scheef gezakt en zijn in 1997 recht gezet en gerestaureerd.⁸⁵

⁸⁵ Artikel 31 mei 1997: "Glashuisje weer loodrecht op dozijn palen". Archief Oud Enkhuizen.

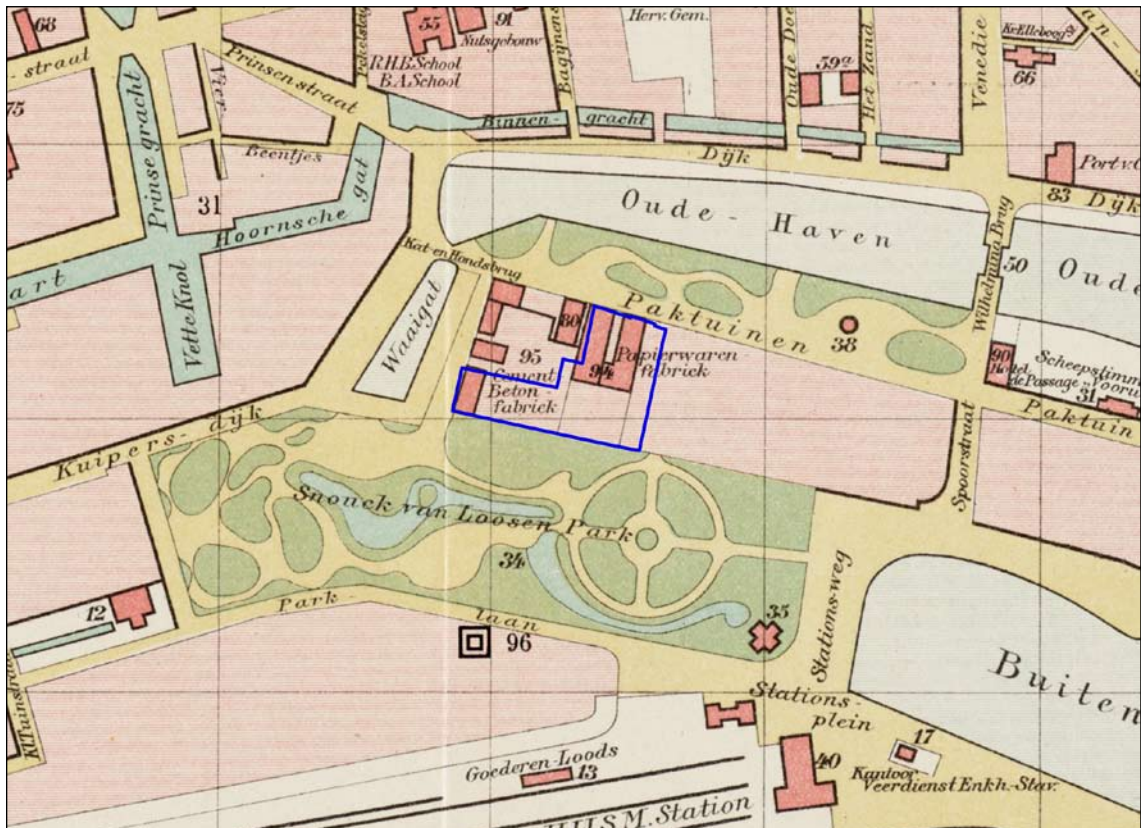

Afb. 2.20 Uitsnede uit de kaart van Egmond-Meijer uit 1902. De rode lijn geeft het plangebied weer.

In 1906 vestigde de Papierwarenfabriek van Van der Spruijt zich langs de Pakhuizen. Aan de straat verrezen twee bakstenen gebouwen, die onder meer zichtbaar zijn op een kaart uit 1922 bij nr 94 en foto's uit de eerste helft van de 20ste eeuw (afb. 2.22 t/m 2.26). Langs het Waaigat was op dat moment een vestiging van de Enkhuizer Cementwarenfabriek NV aanwezig (het grootste deel van deze fabriek bevond zich langs de Wierdijk). Een luchtfoto uit omstreeks 1950 geeft een goed beeld van de omvang van de papierfabriek (afb. 2.27). Achter de bakstenen kantoren en op de voormalige locatie van de cementfabriek zijn fabriekshallen gebouwd. Ook het pakhuis van de WIC maakte onderdeel uit van het bedrijf. Het bedrijf ging in 1993 failliet, waarna de bedrijfshallen tot 2006 zijn gebruikt als parkeergarages. In 2006/2007 zijn alle gebouwen van de Papierwarenfabriek gesloopt, waarna een plan is gemaakt voor nieuwbouwwoningen op deze locatie. In 2007/2008 is de bouw van het eerste deel van het plangebied voltooid (Fase 1). Langs de westzijde van deze nieuwbouw is een straat gemaakt die de naam Ridderstraat heeft. De straat ligt enkele tientallen meters ten westen van de oude Ridderstraat die in de 19de eeuw is opgeheven.

Afb. 2.21 Het huisje van Glas aan de Pakhuizen.

Afb. 2.22 Uitsnede uit de kaart van Egmond-Casparie uit 1922. De rode blauwe lijn geeft het plangebied weer.

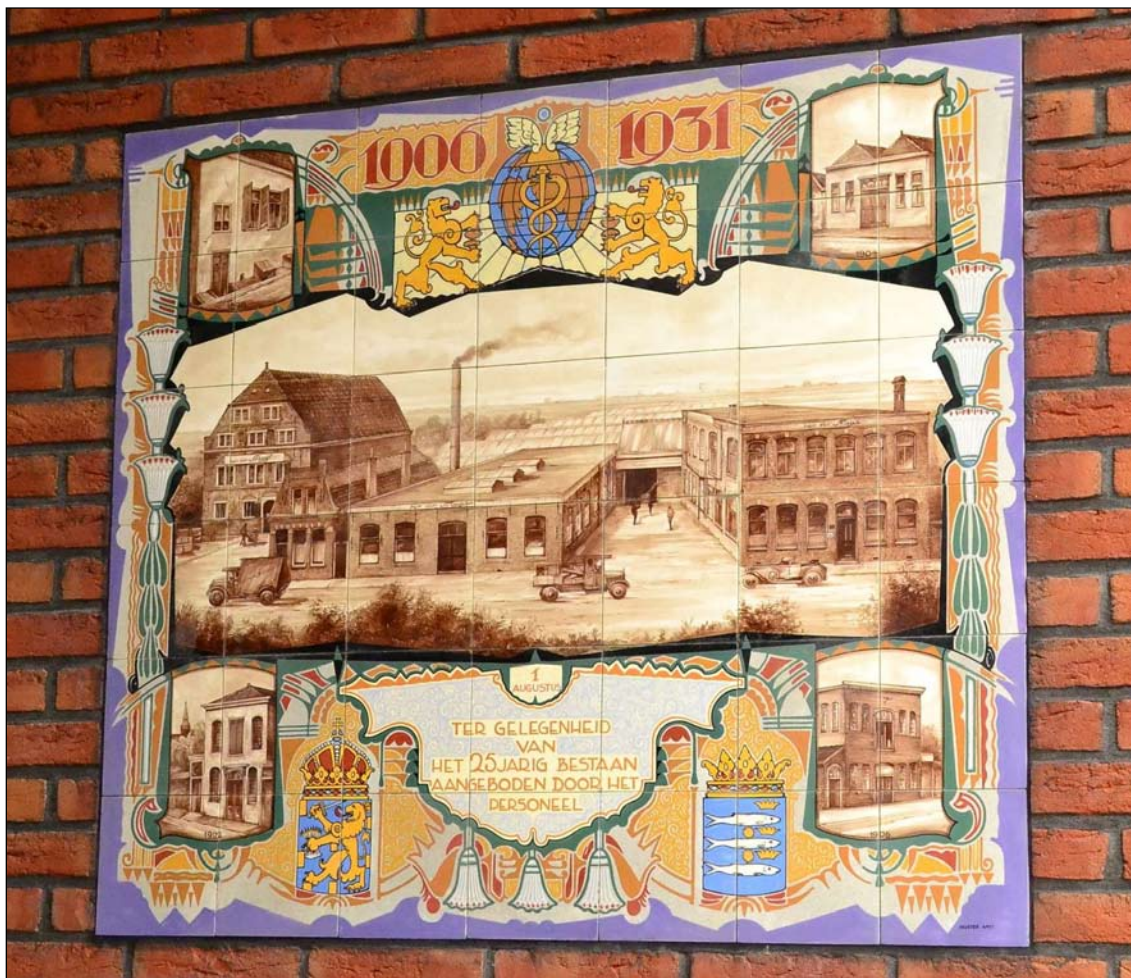
Afb. 2.23 De Papierwarenfabriek van Van der Spruit langs de Paktuinen aan het begin van de 20ste eeuw. Collectie Oud Enkhuizen.

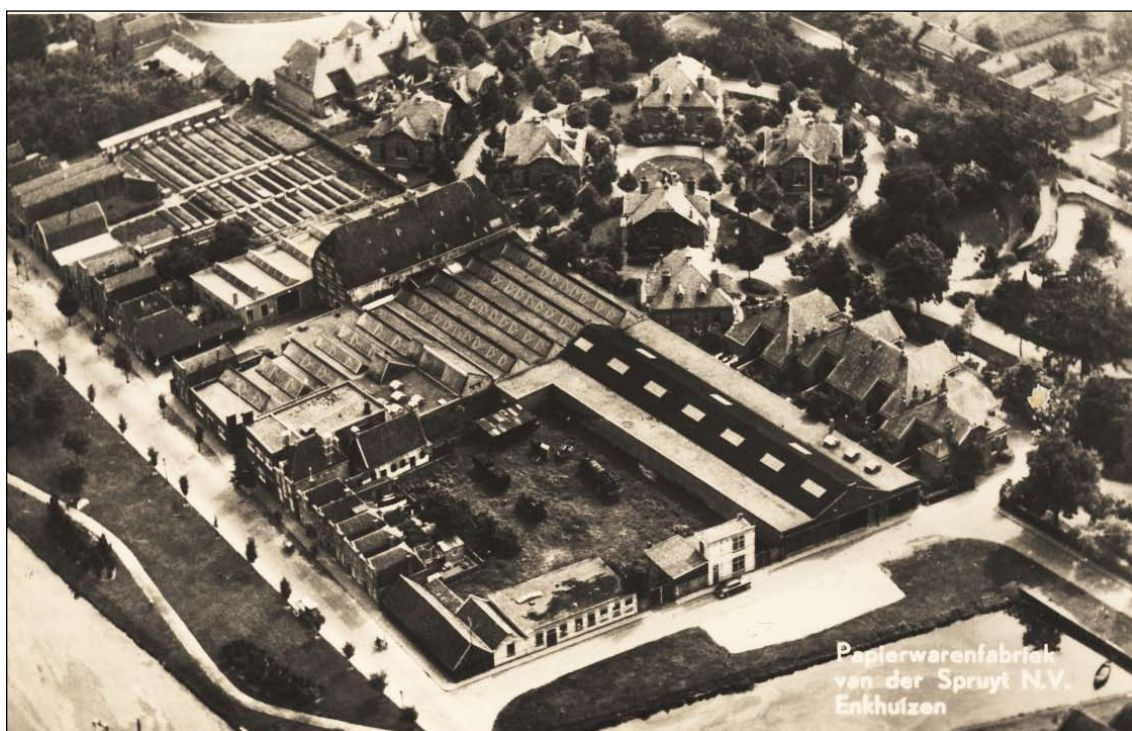
Afb. 2.24 De Papierwarenfabriek van Van der Spruit langs de Paktuinen rond 1920. Collectie Oud Enkhuizen.

Afb. 2.25 Een productiehal van de papierfabriek rond 1965. Collectie Oud Enkhuizen.

Afb. 2.26 Dit tegeltableau is gemaakt bij het 25-jarig bestaan van het bedrijf in 1931. Bij de sloop van de fabriek is het tableau geschonken aan Oud Enkhuizen. Het tableau is inmiddels ingemetseld in de nieuwbouw.

Afb. 2.27 De papierfabriek op een luchtfoto uit omstreeks 1950. Collectie Oud Enkhuizen.

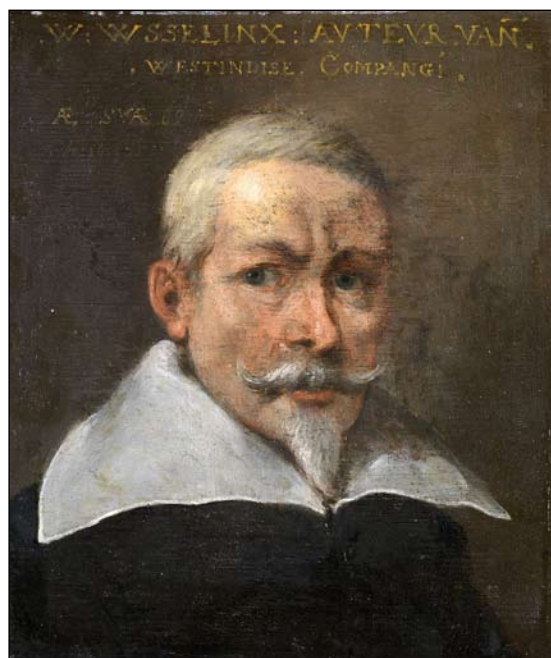
2.3 Enkhuizen en de West-Indische Compagnie (John Brozius)

Voor het begin van de Nederlandse Opstand (1568-1648) waren Nederlandse schippers al bekend met de vaart op West-Afrika, Brazilië en de eilanden in het Caribisch gebied. Sommigen voeren voor eigen risico, maar het merendeel onderhield goede handelsrelaties met de Portugese kooplieden en voeren zelfs onder Portugese vlag. In de Portugese havens werd zout afkomstig van de Kaapverdische Eilanden door Nederlanders ingekocht en Nederlandse schepen brachten goederen naar Portugal met Brazilië als eindbestemming. Met de inlijving van Portugal door de Spaanse kroon in 1580 kwam aan de vriendschappelijke handelsrelaties een einde. De Spaanse koning Philips II verbood in 1598 de zouthandel en Nederlandse zoutschepen, die tot dan toe graag geziene gasten in Portugese havens waren, werden in beslag genomen. Aangezien voor Enkhuizen een regelmatige aanvoer van zout cruciaal was voor de plaatselijke haringindustrie, ontstond er na circa 1590 vanuit West-Friesland een reguliere zoutvaart op de zoutpannen van Punta del Rey voor de kust van Venezuela. Aanvankelijk konden de zoutvaarders nog gebruik maken van smokkelroutes en de goedgezindheid van de lokale bevolking, maar in de jaren rond 1605 hadden de Spanjaarden hun posities in het Caribisch gebied zodanig versterkt dat er drastische maatregelen nodig waren.

2.3.1 Het plan van Usselincx

Nog voor de oprichting van de Oost-Indische Compagnie in 1602 werd door Willem Usselincx het koloniseren van de West-Indische gebieden in Noord- en Zuid-Amerika als een goede mogelijkheid gezien om nieuwe afzetgebieden te creëren voor de eigen handel en industrie (afb. 2.28). Hij stond een vreedzame kolonisatie voor, die zou leiden tot het cultiveren van zowel het land als de bevolking. Het gebruik van slaven in de landbouw was hierbij niet zijn uitgangspunt, maar hij kon zich indenken dat dit bij gebrek aan mankracht onvermijdelijk kon zijn. Usselincx had voor zijn kolonisatieplannen de noordkust van Brazilië op het oog waar de Portugezen al decennialang bewezen dat er grote winsten waren te behalen met de verbouw van suikerriet en met de verkoop van verfhout.⁸⁶ Landelijk kreeg Usselincx geen brede steun voor zijn plannen. De heren van de VOC waren bevreesd dat een tweede

handelscompagnie nadelig kon uitpakken voor de eigen omzet en ook de landsadvocaat Johan van Oldebarneveltdt, die zich eerder wel sterk had gemaakt voor de oprichting van de VOC, had zijn bedenkingen. Hij vreesde dat een aantasting van de Spaans-Portugese bezittingen in West-Indië de pas gestarte vredesbesprekingen met Spaanse kroon zouden kunnen bemoeilijken en

Afb. 2.28 Anoniem, Willem Usselincx (1637). De Antwerpse koopman Willem Usselincx (1567 - na 1647) was de eerste die zich sterk maakte voor het koloniseren en cultiveren van Brazilië en stond aan de wieg van de oprichting van de West-Indische Compagnie. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

⁸⁶ Verfhout of *brazilhout* werd geraspt tot poeder dat als rode kleurstof in de textielindustrie werd gebruikt. Het raspen vond in Nederland plaats in zogeheten rasphuizen of tuchthuizen door jonge mannelijke misdadigers.

dat het verlenen van een handelsoctrooi over het westelijk deel van de wereld de particuliere initiatieven sterk zou schaden. Ondanks de tegenstand van hogerhand werden de plannen van Usselincx in de vergadering van de Staten-Generaal in 1606 op de agenda gezet. In Enkhuizen werd de oprichting van een nieuwe compagnie over West-Indië niet direct van tafel geveegd, maar het werd *'nyet geraden gevonden de soutvaert daer onder te begrijpen'*.⁸⁷ Tijdens de onderhandelingen met Enkhuizen over de inhoud van het octrooi werd op 12 december 1606 niettemin overeengekomen dat men bereid was al het aangevoerde zout aan de nieuwe Compagnie over te leveren.⁸⁸ Hieraan werd wel de conditie verbonden dat Enkhuizen *'Inde Comp. ie zal genieten een gerechte achtste part Inde timmeraige en[de] volcommen toerusting van alle de nieuwe schepen die byde compaignie besteedt en[de] aengelegt sullen worden'* en dat de stad bovendien een achtste part in de winst zou genieten op alle zoutschepen die uit West-Indië of de Straat van Gibraltar thuis zouden komen.⁸⁹ In Hoorn werd een dag later al direct furieus gereageerd op de slinkse wijze waarop Enkhuizen een bevoorrechte positie in de nieuwe compagnie probeerde te bemachtigen. De Hoornse gedeputeerde voor Den Haag werd meegegeven *'dat voormaels ordinair meer schepen op westindien van hoorn om sout gevaren hebben dan eenige andere stadt'* en daarom heeft Hoorn tenminste recht op *'de helft van de equippage die desen quartier zall worden toegevoecht'*. Men vergunde ook Medemblik een aandeel in de equipage, maar dit zou op het aandeel van Enkhuizen moeten worden gekort.⁹⁰ Het verdelen van de buit tussen Hoorn en Enkhuizen bleek enigszins prematuur, want het plan van Usselincx kwam opnieuw op de plank te liggen. Algemeen was het gevoel dat het niet verstandig zou zijn iets in West-Indië te ondernemen nu er werd gesproken over vrede met Spanje. Op 9 april 1609 werd het Twaalfjarig Bestand met Spanje gesloten.

Omstreeks 1620, een jaar voor de afloop van het Bestand, bleek er onder de leden van de Staten-Generaal toch voldoende draagvlak te zijn om het idee van een West-Indische Compagnie opnieuw te onderzoeken. De VOC had zich immers ontwikkeld tot een succesvolle en winstgevende organisatie en met de oprichting van een West-Indische Compagnie konden nu twee handelscompagnieën ver buiten Europa afbreuk doen aan de Spaans-Portugese vijand. Reders en kooplieden verheugden zich op de hervatting van de oorlog, zodat ze in het Caribisch Gebied verder konden gaan met de lucratieve kaapvaart op de Spaanse en Portugese suikerschepen en galjoenen. Ook stadsbesturen die in 1602 geen eigen VOC-kamer toebedeeld hadden gekregen, wilden nu de boot niet missen als het aankwam op een aandeel in de nieuwe compagnie.

2.3.2 De West-Indische Compagnie en de zoutvaart

Op 3 juni 1621 werd de oprichting van de West-Indische Compagnie een feit. Op papier was de Compagnie een indrukwekkende organisatie met een octrooi van 24 jaar op alle handel op West-Afrika, Noord- en Zuid-Amerika en de Stille Oceaan ten oosten van Nieuw-Guinea. Er was een charter met 24 artikelen opgesteld, waarin de bevoegdheden en de structuur van de organisatie stond vastgelegd. Net als bij de VOC werd het bestuur verdeeld over vijf kamers: de kamer Amsterdam, de kamer Zeeland met de zetel in Middelburg, de kamer De Maze met de zetel in Rotterdam, de kamer Stad en Lande met de zetel in Groningen en de kamer van West-Friesland en het Noorderkwartier met een zetels in Hoorn en Enkhuizen. In sommige kamers bezaten ook omliggende steden wel bewindhebbers, zoals Dordrecht en Delft in de kamer van

87 WFA, OAE, inv.nr. 252 (23 okt. 1606).

88 WFA, OAE, inv.nr. 252 (12 dec. 1606).

89 WFA, OAE, inv.nr. 252 (4 mrt 1607).

90 WFA, OAH, inv.nr. 92 (5 mrt. 1607).

de Maze. De bewindhebbers uit Delft voeren op zeker moment een volkomen onafhankelijke koers, waardoor wel van 'de kamer Delft' werd gesproken, maar dit was officieel nooit het geval. In de kamers van Hoorn en Enkhuizen, die gezamenlijk de kamer van het Noorderkwartier werd genoemd, bevonden zich ook bewindhebbers uit Medemblik, Alkmaar, Purmerend, Edam en Monnickendam. De bewindhebbers waren de grootste aandeelhouders en door ieder van de vijf kamers werden bewindhebbers afgevaardigd om zitting te nemen in het bestuur, de Heeren XIX [negentien], dat afwisselend vergaderde in Amsterdam en Middelburg. In dit hoogste bestuursorgaan had Amsterdam als belangrijkste participant acht afgevaardigden, Zeeland vier en de andere drie kamers elk twee. Het negentiende lid werd benoemd door de Staten-Generaal. De kamer van Amsterdam verplichtte zich 4/9 deel van het kapitaal in te leggen, Zeeland 2/9 en de kleinere kamers ieder 1/9. De kamer van het Noorderkwartier had daarom ook het recht 1/9 van scheepsuitredingen te verzorgen en recht op 1/9 in de winst.

Van aanvang aan was het duidelijk dat de nieuwe West-Indische Compagnie eerder een oorlogsvloot zou worden dan een ware handelscompagnie. Het bleek daarom niet eenvoudig het vereiste startkapitaal bijeen te brengen. Acht maanden na de opening van de inschrijving was nog maar voor 630.000 gulden ingetekend, een bedrag dat de VOC vier weken na de oprichting alleen al in Amsterdam had opgehaald.

Om meer investeerders aan te trekken, besloot men in 1622 met instemming van de Staten-Generaal het octrooi aantrekkelijker te maken door de winstgevende zoutvaart op Punta del Rey voor de kust van Venezuela in het octrooi van de nieuwe Compagnie op te nemen. Net als vijftien jaar eerder wilden de steden van het Noorderkwartier hun huid duur verkopen en de Compagnie niet zonder meer ter wille zijn. Zo moesten de Staten-Generaal tot hun afgrijzen constateren dat vrijwel direct na het aflopen van het Bestand een dertigtal vrijwel onbewapende Hoornse zoutschepen de vaart op West-Indië hervatten, hetgeen 'den Spangaert (dat Godt verhoede) groot proffijt' zou kunnen brengen 'ende 't lant groote schade' zou kunnen berokkenen.⁹¹ De gedeputeerden van Hoorn verklaarden hoe zij alle mogelijke middelen hadden aangewend om de kooplieden op betere gedachten te brengen, maar alleen maar konden toezien hoe 'verscheyden schippers haer transporter naer Hamburch metterwoon omme vandaer de soutvaert te traffiqueeren'.⁹² De steden van het Noorderkwartier hadden niet alleen problemen hun eigen zoutvaarders onder controle te houden, maar waren ook onderling verdeeld over de locatie van de kamers en de bouw en equipage van de schepen. Uit

Afb. 2.29 Octrooi van de West-Indische Compagnie uit 1623. Doordat men met de steden van het Noorderkwartier niet tot overeenstemming kon komen over het opnemen van de zoutvaart in het octrooi, werden de artikelen van het octrooi pas twee jaar na de oprichting gepubliceerd.

91 Stellingwerff en Schot, Particuliere notulen 1620-1640, 249 (10 dec. 1621). Digitale versie: <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/stellingwerff>.

92 Stellingwerff en Schot, Particuliere notulen 1620-1640, 277 (11 jan. 1622).

de aantekeningen van Stellingwerf, die namens Medemblik de vergaderingen van de Staten-Generaal bijwoonde, bleek dat er flinke discussies waren ontstaan die een succesvolle start van de nieuwe Compagnie in de weg konden staan. Op 7 januari 1621 werd daarom het overleg over de Compagnie tijdelijk gestaakt *'mits dat die van 't Noorderkwartier ende d'andere discordeerende steden metten eersten malcanderen sullen soecken te verstaen'*.⁹³ Medemblik was vooral misnoegd over de prominente rol die Hoorn zichzelf in de nieuwe Compagnie had toebedeeld. De stad had inmiddels al voor 50.000 gulden ingetekend in de nieuwe Compagnie en wilde daarvoor tenminste een eigen kamer en een proportioneel aandeel in de equipage. Omdat de zaak niet tot een oplossing kwam, werd in november 1622 door prins Maurits *'uitspraak'* gedaan over de locatie van de kamers en het aantal bewindhebbers dat in deze kamers zitting mocht nemen.⁹⁴ Medemblik zou geen eigen kamer krijgen en genoeg moeten nemen met een groter aandeel in de bouw en equipage van nieuwe schepen. De aanvulling op het octrooi, waarin *'de Sout-vaert op de Puncto del Rey'* was inbegrepen, werd 23 februari 1623 gepubliceerd (afb. 2.29).

<i>Hoe veel yeder Stadt en Kamer in de West-Indische Compagnie hadt ingeleidt.</i>			
	<i>guld.</i>	<i>stuyv.</i>	<i>pen.</i>
<i>Enkhuysen</i>	<i>123235</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Alkmaer</i>	<i>112112</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Hoorn</i>	<i>127960</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Edam</i>	<i>35545</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Munnikedam</i>	<i>28435</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Medenblik</i>	<i>78340</i>	<i>0</i>	<i>0</i>

<i>Het Noorder-quartier</i>	<i>505627</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>De Staten Generael</i>	<i>500000</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Amsterdam</i>	<i>2846505</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Zeelandt</i>	<i>1379775</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<i>Maese</i>	<i>1039202</i>	<i>10</i>	<i>0</i>
<i>Groeningen</i>	<i>836975</i>	<i>0</i>	<i>0</i>

<i>Beliep t'samen</i>	<i>7108084</i>	<i>10</i>	<i>0</i>
Bron: Geeraert Brandt, <i>Historie der vermaerde zee- en koopstadt Enkhuisen</i> , 1666			

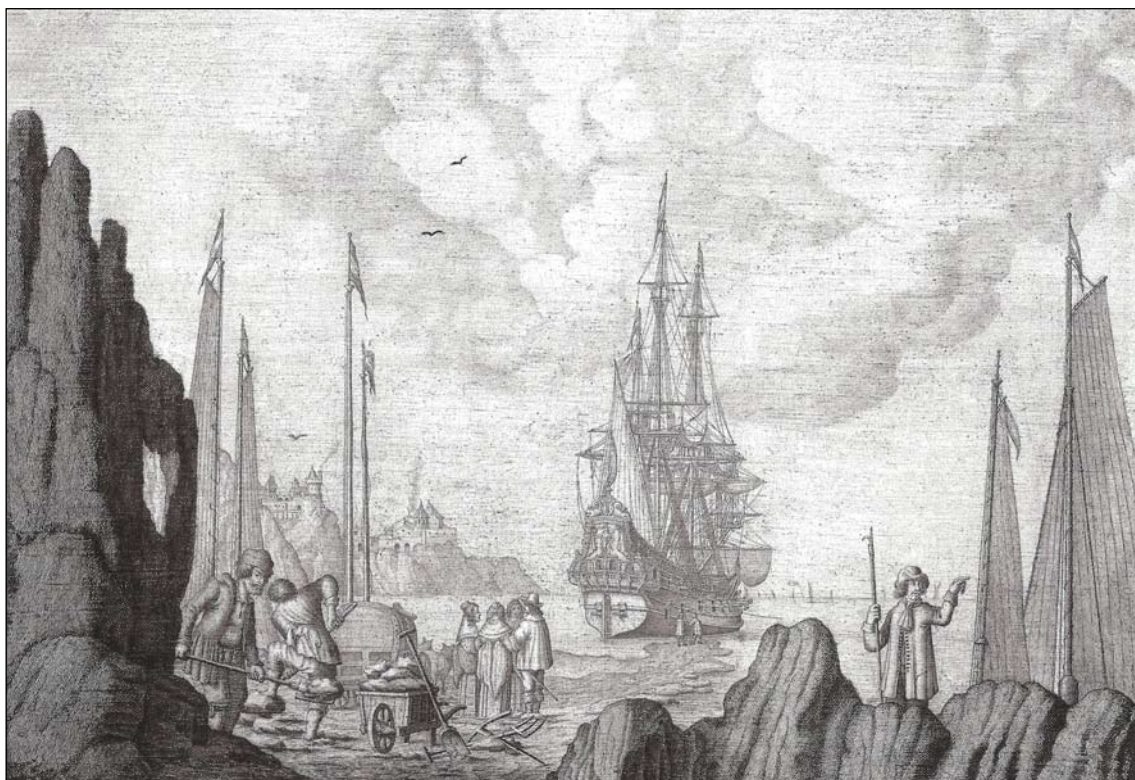
Na enige vertraging begonnen in juli 1623 de vergaderingen van de Heeren XIX in Amsterdam. Men besloot in de herfst twee schepen, een van Zeeland en een van het Noorderkwartier, uit te sturen naar Guinee aan de Westkust van Afrika.⁹⁵ De kwestie rond de zoutvaart was echter nog niet naar ieders tevredenheid tot een oplossing gebracht. Op 24 september 1624

⁹³ Stellingwerff en Schot, Particuliere notulen 1620-1640, 27 (7 jan. 1621).

⁹⁴ WFA, OAM, inv.nr. 1430 (24 okt. 1623).

⁹⁵ NA, OWIC, toeg.nr. 1.0501.01, inv. nr. 81 (16 aug. 1623). Het waren schepen van de kamer Zeeland en van het Noorderkwartier.

verscheen een delegatie van zeven man uit Hoorn, Enkhuizen, Medemblik en Edam op de vergadering van de Heeren XIX 'om over de satisfactie vande Soutvaert met die vande XIX te handelen', maar na drie dagen werd het overleg afgebroken.⁹⁶ Stellingwerff meldt dat er pas op 13 juli 1627 een akkoord werd bereikt tussen de Compagnie en 'eenighe steden van Noord-Hollandt op 't stuck van de Westindische zoudtvaert...sodat daermeede de disputeren t'eenemael quaemen te cesserer'.⁹⁷ Het blijkt onder meer dat de zoutvaarders van Hoorn een contract van vier jaar hadden afgesloten met de Compagnie, waardoor zij tegen betaling van een bepaalde heffing de zoutvaart in eigen beheer konden houden. In 1631 verzochten zij of ze voortaan zonder tussenkomst van de Compagnie en 'sonder eenige recognitie dezelve vaert [mochten] continueren', maar voor zover bekend werd hen dit niet vergund.⁹⁸ Het voordeel dat de Compagnie in 1623 uit de zoutvaart op Punta del Rey hoopte te verkrijgen, was inmiddels al bijna verdwenen. De Spanjaarden hadden hun positie ten tijde van het Bestand op Punta del Rey versterkt en de Nederlanders al enkele malen met succes teruggeslagen. Ook twee grootscheepse aanvallen in 1622 en 1623 om zich van het schiereiland meester te maken waren mislukt, waarna de aandacht van de zoutvloot zich opnieuw naar Kaapverdische Eilanden had verlegd en naar de nieuw ontdekte zoutpannen op Bonaire en St. Maarten, eilanden die respectievelijk in 1624 en 1631 in handen van de Compagnie waren gekomen (afb. 2.30 en 2.31).

Afb. 2.30 E. Sillemans, *Het inladen van zout bij de Kaapverdische Eilanden door Nederlanders met op de achtergrond een pinasschip* (1650). Collectie Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam.

2.3.3 De West-Indische Compagnie en de slavenhandel

Tussen 1623 en 1636 zou de Compagnie meer dan 800 schepen uitzenden met meer dan 65.000 matrozen en soldaten, waarmee in de eerste plaats vijandelijke handelsnederzettingen

⁹⁶ NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv.nr. 1 (24 sep. 1624), fol. 125v en 126.

⁹⁷ Stellingwerff en Schot, *Particuliere notulen 1620-1640*, 360 (13 juli 1627).

⁹⁸ Stellingwerff en Schot, *Particuliere notulen 1620-1640*, 372 (25 mrt. 1632).

Afb. 2.31 Zoutpan aan de kust van Bonaire.

Afb. 2.32 Kaart van de Bocht van Guinee door Jodocus Hondius uit 1619 met linksonder een inzetje van het eiland Sao Thomé. Bron: www.swaen.com

en forten aan de Afrikaanse Westkust en het Caribisch gebied werden aangetast. De handel in slaven was de Nederlanders onbekend, maar met de verovering van de Portugese handelsnederzettingen aan de Afrikaanse Westkust werd deze lucratieve handel hen als het ware in de schoot geworpen. De Portugezen waren al decennialang in deze bedrijfstak

werkzaam om de suikerplantages en de Spaanse goud- en zilvermijnen in Mexico en Peru van mankracht te voorzien. Al in 1591 werd door schipper Barent Erickz van Medemblik min of meer toevallig ontdekt hoe de Portugezen een eeuw lang een succesvolle ruil- en slavenhandel voerden in de Bocht van Guinee (afb. 2.32). Omdat het gebied zeer lastig was te bezeilen, was het tot dan toe onbekend gebleven bij vijandelijke naties en waren de Portugese forten en handelsnederzettingen ook nauwelijks van manschappen voorzien. De handel in slaven was voor de Nederlanders omstreeks 1600 niet interessant, maar er waren talloze andere kostbare producten te verkrijgen. In 1593 wist Ericksz een aantal kooplieden te interesseren in het uitreden van een schip naar Guinee en negen maanden later kwam hij terug met een partij peper, goud en ivoor.⁹⁹ Brandt meldt hoe Ericksz nadien nog wel elf keer naar Guinee is geweest en hoe in 1593 ook de Medemblicker schipper Cornelis Freecksz Vrijer voor de eerste maal in Angola handel had gedreven in opdracht van enkele Enkhuizer kooplieden.¹⁰⁰

Afb. 2.33 Titelpagina van een van de eerste verhandelingen over de kust van West-Afrika door P. de Marees uitgegeven in Amsterdam in 1602.

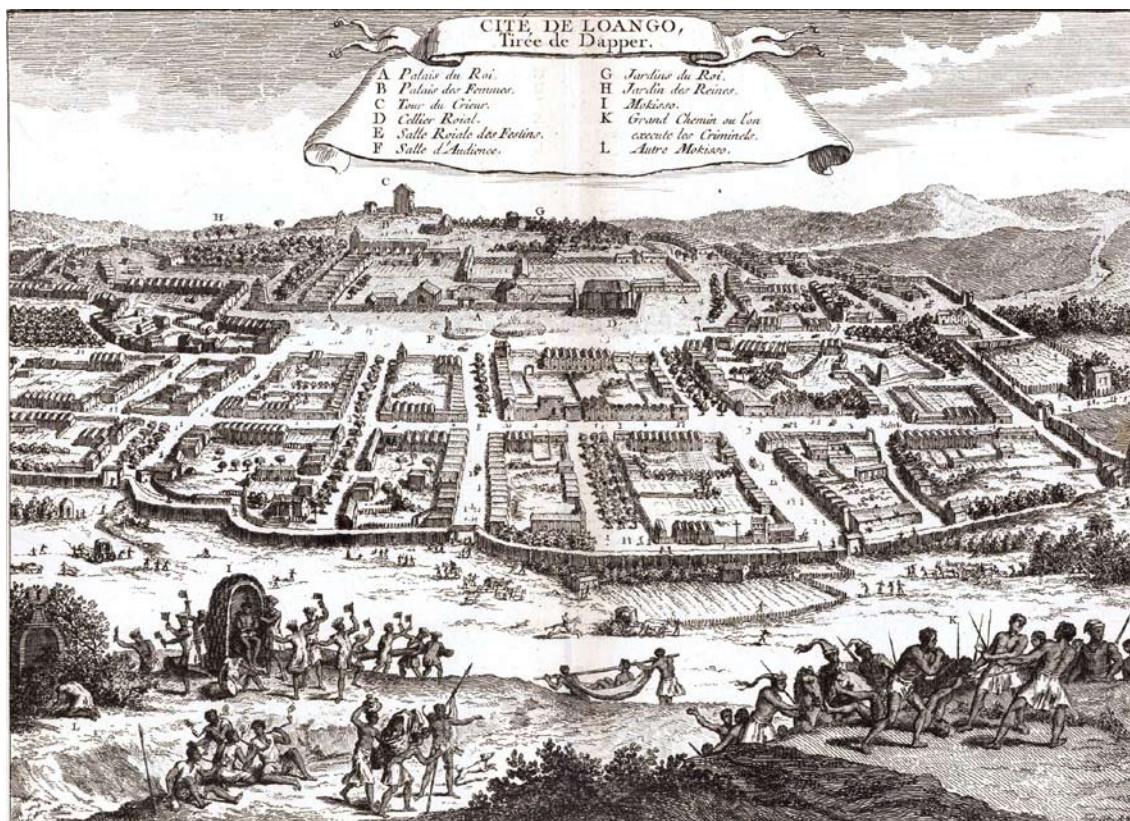
De belangstelling voor het gebied werd eens te meer gewekt, toen in 1596 Jan Huygen van Linschoten zijn *Itinerario* publiceerde, waarin allerlei bijzonderheden stonden opgetekend over de handel en scheepvaart op de kust van Guinee, Kongo en Angola. Hij had gebruikt gemaakt van de gegevens van de Enkhuizer doctor Paludanus die uitgebreid verslag had gedaan van onder andere de eigenaardigheden van de ruilhandel aan de Afrikaanse Westkust. Zo schreef hij onder meer dat bepaalde slakkenhuisjes, die werden gevonden rond het eiland Luanda (Angola), door de stammen aan de hele kust als betaalmiddel werden geaccepteerd en konden worden geruild tegen goud en ivoor. Behalve deze slakkenhuisjes ontdekten de Nederlanders later dat ook kauri-schelpjes van de Maladiven, blauw koraal uit Kameroen en andere exotische naturalia uit Oost-Indië als betaalmiddel konden dienen, waardoor binnen afzienbare tijd de

99 Ratelband 2000, 32.

100 Brandt en Centen 1747, 262-63.

Portugese handelaren volledig uit de markt waren geprezen. In brieven aan de Spaanse koning beklagden zij zich dat de Nederlanders alle handel hadden overgenomen, behalve die in slaven.¹⁰¹

De West-Friese kooplieden die handel dreven op de Westkust van Afrika hadden in de jaren rond 1600 uitstekende handelsbetrekkingen aangeknoopt met de stammen aan de Afrikaanse kust (afb. 2.33). In Enkhuizen werd zelfs een '*compagnie op genea*' opgericht, waarvoor men in 1600 ook mensen van buiten de stad opriep te participeren om bewindhebber te worden.¹⁰² In 1607 werd geschat dat er sinds 1593 meer dan tweehonderd schepen voor Afrika waren uitgereed en er jaarlijks voor een miljoen aan goud, ivoor, huiden en gom werd geïmporteerd.¹⁰³

Afb. 2.34 Gezicht op de stad Luanda in Angola [hier Loango] oorspronkelijk uit de '*Naukeurige Beschrijvingen de Afrikaensche Gewesten*' (1668) van Olfert Dapper. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Na de oprichting van de Compagnie was het uiteraard wenselijk de Portugezen geheel en al van de kust te verdrijven. In de eerste jaren na de oprichting werden er ook plannen gemaakt het eiland Sao Thomé in de Bocht van Guinee, het fort Elmina (St. George da Mina) aan de Goudkust [het tegenwoordige Ghana] en de stad Luanda in Angola te veroveren. Alle drie locaties waren belangrijke Portugese handelsnederzettingen, waar jaarlijks tussen de 30 en 40 Spaanse en Portugese schepen aanliepen om slaven en andere lading in te nemen. Het was zowel voor de Compagnie als voor de veiligheid van het hele land van groot belang deze slagader van inkomsten van de vijand door te snijden. Op de eerste vergadering van de Heren XIX in juli 1623 was de verovering van Luanda ook een van de agendapunten en de eerste vloot van twee schepen die de Compagnie in september dat jaar zou uitzenden had Angola

101 Ratelband 2000, 35.

102 WFA, OAE, inv.nr. 251, fol. 164 (22 juni 1600).

103 Den Heijer 2006, 19-20.

als bestemming (afb. 2.34). Het aanvankelijk optimisme over een snelle verovering van de Afrikaanse Westkust verdampte al spoedig. Ten tijde van het Bestand hadden de Portugezen niet stil gezeten en hun forten en handelsnederzettingen in Afrika versterkt. Er zouden tussen 1623 en 1625 diverse Nederlandse aanvallen op de Afrikaanse Westkust worden uitgevoerd als onderdeel van het 'Groot Desseyn' van de Compagnie, maar deze werden steeds met succes afgeslagen. Ook Piet Hein, die met zeven schepen assistentie verleende bij de aanval op de Angolese kust, moest erkennen dat er niets uitgericht kon worden ook al had hij nog onlangs met succes het Portugese San Salvador de Bahia in Brazilië veroverd (afb. 2.35).

Om kosten en materieel te besparen, besloten de Heeren XIX de Afrikaanse plannen voorlopig uit te stellen. Het jachtterrein werd verplaatst naar de vaste vaarroute van de uitgaande en thuiskerende Portugese Guinee- en Angolavaarders tussen de Kaapverdische Eilanden en Brazilië (afb. 2.36). Deze strategie had succes. In de jaren 1627-1629 waren zowel de kaapvaart, de verovering van de Spaanse zilvervloot (1628) door Piet Hein als de rooftochten op Spaans-Portugese nederzettingen enorm winstgevend. De Spaanse kroon was een zware slag toegebracht en de Compagnie kon voor het eerst sinds jaren weer ruimhartig dividend uitkeren aan de aandeelhouders.

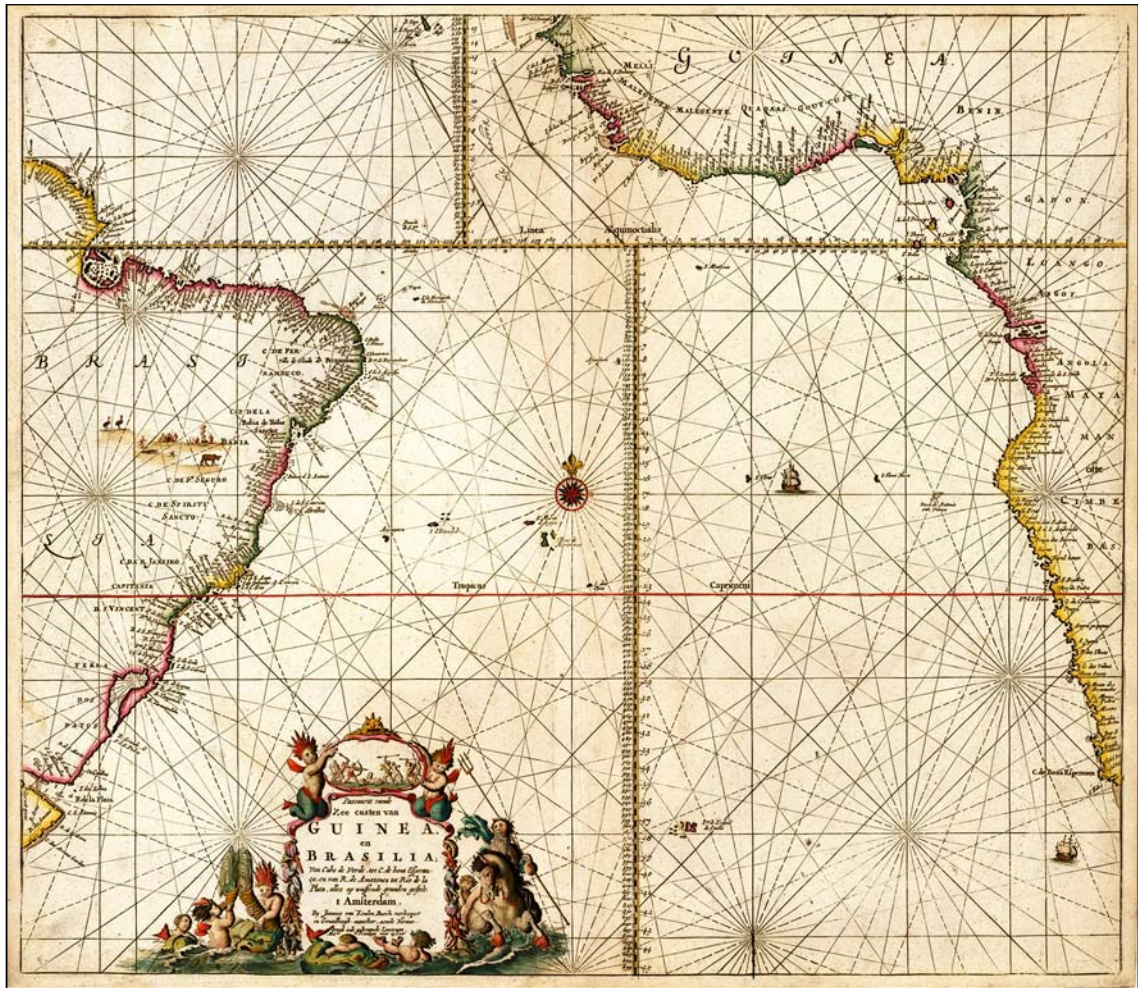

Afb. 2.35 De verovering van San Salvador in de Allerheiligenbaai [Sao Salvador da Bahia de Todos os Santos] door admiraal Jacob Willekens en Piet Hein op 10 mei 1624 uitgegeven door Claes Jansz Visscher. Detail. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

2.3.4 De stand van zaken in 1629

In een memorie uit 1633 wordt in enig detail beschreven hoe de Compagnie er in 1629 voorstond en wat men sinds de oprichting had bereikt. Zo bleek de Compagnie jaarlijks bijna 50 schepen in de vaart te hebben met meer dan 6000 soldaten en bootsgezellen. Al enkele jaren passeerden belangrijke hoeveelheden zijde, indigo, suiker, huiden, specerijen, olifantstanden, tabak en hout het octrooigebied, waardoor een grote som aan recognitiegelden [heffing op de in- en uitgaande goederen] konden worden geïnd. Bovendien was de Compagnie de belangrijke importeur van goud en zilver en exporteur van in Nederland gemaakte manufacturen geworden, waardoor 'de inwoonders deser landen meede aen handel ende werck geraecken'.¹⁰⁴ De Compagnie was ook militair van groot belang, want men had ongeveer 120 welgebouwde

¹⁰⁴ De Boer 1900, 348.

Afb. 2.36 'Pascaarte vande Zee custen van Guinea, en Brasilia' uit 1680 door Johannes van Keulen. Nadat was gebleken dat het veroveren van de Portugese forten aan de Afrikaanse Westkust niet kon worden volbracht, werd besloten Portugese Guinee- en Angolavaarders te onderscheppen op hun gebruikelijke vaarroute van en naar Brazilië. Collectie Norman B. Leventhal Map Center, Boston Public Library.

schepen in eigendom voorzien van geschut en ammunitie. In geval van nood kon zeker de helft van de vloot voor het land worden ingezet. Ook had de Compagnie de Spaanse vijand enkele zware slagen toegebracht. Zo was in 1624 San Salvador de Bahia aan de oostkust van Brazilië veroverd, hetgeen de koning van Spanje wel 10 miljoen gulden had gekost om terug te winnen, en waren nederzettingen als Porto Rico, Sao Thomé en Guyana aan de noordkust van Zuid-Amerika geplunderd. Met het innemen van Pernambuco en Tamarica had de Spaanse koning wel anderhalf miljoen aan inkomsten gederfd en door de constante aanwezigheid van de Compagnieschepen in de West was het hem bijna onmogelijk geworden zijn goederen veilig over te brengen. Uit dit alles blijkt volgens de schrijver zonneklaar welke voordelen de Compagnie het land heeft geboden en nog steeds bied. Het is daarom niet verwonderlijk dat de Spaanse koning nu haast maakt met vredesonderhandelingen. Indien hier echter gehoor aan wordt gegeven, verliest Nederland al het voordeel dat tot op heden is opgebouwd en zal de koning binnen afzienbare tijd al zijn forten in de West heropbouwen en zal 'sijn gouden en silveren sprinh-ader' weer volop stromen.¹⁰⁵ De anonieme schrijver van de memorie moest erkennen dat het vermeerderen van de handel en de oprichting van koloniën en plantages in de West niet van de grond was gekomen. De Compagnie hoopte 'een gedeelte van de schade met sout te halen voor tecomen, maar door de langwijlige onderhandeling met de Heeren van

¹⁰⁵ De Boer 1900, 352, noot 1.

het Noorderquartier is het southalen aen Punte del Rey ons bij den viant gantsch vernagelt. Zonder veel omhaal van woorden kregen de heren van het Noorderkwartier de schuld in de schoenen geschoven dat ze de vijand alle gelegenheid hadden gegeven de zoutpannen van Venezuela te versterken.¹⁰⁶

Verder stelde hij vast dat de eilanden in het Caribisch gebied veelal onvruchtbaar zijn, onbewoond of door Spanjaarden bezet. Alleen de kust van Guyana, die de Wilde Kust wordt genoemd, is nog onbezet en vrij land te vinden; *'in dese landen vallen wel verscheyden goederen, die met proffijt in dese landen cunnen gebracht worden'*, maar de wilden die hier wonen zijn zo onbehoefdig en barbaars dat het sturen van twee of drie handelsschepen per jaar meer dan toereikend zal zijn.¹⁰⁷ De noord- en oostkust van Brazilië, die voornamelijk door de Portugezen wordt bewoond, wordt naar het zuiden toe steeds minder veelbelovend voor de handel. De schrijver stelde ook vast dat het aanleggen van plantages en koloniën niet zo eenvoudig was als gedacht. De animo om in de West een onzekere toekomst tegemoet te gaan was onder de Nederlanders niet zo groot. Dit is ook de reden dat wij *'ons te lichtelijcker hebben laten bewegen om oorlogswijse ons tegen den gemeenen viant te canten'* en werd *'genegligeert coloniën te planten en landen te besetten'*.¹⁰⁸ Dat de Spanjaarden en Portugezen wel succesvol zijn geweest in het aanleggen van koloniën en plantages, is voornamelijk te danken aan het gebruik van slaven.

Afb. 2.37 Afbeelding van een suikermolen op een kaart uit 1665 van het noordelijk gedeelte van Pernambuco. Detail. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

2.3.5 Vizier op Brazilië

Al kort na het schrijven van de memorie over de situatie in 1629 vond er een belangrijke verschuiving in het beleid van de Heeren XIX plaats. Door de constante dreiging van de schepen van de Compagnie in het Caribisch gebied hadden de Spanjaarden hun hoofdmacht teruggetrokken op San Salvador de Bahia, dat zij in 1625 hadden heroverd op de Nederlanders. De rest van de Braziliaanse kust had men min of meer aan zichzelf overgeleverd. Omdat de Portugese planters weinig of geen steun kregen van Spaanse Kroon kwam in het midden

¹⁰⁶ De Boer 1900, 354.

¹⁰⁷ De Boer 1900, 356.

¹⁰⁸ De Boer 1900, 357.

van de jaren 30 van de zeventiende eeuw vrijwel de hele Braziliaanse noordkust onder controle van de Compagnie. Het belangrijkste Nederlandse steunpunt werd de landstreek Pernambuco, dat met 350 suikermolens een van de belangrijkste centra van de suikerproductie vormde (afb. 2.37). Van 1636 tot 1642 stond het gebied onder het gouverneurschap van Johan Maurits van Nassau-Siegen onder wiens gezag Nederlands-Brazilië tot grote bloei kwam (afb. 2.38 en 2.39). Om de suikerplantages in Pernambuco in bedrijf te houden, veranderde bij de Heeren XIX ook het beleid inzake de slavenhandel. Voor circa 1630 werden zo nu en dan wel Portugese slavenschepen overmeesterd, maar door het ontbreken van een afzetmarkt werden de slaven gewoonlijk weer vrijgelaten. Met het bezit van een eigen kolonie op het Braziliaanse grondgebied was er onverwacht veel mankracht nodig om de suiker- en tabaksplantages in bedrijf te houden. Nadat men bij de Compagnie had vastgesteld dat er geen morele bezwaren

Afb. 2.38 Johan Maurits, graaf van Nassau-Siegen 'alias de Braziliaan' (1604-1679) werd in 1675 geportretteerd met een zwarte bediende door Pieter Nason. Johan Maurits was van 1636 tot 1642 gouverneur van Nederlands-Brazilië. Met de verdiensten die aan deze functie waren verbonden, heeft hij in Den Haag het Mauritshuis laten bouwen.

bestonden tegen de handel in slaven begon men zich actief met deze bedrijfstak te bezig te houden. In plaats van de Portugese slavenschepen op te wachten, werden eind jaren 30 van de zeventiende eeuw voor het eerst oorlogsschepen naar de Afrikaanse Westkust gedirigeerd om

Afb. 2.39 Gezicht op Olinda, de hoofdstad van Pernambuco, door Pieter Post omstreeks 1637. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

slavenschepen te veroveren. Zo werden in december 1638 vanuit Pernambuco de *Maecht van Enchuysen*, van de kamer van het Noorderkwartier, en de *St. Michiel*, van de kamer Zeeland uitgestuurd, 'om te gaen cruyssen ende negers herwaerts te brengen'.¹⁰⁹ De *St. Michiel* keerde zonder problemen terug met een lading van 150 slaven en ook de *Maecht van Enchuysen* had 82 slaven aan boord gekregen, maar wist ternauwernood aan de Portugezen te ontsnappen. Men realiseerde zich dat het veilig overbrengen van slaven naar Brazilië alleen mogelijk was indien er een eigen steunpunt op de kust van Afrika zou worden gecreëerd. Daarom werd besloten een grootscheepse aanval te organiseren op het Portugese fort annex slavendepot Elmina. De verovering van het fort stond onder leiding van Johan Maurits en verliep tot zijn eigen verbazing opmerkelijk eenvoudig. Na de landing werd het vanaf een hoger gelegen heuvel beschoten en na enkele dagen gaven de Portugezen zich over. Er waren aan beide zijden nauwelijks slachtoffers gevallen. Met het verlies van Elmina hadden de Portugezen hun belangrijkste steunpunt aan de Afrikaanse Westkust verloren met als gevolg dat de Compagnie in 1642 uiteindelijk heel Portugees Afrika inclusief de slavenhandel in handen kreeg (afb. 2.40). De Compagnie was in 1639 weliswaar genoodzaakt geweest de handel op Brazilië aan particulieren toe te staan, maar dit werd ruimschoots goedge maakt door het monopolie op de handel in en het vervoer van slaven. Aanvankelijk werden de slaven alleen in Pernambuco verkocht, maar in de jaren 40 van de zeventiende eeuw ontwikkelde Curaçao zich tot een internationaal slavendepot. De Compagnie had hier voorzieningen getroffen om de slaven enige tijd 'in voorraad' te kunnen houden, zodat het hele jaar door slaven konden worden geleverd. Tot de afnemers behoorden niet alleen de eigen mensen in Brazilië, maar ook de Spaanse, Franse- en Engelse planters in het Caribisch gebied en de mijnen van Spaans-Amerika.¹¹⁰

Afb. 2.40 Gezicht op fort Elmina door Johannes Vingboons omstreeks 1665. Collectie Österreichische Nationalbibliothek, Wenen.

109 Ratelband 2000, 84.

110 Menkman 1945, 102-107.

2.3.6 De kamer van Enkhuizen

Op de eerste vergadering van de Heeren XIX in Amsterdam, die duurde van 24 juli tot 17 augustus 1623, waren voor het Noorderkwartier Olphert Barentsz uit Hoorn, Willem Dircksz Everhardt uit Medemblik en Floris van Teylingen uit Alkmaar aanwezig.¹¹¹ Officieel mocht het Noorderkwartier maar met twee man de vergadering bijwonen, maar bij de ongetwijfeld feestelijke opening waren er meer dan 25 man aanwezig en meerder kamers oververtegenwoordigd. De eerste 'bewinthebber van Enckhuysen' die de vergaderingen bijwoonde was Jacob Menten. Hij meldde zich op 18 maart 1624 in de herberg te Amsterdam waar de vergaderingen plaatsvonden samen met Claes Willemsz Crab uit Hoorn.¹¹² Er waren wat problemen met de brief van credentie [volmacht] van Menton. De credentiebrief, die was gericht aan de Heeren XIX, diende te zijn ondertekend door de bewindhebbers van de kamer die hij in de vergadering vertegenwoordigde. Hij mocht pas aanschuiven nadat Bouwen Heynsz uit Edam, die Crab zou vervangen, enkele dagen later de vergadering een volledig ondertekend exemplaar kon overhandigen.¹¹³ Hoewel de bewindhebbers van het Noorderkwartier minimaal 4000 gulden hadden ingelegd om de functie van bewindhebber te verkrijgen, lijken zij niet erg geïnteresseerd te zijn geweest in het bijwonen van de vergaderingen. Meer dan eens werden de kamers van Hoorn en Enkhuizen vertegenwoordigd door een gevolmachtigde bewindhebber afkomstig uit een der kleinere steden. Tijdens de vergaderingen, die twee of drie keer per jaar werd gehouden, blijkt dat zij regelmatig contact zochten met hun 'principalen' in Hoorn of Enkhuizen voordat ze met een voorstel konden instemmen. De hoofdparticipanten en bewindhebbers van het eerste uur van de kamer Enkhuizen, als Gerrit Jacobsz Trompet, Pieter Hardebol, Cornelis Pietersz Lantman en Meyndert Thomasz, lijken nooit een vergadering te hebben bijgewoond en zich op afstand met het bestuur van de Compagnie te hebben bezig gehouden. Als bewindhebbers hadden zij recht op 1% van de waarde van de uitgaande en 1% van de waarde van de retourgoederen (behalve het goud) van hun kamer, maar de meeste verdiensten van een bewindhebber lagen ongetwijfeld in de leveranties van allerlei proviand en koopmanschappen die zij als kooplieden aan de Compagnie konden leveren.

Bewindhebbers van de Oude West-Indische Compagnie van de kamer Enkhuizen met het jaar of de jaren waarin hun werkzaamheid kon worden vastgesteld.

Jacob Menten	zeker vanaf 1624 tot 1636
Gerrit Jacobsz Trompet	zeker vanaf 1628 tot 1636
Pieter Pietersz Hardebol	zeker vanaf 1628 tot 1636
Cornelis Pietersz Lantman	1636
Meyndert Thomasz	zeker vanaf 1628 tot 1652
Cornelis Sweersz	1630-1658
Dirck Codde van der Burgh	1635. Raad van Brazilië in 1644
Pieter Cornelisz Huygh	1637-1655
Jan Jansz van Loosen de Oude	1640-1653 (afb. 2.41)
Jacob Volckertsz Seylmaecker	1641
Simon Allertsz of Freeksz Semeyns	1641-1669
Floris Huych	1644
Herman Willemsz	1646-1652

¹¹¹ NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 1, fol. 5.

¹¹² NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 1, fol. 45 (18 mrt. 1624).

¹¹³ NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 1, fol. 56-57 (25 mrt 1624).

Albert Roos	1651
Simon Dircksz Roodvelt/Semeijns	1653-1666
Jan Jansz van Loosen de Jonge	1654
Pieter Pietersz Dol	1655-1670
Maarten Albertsz Roos	1660-1676
Willem Codde van der Burg	1661
Jan Johan ten Broek	1667-1679
Maarten Roos	1667

Bron: www.thijspostma.nl/Bewindhebbers.pdf

De eerste opdracht die de kamer van het Noorderkwartier van de Heeren XIX ontving, was het bevoorraden van twee schepen: een schip van 200 last met goederen ter waarde van ongeveer 44.000 gulden en een jacht van 80 last met ongeveer 8.000 gulden aan goederen. Beide schepen maakten deel uit van een vloot van twaalf schepen, waarvan de totale uitrustingskosten werden beraamd op 691.000 gulden.¹¹⁴ Het is niet bekend om welke schepen het gaat of welke goederen werden verhandeld, want de boekhouding van beide kamers van het Noorderkwartier is op drie stukken na volledig verloren gegaan. Slechts indirect krijgen we enig inzicht in de werkzaamheden die door de kamer van Enkhuizen werden verricht. Zo werd door de Heeren XIX in 1639 besloten negen schepen uit te rusten '*tot den slaeffsen handel*'. Het Noorderkwartier participeerde voor 1/9 in de Compagnie dus diende men één schip uit te rusten. De kamer had in 1638 al het schip de *Haes* naar de Afrikaanse kust gezonden samen met drie slavenschepen van

Afb. 2.41 Portret van Jan Jansz van Loosen de Oude, geschilderd in 1647 door Aelbrecht van der Schoor. Van Loosen was van 1640 tot 1653 bewindhebber van de kamer Enkhuizen. Collectie Gemeente Enkhuizen.

Amsterdam en waarschijnlijk was het resultaat zo veelbelovend dat men deze missie in 1639 wilde herhalen.¹¹⁵ De *Haes* was eigendom van de kamer van Enkhuizen en de Compagnie en werd vermoedelijk al in Nederland als slavenschip ingericht. De schepen die de Compagnie in deze tijd huurde, lijken uitsluitend voor het vervoer van vracht en personeel te zijn bestemd. Zo werd op 19 november 1639 in Enkhuizen door Pieter Huych, bewindhebber van de kamer Enkhuizen, een bevrachtingcontract afgesloten met Joseph Maatsz van Schardam, schipper van de *Halve Maen*. De schipper werd gehouden zijn schip te voorzien van alle benodigde touwen en ankers en te monteren met veertien stukken geschut. Hij diende het rantsoen in te kopen voor negentien eters, waarvoor hij zeven stuivers per persoon zou ontvangen of elf

¹¹⁴ NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 1, fol. 15 en 16 (17 aug. 1623).

¹¹⁵ NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 8, fol. 242v en 242. Uitgaande brieven.

stuivers indien het een kajuiteter betrof. De bestemming was Pernambuco. Hier werden de goederen uitgeladen, waarna het hem was toegestaan zout in te nemen op het vertoon van zijn 'zoutbrief', zodat hij bij thuiskomst geen recognitie hoefde te betalen. Het was de schipper verboden enige andere goederen mee terug te nemen of passagiers anders dan diegenen die werkzaam waren voor de Compagnie. Voor de totale reissom zou hij 5250 gulden ontvangen. Het contract werd mede ondertekend door Harmen Willemsz, de boekhouder van de kamer van Enkhuizen.¹¹⁶ Een soortgelijk bevrachtingcontract werd in november 1639 afgesloten door de bewindhebbers Jacob Cornelisz Seylmaecker en Pieter Huych met schipper Jan Evertsz van de *St. Jan Baptista*. De Compagnie zou in dit geval zelf het schip van negentien ijzeren gotelingen voorzien. Het schip diende naar de kust van Afrika te zeilen en vandaar naar een haven die de Compagnie nader zou bepalen. Als de reis langer dan tien maanden zou duren, zou de schipper een som van 950 gulden per maand ontvangen. De akte werd 'ter Camere van de Compagnie' mede ondertekend door Harmen Willemsz de boekhouder en Jop Pietersz, de equipagemeester van de kamer.¹¹⁷ Ook dit schip lijkt uitsluitend bestemd te zijn geweest voor het vervoer van goederen van de Compagnie en niet voor het vervoer van slaven. Uit het kohier van de heffing op de in- en uitgaande goederen blijkt dat er in de jaren 1643 tot 1645 vier schepen uit de haven van Enkhuizen naar Brazilië of de Caribische Eilanden vertrokken en dat acht schepen uit de West in de haven aankwamen.¹¹⁸ De uitgaande goederen bestonden voornamelijk uit brandewijn, bier of wijn aangevuld met kleine hoeveelheden 'huishoudelijke' goederen als hakmessen, hoeden, tabakspijpen en andere kleine koopmanschappen. Van de acht binnengekomen schepen stonden er zes op naam van particuliere schippers en waren er twee eigendom van de Compagnie, de *Eendracht* en de *Tempel Salomons*, beide waren vertrokken uit Pernambuco. De schepen vervoerden kisten met suiker, balen tabak en verfhout ter waarde van respectievelijk circa 65.000 en 69.000 gulden, goederen die waarschijnlijk ook bestemd waren om in Enkhuizen te worden geveild.

Doordat de West-Indische Compagnie schepen inhuurde, is het soms niet eenvoudig vast te stellen welke schepen daadwerkelijk eigendom van de Compagnie waren. Ioannes de Laet noemt de namen van 26 schepen en jachten die vóór 1637 waren gemaakt of gekocht door de kamer van het Noorderkwartier (afb. 2.42):

Samson (300 last)
Enchuysen (110 last)
Engel Gabriel (160 last)
Hoope (250 last)
Oudevaer (90 last)
Medemblick (270 last)
Hoorn (180 last)
Oragnie-Boom (300 last)
Edam (170 last)
Alcmaer (200 last)
Goude Son (90 last)
Wapen van Hoorn (110 last)

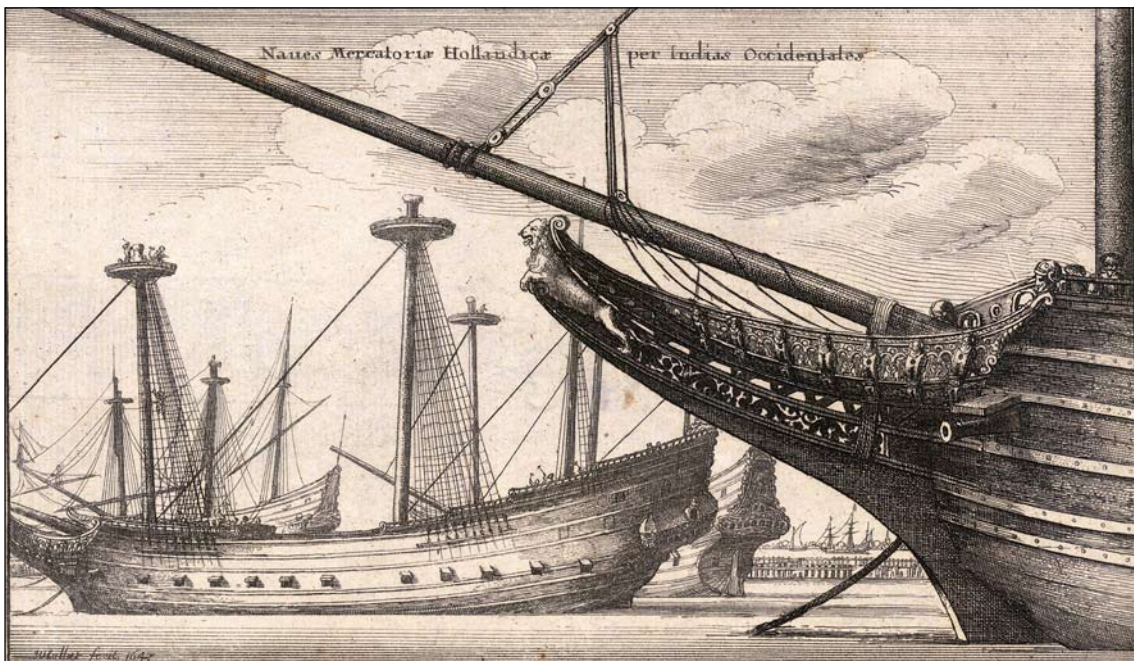
¹¹⁶ WFA, Enkhuizen, ONA 937, akte 60 (19 nov. 1639).

¹¹⁷ WFA, Enkhuizen, ONA 937, akte 79 (31 nov. 1639).

¹¹⁸ WFA, OAE, inv.nr. 942 (1643-1644) en 943 (1645). Rekening van Adam Cortleven, ontvanger van het middel van één en een half ten honderd op de uitgaande en inkomende goederen geheven binnen Enkhuizen van 24 november 1643 tot en met 14 december 1644 en over het jaar 1645.

Enchuyser Maeght (110 last)
 Griffioen (250 last)
 Munnickendam (300 last)
 Haentjen (40 last)
 Wapen van Medemblick (150 last)
 Enchuysen (230 last)
 Groen-wijff (150 last)
 Jonge Mauritius (130 last)
 [Vergulden] Haes (140 last)
 Mercurius (200 last)
 Groot Hoorn (350 last)
 Vleer-muys (15 last)
 Wassende Maen (200 last)
 Wind-hond (15 last)

Bron: Ioannes de Laet, *Historie Ofte Iaerlijck Verhael Van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie*, 1644

Afb. 2.42 Schepen van de West-Indische Compagnie voor anker in een onbekende haven gegraveerd door Wenceclaus Hollar in 1647. University of Toronto, Wenceclaus Hollar Digital Collection.

2.3.7 Het verval

Na de verovering en bezetting van grote delen van de Braziliaanse noordkust, enkele Caribische eilanden en de Afrikaanse Westkust stond de Compagnie aan het toppunt van haar macht. Door de vele militaire operaties was de Compagnie echter financieel volledig aan de grond geraakt. Met het aantrekken van Johan Maurits als gouverneur over Pernambuco werd een serieuze poging gedaan van Brazilië een bloeiend koloniaal rijk te maken, maar omdat het gebied te midden van vijandelijk gebied lag, vergde dit enorme investeringen en de inkomsten waren geleidelijk gedaald. In de jaren 30 van de zeventiende eeuw had de Compagnie al moeten toestaan dat de handel in Nieuw Nederland, op de Caribische eilanden en Brazilië werd

vrijgegeven aan particulieren en in 1641 vielen ook de inkomsten uit de kaapvaart grotendeels weg na de tekening van een wapenstilstand met Portugal. Na het vertrek van Johan Maurits in 1646 ging het Nederlandse Brazilië geleidelijk aan weer verloren en in 1654 was heel Pernambuco in Portugese handen gevallen. Als tegenmaatregel werd Portugal in 1657 de oorlog verklaard, maar de oude Braziliaanse bezittingen konden niet meer worden heroverd. Na vijf jaar werd de vrede met Portugal getekend, waarbij de Compagnie instemde met een schadeloosstelling van acht miljoen gulden. Het koloniseren van Brazilië was op een deceptie uitgelopen en in de jaren 60 van de zeventiende eeuw gingen ook Nieuw Nederland (New York) en enkele bezittingen aan de Afrikaanse Westkust verloren aan de Engelsen. De Compagnie had in 1647 weliswaar een verlenging van haar octrooi gekregen van 25 jaar en een miljoeneninjectie van de VOC gekregen, maar de hoge schuldenlast hing als een molensteen om de nek.

2.3.8 Memorie van 1670

In 1670 werd waarschijnlijk door een klerk van de kamer van Amsterdam een memorie opgesteld, waarin alle bezittingen van de West-Indische Compagnie nauwkeurig werden opgetekend.¹¹⁹ Het blijkt dat iedere kamer de directie voerde over bepaalde gebieden die hen vanouds waren toegewezen. Zo had de kamer van Amsterdam zeggenschap over het gebied rond Cabo Verde aan de Afrikaanse kust waar jaarlijks ongeveer 40 tot 60.000 gulden aan goederen werd verhandeld. Hier waren volgens de schrijver ook goede slaven te koop: *'sijn de beste, swartste ende gautste van geheel Africa, doch zijn seer dier ende schaars'.* Verder *'heeft de camer van Amsterdam onder haer directie gehad Nieuw Nederlandt ende Cajana [Guyana bij Suriname] ende nu nog alleen de eylanden Curaçao, Aruba ende Bonaire'.* Curaçao wordt door circa 150 tot 180 man bezet, hetgeen noodzakelijk is, omdat het zeer dicht bij Spaans gebied ligt en de enige plaats is waar tegenwoordig de *'slaafshandelinghe'* plaatsvindt. De uitvoer vanaf Curaçao is in handen van particulieren, die de Compagnie een recognitie [heffing] betalen over de waarde van de goederen die zij uitvoeren. Voor ieder slaaf die wordt verhandeld moet een recognitie van zes gulden worden betaald, hetgeen thans een groot deel van de inkomsten van de Compagnie uitmaakt. Het eiland wordt daarom *'meer om de commoditeyt van de negotie ende bygelegenheyt van de Spaanse West-Indien'* in bezit gehouden dan om de winst die er wordt gemaakt.¹²⁰ De kamer van Zeeland, de Maze, Stad en Lande en het Noorderkwartier bezitten de directie over enkele gebieden aan de Westkust van Afrika: *'De Camer van West-Frieslandt ende Noorderquartier heeft de Greynkust, beginnende aan Cabo Monte ende eyndigende aan Cabo das Palmas [op de caerte aangehaelt met een geele couleur], daer geen forten ofte logiën zijn, maar werdt den handel als hiervooren van de tandtcust geseght is, gedreeven.* Dat Enkhuizen voor 1600 al de basis had gelegd voor de handel op de *Greynkust* werd nog steeds door de Compagnie gerespecteerd. *'De negotie bestaat alleen in greyn ende somtijts wel wat tanden, ende heeft somtijts wel excessive, somtijts wel matige, maar evenwel altijd een taamelijcke winste gegeven'.*¹²¹ De *Greynkust* of *Peperkust* is tegenwoordig het huidige Liberia in West-Afrika. De naam was afgeleid van een plantensoort (*Aframomum melegueta*) die een zaad (de paradijskorrel) opleverde, dat als specerij (soort peper) werd gebruikt. Ondanks dat met wisselend succes handel werd gedreven, blijkt dat de Compagnie omstreeks 1670 de meeste inkomsten verkreeg uit de inning van heffingen en recognitiegelden die de particuliere kooplieden verplicht waren te betalen als zij handeldreven binnen het octrooigebied.

¹¹⁹ Van Brakel 1914, 88.

¹²⁰ Van Brakel 1914, 100.

¹²¹ Van Brakel 1914, 101-102.

WY ondergeschreven Bewinthebberen van de West-Indi-
 sche Compagnie, als daer toe specialijck zijnde gecom-
 mitteert, bekennen ontfangen te hebben, uyt handen van
Mr. Dirck Admiraal
 een somme van *86 Ponden* aen de *Debeten* gunt
 in voldoeninge van *j-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100*
 van het gunt de zelve belooft heeft, ofte ingevolge van het
 24. Articul van het nieu Octroy gehouden is te fourneren.
 Actum den *19 Junij 1676*
Maarten Roos
640 -
Bligah 8100 gulden inlegge
op de schulde - 640 -

Afb. 2.43 Maarten Roos van de kamer Enkhuizen bekend van de burgemeester Dirck Admiraal 648 gulden te hebben ontvangen. Ingevolgde van artikel 24 van het nieuwe octrooi diende te participanten aan te geven voor hoeveel zij in de Nieuwe Compagnie wilden participeren. Admiraal had voor 8100 gulden aan aandelen in de oude Compagnie. Collectie Westfries archief, Hoorn.

2.3.9 De doorstart

Officieel zou het tweede octrooi van de West-Indische Compagnie op 31 december 1671 aflopen, maar de Heeren XIX, de bewindhebbers en de kleine aandeelhouders konden niet tot overeenstemming komen over allerlei wijzigingen in de organisatie, waardoor het tot september 1674 zou duren voordat het octrooi daadwerkelijk werd verlengd. Het belangrijkste struikelblok was de eis van de Staten van Holland en West-Friesland dat de Compagnie schuldenvrij moest zijn en een som van een miljoen in kas moest hebben als startkapitaal. Uiteindelijk werd besloten dat de oude aandelen en schulden werden omgezet in nieuwe aandelen en dat voortaan zowel de oude bewindhebbers, de aandeelhouders als de bezitters van schuldbrieven van de Compagnie een derde van de nieuwe bewindhebbers mochten leveren (afb. 2.43). Het college van de Heeren XIX werd verkleind tot een bestuur van tien bewindhebbers, waarvan meer dan de helft 'ervaren *negotianten en kooplieden*' dienden te zijn.¹²² In de nieuwe West-Indische Compagnie werden de bewindhebbers gemaand zoveel mogelijk kosten te besparen door het onroerend goed af te stoten. Het Noorderkwartier bezat in 1674 al geen eigen werf meer en de benodigde schepen mochten uitsluitend worden gehuurd of gekocht. In het conceptoctrooi werd ook voorgesteld 'dat in het noorderkwartier een kamer soude zijn' en dat Hoorn de meest geëigende zetelstad zou zijn. De burgemeesters en vroedschappen van Enkhuizen waren echter vastbesloten 'in geen deele te sullen toestaen, dat de kamer van hier getrocken soude komen te werden'. Het idee was bovendien buiten alle redelijkheid aangezien

122 Den Heijer 2013, 107.

'op onse kamer soo veel meer Capitaal ende gedeponeerde penn[ingen] werden bevonden als wel binnen de stadt hoorn, mitsgaders dat de kamer, ende het west Indisch huijs als mede het packhuijs alhier in goet postuur ende bequaemheijt is omme ten dienste van geseijde Comp[agnie] geemplojeert te werden, daer ter contrarie binnen de stadt hoorn het packhuijs verkocht, ende haer kamer vande stadt ingehuurt wert'.¹²³ Van een samenvoeging van beide kamers zou het niet komen. Hoewel organisatorisch inefficiënt en kostbaar, hield men vast aan de aloude indeling van vijf regionale kamers. Het aantal bewindhebbers in de kamers werd wel ingekrompen, waardoor het totale aantal van 74 bewindhebbers werd teruggebracht tot 50. Merkwaardig genoeg mochten de kamers van het Noorderkwartier en Stad en Lande zoveel bewindhebbers aanstellen *'als syluyden onderlingh'* nodig achten, waardoor in het Noorderkwartier het oude aantal van veertien bewindhebbers bleef gehandhaafd.¹²⁴

Bewindhebbers van de Nieuwe West-Indische Compagnie van Enkhuizen met achter de naam het jaar van hun eedaflegging of, indien bekend, hun periode van werkzaamheid.

Jan Johan ten Broek	1676
Meijnert Mossel	1676
Hilbrand van der Sluys	1680
Augustinus Duyvensz	1696
Gerard Moeskoker	1704
Jacob Pietersz van Loosen	1713-1721
Johan Duyvensz	1713
Cornelis François Duyvensz	1721-1740
Jacob Mossel	?-1721. Heeft 24 dec. 1721 afstand gedaan. ¹²⁵
Andries Kluppel	1721
Pieter Jansz van Loosen	1740. Deed in 1763 vrijwillig afstand voor zijn zoon.
Dirk Elias van Loosen	1763. Tenminste tot 1784.
Anthony Blok	1764-1781
Anthonij Pieter Duijvensz	1782-1790 (afb. 2.44)
Cornelis van der Willige	1790-1791

Bron: www.thijspostma.nl/Bewindhebbers.pdf

In het bestuur van de Heeren X namen vier bewindhebbers van de kamer Amsterdam zitting, twee van Zeeland en een bewindhebber uit de drie resterende kamers. Het tiende lid was een afgevaardigde van de Staten-Generaal.

In het nieuwe octrooi werd de Compagnie het alleenrecht vergund op de scheepvaart en handel op de kust van West-Afrika en de Zeeuwse kolonie Essequibo, gelegen aan de gelijknamige rivier in Guyana, Suriname, Berbice en de eilanden Aruba, Bonaire en Curaçao. De rest van het octrooigebied mocht door particulieren worden bevaren tegen betaling van recognitie.

¹²³ WFA, OAE, inv.nr. 258 (13 feb. 1674).

¹²⁴ Den Heijer 2013, 111.

¹²⁵ WFA, OAE, inv.nr. 1590 (24 dec 1721).

2.3.10 Het faillissement van de Compagnie

Met de oprichting van de Tweede West-Indische Compagnie in 1674 werd de handel op de Afrikaanse Westkust een van de hoofdactiviteiten van de Compagnie. Tussen 1674 en 1735 reedde de Compagnie gemiddeld zestien schepen per jaar uit, waarvan de meesten bestemd waren voor het vervoer van slaven. Aanvankelijk werd de slavenhandel door lokale machthebbers georganiseerd en werd handel gedreven vanaf het strand of onttakelde schepen (afb. 2.45). Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw werd gebruik gemaakt van permanente handelsposten als Accra, Moree en Axim, die vanuit fort Elmina werden bestuurd door een directeur-generaal. De slavenhandel was complex en kostbaar en anders dan wel wordt gedacht vertegenwoordigde deze bedrijfstak in de periode van circa 1674 tot 1735 in waarde slechts 13 % van de totale handel van de Compagnie. De meeste winst, ongeveer 75%, werd verkregen uit de handel in goud en ongeveer 10 % uit de handel in gom, greyn, verfhout en ivoor (afb. 2.46). Om de slavenhandel in goede banen te leiden, waren binnen de Compagnie speciale commissies 'tot de saaken van de slavehandel' in het leven geroepen die verantwoordelijk waren voor het inhuren van schepen, de monsterring van de bemanning en de inkoop van proviand.¹²⁶ De voor de slavenhandel benodigde koopmanschappen werden gewoonlijk door de kamers zelf ingekocht. Uit de ladinglijsten blijkt dat textiel uit eigen land of uit Oost-Indië meestal zo'n 50% van het volume van de lading vormde, aangevuld met kleinere hoeveelheden vuurwapens, kruit, metaalwaren, kralen en kaurie-schelpen. De Compagnie had er wellicht beter aangedaan de handel in slaven af te stoten, maar er was inmiddels al zoveel kapitaal en mankracht in geïnvesteerd dat het afbouwen van deze activiteit geen optie meer was. Bovendien

Afb. 2.44 Portret van Anthonij Pieter Duijvensz door Cornelis Thims uit 1773. Duijvensz was van 1782 tot 1790 bewindhebber van de kamer Enkhuizen. Collectie Gemeente Enkhuizen.

Afb. 2.45 Theodorus Koning, De slavenhandelaar (ca. 1790). De Nederlandse handel in slaven aan de Afrikaanse Westkust vond voor de oprichting of verovering van een handelspost meestal noodgedwongen plaats op het strand of vanaf onttakelde schepen. PC.

¹²⁶ Den Heijer 2013, 151.

Afb. 2.46 Tekening van Rutger van Langervelt van Nederlandse kooplieden in 17de-eeuwse kledij die olifantstanden kopen in Ghana van de plaatselijke bevolking. PC.

had de Compagnie voor het behoud van het octrooi in de jaren 80 van de zeventiende eeuw de verplichting op zich genomen de Zeeuwse kolonie Suriname dat later opging in de Sociëteit van Suriname van zoveel slaven te voorzien als nodig was. Ondanks dat de Compagnie voor een derde participeerde in de Sociëteit, genereerde het nauwelijks inkomsten uit de kolonie. De Compagnie bleek ook niet aan de opdracht te kunnen voldoen, waardoor het Zeeuwse slavenhandelaars werd toegestaan de markt te bedienen (afb. 2.47). In 1734 volgde de volledige openstelling van de slavenhandel voor particulieren, waarna de Heeren X besloten de slavenhandel drastisch te beperken. De markt was volledig ingestort. Waar een slaaf in de periode 1730-1735 nog gemiddeld 240 gulden opbracht, was dit in 1738 nog maar 130 gulden, ongeveer het bedrag waarvoor ze in Afrika werden gekocht. Bovendien werden de meeste slaven voor de Nederlandse koloniën betaald in suiker en de periode na 1730 zag een belangrijke daling van de suikerprijzen in Nederland. Toen in 1738 ook de Sociëteit in Suriname instemde met een volledige openstelling van de slavenhandel, was het lot van de Compagnie feitelijk bezegeld. Het slavendepot in Paramaribo werd in afwachting van betere tijden nog open gehouden, maar er zou geen gebruik meer van worden gemaakt.

2.3.11 Een Enkhuizer slavenschip

Ondanks de tegenvallende opbrengsten uit de slavenhandel werd opmerkelijk genoeg in

Afb. 2.47 Zeeuwse slavenschepen of 'lorredraaiers' voor de rede van Vlissingen in 1715. De 'lorredraaiers' of smokkelaars waren een constante zorg voor de Compagnie, omdat zij zonder heffingen te betalen slaven naar de koloniën brachten. De handel in slaven werd in 1734 volledig vrijgegeven mede omdat de Compagnie zelf niet meer aan de vraag kon voldoen. Het afgebeelde schip is vermoedelijk twee maal de Witte Bijle van verschillende zijden gezien. Collectie Zeeuws maritiem MuZEEum, Vlissingen.

1747 in Enkhuizen nog een slavenschip uitgereed.¹²⁷ Andries Kluppel, raad en oud-president burgemeester, en Pieter van Loosen, hoofdofficier, beiden bewindhebbers van de kamer Enkhuizen gingen een huurcontract aan met Cornelis Groot en Hendrik van Schaak, beide boekhouders, en de heren Frederick Hagha en Compagnie en Cornelis Cuijper als reders en eigenaars van het schip de *Princes Carolina*. Het schip, waarschijnlijk een fregat, was meer dan 97 voet lang en voorzien van een halfdek en een bekwame boot en sloep. Het was gemonteerd met 'veertien groote stucken canon' en 'ses bassen'. De huurders zouden het schip bemannen en het schip met goederen en koopmanschappen beladen 'waarmede het voorsz[eijde] schip als dan zal zeijlen na de kust van africa off guinea'. Daar aangekomen zal men kruisen voor de kust en handel drijven 'en als dan met zodanige aantal slaven, off andere goederen en waeren, zeijlen na Zuriname, Curacao off in andere plaatzen in america, zoo als dezelve compagnie zal goedvinden, en na de slaven off andere goederen aldaar te hebben gelost, en met andere goederen te zijn beladen, te retourneren na deze stad'. De huurders zullen hiervoor 1600 per maand betalen, totdat het schip weer behouden thuis is gekomen. De heren bewindhebbers maken op eigen kosten 'de nodige kamers tot hunne victualie, ammonitie van oorlogh, geweer en andere noodwendigheden tot de slavenhandel vereijst'. Met de 'andere noodwendigheden' werden de etages en ligplaatsen in het ruim bedoeld die speciaal werden aangelegd om de slaven tijdens de reis liggend te vervoeren. De veranderingen zouden na aankomst weer worden weggenomen en hersteld.

127 WFA, Enkhuizen, ONA, 1363 (20 nov. 1747).

Lijst van de hoofdparticipanten van de kamer Enkhuizen, waaruit in 1740 Pieter van Loosen als nieuwe bewindhebber werd gekozen.

Andries Kluppel
Pieter Buijskes
Jacob van Loosen
Dirck Haak
Jan Pan
Cornelis François Duijvensz
Gerrit Pan
Frederick Verbruggen
Gerrit Buijskes
Thade Buijskes
Abraham Oldenhoven van Reijnevelt
Andries van Vossen
Pieter Haak
Jan Codde van der Burgh
Jan de Jongh van Persijn
Thade Mul
Pieter van Loosen

Bron: Westfries Archief, Enkhuizen, Oud Archief 1590 (23 december 1740)

In 1760 werd het octrooi opnieuw verlengd, maar de Compagnie had zich vrijwel volledig uit de actieve handel terug getrokken. Tussen 1751 en 1800 werden nog maar zeven slavenschepen uitgezonden.¹²⁸ De voornaamste bron van inkomsten vormden de Afrikaanse forten, waar de kooplieden van de Compagnie slaven aan particulieren verkochten tegen een hoofdgeld van twintig gulden per slaaf. Per jaar leverde dit nog 30 á 40.000 gulden op voor de kas. Door allerlei toevalligheden kende de Compagnie in de tweede helft van de achttiende eeuw voor korte tijd nog een periode van bloei. Tijdens de Zevenjarige Oorlog (1754-1763), tussen de Engelsen en Fransen, en ten tijde van de Amerikaanse Vrijheidsoorlog van 1776 tot 1780 profiteerde de Compagnie nog enige tijd van de toenemende handelsactiviteiten in het Caribisch Gebied en de daaruit voortvloeiende heffingen op schepen die voeren op Curaçao en St. Eustatius. De steun aan de Amerikaanse vrijheidstrijd had echter ook zijn keerzijde, want in 1780 werd Nederland door Engeland de oorlog verklaard en vrijwel alle Nederlandse bezittingen in het Caribisch Gebied en aan de Afrikaanse Westkust werden door de Engelsen ingenomen. Na de tekening van de vrede in 1784 werd alles weer teruggegeven, maar de geleden schade kwam de Compagnie niet meer te boven.

2.3.12 Het fregat *Paramaribo*

Het fregat *Paramaribo* was waarschijnlijk een van de laatste schepen die door de kamer Enkhuizen werd uitgereed (afb. 2.48). In juli 1784 traden de bewindhebbers Dirk Elias van Loosen en Anthony Pieter Duijvensz op als bevrachters en Everhard Pan en François Adriaan

¹²⁸ Den Heijer 2013, 150.

Duijvensz als verhuurders en boekhouders van het fregat *Paramaribo* dat eigendom was van de rederij *Gebroeders Haak*.¹²⁹ Het fregat had een inhoud cq laadvermogen van 200 last en de Compagnie wilde het schip uitsluitend gebruiken voor het vervoer van goederen. Hiervoor werd een som van 100 gulden per last betaald. Het is vrijwel zeker dat de *Paramaribo* geen slavenschip was, maar gebruikt zou worden voor het vervoer van handelsgoederen en passagiers. Het was het scheepsvolk en de soldaten ook ten strengste verboden op eigen rekening slaven mee te nemen onder het mom van dienaren van de Compagnie. Volgens oude gewoonte was dit alleen toegestaan aan het hogere personeel van de Compagnie. Zo mocht een directeur-generaal zes slaven 'belastingvrij' vervoeren, een fiscaal, een oppercommies of raad vier, een '*commies ter Negotie*' twee en alle overige assistenten slechts een. Indien de schipper hierop niet zou toezien, zou het schip als een '*ordinair vrijhandel schip*' worden beschouwd en zouden de reders worden verplicht alle gebruikelijke heffingen van een slavenschip te betalen.

Afb. 2.48 Een fregat uit circa 1785 door Gerrit Groenewegen. Aan het uiterlijk van een fregatschip is nauwelijks op te maken of het als slavenschip of vrachtschip werd gebruikt. De aanpassingen in het ruim voor het vervoer van slaven vonden bovendien plaats aan de Afrikaanse kust en werden na aflevering weer ongedaan gemaakt. PC.

Het fregat lag 16 augustus gereed in Amsterdam, waar het stenen, kolen en andere niet met name genoemde koopmanschappen zou worden beladen om vervolgens over Pampus naar Enkhuizen te zeilen en van daar naar Texel. De reisbestemming was het fort Elmina en onder de passagiers bevond zich onder andere Adolf Thierens, de nieuw benoemde directeur-generaal over de Noord- en Zuidkust van Afrika. Verder gingen mee een chirurgijn-majoor, een eerste chirurgijn, twee onderchirurgijns, drie ondercommiezen, dertien ambachtslieden, dertien

¹²⁹ WFA, Enkhuizen, ONA, 1440, akte 77 (24 juli 1784).

assistenten en 26 soldaten. Daar de vrede met de Engelsen in januari 1784 was geratificeerd, heeft het er alle schijn van dat men het fort Elmina letterlijk en figuurlijk weer snel op sterkte wilde brengen. Zo werd in Enkhuizen nog 25 last aan moppen en klinkers in het schip geladen, waarschijnlijk als extra ballast, maar ongetwijfeld ook bedoeld als bouw materiaal voor het fort. De nauwkeurige passagierslijst van de *Paramaribo* hebben we te danken aan de ondercommies W.H. Poppeldam, die met zijn vrouw meevoer op het schip en een dagboek bijhield over zijn reis naar Guinee en zijn latere verblijf in Suriname. Hij schrijft hoe op 10 november in Enkhuizen 'alle de Compagniesbediendes [werden] gemonsterd, welken na de kust van Guinee moesten vertrekken'. Daags daarna werden ze met een lichter naar Texel gebracht, waar het fregat al gereed lag voor vertrek. Door het slechte weer strandde de lichter op Wieringen, waardoor men pas op 13 november op Texel aankwam, maar kort daarna nam de reis zijn aanvang.¹³⁰ De *Paramaribo* bevond zich blijkens de rederijrekening in 1785 weer in Enkhuizen, in welk jaar het waarschijnlijk voor de laatste maal een goederenreis voor de Compagnie heeft gemaakt.¹³¹ Het laatst verleende octrooi van de Compagnie liep in 1791 af en zou niet meer worden verlengd. De West-Indische koloniën werden na 1791 bestuurd door het '*Comité tot de Zaken van de Coloniën en Bezittingen op de kust van Guinea [Guinee] en Amerika*', de voorloper van het latere Ministerie van Koloniën. Men had besloten dat de Staten-Generaal alle aandelen zou opkopen tegen 30% van de nominale waarde. Op het eerste gezicht lijkt het erop dat de aandeelhouders werden bestolen, maar op de vrije markt werd het aandeel zeker 10% lager gewaardeerd. De stad Enkhuizen bezat in de eigen kamer voor 2430 gulden aan aandelen en 1002 gulden 18 stuivers aan aandelen in de kamer van Amsterdam. De grote verliezers waren vermoedelijk de regenten van het Oude Arme Weeshuis die voor 2954 gulden in de Compagnie hadden geparticipeerd.¹³² Hoeveel de bewindhebbers en de andere aandeelhouders in Enkhuizen op hun investering hebben moeten toegeven, is niet bekend.

2.3.13 De nalatenschap van de West-Indische Compagnie

Afgezien van de vergaderruimten en pakhuizen in de verschillende steden waar zich een kamer bevond, heeft de Compagnie overzee vooral sporen nagelaten die zijn terug te voeren op het koloniale handelsverleden. Zo bleef het fort Elmina in Nederlandse handen tot het 1871 met enkele andere Afrikaanse bezittingen aan de Engelsen werd verkocht (afb. 2.49). In Elmina bevindt zich nog steeds een 19de-eeuwse Nederlandse begraafplaats en een stadswijk waar nog veel bewoners een Nederlandse achternaam dragen. De Nederlandse koloniën op de noordkust van Zuid-Amerika bestonden in 1791 uit Suriname, Berbice en Essequibo, gezamenlijk *Nederlands Guiana* genoemd. Ten tijde van de Napoleontische oorlogen in Europa werd de helft van dit gebied in 1814 door de Engelsen afgenomen. Alleen Suriname zou in Nederlandse handen blijven tot het land in 1975 onafhankelijk werd. Van de Nederlandse Caribische eilanden, of Nederlandse Antillen, is Aruba sinds 1986 en zijn Curaçao en de helft van Sint Maarten sinds 2010 aparte landen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. De kleinere en economisch minder sterke eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba maken deel uit van Caribisch Nederland en worden sinds 2010 afzonderlijk als Nederlandse gemeenten bestuurd.

130 Poppelman schreef vijf dagboeken over zijn verblijf in Elmina en Suriname, waarvan fragmenten in *Ons Zeewezen* zijn gepubliceerd. Zie 'Een "huwelijksreis" in 1784. Journael gehouden door W.H. Poppelman' in *De Uitlaat* 15 (1962), nr. 10, 4-5.

131 WFA, OAE, inv.nr. 1590. Het stuk is getiteld: *In Enkhuizen Ao. 1781. 't Fregatschip Paramaribo*.

132 WFA, OAE, inv.nr. 308 (6 jan. 1792).

Afb. 2.49 Fort Elmina (St. George da Mina) in Ghana, dat van de 15de tot de 19de eeuw door diverse Europese mogendheden als handelsfort en slavendepot werd gehouden, is thans een museum. Het staat sinds 1979 samen met enkele andere handelsforten langs de Ghanese kust op de Werelderfgoedlijst. PC.

3 Doel en methode van het onderzoek

3.1 Archeologisch vooronderzoek

De opgraving Paktuinen Kwartier Fase 2 maakt onderdeel uit van een archeologisch traject waarbij diverse partijen betrokken zijn geweest. Hieronder wordt kort het voortraject besproken. Voor een meer uitgebreide analyse wordt verwezen naar het aanvullend archeologisch bureauonderzoek.¹³³

Voor het gehele plangebied Paktuinen Kwartier is in 2004 in opdracht van PBR Vastgoed b.v. door Hollandia Archeologen een beknopt archeologisch bureauonderzoek geschreven.¹³⁴ Hierin is geconcludeerd dat het gebied een hoge archeologische waarde heeft en is geadviseerd tot een proefsleuvenonderzoek.

Op 24 oktober 2006 zijn, deels binnen de loodsen van de toen nog bestaande bebouwing van de papierfabriek, door Becker & Van de Graaf kijkgaten gegraven.¹³⁵ Zeven van de twaalf kijkgaten (kijkgat 10 t/m 16) bevonden zich binnen Fase 2. De kijkgaten waren twee meter breed, twee tot drie meter lang en 1,25 tot 1,4 meter diep (gemeten vanaf maaiveld). Door wateroverlast is niet dieper gegraven waardoor geen compleet beeld van de te verwachten archeologische sporen is verkregen.

Op basis van de resultaten van de kijkgaten is besloten tot een proefsleuvenonderzoek. Van 2 t/m 5 april 2007 zijn binnen het hele plangebied (Fase 1, 2 en 3) vier proefsleuven gegraven.¹³⁶ Twee proefsleuven bevonden zich (deels) binnen Paktuinen Kwartier Fase 2. Proefsleuf 35 was 75 meter lang, waarvan zich ongeveer de helft binnen Fase 2 bevond. Proefsleuf 36 was tien meter lang. De sleuven waren aan de bovenzijde vier meter breed en op vlakniveau twee meter breed. Door wateroverlast zijn ze korter gemaakt dan in het Programma van Eisen was vastgelegd. De sleuven zijn tot een diepte van circa 1,85 meter onder maaiveld aangelegd. In beide sleuven zijn sporen van bebouwing aangetroffen.

Van 6 juni tot 11 juli 2007 is door Becker & Van de Graaf een opgraving uitgevoerd binnen het plangebied Paktuinen Kwartier Fase 1. Het definitieve rapport van deze opgraving is nog niet voltooid. Een indruk van de resultaten van het onderzoek kan worden verkregen op basis van het evaluatieverslag uit oktober 2007.¹³⁷ Hoewel de sporen en vondsten van vergelijkbare aard moeten zijn als die van Fase 2, konden deze dus niet als vergelijkingsmateriaal in dit rapport worden gebruikt. Duidelijk is dat bij de opgraving veel sporen van bebouwing en bijbehorende structuren zijn aangetroffen. Geheel in de noordwesthoek van het onderzochte areaal is een deel van het kantoor van de WIC opgegraven, maar dit is niet als zodanig herkend (gebouwstructuur 1).

Voor Paktuinen Kwartier Fase 2 en 3 is in 2013 in opdracht van Scholtens Groep door Archeologie West-Friesland een aanvullend archeologisch bureauonderzoek geschreven.¹³⁸ Hierin is op basis van historische gegevens, historisch kaartmateriaal en bekende verstoringen voor het eerst een gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied opgesteld. In de verwachting is een onderscheid gemaakt in vijf thema's: (1) stadsmuur en verdedigingstoren,

133 Duijn 2013.

134 Gerritsen 2004.

135 Van de Graaf/Claeys 2007.

136 Van de Graaf/Claeys 2007.

137 Loonen *et al.* 2007.

138 Duijn 2013.

(2) gedempte verdedigingsgracht, (3) ophogingslaag 1590/1591, (4) woonhuizen en erven en (5) kantoor en pakhuis van de WIC. Dit document heeft inhoudelijk een sturende rol bij het verdere onderzoek gespeeld.

Vermeld dient tot slot te worden dat in Fase 3 geen vervolgonderzoek plaatsvindt, omdat dit deel van het plangebied op de locatie van het gedempte gedeelte van het Waaigat ligt. Deze demping heeft plaatsgevonden in de 20ste eeuw.

3.2 Onderzoeksopdracht

In het Programma van Eisen is per thema een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die als leidraad bij de opgraving en bij de uitwerking hiervan hebben gefungeerd. De thema's zijn gebaseerd op de archeologische verwachting zoals geformuleerd in het aanvullend archeologisch bureauonderzoek. Dit rapport tracht antwoord op de onderzoeksvragen te geven. Hieronder worden deze met een korte toelichting weergegeven.

1. Stadsmuur

- 1.1 Wat is de exacte locatie van de stadsmuur?
- 1.2 Hoe ziet de fundering en opbouw van de muur eruit? (dikte, steensoort, soort fundering)
- 1.3 Wanneer is de stadsmuur gebouwd?
- 1.4 Hoe is deze muur afgebroken? (de muur kan deels ook zijn omgetrokken in de stadsgracht)
- 1.5 Wat is de exacte locatie van de stadstoren?
- 1.6 Hoe ziet het grondplan van de verdedigingstoren eruit en wat zegt dit over de opbouw?
- 1.7 Wanneer is de toren gebouwd (gelijktijdig met de stadsmuur?)?
- 1.8 Hoe is de toren afgebroken?

2. Stadsgracht

- 2.1 Hoe breed en hoe diep was de stadsgracht?
- 2.2 Was de gracht aan de zuidkant voorzien van een beschoeiing en hoe zag deze eruit?
- 2.3 Kende de gracht nog een vorm van versterking (staketsels)?
- 2.4 Wanneer is de gracht gegraven?
- 2.5 Is gedurende het bestaan van de gracht afval in de gracht gestort of is deze schoon gehouden?
- 2.6 Hoe is de gracht gedempt (klei, stadsafval, houten schotten)?
- 2.7 Waarvoor werd de grond ten zuiden van de gracht gebruikt?
- 2.8 Hoe was dit gebied verkaveld?
- 2.9 Is dit gebied al voor 1590/1591 opgehoogd?

3. Bouwrijp maken terrein

- 3.1 Hoe is het terrein in 1590/1591 geschikt gemaakt voor woningbouw?
- 3.2 Is gebruik gemaakt van stadsafval? Waar kwam dit materiaal vandaan?
- 3.3 Is gebruik gemaakt van houten schotten? Hoe en waarvan zijn die schotten gemaakt? (hergebruikt scheepshout?)

4. Woonhuizen en erven

- 4.1 Is het terrein eind 16de eeuw in een keer vol gebouwd of is dit geleidelijk gebeurd?
- 4.2 Wat was de aard van de huizen?

- 4.3 Zijn er aanwijzingen voor ambachtelijke activiteiten?
- 4.4 Hoe zagen de huizen eruit? Hoe zijn ze gefundeerd? Wat was de binnenindeling?
- 4.5 Wat was de inrichting van de erven achter de huizen? Waterputten, waterkelders, beerputten, bijgebouwen?
- 4.6 Wat vertellen de vondsten ons over de bewoners van het gebied?
- 4.7 Wat vertellen de vondsten ons over de bewoners van Enkhuizen als geheel?
- 4.8 Zijn vondsten aan de WIC te koppelen en wat vertellen die?
- 4.9 Zijn vondsten aan een maritieme functie te koppelen?
- 4.10 Zijn vondsten aan specifieke ambachtelijke functies te koppelen?

5. WIC

- 5.1 Is op basis van de sporen een reconstructie van het kantoor van de WIC te maken?
- 5.2 Hoe was dit gebouw gefundeerd?
- 5.3 Zijn sporen/vondsten aan de functie van WIC te koppelen?
- 5.4 Wat resteert nog van het pakhuis van de WIC? Had dit gebouw kelders?

Tijdens het archeologisch onderzoek is een aantal vragen komen te vervallen doordat hier geen antwoord op kan worden gegeven. Dat geldt vooral voor het eerste thema van de stadsmuur met verdedigingstoren. Van beide structuren zijn geen sporen teruggevonden. Anderzijds hebben de aangetroffen sporen en vondsten ook tot nieuwe vragen geleid. In de conclusie worden deze verwoord.

3.3 Methode

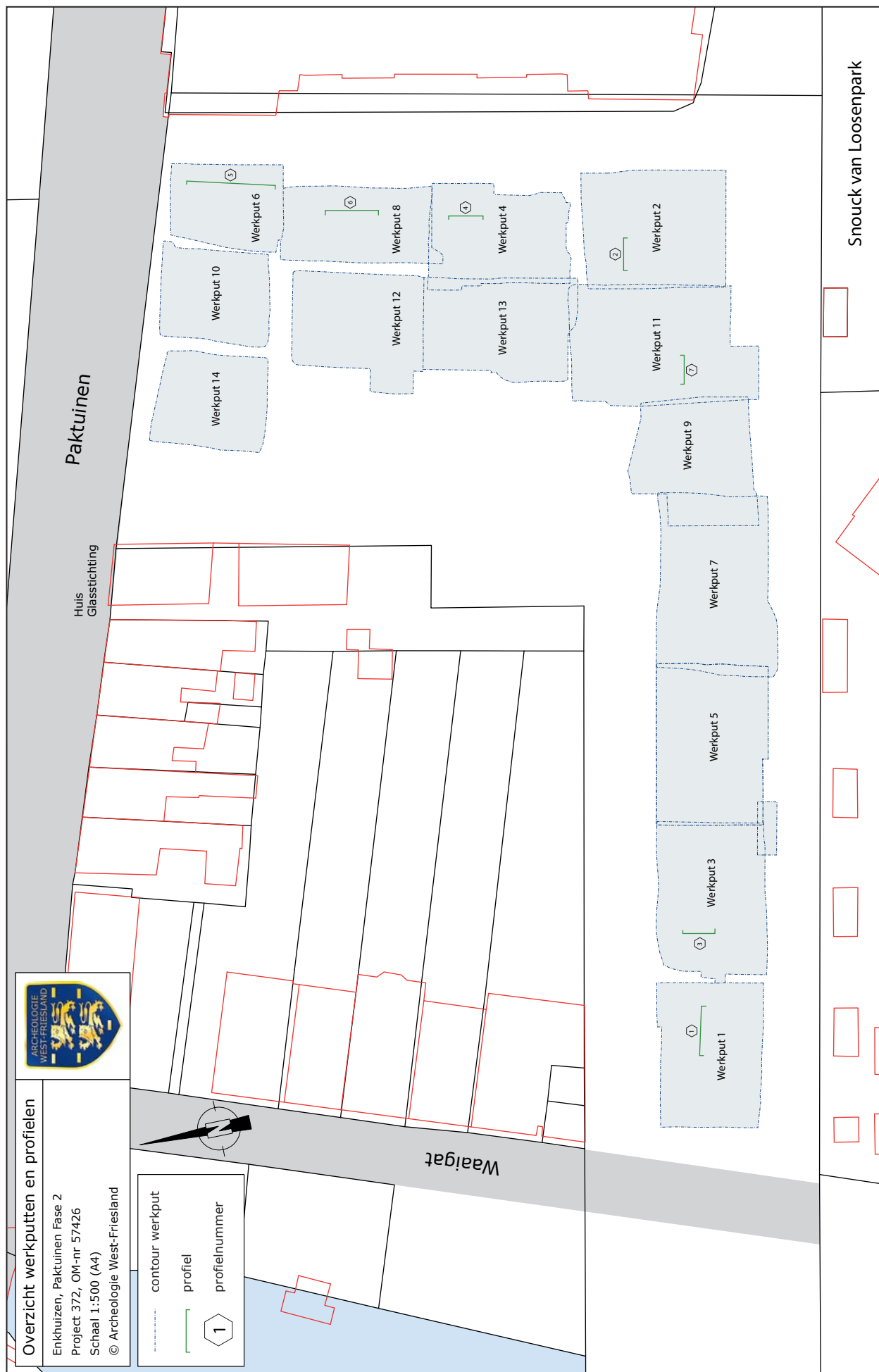
Veldwerk

Bij aanvang van de graafwerkzaamheden zijn door landmeters op het terrein 35 grondslagpunten met RD-coördinaten en een vast NAP-punt uitgezet.

In het Plan van Aanpak is een werkputtenplan opgenomen met in totaal 15 werkputten. In het PvE is nadrukkelijk gesteld dat hiervan naar bevind van zaken in het veld mag worden afgeweken, afhankelijk van praktische overwegingen (ruimte stortgrond, wateroverlast, diepte van de vondstlagen etc.) en inhoudelijke overwegingen (locaties profielen, aard en omvang van de sporen etc.). Tevens is per werkput het aantal aan te leggen vlakken en profielen aangegeven. Ook hierbij is gesteld dat hiervan in het veld mag worden afgeweken en dat dit als richtlijn en niet als eis moet worden gezien.

Bij de opgraving zijn in totaal 14 werkputten aangelegd (afb. 3.1). Slechts langs de Paktuinen is afgeweken van het werkputtenplan; de andere werkputten zijn volgens plan uitgevoerd. Langs de straat was voorzien in vier werkputten naast elkaar. Bij de opgraving bleek het niet mogelijk de uiterste noordwesthoek van het terrein op te graven. Hier stonden nog diverse struiken, was het bouwboard van Scholtens geplaatst en was tevens een inrit naar het terrein aanwezig. Om deze reden is besloten langs de Paktuinen drie in plaats van vier werkputten aan te leggen. Tevens is enige afstand van de rooilijn aangehouden vanwege de aanwezigheid van een bouwhek.

Bij een aantal werkputten is afgeweken van het aantal geplande vlakken en profielen. Bij de werkputten langs de Paktuinen (wp 6, 10 en 14) kon worden volstaan met één vlak in plaats van de geplande drie vlakken. In het PvA was rekening gehouden met de aanwezigheid van een stadsmuur met verdedigingstoren, maar deze zijn niet aangetroffen. Bij de andere werkputten

Afb. 3.1 Overzicht van de werkputten en profielen binnen het plangebied.

was rekening gehouden met één of twee vlakken. Bij de opgraving bleek deze inschatting goed te kloppen. Door de complexiteit van de sporen van een aantal huizen langs de Nieuwe Haven (kant Snouck van Loosenpark) waren bij diverse werkputten twee vlakken noodzakelijk.

In het PvE is de documentatie van vijf lange profielen voorgeschreven. Bij de opgraving is hier deels van afgeweken: in plaats van vijf lange zijn zeven korte profielen gedocumenteerd. Vier van deze profielen zijn aangelegd in de werkputten aan de kant van de Ridderstraat, zoals in het PvA was voorzien. Doel was een doorlopend profiel haaks op de Paktuinen, maar dit is om twee redenen niet gerealiseerd.

De eerste reden is van inhoudelijke aard. De bodemopbouw onder de sporenvlakken van de huizen vertoonde weinig variatie. Bij deze dikke klei- en veenlagen kon worden volstaan met de dieptes van de verschillende lagen.

De tweede reden is gelegen in de grote tijdsdruk waaronder de opgraving moest plaatsvinden. In het PvE is vastgesteld dat het archeologisch onderzoek binnen de kaders van tijd en financiën zoals die voortvloeien uit de projectplanning die reeds in 2007 is opgesteld, niet kan voldoen aan de standaarden van Archeologie West-Friesland. Tijdens de opgraving is de keuze gemaakt de opgravingsvlakken goed te documenteren en minder aandacht te besteden aan de profielen. Het gevolg is dat de stratigrafie niet bij ieder perceel duidelijk is. Tevens is gekozen niet het volledige terrein te verdiepen tot het diepste vlak. Hierdoor zijn de stadsgracht, ontginningssloten en andere sporen voorafgaand aan de ophoging van 1590 niet of slechts deels in beeld gebracht.

Alle sporen zijn handmatig op tekening vastgelegd op schaal 1:20 (afb. 3.2). Dit maakt het mogelijk deze zeer gedetailleerd te documenteren met speciale aandacht voor houtverbindingen, metselverbanden, oversnijdingen, reparaties en andere detailinformatie.

Afb. 3.2 Het waterpassen van de sporen.

De secundair toegepaste scheepsonderdelen in de funderingen van de huizen zijn uit de bodem gelicht, schoongemaakt, gefotografeerd en getekend op schaal 1:10. Deze houten elementen zijn niet bewaard, met uitzondering van drie scheepsroeren die naar het Zuiderzeemuseum zijn overgebracht.¹³⁹

Afb. 3.3 Een funderingspaal wordt getrokken ten behoeve van dendrochronologisch onderzoek.

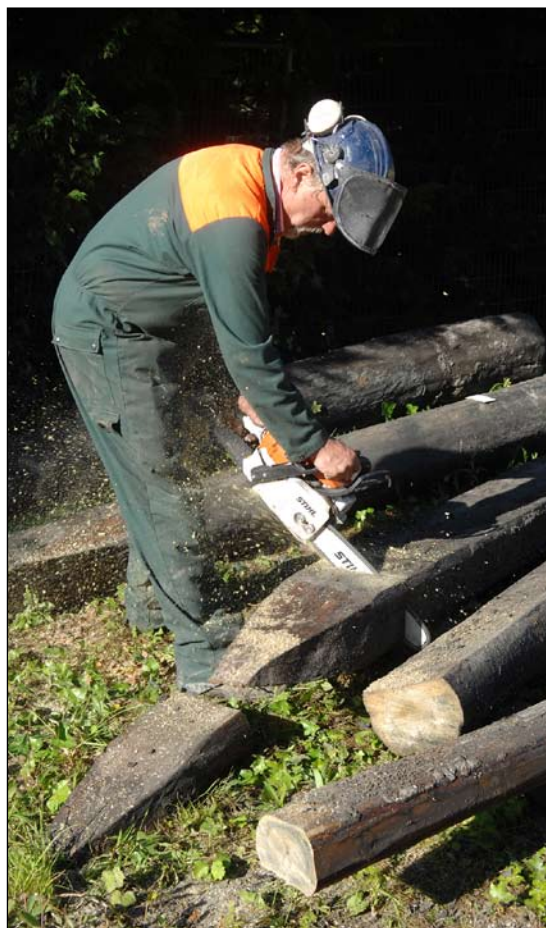
Afb. 3.4 Geborgen houten elementen zijn voorzien van kaartjes met monsternummers.

¹³⁹ Deze scheepsroeren zijn archeologisch gedeselecteerd voor conservering. Ze maken zodoende geen deel uit van het vondstmateriaal en behoren dus ook niet tot de collectie van het Provinciaal Depot.

De duigen en eventueel aanwezige bodems van houten tonnen zijn schoongemaakt en gefotografeerd. Speciale aandacht is hierbij uitgegaan naar ingekerfde merken.

Van iedere structuur met houten funderingspalen is een aantal palen uit de bodem getrokken. De selectie is gemaakt op basis van de toepassing, houtsoort, schatting van het aantal jaarringen, aanwezigheid van spinthout en eventueel aanwezige kenmerken van secundaire toepassing. Deze getrokken palen zijn schoongemaakt, opgemeten en gefotografeerd. Ook bij deze palen is gekeken naar houtmerken.

In totaal zijn uit de scheepsonderdelen, duigen, palen en andere houten sporen 247 houtmonsters genomen waarvan 241 bestemd voor dendrochronologisch onderzoek en zes monsters voor houtsoortbepaling (afb. 3.3 t/m 3.6). Van de dendrochronologische monsters is een selectie onderzocht, namelijk 112 monsters.¹⁴⁰ Bij de selectie is rekening gehouden met de geschiktheid van de monsters (aantal jaarringen, aanwezigheid spinthout/wankant) en de context. Van iedere structuur zijn indien mogelijk meerdere monsters onderzocht.

Afb. 3.5 Uit de houten elementen zijn houtmonsters gezaagd met de kettingzaag. De monsters zijn, indien mogelijk, genomen op locaties waar spint of wankant aanwezig was en de meeste jaarringen werden verwacht.

Afb. 3.6 Genummerde houtmonsters liggen klaar om te worden verpakt in folie.

¹⁴⁰ Van Daalen 2014.

In principe is al het vondstmateriaal verzameld. Hierbij is uiteraard wel rekening gehouden met de context. De vondstrijke inhoud van waterputten, tonputten, beerputten en enkele afvallagen is volledig geborgen en uitgezeefd (afb. 3.7). Hiertoe is op het terrein een zeefinstallatie gebouwd. Het vondstmateriaal uit een aantal andere vondstcomplexen is met de hand verzameld (afb. 3.8). Dat geldt bijvoorbeeld voor de diverse askuilen en aslagen. De grote hoeveelheid maakte het niet mogelijk deze integraal te bergen en uit te zeven.

De vlakken en stort zijn continu met een metaaldetector afgezocht. Indien mogelijk zijn vondsten aan een context gekoppeld.

Uit de gesloten contexten met afval (beerputten, tonputten e.d.) en uit enkele afvallagen zijn monsters voor botanisch onderzoek genomen. Tevens is uit de natuurlijke veenlaag een pollenmonster genomen.¹⁴¹

Tot slot dient te worden vermeld dat het veldwerk werd bemoeilijkt door wateroverlast. Hierdoor was het noodzakelijk bij de aanleg van werkputten een watergat te maken en het water daaruit weg te pompen. De archeologische sporen konden ter plekke van het watergat niet of slechts deels worden gedocumenteerd. De grondsporen in de vlakken waren niet altijd goed zichtbaar.

Uitwerking

Bij de uitwerking is ervoor gekozen een indeling in percelen te maken en de sporen en vondsten, indien mogelijk, per perceel te bespreken. De indeling in percelen is gemaakt op basis van aangetroffen perceelsgrenzen in de vorm van schuttingen en paaltjes, de huisplattegronden, stegen tussen huizen en overeenkomsten in maatvoering van de percelen. Niet ieder perceel is volledig opgegraven waardoor geen compleet beeld

Afb. 3.7 De inhoud van een houten bak wordt volledig geborgen door deze in bakken te scheppen en vervolgens te zeven.

Afb. 3.8 Een grote askuil met veel vondstmateriaal wordt met de hand uitgetroffeld.

¹⁴¹ Uitwerking dhr. B. van Geel. De resultaten zijn niet opgenomen in dit rapport.

van de inrichting van sommige percelen wordt verkregen. In een aantal gevallen worden de sporen op meerdere percelen gezamenlijk besproken. Bij ieder perceel zijn sporenkaarten met reconstructieplattegronden opgenomen.

De vondsten van keramiek zijn gedetermineerd volgens het classificatiesysteem voor laat- en post-middeleeuwse keramiek en glas, beter bekend als het 'Deventer systeem'. Het doel van dit systeem is het eenduidig beschrijven van keramiek en glas in heel Nederland, waardoor het makkelijker is om vondsten en vondstcomplexen te vergelijken. Bij gesloten vondstcomplexen zijn de scherven op type gedetermineerd, bij keramiek uit ophogingslagen is dit niet altijd gedaan. De tellingen zijn gedaan in aantal scherven en MAE en in enkele gevallen ook in EVE.

Het vondstmateriaal wordt in de lopende tekst behandeld, met uitzondering van drie vondstcomplexen die apart staan beschreven, namelijk de inhoud van een waterput, een tonput en een aslaag. Bij alle drie is een catalogus van de vondsten van keramiek opgenomen. Dit houdt in dat een foto (en tekening in het geval van een nieuw type) van het object met een beschrijving volgens de standaard van het Deventer-systeem aanwezig is. De opbouw hiervan is als volgt:

- 1a. objectnummer (372-vondstnummer-ondernummer)
- 1b. vondstcomplex (complexdatering)
- 2a. typecode
- 2b. typeomschrijving
3. objectdatering
4. grootste breedte zonder additieven / grootste hoogte zonder additieven (afgerond op 0,5 cm)
- 5a. baksel
- 5b. glazuur
- 5c. beschrijving decoratie
- 6a. bodem
- 6b. oor/steel
- 6c. overig
7. functie/naam
8. productieplaats of -land
9. literatuur

Het laatste vondstcomplex (de aslaag) is vanwege de enorme hoeveelheid materiaal op een andere wijze behandeld dan het overige vondstmateriaal. In het kader van de uitwerking was het niet mogelijk alle keramiek te determineren. Wel zijn de scherven uitgesplitst op baksels en vormen en in het EVE per vorm bepaald. Daarnaast zijn de complete en bijzondere stukken gedetermineerd op type.

Alle leervondsten zijn geconserveerd en – in geval van schoenen – gedetermineerd volgens de typologie van Goubitz. Van de kenmerkende en bijzondere stukken zijn tekeningen in het rapport opgenomen.

Bij de metaalvondsten is een selectie gemaakt voor conservering. Indetermineerbare vondsten (loodpropjes e.d.) zijn wel in de determinatielijst genoteerd, maar zijn niet bewaard. De overige voorwerpen zijn geconserveerd.¹⁴²

Alle houten voorwerpen zijn geconserveerd¹⁴³, met uitzondering van de takkenbezems en de voorwerpen die in zeer slechte staat uit de bodem naar boven kwamen. In die gevallen is tijdens de opgraving alleen een foto genomen.

Alle botanische monsters zijn uitgewerkt.¹⁴⁴ Dat houdt in dat van alle monsters een deel met kraanwater is uitgezeefd over vier zeven (respectievelijk 2 mm, 1 mm, 0,5 en 0,25 mm maaswijdte). De twee grootste fracties zijn totaal uitgezocht; de 0,5 en 0,25 mm fracties alleen bekeken. Determinaties zijn gemaakt met behulp van een stereomicroscoop (30x), de digitale zadenatlas en een vergelijkingscollectie.

In het kader van de uitwerking was het niet mogelijk het dierlijk botmateriaal en de visresten uit te werken. Dit materiaal is met het oog op de beantwoording van de onderzoeksvragen minder relevant dan de gebruiksvoorwerpen. De zeefresiduen en de bot- en visresten uit de botanische monsters zijn wel systematisch verzameld en opgeslagen zodat deze beschikbaar zijn voor toekomstig onderzoek.

3.4 Verstoringen

In het aanvullend archeologisch bureauonderzoek is een aantal verstoringen gesignaleerd, waarvan de omvang niet in alle gevallen duidelijk was. Hieronder worden deze besproken en wordt de mate van verstoring op basis van de resultaten van de opgraving uiteengezet.

Bentonietwand

Een verstoring waarmee vooraf geen rekening was gehouden, is een bentonietwand van klei die als damwand voorafgaand aan de bouw van Fase 1 is gemaakt. Bij de opgraving is deze over de volledige breedte van het terrein, tussen Paktuinen en Snouck van Loosenpark, aangetroffen. In de bodem tekende deze zich af als een smalle baan van vette klei die alle archeologische sporen ter plekke had verstoord. Bij het maken van deze wand zijn de bouwers gestuit op een bakstenen beerkelder, die vervolgens vrijwel volledig is verwijderd (zie onder).

Funderingen van de papierfabriek en cementfabriek

In de 20ste eeuw stonden binnen Paktuinen Kwartier Fase 2 de kantoren en fabriekshallen van de papierfabriek Van der Spruijt. In de eerste helft van de 20ste eeuw stonden tevens gebouwen van de Cementwarenfabriek aan de westzijde van het plangebied. De fabriekshallen waren zeer waarschijnlijk niet of nauwelijks gefundeerd. Ook onder de bakstenen kantoren langs de Paktuinen was waarschijnlijk geen diepe fundering aanwezig. In 2006 zijn de gebouwen van de papierfabriek gesloopt. In hoeverre het verwijderen van de vloeren en eventueel aanwezige funderingen een verstoring van de bodem tot gevolg heeft gehad, was van tevoren onduidelijk.

Bij de opgraving is gebleken dat de fabriekshallen en kantoren nauwelijks een verstoring van

¹⁴² Ton van der Horst (Archeo-Nautic) en Archeologie West-Friesland

¹⁴³ Ton van der Horst (Archeo-Nautic)

¹⁴⁴ Met dank aan L. de Sitter-Homans (vrijwillig medewerkster Archeologie West-Friesland)

de archeologische sporen tot gevolg hebben gehad. Bij de afbraak van de huizen en pakhuizen in de 18de en 19de eeuw zijn reeds de meeste funderingen opgeruimd. In de late 19de en 20ste eeuw is het terrein nog opgehoogd. Het gevolg is dat de archeologische sporen (funderingen en oudste vloeren, kelders etc.) zich op meer dan een meter onder het maaiveld bevinden. Ter plekke van enkele olie- en gastanks zijn de archeologische sporen wel deels verstoord, maar de omvang van die verstoringen was beperkt.

Sanering bodemvervuiling

In 2007 is een aantal verontreinigingssspots binnen het plangebied gesaneerd, waarbij onder meer een ondergrondse tank langs de Paktuinen is verwijderd. De sanering heeft plaatsgevonden voorafgaand aan de opgraving binnen Fase 1 in 2007. Binnen Fase 2 liggen twee grote en drie kleine saneringsplekken. Binnen de grote saneringsplekken is tot een diepte van 1,1 tot 1,8 meter onder maaiveld uitgegraven.

Bij de opgraving is vastgesteld dat alleen de sanering in de uiterste noordoosthoek van het terrein een verstoring van de archeologische sporen tot gevolg heeft gehad. Hier is gesaneerd tot een diepte van 1,8 meter onder maaiveld. Precies daaronder lag de slietenfundering van het WIC-kantoor. Deze is dus wel intact bewaard gebleven.

Schatgraverij

Binnen het plangebied is schatgraverij al vanaf 2007 een probleem. Schatgraverij en de handel in illegaal verkregen archeologisch objecten is bij de wet verboden.

Vooraf tijdens de bodemsanering binnen Fase 1 en 2 is gegraven door schatgravers. Zij konden op dat moment dieper graven dan met de hand is te doen. De kraanmachinist van de bodemsanering schijnt bovendien door de schatgravers te zijn verzocht om de gaten wat groter te maken.

Tijdens de opgraving binnen Fase 1 is binnen het te onderzoeken areaal zeer frequent gegraven door schatgravers. Dit werd in de hand gewerkt door het feit dat de opgraving stopte op het niveau waar de lagen juist boeiend begonnen te worden en sporen zoals beerputten en waterputten onafgewerkt achter zijn gelaten in de veronderstelling dat deze in situ zouden worden behouden. Dit maakte het schatgravers zeer makkelijk om putten en kuilen leeg te halen. Hiernaast is een flink deel van Fase 1, met name het zuidwestelijk deel, niet archeologisch opgegraven, maar wel bouwrijp gemaakt. Ook dit veroorzaakte dat de schatgravers hier vrij spel kregen.

Na afronding van de opgraving binnen Fase 1 zijn op het terrein van Fase 2 door schatgravers lukraak vele grote en kleine kuilen gespit om naar vondsten te zoeken. Het is niet meer aan te geven waar dit precies is geweest. Een enkele kuil was dermate diep dat hier ladders werden gebruikt.

Het is onduidelijk wat allemaal precies is verzameld en waar deze vondsten zich nu bevinden. Volgens de mondelinge informatie ging het vooral om keramiek en glas uit de Gouden Eeuw. Dit is via tussenhandelaren, die zo nu en dan ook aanwezig waren, verkocht.

Bij de opgraving is gebleken dat de schatgraverij inderdaad een aantal verstoringen tot gevolg heeft gehad. Een grote bakstenen beerkelder van de WIC (perceel 17) was volledig leeggehaald. Dit moet met een graafmachine zijn gedaan. Waarschijnlijk is dit gebeurd op het moment van plaatsing van een bentonietwand ten behoeve van de bouw van Fase 1. De kelder bevatte vermoedelijk vondsten uit de late 17de en 18de eeuw van de WIC.

Een waterput (perceel 19) is handmatig leeggehaald. In het vlak was een groot verstoord

spoor met losse duigen aanwezig. In de bodem stonden nog twee tonnen intact op elkaar. Deze zijn door de schatgravers met de hand uitgegraven. Dat houdt in dat vanaf maaiveld ongeveer 5 meter diep is gegraven, met alle risico's vandien. De put is waarschijnlijk dichtgegooid met afval in de 18de eeuw. Tussen de duigen resteerden namelijk nog enkele scherven, pijpenstelen en vensterglas.

Op het terrein zijn enkele kuilen (perceel 19) aangetroffen die waarschijnlijk met schatgraverij samenhangen. De verstoring van deze kuilen was beperkt.

Vooraf het illegaal leeghalen van de beerkelder van de WIC heeft archeologische schade veroorzaakt. De voor de historie van Enkhuizen waardevolle voorwerpen uit de kelder zijn helaas verdwenen.

4 De periode tot 1590

Tot 1590 lag het plangebied buiten de stad Enkhuizen. Aan de noordzijde van het terrein bevond zich de stadsgracht, met ten noorden daarvan (onder de Paktuinen, buiten het plangebied) de stadsmuur. Ten zuiden van de gracht lagen weilanden en akkers, die werden doorsneden door veel sloten.

Tijdens de opgraving is op zeven locaties een profielgat gegraven om de bodemopbouw te kunnen documenteren (zie voor de profieltekeningen bijlage 8 en 9, zie voor de locaties van de profielen afb. 3.1 en bijlage 27). Hierbij zijn geen sloten uit de periode vóór 1590 aangetroffen. Gezien de beperkte omvang van de profielgaten is dit niet zo vreemd. Over het middeleeuwse slotenpatroon binnen het plangebied is dus geen informatie verkregen.

4.1 Bodemopbouw

De natuurlijke bodem binnen het plangebied wordt gevormd door lichtgrijze zandige klei. De top van deze kleilaag is tijdens de opgraving op vijf locaties vastgesteld (profiel 2, 3, 4, 6 en 7, afb. 4.1 en 4.2).¹⁴⁵ Deze hoogte wisselde van -3,10 tot -3,70 NAP, waarbij de klei in de zuidoosthoek van het plangebied het diepste lag. Over het hele terrein bevond zich een pakket veen (met uitzondering van de locatie van de stadsgracht), bestaande uit lagen roodbruin tot grijs veen met veel rietresten. Ook op diverse andere locaties in het centrum van Enkhuizen is op de natuurlijke klei een omvangrijke veenlaag aangetroffen.¹⁴⁶

De dikte van het veen is op vijf locaties bepaald (profiel 2, 3, 4, 6 en 7). Op de zuidelijke helft van het terrein was het veen 60 tot 100 cm dik. Langs de oever van de stadsgracht was het veen slechts 40 cm dik (profiel 6). Door de aanwezigheid van de gracht is het veen op deze plek meer ontwaterd dan elders op het terrein en daardoor sterker geoxideerd. De top van het veenpakket lag op -2,40 tot -3,05 NAP. Uit het natuurlijke veen komt één vondst, namelijk een scherp kogelpotaardewerk uit de 12de of 13de eeuw.¹⁴⁷ Bij profiel 7 was in het veen een ingraving aanwezig, die was opgevuld met veen. Waarschijnlijk gaat het om een middeleeuwse kleiwinningskuil (daliegat). In het veen

Afb. 4.1 Profiel 3: het westprofiel in werkput 3. Onderin is de natuurlijke lichtgrijze klei zichtbaar.

¹⁴⁵ Ook in profiel 5 is de natuurlijke kleilaag aangesneden, maar hier ligt de bovenzijde van de laag niet op zijn oorspronkelijke hoogte door de aanwezigheid van de stadsgracht.

¹⁴⁶ Opgraving Vijzelstuin langs de Vijzelstraat: Schrickx 2012; opgraving aan de Raamstraat, rapport in voorbereiding; Booronderzoek Zuiderkerkplein, niet gepubliceerd; booronderzoek Lange Tuinstraat, niet gepubliceerd.

¹⁴⁷ V245

zijn twee pollenbakken geslagen.¹⁴⁸ De uitwerking van deze pollenmonsters is inmiddels ter hand genomen, maar de resultaten kunnen niet worden meegenomen in dit rapport.

In enkele profielen zijn op het veenpakket een of meer dunne ophogingslagen waargenomen die waarschijnlijk zijn gevormd vóór 1590 (profiel 3, 4, 6 en 7). De samenstelling van de lagen en vondsten hieruit wijzen erop zij vooral in de 16de eeuw zijn ontstaan. Het lijkt erop dat het weidegebied ten zuiden van de stadsgracht in deze periode is gebruikt voor het storten van kleine hoeveelheden stadsafval.

De lagen langs de oever van de stadsgracht in profiel 6 komen hieronder ter sprake. Bij profiel 3 lag op het veen een laag van ongeveer 15 cm dik, bestaande uit bruinigrijze organische klei met schelpgruis en wat keramiek en bot. De keramiek dateert uit de tweede helft van de 16de eeuw.¹⁴⁹

Afb. 4.2 Profiel 4: het oostprofiel in werkput 4.

Bij profiel 4 zijn twee lagen van in totaal circa 40 cm dik gezien. De onderste laag bestond uit iets organische bruinigrijze iets zandige klei met wat organische brokjes. Het is mogelijk dat deze laag uit de Middeleeuwen dateert, aangezien bijvoorbeeld stukjes puin en keramiek ontbreken. Daarop bevond zich donkerbruin organisch materiaal met schelpgruis, wat puin, keramiek en bot. Uit deze laag zijn twaalf scherven aardewerk verzameld, daterend uit de laatste kwart van de 16de eeuw.¹⁵⁰

Bij profiel 7 lag op het veen een dunne laag (10 cm) van bruine venige klei, mogelijk uit de Middeleeuwen, en een dikkere laag van grijze iets zandige klei met een band organisch materiaal, lichtgrijze kleivlekken, wat schelpgruis en wat stukjes puin.

Hierboven bevond zich een dik ophogingspakket dat in 1590 is opgebracht. Deze ophoging wordt in paragraaf 5.1.1 besproken.

4.2 Stadsgracht

Op de locatie van de zuidelijke oever van de gracht is een profiel gedocumenteerd, namelijk profiel 6 in werkput 8. De top van de natuurlijke klei lag hier op -3,10 NAP. De laag natuurlijk veen was hier zoals gezegd slechts 40 cm dik, waarbij de bovenzijde zich op -2,60 NAP bevond.

Direct ten zuiden van de gracht lagen op het veen enkele dunne ophogingslagen die tijdens de bestaansperiode van de gracht zijn gevormd, dus tussen circa 1542 en 1590. De onderste

¹⁴⁸ M311 en M312

¹⁴⁹ Niet verzameld.

¹⁵⁰ V540

laag werd gevormd door veen, vermengd met wat puin, schelpgruis en dierlijk bot, van maximaal 18 cm dik. Hierop volgde een laag van lichtgrijze iets zandige klei, van circa 14 cm dik. De bovenste laag was samengesteld uit bruin organisch materiaal met iets afval (keramiek, bot e.d.). De top van het pakket lag op -2,10 NAP. Het is niet duidelijk of de ophogingslagen ten zuiden van de gracht moeten worden geïnterpreteerd als een ophoging over een groter oppervlak of dat het om een smalle ophoging, een soort wal, langs de gracht gaat.

In 1590, voorafgaand aan de demping van de gracht, is de randzone van de gracht gebruikt om afval te storten (S569). Deze afvalstort komt hieronder ter sprake.

Vanaf het niveau van -2,10 NAP is de insteek van de gracht geconstateerd (zie profiel 6 in bijlage 9 en afb. 4.3 en 4.4). Deze insteek bevond zich ongeveer 20 meter uit de zuidelijke rooilijn van de Paktuinen. De wal had hier een zeer flauw talud: over een afstand van 3,5 meter was het hoogteverschil slechts 70 cm.

Afb. 4.3 Profiel 6: het oostprofiel in werkput 8.

Afb. 4.4 Profiel 6: de onderkant van het oostprofiel in werkput 8.

In zowel werkput 6, werkput 10 als werkput 14 (de werkputten langs de Paktuinen) is de diepte van de gracht bepaald door met de graafmachine te graven tot de natuurlijke kleilaag (afb. 4.5). De metingen zijn gedaan op een afstand van ongeveer 4 tot 5,5 meter uit de zuidelijke rooilijn. In werkput 6 (de meest oostelijke werkput) lag de klei op -3,50 NAP, in werkput 10 op -3,64 NAP en in werkput 14 (de meest westelijke werkput) op -4,12 NAP. De gracht werd dus geleidelijk dieper richting het westen.

Het hoogteverschil tussen de bovenzijde van de ophoging (-2,10 NAP) en de gemiddelde onderzijde van de gracht (-3,75 NAP) bedraagt slechts 1,65 meter. Dit zou betekenen dat de gracht vrij ondiep was; een volwassen man kon er gemakkelijk doorheen lopen. Oorspronkelijk is de gracht echter dieper geweest. Als gevolg van het opwerpen van een omvangrijk ophogingspakket in 1590 (zie paragraaf 5.1.1) is de natuurlijke kleilaag en de veenlaag daarop namelijk sterk ingeklonken. Het maaiveld lag vóór 1590 dus niet op -2,10 NAP, maar een stuk hoger. Het aantal centimeter dat de klei en het veen is ingeklonken kan niet worden bepaald, zodat de oorspronkelijke diepte van de stadsgracht niet kan worden gereconstrueerd.

Afb. 4.5 De onderkant van de stadsgracht wordt bepaald.

4.3 Afvalstort in de walkant (S569)

Langs de zuidoever van de gracht is een pakket afval aangetroffen (S569). In het oostprofiel van werkput 8 (profiel 6) is te zien dat dit pakket lag over een afstand van 3,9 meter en een maximale dikte van 50 cm had. Het afvalpakket bevatte veel keramiek, dierlijk bot, puin en takjes. Hieruit is met de hand zoveel mogelijk materiaal verzameld, verspreid over verschillende vondstnummers.¹⁵¹ Enkele takkenbezems zijn niet meegenomen, maar uitsluitend ter plaatse gefotografeerd (afb. 4.6).

Afb. 4.6 Een van de takkenbezems uit de afvalstort.

¹⁵¹ V579 t/m V583

4.3.1 Keramiek

Samenstelling

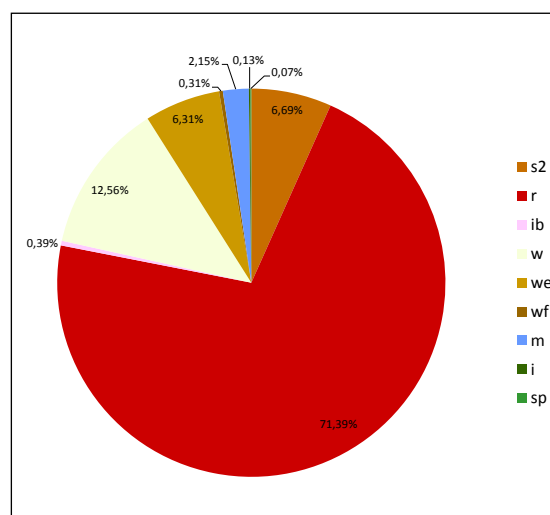
In totaal zijn 1373 scherven keramiek verzameld (afb. 4.7, 4.8 en 4.9). De keramiek is per vondstnummer gedetermineerd en geteld. Bij elkaar opgeteld, levert dit een MAE van 256 exemplaren op.¹⁵² Tevens is het EVE bepaald, wat een nauwkeuriger afspiegeling van de samenstelling van het complex geeft dan het MAE. Het EVE omvat afgerond 54 objecten.

Verreweg de meeste keramiek heeft een Nederlandse herkomst (86,1% EVE). Het merendeel hiervan is waarschijnlijk geproduceerd in Enkhuizen. De overige vondsten kunnen als importkeramiek worden beschouwd, waarbij een onderscheid kan worden gemaakt tussen keramiek die over de grote rivieren (steengoed, 6,7% EVE) en keramiek die over zee is aangevoerd (7,2% EVE) (afb. 4.10). Deze laatste groep is afkomstig uit de landen (Noord-) Duitsland, Frankrijk, Spanje en Italië.

baksel	aantal	% n	MAE	% MAE	EVE	% EVE
echt steengoed (s1)	2	0,1	2	0,8	0,00	0,0
echt steengoed (s2)	52	3,8	13	5,1	3,64	6,7
roodbakkend aardewerk (r)	1066	77,6	169	66,0	38,82	71,4
Iberisch aardewerk (ib)	3	0,2	1	0,4	0,00	0,0
roodbakkend import	1	0,1	1	0,4	0,21	0,4
witbakkend aardewerk (w)	188	13,7	41	16,0	6,83	12,6
witbakkend Duits aardewerk (dw)	1	0,1	1	0,4	0,00	0,0
Weser-aardewerk (we)	33	2,4	16	6,3	3,43	6,3
witbakkend Frans aardewerk (wf)	3	0,2	2	0,8	0,17	0,3
majolica (m)	21	1,5	7	2,7	1,17	2,2
italiaanse majolica/faience (i)	2	0,1	2	0,8	0,07	0,1
Spaanse majolica (sp)	1	0,1	1	0,4	0,04	0,1
Totaal	1373	100	256	100	54,38	100

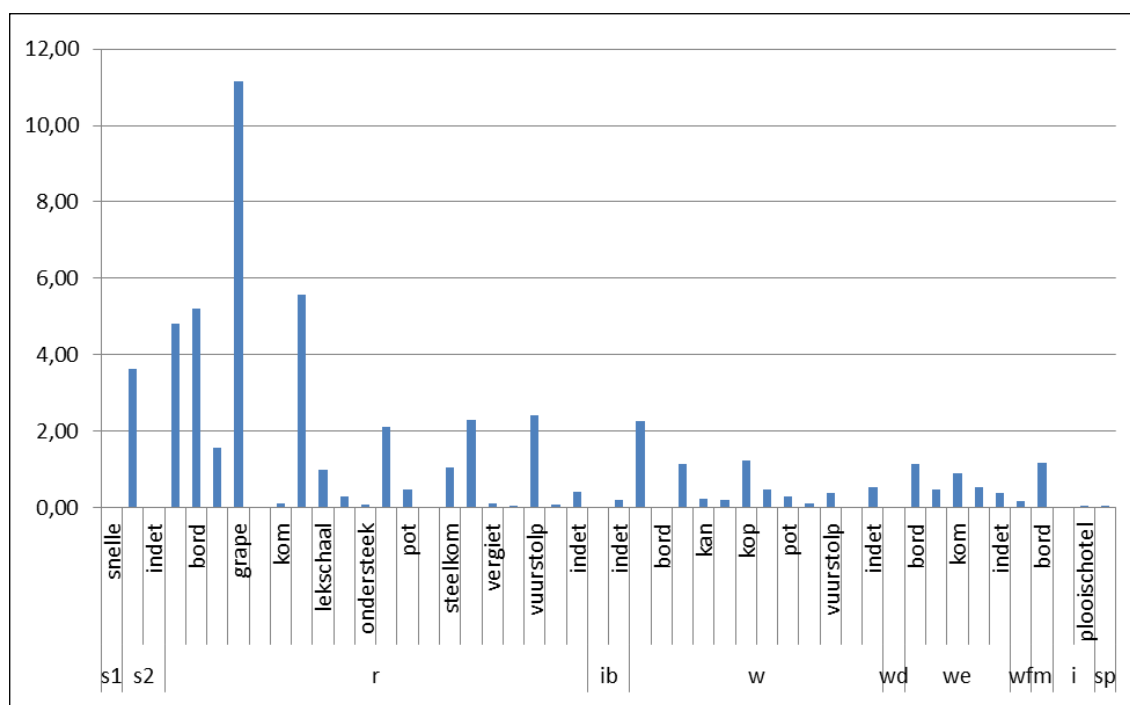
Afb. 4.7 Overzicht van de keramiekvondsten uit de afvalstort in de walkant van de stadsgracht.

Roodbakkend aardewerk vormt zoals gebruikelijk verreweg de grootste groep (71,4% EVE), gevolgd door witbakkend aardewerk (12,6% EVE) en steengoed (6,7% EVE). Weser-aardewerk is daarna een grote groep (6,3% EVE). De overige keramieksoorten zijn met kleine percentages aanwezig: Nederlandse majolica (2,2%), Frans witbakkend aardewerk (0,3%), Italiaanse faience (0,1%) en Spaanse majolica (0,1%). Iberisch aardewerk en Duits witbakkend aardewerk zijn beide aanwezig, maar aangezien geen randscherven zijn gevonden, komt het EVE in beide gevallen op 0 uit.

Afb. 4.8 Overzicht van de keramiekvondsten uit de afvalstort in de walkant van de stadsgracht.

¹⁵² Door de telling per vondstnummer bestaat de kans dat sommige voorwerpen, waarvan scherven verspreid over meerdere vondstnummers zijn aangetroffen, dubbel zijn geteld. Dit heeft echter geen grote invloed op de percentages.

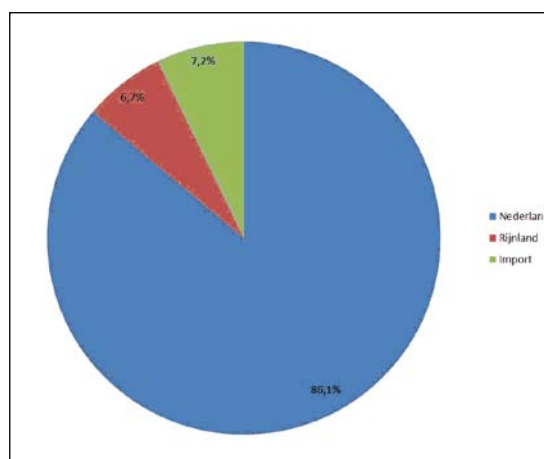

Afb. 4.9 Overzicht van de vormen per baksel.

Nederlands aardewerk

Hetroodbakkendaardewerk omvat bakpannen, borden, deksels, grapes, een komfoor, kommen, koppen, lekschalen (583-C02, afb. 4.11), olielampen, een ondersteek, pispotten, een pot, een spaarpot, steelkommen, testen, een vergiet, een vetvanger, vuurstolpen en een zalfpot. Dit zijn de gebruikelijke vormen in deze periode. Van de meeste objecten zijn slechts scherven teruggevonden.

Tot deze aardewerksoort behoort het Noord-Hollandse slibaardewerk, dat voorkomt vanaf circa 1570. Alle aangetroffen scherven zijn afkomstig van borden en vormen in totaal een EVE van 1,2 (=3,1% EVE roodbakkend). Een van de borden is voorzien van een decor in gele slib met groene accenten van een rennend dier en heeft op de rand een onderbroken kabelrand (579-C05, afb. 4.12). De voorstelling is zeer vergelijkbaar met die op een bord dat in een stadsafval laag uit 1591 aan de Molenweg in Enkhuizen is gevonden, maar deze is voorzien van een andere randversiering.¹⁵³ Mogelijk zijn beide borden in Enkhuizen gemaakt. Van een tweede bord is de voorstelling niet duidelijk, maar mogelijk staat hier een Franse lelie op (582-C02, afb. 4.13). Een vergelijkbaar bord komt uit dezelfde afval laag aan de Molenweg.¹⁵⁴

Afb. 4.10 Overzicht van de herkomst van de keramiek.

Tot het witbakkend aardewerk behoren bakpannen, een bord, grapes, een kan, kommen, koppen, een pispot (582-C05, afb. 4.14), potten, een steelkom, vuurstolpen en een zalfpot.

¹⁵³ Duijn 2011b, 57 en 65.

¹⁵⁴ Duijn 2011b, 57-58.

Afb. 4.11 Een fragmentarische lekschaal van roodbakkend aardewerk. Diameter: 24 cm.

Afb. 4.12 Een bord met slibversiering in de vorm van een rennend dier. Diameter: 30 cm.

Afb. 4.13 Een bord met slibversiering in de vorm van een Franse lelie. Diameter: 28 cm.

Afb. 4.14 Een fragmentarische pispot van witbakkend aardewerk. Diameter: 20 cm.

Afb. 4.15 Een kan van witbakkend aardewerk, een imitatie van een steengoedkan. Hoogte: 10,5 cm.

Afb. 4.16 Een applique van een witbakkende vuurstolp met Adam en Eva.

Net als bij de roodbakkende variant zien we hier de gangbare vormen. De meeste voorwerpen zijn inwendig en soms ook uitwendig groen geglaazuurd. In enkele gevallen komt inwendig een mangaankleurig glazuur voor, in combinatie met uitwendig groen glazuur. Verder is een aantal objecten inwendig voorzien van een geel (dus zonder toevoeging) glazuur en uitwendig

ongeglazuurd. Een combinatie van inwendig geel en uitwendig groen komt niet voor.

De witbakkende kan is een imitatie in vorm van een steengoedkan (583-C01, afb. 4.15). De kan staat op een standvoet, heeft een hals met kraagrand en één (lint)oor. Het voorwerp is volledig geglazuurd waardoor het geel van kleur is.

Van een van de vuurstolpen is een scherf met een groot rond applique teruggevonden (diameter 98 mm, 579-C01, afb. 4.16). Deze heeft als voorstelling Adam en Eva met de Levensboom en slang, en verwijst naar de Zondeval in het Aardse Paradijs. Een tweede applique heeft als afbeelding een springend paard (582-C04, afb. 4.17).

Uit de afval laag komt weinig Nederlandse majolica. Enkhuizen kende in deze tijd nog geen eigen productie. Een van de borden is vrij compleet (583-C05, afb. 4.18). Het bord is beschilderd met een rozet op de spiegel en is voorzien van een kabelrand. Het bord is duidelijk te heet gebakken: het glazuur in de oven is gaan koken en heeft blaasjes veroorzaakt waardoor de voorstelling nauwelijks meer is te zien.

Afb. 4.17 Een applique van een witbakkende vuurstolp met een springend paard.

Afb. 4.18 Een majolica-bord met rozet en kabelrand. Diameter: 19 cm.

Steengoed

Tot het steengoed behoren allereerst twee scherven van een snelle uit Siegburg. Op een van de scherven is een deel van een wapenschild zichtbaar.

De overige scherven zijn voor zover valt na te gaan afkomstig van kannen. Van een geglazuurde kan uit Siegburg zijn vier wandscherven gevonden (581-C01, afb. 4.19). Deze zijn afkomstig van een kan van model s2-kan-35, hoewel dat aan de scherven niet valt te zien. De scherven vertonen drie delen van drie verschillende ronde appliques met Bijbelse scènes. Van een andere kan, eveneens gemaakt in Siegburg, zijn drie

Afb. 4.19 Fragmenten van ronde appliques op een geglazuurde kan uit Siegburg. Zichtbaar zijn drie verschillende Bijbelse scènes.

scherven aangetroffen (579-C04, afb. 4.20). Deze kan is versierd met ronde appliques met in een ruit een portret en de tekst CARO(LUS M)AGNUS (Karel de Grote).

Andere kannen zijn afkomstig uit Keulen of Frechen en Raeren of Aken. Tot de Keulse kannen behoren minimaal twee baardmankruiken. Van een van deze is een groot fragment gevonden met baardmanmasker, tekstband en bladeren (582-C03, afb. 4.21).

Importaardewerk

Tot het Weser-aardewerk behoren vooral borden en kommen, maar ook enkele vormen met een bol potlichaam waaronder in ieder geval een pot en een kan. Van een van de kommen is een groot deel teruggevonden (579-C02, afb. 4.22). Deze kom heeft een beschildering in geel en groen op een oranje ondergrond. Opvallend is dat de kom voorzien is van een verticaal oor in plaats van de gebruikelijke horizontale oren. Van de pot is een groot deel van de bovenkant bewaard gebleven (582-C06, afb. 4.23).

Een vogelfluitje wordt tot het Duits witbakkend aardewerk gerekend (582-C01, afb. 4.24). Het fluitje heeft een geboetseerde neus en twee gaatjes als ogen. Het holle steeltje is afgebroken. Het voorwerp behoort tot de groep 'encrusted ware'. Parallellen voor vogelfluitjes die op deze wijze zijn versierd, zijn vooralsnog niet bekend.

Slechts twee scherven hebben een Italiaanse herkomst, namelijk een randscherf van een grote kom uit Montelupo en een randscherf van een geplooid kom (crespina) in compendiario uit waarschijnlijk Ligurië. De Spaanse majolica wordt vertegenwoordigd door één scherv, namelijk een randscherf van een bord met goudlusterbeschildering.

Drie scherven behoren tot het Frans witbakkend aardewerk. Alle drie zijn afkomstig van een bord uit Beauvais met een ingekrast decor (geel op rood). Scherven van deze keramieksoort komen regelmatig uit de bodem van Enkhuizen naar boven.

Afb. 4.20 Fragment van een applique op een kan uit Siegburg met afbeelding van Karel de Grote.

Afb. 4.21 Fragment van een baardmankruik met tekstband en acanthusbladeren.

Afb. 4.22 Een fragmentarische kom van Weser-aardewerk uit Noord-Duitsland.

Afb. 4.23 Een fragmentarische pot van Weser-aardewerk uit Noord-Duitsland.

Afb. 4.24 Een vogelfluitje van zogenaamde 'encrusted ware'.

Tot het Iberisch aardewerk behoren drie wandscherven. Ze zijn afkomstig van een Spaanse amfoor.

Tot slot is een randscherf van een object met bol potlichaam gevonden, dat niet thuis te brengen is 583-C03, afb. 4.25). Het is gemaakt van roodbakkend aardewerk en zowel inwendig als uitwendig voorzien van een groenbruin glazuur met groene druipstrepen. Het object heeft een groef op de schouder, een hals met ribbels en een dakvormige rand. Mogelijk moet de herkomst in Spanje of Portugal worden gezocht.

Afb. 4.25 Fragment van een pot.

4.3.2 Metaal

Munten

Uit de afval laag komen twee zilveren munten. De eerste is een zilveren halve stuiver van Brabant, geslagen onder Karel V tussen 1506 en 1520 (581-M01, afb. 4.26). De tweede zilveren munt is eveneens een halve stuiver. In dit geval is de munt geslagen in Antwerpen onder Karel V tussen 1542 en 1556 (582-M04, afb. 4.26).

Een derde munt is gemaakt van biljoen (een legering van zilver en koper). Deze heeft een waarde van 1/8 stuiver en geslagen in Nijmegen omstreeks 1520 (581-M02, afb. 4.26). Op de voorzijde staat het wapenschild van Nijmegen en op de keerzijde een versierd kruis. De munt staat ook wel bekend onder de naam muterken.

De overige munten zijn van koper: een penning van Holland uit 1577, een oord van Holland uit 1579 (582-M05) en twee duiten van Holland uit 1590-1598 (579-M06, 583-M01). Deze laatste munten tonen aan dat de sluitdatum van het vondstcomplex in 1590 ligt.

Kledingaccessoires

Een van de meest bijzondere voorwerpen is een grote riemtong van tin/lood-legering (579-M01, afb. 4.26 en 4.27). De voorzijde heeft een opengewerkte decoratie met een portret van

Afb. 4.27 Een zeer rijk versierde riemtong van lood/tin-legering.

een man met helm en bladerversiering. De achterzijde is voorzien van een symmetrische versiering met bladeren. De decoraties zijn typisch voor de (Italiaanse) Renaissance in de 16de eeuw. Een tweede riemtong is gemaakt van messing en hierop staat eveneens een buste (581-M03, afb. 4.26).

Uit de afvalraag komen verder twee middenstukken van riemverdelers, een kledinghaak, een kledinggoog en een knoop. Een van de twee middenstukken is gemaakt van tin/lood en is op de voorzijde versierd met een vrouwen- of engelenkopje (580-M01, afb. 4.26). Op de achterzijde staat een huiskmerk met de initialen HW. Identieke middenstukken zijn op diverse locatie in Enkhuizen gevonden, waaronder in de stadsafvalraag uit 1591 aan de Molenweg.¹⁵⁵ Dat doet vermoeden dat de maker in Enkhuizen was gevestigd. De kledinghaak is een fraai exemplaar (583-M05, afb. 4.26). De haak is gemaakt van tin/lood en is voorzien van een strik van een getordeerde metaaldraad. Hierop is een rond knopje van messing bevestigd.

Enkele voorwerpen van een tin/lood-legering behoren tot de goedkope sieraden. Een van deze is een ronde hanger (oog ontbreekt) met een bladerrand rondom een open middenstuk (582-M02, afb. 4.26). Hierin heeft bijvoorbeeld een stukje glas of stof bevestigd gezeten. Een identieke hanger is gevonden in de stadsafvalraag aan de Molenweg uit 1591.¹⁵⁶ In het rapport wordt de hanger bij de profane insignes ondergebracht en wordt verondersteld dat deze een stuk ouder is. De vondst van de Paktuinen spreekt dit tegen: beide voorwerpen komen uit een context met nagenoeg identieke datering. Dit type hanger dateert dus wel degelijk uit de late 16de eeuw.

Twee bolle hangertjes met oogje zijn vermoedelijk eenvoudige sierknoopjes (579-M07 en 579-M08, afb. 4.26). Deze voorwerpjes worden regelmatig in Enkhuizen gevonden in vondstcomplexen uit de late 16de eeuw. Een van deze complexen is de reeds meerdere malen genoemde stadsafvalraag aan de Molenweg.¹⁵⁷

Tot slot is ook een oirband (de metalen versteviging van de punt van een leren schede) van tin/lood tot de kledingaccessoires te rekenen (579-M03, afb. 4.26).

¹⁵⁵ Duijn 2011b, 73.

¹⁵⁶ Duijn 2011b, 77.

¹⁵⁷ Duijn 2011b, 74.

Speelgoed

Tot de vondsten behoort een aantal miniatuurvoorwerpen van tin/lood. Ze worden gerekend tot het kinderspeelgoed. Een brandewijnkom met twee drielobbige platte vormmoren is compleet bewaard gebleven (583-M03, afb. 4.26). Een tweede voorwerp is een bakje op standring (579-M04, afb. 4.26). Langs de buitenzijde van de rand bevindt zich een lijst met stippen (soort parelrand). Oorspronkelijk heeft het voorwerp vermoedelijk een hengel gehad. Een derde miniatuurvoorwerp is een lepel met een eenvoudig versierde steel met knop op het uiteinde (582-M01, afb. 4.26).

Van enkele voorwerpen is niet zeker of ze tot het kinderspeelgoed behoren. Een van deze is een halfrond voorwerp met omlijsting en daar binnen een ruitpatroon (579-M05, afb. 4.26). Het kan bijvoorbeeld een onderdeel van een miniatuurmeubel zijn. Een tweede onbekend voorwerp heeft een opengewerkte versiering en is geheel symmetrisch (583-M04, afb. 4.26). Ook in dit geval kan worden gedacht aan een onderdeel van een miniatuurmeubel.

Tot slot zijn nog enkele fragmenten aanwezig, waaronder een deel van een bord en een bakje.

Keurloden

Een klein keurlood is uitsluitend op de voorzijde van een stempel voorzien (579-M02, afb. 4.26). Het is een rond stempel met wapenschild met huismerk en daar boven de initialen HC. Op een tweede keurlood staat op de voorzijde een (Tudor)roos; het stempel op de keerzijde ontbreekt (582-M03, afb. 4.26). De stempels op de overige keurloden (vijf stuks) zijn onduidelijk.

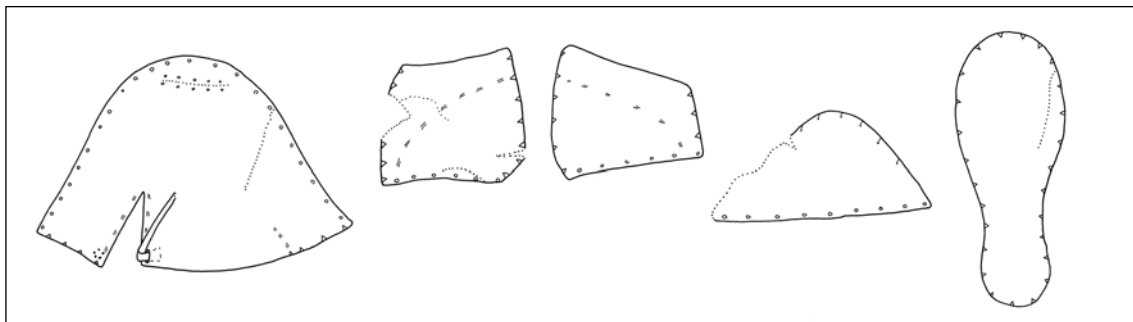
Overig

Een fragment van een muntspeld of pseudomunt van tin/lood dateert mogelijk uit de 14de of 15de eeuw (583-M02, afb. 4.26). Langs de rand is een deel van de tekst herkenbaar: MATER D(EI). De centrale voorstelling is onduidelijk. De overige vondsten zijn twee maal een scharnier

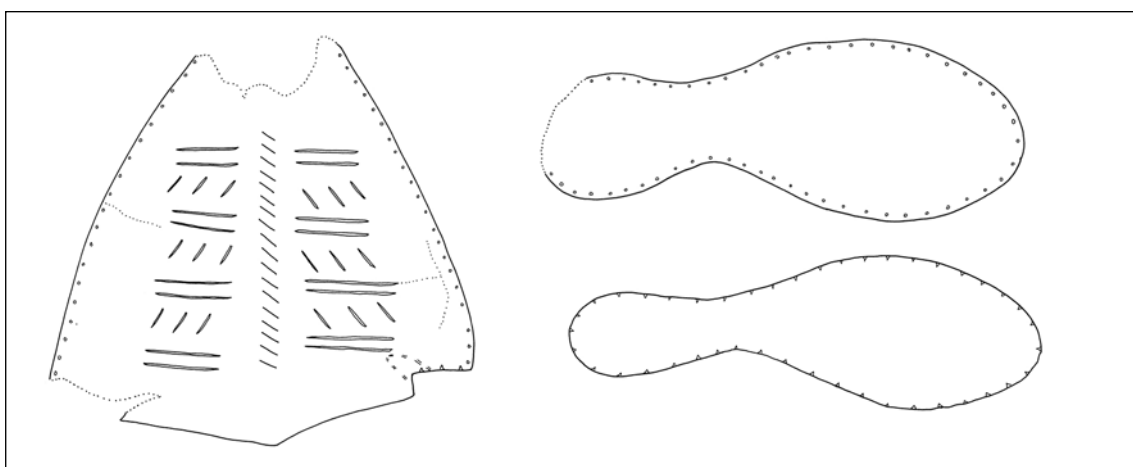
Afb. 4.26 (vorige pagina) Metaalvondsten uit de grachtvulling. Schaal 1:1.

- 1 Riemtong van tin/lood in Renaissance-stijl, voor- en achterzijde. De voorzijde heeft een opengewerkte versiering met buste en op de achterzijde staat een floraal motief. 579-M01.*
- 2 Riemtong van messing, versierd met een vrouwenhoofdje. 581-M03.*
- 3 Kledinghaak van tin/lood met een knopje van messing. 583-M05.*
- 4 Middenstuk van een riemverdeler van tin/lood, voor- en achterzijde. Op de achterzijde staan het huismerk en de initialen HW van de maker. 580-M01.*
- 5 Twee vingerhoeden van messing. 582.*
- 6 Metalen punt (oibrand) van een leren messchede. 579-M03.*
- 7 Ronde hanger van tin/lood met bladermotief. Het ophangoogje is afgebroken. 582-M02.*
- 8 Twee sierknopen van tin/lood. 579-M07 en M08.*
- 9 Miniatuurvoorwerp in de vorm van een opengewerkt hekwerk van tin/lood, mogelijk onderdeel van een speelgoedmeubel. 583-M04.*
- 10 Miniatuurversie van een kom van tin/lood, kinderspeelgoed. 579-M04.*
- 11 Miniatuurversie van een brandewijnkom van tin/lood, kinderspeelgoed. 583-M03.*
- 12 Miniatuurversie van een lepel van tin/lood, kinderspeelgoed. 582-M01.*
- 13 Miniatuurvoorwerp van tin/lood, kinderspeelgoed. 579-M05.*
- 14 Lakenlood met op de voorzijde een (Tudor)roos. 582-M03.*
- 15 Lakenlood (deelbewerkerslood), voor- en achterzijde. Op de voorzijde een wapenschild met huismerk en de initialen HC. 579-M02.*
- 16 Fragment van een religieus insigne van tin/lood met afbeelding met zuil en randtekst MATER D(EI). 583-M02.*
- 17 Zilveren halve stuiver van Brabant, geslagen onder Karel V tussen 1506 en 1520, voor- en achterzijde. 581-M01.*
- 18 Een 1/8 stuiver van Nijmegen van biljoen (legering van zilver en koper) uit ca. 1520, voor- en achterzijde. 581-M02.*
- 19 Zilveren halve stuiver, geslagen onder Karel V tussen 1542 en 1556, voor- en achterzijde. 582-M04.*

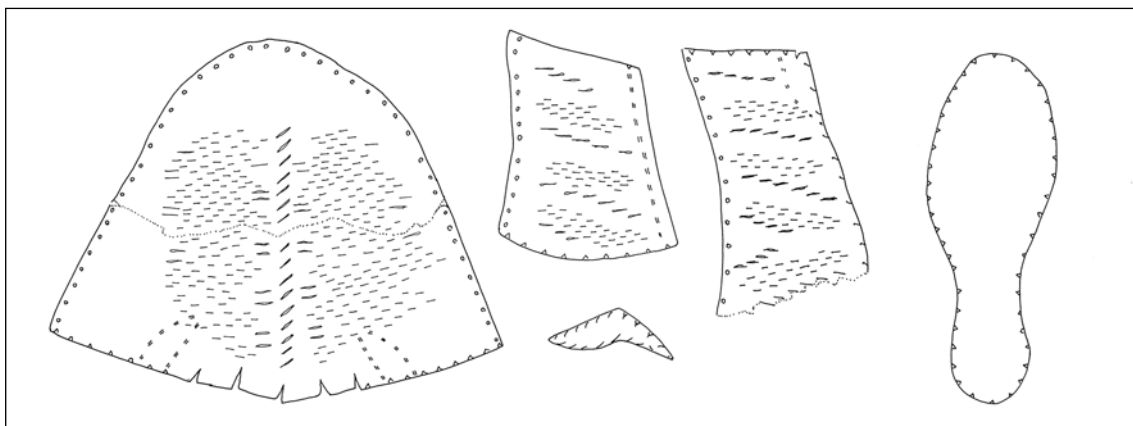
van een tinnen deksel, het kleinste gewicht van een sluitgewicht, vier fingerhoeden (V582, afb. 4.26), een heftbeschermer, een kogelbel, een spinlood, een rond beslagstuk en diverse ringen van ijzer en messing.

Afb. 4.28 Een schoen van het type Goubitz 85, schaal 1:4. 580-L01.

Afb. 4.29 Een schoen van het type Goubitz 90, schaal 1:4. 580-L03.

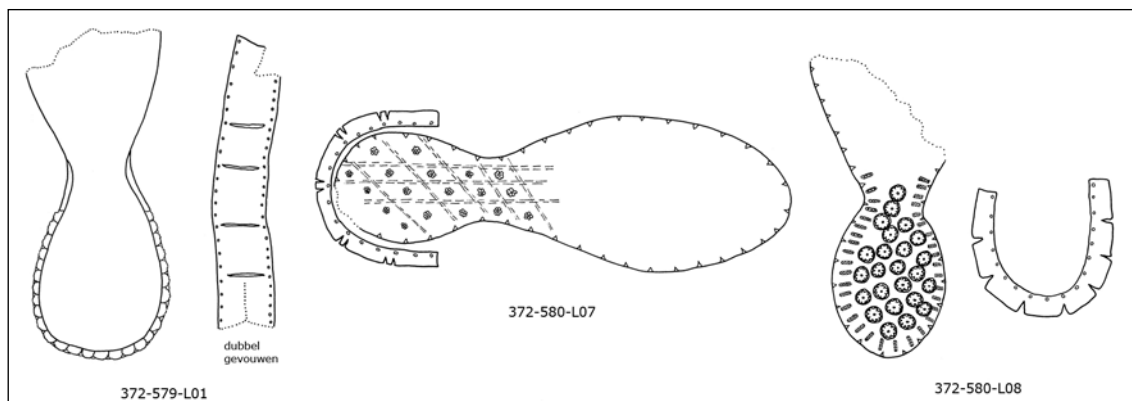
Afb. 4.30 Een schoen van het type Goubitz 90, schaal 1:4. 582-L02.

4.3.3 Leer en overig

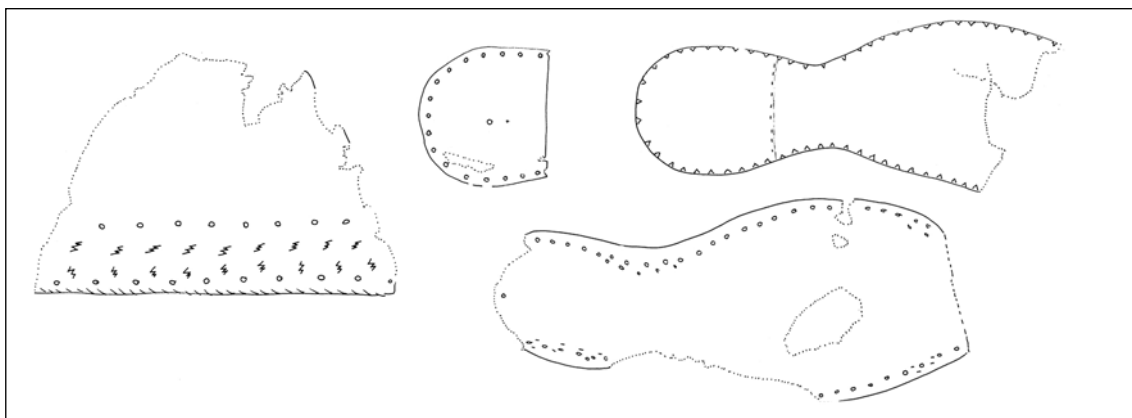
Uit de afvalaag komen veel leervondsten. De onderdelen van minimaal 22 schoenen zijn gevonden. Deze zijn op basis van de sluiting onder te verdelen in de volgende types: 2x Goubitz 85 (sluiting met riempje en gesp, afb. 4.28, 580-L01), 3x Goubitz 90 (geen sluiting, afb. 4.29 en 4.30, 580-L03 en 582-L02), 7x Goubitz 105 (muil, afb. 4.31 en 4.32, 579-L01, 580-L05, 580-L07, 580-L08) en 10x Goubitz 130 (vetersluiting, afb. 4.33 en 4.34, 580-L11, 580-L12, 580-L13, 582-L04). Van veel losse onderdelen, waaronder een groot aantal schoenzolen, is

niet zeker bij welke schoenen ze hebben behoord. De overige leervondsten behoren tot de afsnijdsels.

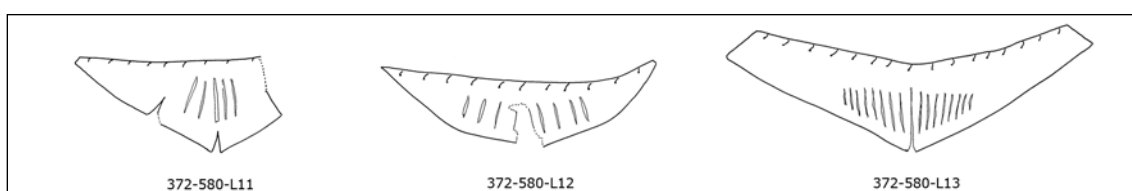
De meeste schoenen hebben een versierd voorblad en soms ook hielstuk met ingesneden lijnen. Bij twee schoenen (beide type Goubitz 105) is de hak gestempeld met bloemmotieven, strepen en stippels en is bovendien voorzien van een sierstrip.

Afb. 4.31 Versierde delen van schoenen van het type Goubitz 105, schaal 1:4.

Afb. 4.32 Een schoen van het type Goubitz 105, schaal 1:4. 580-L05.

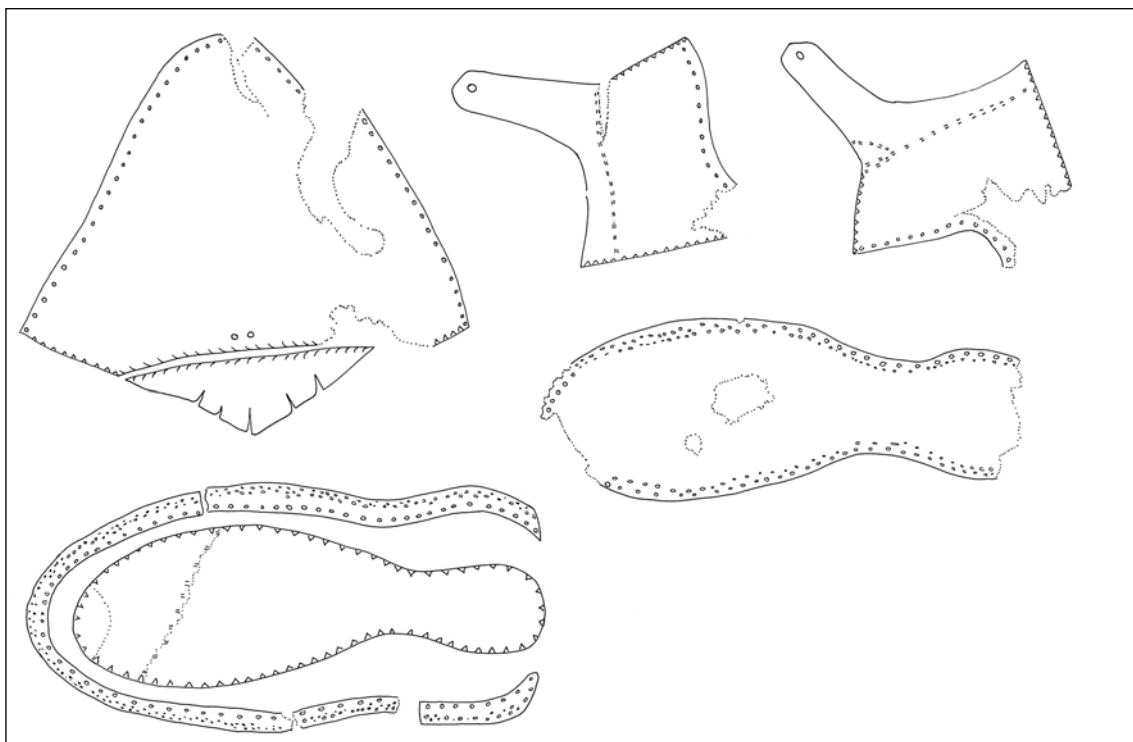

Afb. 4.33 Versierde delen van schoenen van het type Goubitz 130, schaal 1:4.

Van hout zijn een kleine houten zool van een schoen en een bewerkt stokje met verdikte uiteinden van 7,7 cm lang (V581-H01, afb. 4.35). Verder zijn enkele stukken vensterglas, de ziel van een glazen flesje, stukken daklei, een brok ijzerslak en enkele schelpen gevonden.

4.3.4 Conclusie

Het vondstmateriaal dateert tussen 1570 en 1590. De laatste datering blijkt uit de vondst van twee koperen duiten van Holland die vanaf 1590 zijn geslagen. De datering van het materiaal komt dus zeer goed overeen met de stadsafvallaaag van de Molenweg in Enkhuizen die in 1591 ter plekke is gestort.

Afb. 4.34 Een schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 582-L04.

Bij de samenstelling van het vondstcomplex valt op dat Italiaans tinglazuuraardewerk nagenoeg ontbreekt. Het complex bevat slechts twee kleine scherven van Italiaanse herkomst. Bij het vondstcomplex van de Molenweg vormt Italiaanse faience 3,8% van het MAE. Een tweede keramieksoort waarvan de afwezigheid opvalt, is Werra-aardewerk.

Deze keramieksoort werd net als Weser-aardewerk vanaf circa 1580 naar Nederland geëxporteerd. De oudste gedateerde stukken dateren uit de vroege jaren 80.¹⁵⁸ Bij de Molenweg is het aandeel Werra-aardewerk 2,3% van het MAE. Chinees porselein, bij de Molenweg goed voor 1,5%, ontbreekt bij de Paktuinen.

Het verschil in samenstelling tussen de Molenweg en de Paktuinen laat zich niet goed verklaren. Een mogelijke oorzaak is dat het stadsafvalpakket van de Molenweg in één keer in 1591 is gestort en dus een beeld geeft van de keramiek die in dat jaar in Enkhuizen in omloop was, terwijl het afvalpakket langs de oever van de gracht aan de Paktuinen geleidelijk is geformeerd gedurende een periode tussen circa 1570 en 1590. Het meeste materiaal (de piek) ligt mogelijk rond 1575/1580, wat dus vroeger is dan bij de Molenweg.

Afb. 4.35 Een bewerkt houten stokje.

¹⁵⁸ Ostkamp en Venhuis 2009, 18.

5 Inrichting en huizenbouw vanaf 1590

5.1 Inrichting terrein 1590

5.1.1 Ophoging

In 1590, bij de aanvang van de grote stadsuitbreiding, is het plangebied opgehoogd. Dit was nodig doordat het maaiveld van het weidegebied erg laag lag. Het terrein kwam in de nieuwe situatie tussen twee zeehavens in te liggen (de Oude en Nieuwe Haven), zodat het maaiveld aanzienlijk moest worden verhoogd.

De stadsgracht is in 1590 opgevuld met schone donkergrijze of bruine (vette) klei. Het valt niet met zekerheid te zeggen of deze demping gelijktijdig plaatsvond met de ophoging van het gehele terrein. Het is goed mogelijk dat eerst de gracht is dichtgegooid en enkele weken of maanden later pas is begonnen met de grootschalige ophoging. Slechts één vondst komt uit het dempingspakket van de gracht, namelijk een fraai messing boekbeslag van ruim 9 cm lang (V261-M01, afb. 5.1.1).

Afb. 5.1.1 Een messing boekbeslag uit de vulling van de gracht.

Op zeven locaties is de ophoging uit 1590 bestudeerd (zie voor de profieltekeningen bijlage 8 en 9, zie voor de locaties van de profielen afb. 5.1.13 en bijlage 27). Met uitzondering van profiel 1 is steeds het volledige ophogingspakket in kaart gebracht. Uit deze gegevens blijkt dat de dikte van het ophogingspakket over het terrein wisselt. Hetzelfde geldt voor de NAP-hoogte van de top van de ophoging. De top van de ophoging ligt in werkput 1 en 3 (profiel 1 en 3), aan de zuidwestzijde van het plangebied, op -0,10 en -0,30 NAP. In werkput 11 (profiel 7) is dit -0,80 NAP en in werkput 6 -0,50 NAP (profiel 5, noordzijde plangebied). De dikte van de ophoging op deze locaties bedraagt 1,7 tot minimaal 2,1 meter. In het midden van het plangebied (profiel 2, 4 en 6) ligt de top van de ophoging op -1,00 tot -1,20 NAP en is het pakket 0,8 tot 1,4 meter dik. Duidelijk is dus dat langs de noord- en zuidzijde van het plangebied een dikker ophogingspakket is opgeworpen, zodat het maaiveld hier hoger lag. Dit is goed te verklaren: het plangebied werd aan drie zijden omringd door zeehavens waar sprake was van eb en vloed. Om het terrein voor overstroming te behoeden, moesten in ieder geval de randzones van het terrein voldoende zijn opgehoogd, als een soort brede dijken. In een resolutie uit oktober 1590 werd bepaald dat het loopniveau van de straat langs de Nieuwe Haven op 7 voeten (2,3 meter) boven 'een dagelijcx water' moest komen te liggen.¹⁵⁹

De top van het ophogingspakket vormde kort na 1590 het maaiveld. De bovengenoemde NAP-hoogtes van deze top geven waarschijnlijk echter geen goed beeld van de toenmalige hoogte van het maaiveld. Door inklinking van de bodem in de loop van enkele eeuwen is de top van de ophoging namelijk lager komen te liggen.

Het ophogingspakket uit 1590 bestaat met name uit dikke lagen vette grijze klei, lichtgrijze zandige klei en opgebracht veen met kleibrokken. Het is zeer waarschijnlijk dat dit materiaal

¹⁵⁹ OAE, bergnr 250, fol. 96.

afkomstig is van de locatie van de Nieuwe Haven. In 1590 is deze haven uitgegraven en het is aannemelijk dat de klei en het veen dat hierbij vrij kwam, is gebruikt voor de ophoging van het naastgelegen terrein.

5.1.2 Vondsten uit het ophogingspakket

Het ophogingspakket bevatte relatief weinig vondstmateriaal. Desondanks zijn verspreid over het hele terrein 500 scherven keramiek (113 MAE), veertig objecten van metaal en vier objecten van leer verzameld.¹⁶⁰ Een opvallende vondst is een compleet dijbeen van een mens.¹⁶¹ Van dit dijbeen is niet zeker of het afkomstig is uit het ophogingspakket uit 1590 of hoort bij de afvalstort langs de oever van de gracht (zie paragraaf 4.3).

Keramiek

De keramiek uit Nederland omvat roodbakend aardewerk (75 MAE), witbakend aardewerk (13 MAE) en majolica (5 MAE). Bij het roodbakend aardewerk zijn de gebruikelijke vormen aanwezig, namelijk bakpannen (V31-C01, afb. 5.1.2), borden, grappen (V527-C01, afb. 5.1.3), pispotten, lekschalen, potten, koppen, vuurstolpen, een deksel en een test. Van witbakend aardewerk zijn grappen, bakpannen, een kop en een zalfpot. De meeste objecten zijn alleen groen óf geel geglaazuurd, slechts één object is inwendig bruin en uitwendig groen.

Het steengoed uit het Rijnland omvat uitsluitend kannen (10 MAE). Eveneens uit het Duitse binnenland komt een stuk Hafner-aardewerk.

De hoeveelheid importkeramiek is zeer beperkt. Van Weser-aardewerk uit Noord-Duitsland is opvallend genoeg slechts één stuk gevonden, namelijk een vrijwel compleet bord (V27-C01, afb. 5.1.4). Verder zijn een wandfragment van een Iberische amfoor en drie scherven Italiaanse faience gevonden, waarvan twee Berrettino en één volledig wit.

Afb. 5.1.2 Een bakpan van roodbakend aardewerk. Diameter: 26 cm.

Afb. 5.1.3 Een grape met twee oren van roodbakend aardewerk. Diameter: 18 cm.

Afb. 5.1.4 Een bord van Weser-aardewerk uit Noord-Duitsland. Diameter: 23 cm.

¹⁶⁰ V13, V16, V19, V21, V22, V24, V25, V27, V29, V31, V36, V47, V48, V50, V76, V105, V121, V124, V170, V186, V192, V195, V208, V210, V236, V260, V508, V509, V510, V517, V522, V527, V530, V534, V559, V568, V576, V664

¹⁶¹ V578

Metaal

In totaal zijn zes munten in het ophogingspakket gevonden. Het meest bijzondere exemplaar is een gouden karolus-gulden uit de periode 1521-1555, geslagen onder Karel V voor de Bourgondische Nederlanden (13-M01, afb. 5.1.5 en 5.1.6). Op de voorzijde is de gekroonde vorst afgebeeld met zwaard en rijksappel, de achterzijde toont een tweekoppige adelaar achter het wapen van onder andere Castilië, Leon, Oostenrijk en Bourgondië. Van biljoen (een legering van zilver en koper) is een onbekend munt uit de 16de eeuw met een kruis en wapenschild (208-M01, afb. 5.1.6). Van koper zijn een statenduit uit omstreeks 1580 (210-M01, afb. 5.1.6), een oord van Holland uit 1575-1579 en twee duiten van Holland uit 1590-1598. Opvallend is een stukje lood waarin de afdruk van een munt aanwezig lijkt te zijn (534-M01, afb. 5.1.6). Een fraaie messing rekenpenning dateert uit de periode 1586-1612 en is gemaakt in Neurenberg (V260-M01, afb. 5.1.6).

Afb. 5.1.5 Voor- en achterzijde van een gouden karolus-gulden uit de periode 1521-1555, geslagen onder Karel V voor de Bourgondische Nederlanden. Diameter: 2,4 cm.

Van lood zijn verder een musketkogel en vier keurloden. Op twee keurloden is op één zijde een of meer letters aanwezig, namelijk de letters HH (19-M01, afb. 5.1.6) en de letter V. Verder is een lood met het wapenschild van Woerden (105-M01, afb. 5.1.6) en een met een onbekend wapenschild aanwezig (568-M01, afb. 5.1.6).

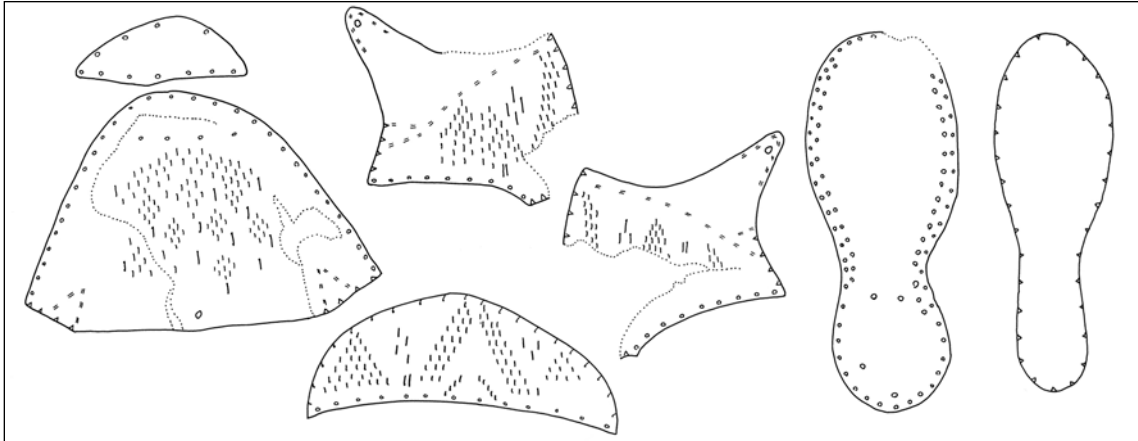
De messing kledingaccessoires omvatten een knoop, een kledinggoogje, een versierd kledinghaakje (19-M02, afb. 5.1.6) en een riemverdeler. Van messing zijn verder twee heftbekroningen, twee fragmenten van tapkranen (19-M03, afb. 5.1.6) en een rekenpenning (Venuspenning) uit Neurenberg (195-M01, afb. 5.1.6).

Een opvallende vondst van tin is een schroefdop met een oog en ring van een glazen vierkante kelderfles (664-M01, afb. 5.1.6). Op de bovenzijde is een tinmerk aanwezig, namelijk de letter H. Dergelijke schroefdommen van glazen flessen worden regelmatig gevonden, maar vrijwel altijd zijn zij van lood gemaakt. Eveneens van tin zijn twee stelen van lepels. Tot slot is een vermoedelijke heftbeschermer van een mes, gemaakt van lood/tin, noemenswaardig (36-M01, afb. 5.1.6).

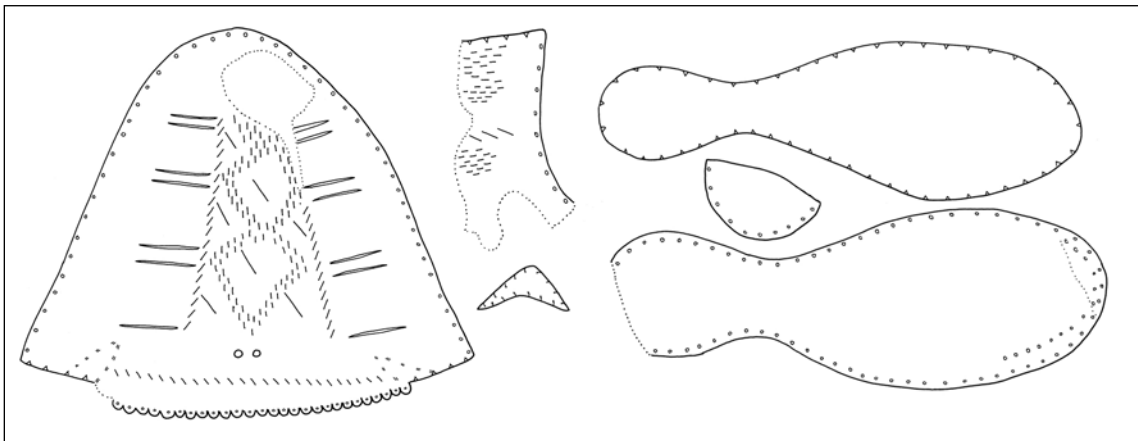

Leer

In totaal zijn zes leren schoenen verzameld, waarvan drie redelijk of helemaal compleet. Twee schoenen zijn van het type Goubitz 130 en hebben dus een vetersluiting. Twee van deze schoenen hebben een versierd voorblad, hielstuk en contrefort en houten pennen in de hak (afb. 5.1.7 en 5.1.8, 25-L01 en 522-L01). Verder is een schoen zonder sluiting (Goubitz type 90, afb. 5.1.9 en 5.1.10, 534-L01) en een versierde schoen met riempje en gesp (Goubitz type 135) aanwezig (afb. 5.1.11 en 5.1.12, 576-L01).

Afb. 5.1.7 Een versierde schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 25-L01.

Afb. 5.1.8 Een versierde schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 522-L01.

Afb. 5.1.6 (vorige pagina) Metaalvondsten uit ophogingslagen die samenhangen met de inrichting van het terrein. Nr 1-2 schaal 2:1, nr 3-12 schaal 1:1.

1 Gouden Karolus, geslagen onder Karel V tussen 1521 en 1555. 13-M01.

2 Munt van biljoen (legering van zilver en koper), 16de eeuw. 208-M01.

3 Statenduit, geslagen omstreeks 1580. 210-M01.

4 Rekenpenning, type Venuspenning, geslagen in Neurenberg. 195-M01.

5 Loden voorwerp met afdruk van een munt. 534-M01.

6 Kledinghaak van messing. 19-M02.

7 Keurlood, voor- en achterzijde. Op de voorzijde een stempel met gevierendeeld wapenschild met in het 1e en 4e kwartier drie Franse lelies en in het 2e en 3e kwartier vier kruisjes. Op de achterzijde geen stempel. 568-M01.

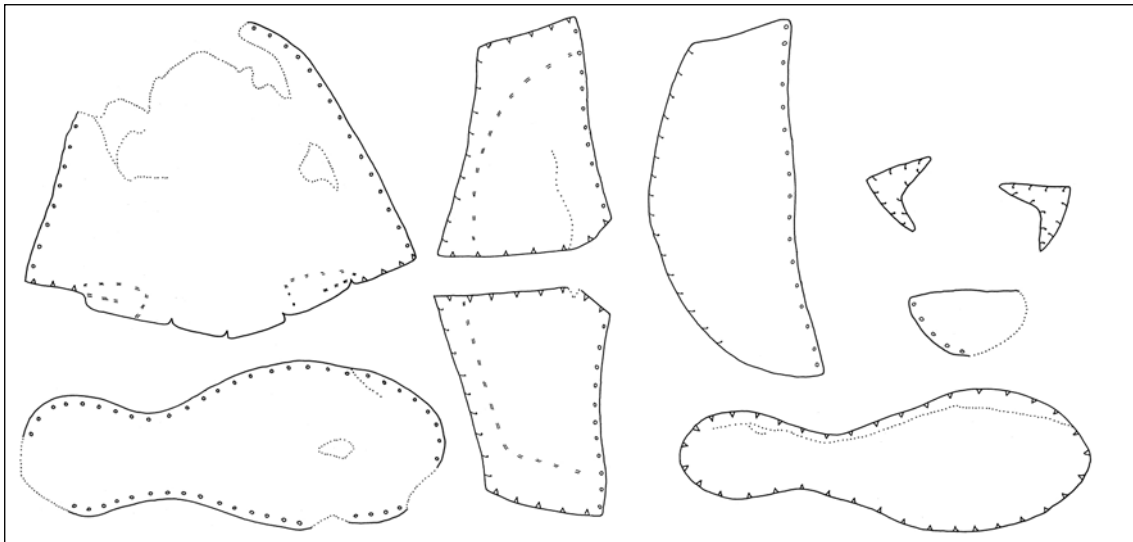
8 Keurlood met op de voorzijde een stempel met de letters HH. 19-M01.

9 Keurlood, voor- en achterzijde. Op de voorzijde een stempel met het wapen van Woerden en de letters IZ. 105-M01.

10 Schroefkop van tin, zij- en bovenkant met een keurstempel met letter H. 664-M01.

11 Metalen versteviging van een houten messchede. 36-M01.

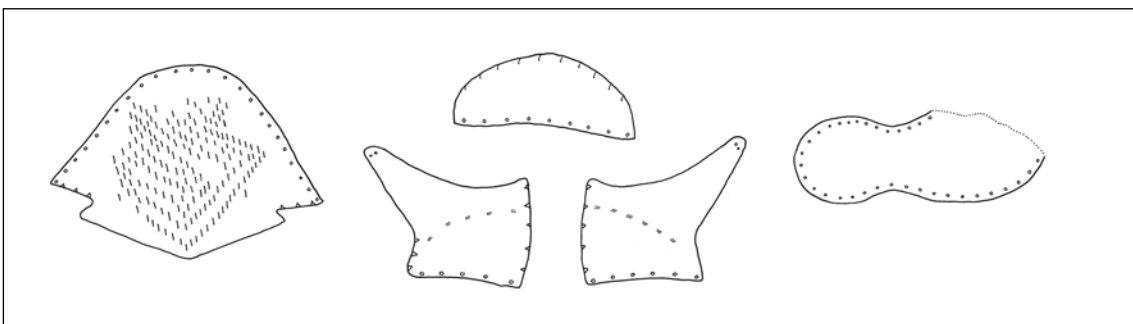
12 Fragment van een kraan van messing van een tapkraan, gemerkt met een zwaan. 19-M03.

Afb. 5.1.9 Een schoen van het type Goubitz 90, schaal 1:4. 534-L01.

Afb. 5.1.10 Een gerestaureerde schoen van het type Goubitz 90. 534-L01.

Afb. 5.1.11 Een schoen van het type Goubitz 135, schaal 1:4. 576-L01.

Afb. 5.1.12 Een gerestaureerde schoen van het type Goubitz 135. 576-L01.

5.1.3 Afsteken van de erven

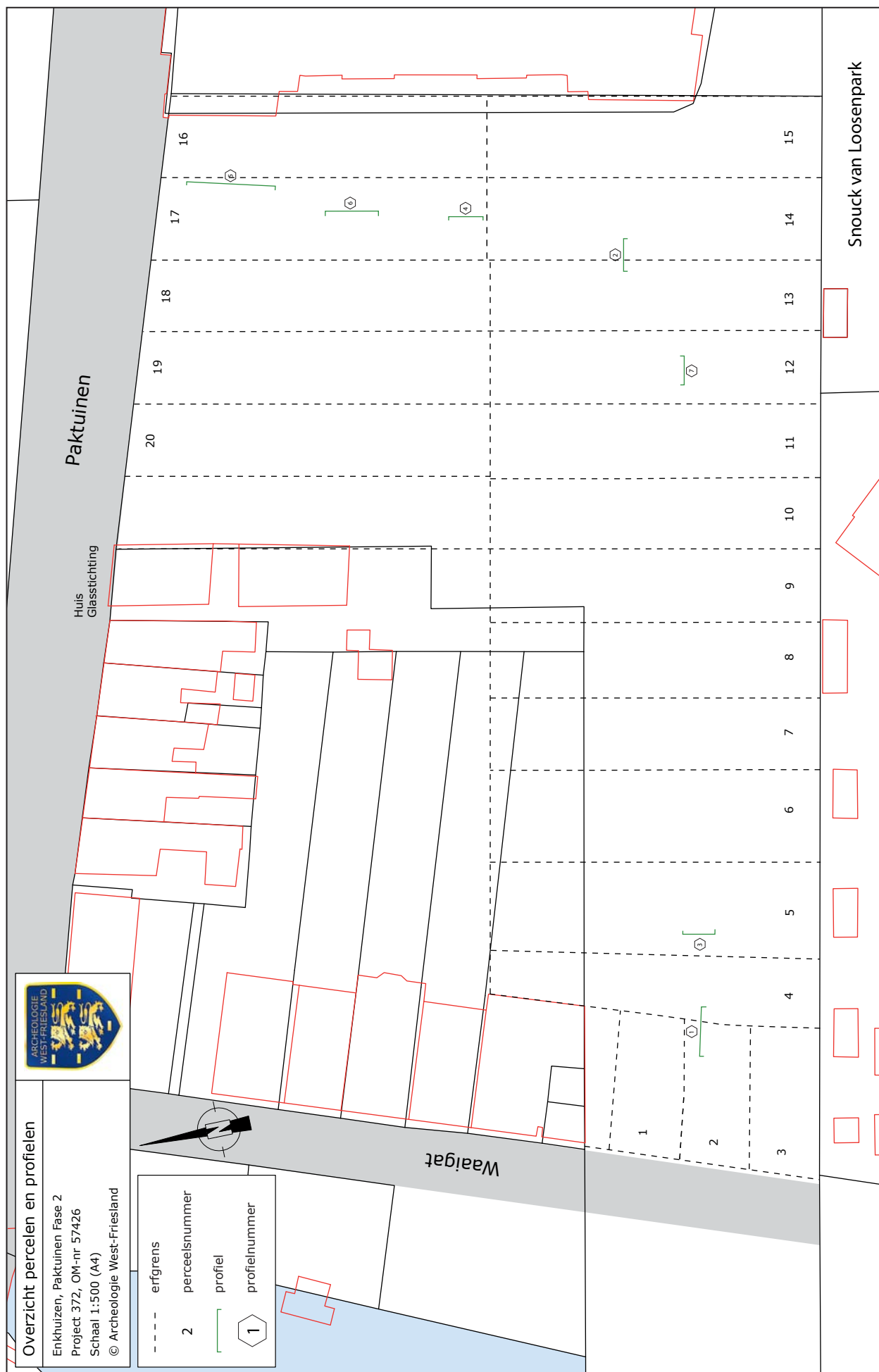
Na de ophoging van het maaiveld zijn op systematische wijze percelen uitgezet in de nieuwe stadswijk. Enkele resoluties van het stadsbestuur geven informatie over de afmetingen van de percelen in het nieuwe stadsdeel (zie ook hoofdstuk 2). Eind 1590 bepaalde men dat de kortste erven langs de Nieuwe Haven 90 voeten lang moeten worden (=29,3 meter) en de andere erven '*naer eyschen*'.¹⁶² Ongeveer een jaar later werd besloten dat men '*de erfven sullen affsteken op 24 voeten wijt*', oftewel 7,8 meter.¹⁶³ Over welk deel van het nieuwe stadsdeel het hier gaat, is niet duidelijk.

Van de oorspronkelijke perceelsindeling binnen het plangebied is in de huidige situatie vrijwel niets bewaard; door de sloop van alle panden binnen het plangebied in de 19de en 20ste eeuw en de bouw van de papierfabriek zijn veel perceelsgrenzen verdwenen. Alleen de oude rooilijnen langs de Paktuinen, de straat langs de Nieuwe Haven (nu grens met het Snouck van Loosenpark) en langs het Waaigat zijn tot op heden behouden. Op deze rooilijnen stonden de voorgevels van de panden binnen het plangebied.

Aan de hand van de archeologische gegevens kan de oorspronkelijke perceelsindeling worden gereconstrueerd (afb. 5.1.13). De percelen binnen het plangebied hebben een nummer gekregen. Het merendeel van de percelen is haaks op de Nieuwe Haven georiënteerd. De meeste van deze percelen zijn circa 6,8 m breed (circa 20 voet), maar sommige percelen zijn ongeveer 1 meter breder. De lengte van de percelen langs de Nieuwe Haven is gereconstrueerd op 31 meter, wat vrij goed aansluit bij bovengenoemde lengte uit de resolutie van 1590. De lengte van de percelen aan de Paktuinen wisselde (circa 30 tot 35 meter) doordat deze straat

¹⁶² OAE, bergnr 250, fol. 102-103.

¹⁶³ OAE, bergnr 250, fol. 129.

Afb. 5.1.13 Overzicht van de gereconstrueerde percelenindeling binnen het plangebied.

niet parallel loopt aan de Nieuwe Haven. De percelering langs het Waaigat is afwijkend: hier zijn kleinere percelen haaks op het Waaigat gecreëerd van circa 6,3 meter breed en 13 meter lang.

In de directe omgeving van het plangebied is het Huis van de Glasstichting aan de Paktuinen (Paktuinen 75) het enige oude pand. De perceelsgrenzen aan weerszijden van dit pand zijn origineel en sluiten goed aan bij gereconstrueerde perceelsindeling van het plangebied.

De percelen lijken te zijn uitgezet door middel van houten schuttingen. Bij de opgraving zijn namelijk op diverse locaties van perceelsgrenzen resten van schuttingen teruggevonden in de vorm van palenrijen, vaak met daarlangs planken. Zij bevonden zich op de grens van de percelen 1/2/3 en 4, perceel 12 en 13, perceel 13 en 14, perceel 17 en 18 en perceel 18 en 19. De houtstructuren worden bij de betreffende percelen besproken.

5.2 Het Waaigat

5.2.1 Inleiding

Aan het Waaigat heeft net als aan de Nieuwe Haven een rij huizen gestaan. Van twee van deze huizen zijn sporen opgegraven, namelijk van het tweede en derde huis vanaf de hoek (perceel 1 en 2). Tussen beide huizen lag een steeg waarvan een deel van de bestrating nog aanwezig was. Van het huis op de hoek (perceel 3) zijn geen resten teruggevonden, omdat deze buiten het opgravingsareaal lagen. Achter de huizen aan het Waaigat liep vanaf de Nieuwe Haven (tussen de percelen 3 en 4) een tweede steeg. Deze vormde de achtergrens van de percelen. Op basis van de ligging van de stegen kan de omvang van de percelen aan het Waaigat worden gereconstrueerd (indien het hoekperceel even breed was als de percelen aan het Waaigat): ze waren circa 11 meter lang (OW) en 6,2 meter breed (NZ). De breedte komt overeen met 19 Enkhuizer voet. De huizen aan het Waaigat laten zich omschrijven als eenvoudige kamerwoningen, zoals die er veel waren langs kleinere straten en stegen.

5.2.2 Perceel 1: een huis aan het Waaigat (circa 1596?)

Onder het vloerniveau van het huis bevonden zich enkele ophogingslagen die mogelijk samenhangen met de bouw van het huis. Op het dikke ophogingspakket van grijze klei (uit 1590) lag een laag grijs zand, met daarop een dunne laag van hard bruin materiaal (S25, 3 cm dik), die weer werd afgedekt door een laag schelpgruis met puin (S24, 8 cm dik). Deze laatste laag kan de vlijlaag voor de vloer zijn. Het bruine materiaal bevatte mogelijk teer en kan als een werkvloer worden beschouwd, mogelijk uit de jaren tussen 1590 en circa 1595 toen nog geen huis op dit perceel stond.

5.2.2.1 Funderingen en vloeren

Zuid- en oostfundering huis (S36, S12 en S35)

Van het huis op perceel 1 (derde huis aan het Waaigat) is slechts een klein deel opgegraven (afb. 5.2.1). Een rij palen van naalddhout (S36) vormt de fundering van de zuidmuur van het huis (hoogste paal op -0,20 NAP). Een van deze palen is uit de bodem getrokken.¹⁶⁴ Deze paal had een lengte van 1,52 meter, was tweezijdig gekantrecht (17x13 cm) en aangepunt. De paal had te weinig jaarringen voor dendrochronologisch onderzoek.

Haaks op de paalfundering van de zuidmuur sloot een muur van slechts twee steenlagen aan (S12, bovenzijde op +0,18 NAP), opgebouwd uit gele bakstenen (20x10x? cm). De lengte van het spoor was 75 cm en de breedte 40 cm (twee steens breed). Onder de muur bevond zich een paal van naalddhout. Enkele palen in het verlengde van het spoor tonen aan dat de muur oorspronkelijk heeft doorgelopen (S35). Twee palen zijn voor onderzoek uit de bodem getrokken. De ene was 3,28 meter en de andere 3,57 meter lang.¹⁶⁵ De eerste was vierzijdig gezaagd (20x15 cm) en de tweede tweezijdig gezaagd (15x14 cm) en beide waren aangepunt. De palen hadden te weinig jaarringen voor dendrochronologisch onderzoek.

Aanbouw (S11, S37 en S40)

Achter het huis heeft een aanbouw gestaan. In het verlengde van palenrij S36 zijn diverse palen aangetroffen (S37) met gemiddeld een kleinere dikte dan de palen uit eerstgenoemde rij. Alle palen waren van naalddhout. Het is onzeker of de aanbouw gelijktijdig met het huis is gebouwd of later is toegevoegd.

¹⁶⁴ M08

¹⁶⁵ M05 en M09

Afb. 5.2.1 Sporen van het huis op perceel 1.

De locatie van de fundering van de oostzijde van de aanbouw wordt waarschijnlijk aangeduid door enkele palen, maar een duidelijke structuur vertonen deze niet.

Binnen de aanbouw bevond zich een klein fundament, bestaande uit drie lagen brokken rode bakstenen (S11, bovenzijde +0,28 NAP). Het spoor had een lengte van slechts 80 cm (OW). In het verlengde zijn twee palen in het vlak aangetroffen (S40), waaruit blijkt dat de muur mogelijk oorspronkelijk langer is geweest (1,40 meter). Mogelijk was het een eenvoudige schoorsteenfundering voor een haardplaats in de aanbouw. Een andere mogelijkheid is dat het een tussenmuur was.

Binnenmuren en vloer (S13, S14 en S15)

Op de oostfundering van het huis sloot een halfsteens muur aan (S13), waarvan slechts één steenlaag resteerde (rode/gele bakstenen van diverse formaten). Ten noorden van dit muurtje lagen enkele plavuizen (12x12x2,5 cm). In het opgravingsvlak werden verder veel brokken van plavuizen aangetroffen (S15), waaruit blijkt dat hier een vloer (op ca. +0,15 NAP) heeft gelegen. De functie van het halfsteens muurtje is onduidelijk. Het kan om de fundering van een bedstede gaan. In dat geval behoorde een tweede spoor, bestaande uit slechts drie bakstenen op een rij hierbij (S14, gele bakstenen van 20x9,5x? cm). De bedstede had in dat geval een breedte van ca. 1,25 meter.

5.2.2.2 Deelconclusies perceel 1

Vanwege het geringe aantal sporen dat van dit huis is aangetroffen, is een volledige reconstructie niet meer mogelijk. Op basis van de rooijlijn van het Waagat en de gereconstrueerde erfindeling kunnen wel enkele uitspraken worden gedaan.

Het huis had waarschijnlijk een identieke breedte als het huis op perceel 2 (zie onder), dus circa 5,5 meter. De lengte (OW) was ongeveer 6,2 meter. Het was dus min of meer een vierkante woning. Slechts de palen van de zuidfundering (S36) en de palen van de oostfundering (S35) met een klein stuk van het bakstenen fundament (S12) zijn teruggevonden.

Binnen het huis zijn twee halfsteens muurtjes (S13 en S14) aangetroffen, die mogelijk de fundering van een bedstede in de zuidoosthoek van het huis vormden. Tevens zijn resten van een plavuizen vloer aangetroffen (S15).

Achter het huis stond een aanbouw, waarvan palen van de zuidfundering zijn gevonden (S37). Deze aanbouw had waarschijnlijk een lengte (OW) van 3,4 meter, wat overeenkomt met de lengte van de aanbouw van het huis op perceel 2 (zie onder). De breedte kan worden bepaald op basis van de ligging van een (tussen)muur (S11). Deze lag waarschijnlijk in het midden van de aanbouw. Dat levert een breedte (NZ) op van eveneens 3,4 meter. Ook de aanbouw was dus een vierkant bouwwerk, dat in dit geval was verdeeld in twee gelijke ruimtes.

De palen van zowel het huis als de aanbouw waren niet geschikt voor dendrochronologisch onderzoek waardoor geen bouwjaar kan worden achterhaald. De identieke opzet en maatvoering van het huis met dat op perceel 2 (zie onder) doet vermoeden dat deze gelijktijdig zijn gebouwd, dus rond 1596.

Afb. 5.2.2 De kelder van het huis op perceel 2 met rondom dikke palen.

5.2.3 Perceel 2: een huis aan het Waaigat (circa 1596)

5.2.3.1 Funderingen

Noord- en oostfundering huis (S32)

Rondom een in pandige kelder (zie onder) zijn diverse dikke palen aangetroffen (S32, hoogste op +0,07 NAP, (afb. 5.2.2). In de noordmuur van de kelder stond een paal van fijnspar. Deze paal had een lengte van 3,06 meter, een diameter van 36 cm en was aangepunt (M13). Op de paal was een merk (van bijvoorbeeld de houthandelaar) aangebracht (afb. 5.2.3 en 5.2.4). Op de noordoosthoek van de kelder stond een eiken paal. Deze paal had een lengte van 3,12 meter, was vierzijdig gezaagd (dikte ca. 40 cm) en aangepunt (M12). Tussen beide palen stonden aan de buitenzijde van de keldermuur nog twee palen, beide van naaldhout. Een van deze palen (fijnspar) had een lengte van 2,19 meter, een diameter van 40 cm en was aangepunt (M11). Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat deze uit dezelfde boom is gezaagd als de bovengenoemde paal in de noordmuur. Op de zuidoosthoek van de

kelder stond een paal van naalddhout, die niet is getrokken voor houtonderzoek. Tussen de palen op de noordoost- en zuidoosthoek stonden nog twee palen van naalddhout; ook deze zijn verder niet onderzocht. In totaal zijn dus zeven palen in het opgravingsvlak vastgelegd. De palen vormden de fundering van de noord- en oostmuur van het huis. Vanwege de aanwezigheid van de kelder zijn waarschijnlijk zulke dikke palen als stevig fundament geplaatst.

Uit de tekening van het proefsleuvenonderzoek in 2007 blijkt dat ook ten westen van de kelder enkele dikke palen stonden.¹⁶⁶ Deze palen vielen bij de opgraving buiten de contour van de werkput. Ze vormden de fundering van de westmuur (voorgevel) van het huis.

Zowel de eiken hoekpaal als twee palen van naalddhout zijn dendrochronologisch onderzocht.¹⁶⁷ De spar, waaruit zowel M11 als M13 afkomstig is, is gekapt in de herfst/winter van 1590-1591. De eik, waaruit paal M12 komt, is gekapt in de herfst/winter van 1595-1596 en groeide in het zuiden van Noorwegen. Op basis hiervan kan de bouw van het huis worden gedateerd in circa 1596.

Tussenmuur (S29)

Op de steens dikke zuidelijke wand van de inpandige kelder (zie onder) bevond zich een poer of fundament (S29, bovenzijde -0,07 NAP), bestaande uit een eiken plank met daarop vier lagen bakstenen en dan opnieuw een eiken plank met daarop wederom een laag bakstenen (gele bakstenen 24x11x4 cm). De functie van dit spoor is onduidelijk. Er lijkt een samenhang met de dikke paal die in de noordmuur van de kelder is gemetseld. Mogelijk hangen beide sporen samen met een tussenmuur die over de kelder heen is gebouwd en die het huis verdeelde in een voor- en achterkamer. De lange kelder was in dat geval vanuit beide kamers bereikbaar.

Aanbouw (S6, S17, S34 en S41)

Achter het huis was een aanbouw aanwezig, waarvan niet zeker is of deze direct in circa 1596 of enige tijd later is gebouwd. Van de muren van de aanbouw resteerde een deel van de noordmuur (S6, bovenzijde +0,26 NAP). Deze was nog aanwezig over een lengte van 3 meter (afb. 5.2.5). Geheel aan de oostkant maakte de muur een hoek richting het zuiden (de

Afb. 5.2.3 Een paal van fijnspar in de noordmuur van de kelder. M13.

Afb. 5.2.4 Een merk op paal M13.

¹⁶⁶ Van de Graaf & Claeys 2007.

¹⁶⁷ M11, M12 en M13

Afb. 5.2.5 Een gedeelte van de noordmuur van de aanbouw. Daarachter bestrating S5.

noordoosthoek van de aanbouw). Van de muur resteerden maximaal zes steenlagen, waarvan de onderste laag een vertanding was, van orangerode bakstenen van 18,5x9x5 cm. De opbouw van de muur was steeds breed. Aan de binnenzijde van de muur (de zuidzijde) waren restanten van mortel aanwezig, waarmee de muur was aangesmeerd.

De muur was gefundeerd op palen van zacht loofhout (S34), die op een onderlinge afstand van 45 tot 60 cm verspreid onder de muur waren geslagen. De palen waren niet gezaagd of gekantrecht; de lengte is niet bepaald. Van een van deze palen is de houtsoort bepaald en deze blijkt van elzenhout te zijn.¹⁶⁸

In het verlengde van de hoek van muur S6 is een rij palen gevonden (S17), die de fundering vormde van de achtermuur (oostzijde) van de aanbouw. De palen zijn over een afstand van circa 3 meter vastgelegd. De palen waren identiek aan die van spoor S34.

Op een afstand van circa 2,8 meter vanaf de noordmuur was nog een rij palen aanwezig (S41), haaks op palenrij S17 en evenwijdig aan de noordmuur (OW). Deze palen vormden de fundering van de zuidmuur van de aanbouw. Het spoor is over een lengte van ongeveer 3 meter vastgelegd. Van een van de palen is de houtsoort bepaald en deze was net als bij palenrij S34 van elzenhout.¹⁶⁹

Op basis van de palen kan de omvang van de aanbouw worden gereconstrueerd: deze was 3,5 meter lang (OW) en 3,3 meter breed (NZ). De aanbouw was dus een min of meer vierkante kamer. Van een eventueel aanwezige binnenindeling zijn geen sporen gevonden.

5.2.3.2 Kelder (S28, S30, S31)

Geheel tegen de noordfundering van het huis lag een kelder (S28, S30 en S31), die slechts voor een deel is blootgelegd (afb. 5.2.6). De kelder had aan de noord- en oostkant een halfsteens muur (S30 en S31) en aan de zuidkant een steeds muur (S28), beide opgebouwd uit verschillende maten orangerode bakstenen (20x9x5 cm, 18x9x4,5 cm en 16,5x8x4 cm) met

¹⁶⁸ M10

¹⁶⁹ M7

Afb. 5.2.6 De kelder van het huis op perceel 2.

kalkmortel. Van de muren resteerden maximaal 10 steenlagen. Het hoogste punt lag op +0,01 NAP, wat overeenkomt met het loopniveau op het erf (zie onder). Op de bodem van de kelder lagen geglazuurde rode plavuizen (12x12x2 cm). Deze bodem bevond zich op -0,40 NAP; de kelder was dus minimaal circa 40 cm diep. Onder de muren van de kelder lagen als fundatie eiken planken.

De kelder had inwendig een breedte van 1,2 meter; de lengte is niet vastgesteld. Bij het proefsleuvenonderzoek in 2007 is de kelder reeds ten dele vastgelegd.¹⁷⁰ De proefsleuf strekte zich nog een stuk richting het westen uit (dus buiten de contouren van werkput 1). De totale lengte was volgens de toen gemaakte tekening uitwendig 5,45 meter. Dat houdt in dat deze de volledige lengte (OW) van het huis besloeg. Uit de tekening blijkt verder dat de zuidelijke keldermuur een knik vertoont, ter hoogte van een fundament dat hierboven is besproken als mogelijk een restant van een tussenmuur (S29). Het westelijke deel van de zuidmuur van de kelder (dus het deel buiten de contour van de werkput) bestond uit bakstenen van 24x11x5 cm. Dit is een opmerkelijk groot formaat voor ca. 1596 en doet vermoeden dat gebruik is gemaakt van oude (secundair gebruikte) bakstenen.

De kelder was opgevuld met een pakket schoon grijs zand waarin slechts één vondst is gedaan, namelijk de randscherf van een kan van Weser-aardewerk.¹⁷¹ Op basis van deze vondst kan het dichtgooien van de kelder niet worden gedateerd, want deze kan met het aangevoerde zand zijn meegekomen.

5.2.3.3 Erf en steeg

Bestrating (S20)

Op het erf ten zuiden van de aanbouw is een restant van een bestrating teruggevonden (S20). Dit spoor bestond uit enkele brokken rode bakstenen en lag op +0,02 NAP.

¹⁷⁰ Van de Graaf & Claeys 2007.

¹⁷¹ V23

Steeg (S5)

Ten noorden van het huis is een bestrating gevonden van een steegje tussen het huis op perceel 1 en het huis op perceel 2 (afb. 5.2.7). Deze bestrating (S5) lag tegen de zijmuur van de aanbouw van huis 1.1 (S6) op een diepte van +0,13 NAP (hoogste punt). Het spoor is teruggevonden over een lengte van 2,5 meter (OW) en een breedte van 1 meter. Dit is de breedte van de steeg tussen de huizen. De bestrating bestond uit keien, onderbroken door rijen rode bakstenen, waardoor een patroon in vierkante vakken ontstond.

Geheel aan de oostkant van het straatje, in het verlengde van de achtergevels van de aanbouwen van de huizen, is in het opgravingsvlak een rij palen geconstateerd (S38). Dit doet vermoeden dat hier een muur heeft gestaan die dus het steegje aan die zijde afsloot. Wellicht was ter plekke een poort in de muur aanwezig.

Afb. 5.2.7 Bestrating S5 van de steeg tussen het huis op perceel 1 en het huis op perceel 2.

5.2.3.4 Deelconclusie perceel 2

Op basis van de aangetroffen sporen bij de opgraving (in combinatie met die van het proefsleuvenonderzoek) en de gereconstrueerde erfindeling kan een reconstructie van het huis worden gemaakt. Het huis had (aan de straatzijde van het Waaigat) een breedte van 5,5 meter en een lengte van ongeveer 6 meter. Het was dus een min of meer vierkante woning. Over de gehele lengte van huis bevond zich een ondiepe kelder (S28, S30, S31). Een dergelijke grote kelder in een klein huis is ongebruikelijk. Wellicht hangt deze samen met het beroep van de eigenaar/bewoner van het huis, die kennelijk veel ruimte voor gekoelde opslag nodig had. Aan de noord- en oostzijde van de kelder zijn dikke palen (zowel spar als eik) van de funderingen van het huis teruggevonden (S32). Het huis is gebouwd rond 1596.

Mogelijk was het huis verdeeld in een voor- en achterkamer, wat valt af te leiden uit een bakstenen fundament (S29) in de zuidmuur van de kelder.

Achter het huis bevond zich een aanbouw, die net als het huis ongeveer vierkant van vorm was. Deze was 3,3 meter breed (NZ) en 3,5 meter lang (OW). De palen van de noord-, oost- en zuidfundering zijn teruggevonden (S34, S17 en S41). De meeste palen waren van een

zachte loofhoutsoort. Van twee palen is de houtsoort bepaald en die was in beide gevallen elzenhout. De bakstenen fundering van de noordmuur was nog aanwezig (S6).

Achter het huis en ten zuiden van de aanbouw was een onbebouwde strook grond aanwezig van 2,2 meter breed (NZ) en 3,5 meter diep (OW). Hier lag een stukje bestrating van een plaatsje (S20). Of de grond ten oosten van de aanbouw ook bij de erf van het huis hoorde, is de vraag. Hier zijn geen sporen (afvalkuilen, waterputten e.d.) aangetroffen die in verband te brengen zijn met het huis.

5.2.4 Steeg achter de percelen aan het Waaigat (S2/S4)

Aan de oostzijde van de percelen 1 en 2 is een steeg (pad) in NZ-richting met diverse verhardingen aangetroffen (afb. 5.2.8). De totale breedte van het spoor was ongeveer 2 meter. Door het pad is op perceel 2 een profiel aangelegd (noordprofiel wp1). De onderste laag (ca. 10 cm) bestond uit grijs zand. Daarop lag een dunne (ca. 5 cm) verhardingslaag bestaande (naast grijs zand en grijze klei) uit onder andere grof puin, kiezels en schelpgruis. Hierop lag een schelpgruislaag (ca. 8 cm), met daarop opnieuw dunne (ca. 5 cm) ophogingslagen van bruingrijs zand en lichtgrijs zand. Hier bovenop bevond zich een pakket (ca. 20 cm) van bruingrijs zand met veel schelpgruis en puin (S2). Als bovenste verhardingslaag lagen keien op een diepte van +0,26 NAP (S4). De totale dikte van de ophogingen en verhardingen van het pad was ongeveer 50 cm. Aan de oostkant werden de verschillende lagen begrensd door een plank die als kering in de bodem was geplaatst (S9). Deze plank wordt als de erfgrans beschouwd.

Geheel aan de zuidkant van de werkput (op perceel 3) bestond de bovenste laag van het pad uit een pakket met veel grind (S23). Mogelijk zijn de verhogingen en verhardingen van de steeg perceelsgewijs aangepakt en liggen er daarom verschillende soorten materiaal.

Uit de padverhardingen is een kleine hoeveelheid vondstmateriaal verzameld. Uit kiezellaag S23 komt materiaal dat zich laat dateren tussen 1590 en 1650.¹⁷² Het betreft

Afb. 5.2.8 Verhardingen van de steeg achter de percelen aan het Waaigat.

Afb. 5.2.9 Fragment van een bord van Italiaanse majolica.

172 V17

een scherv van een grape van roodbakkend aardewerk, twee scherven van een Spaanse amfoor, de bodem van een kruik van Iberisch aardewerk (17-C02) en een scherv van een bord van Italiaanse majolica (17-C01, afb. 5.2.9). De bodem wijkt af van de gangbare Portugese olijfoliekranken. Het baksel is zeer hard, er is geen mica in het baksel zichtbaar en inwendig is de kruik geglaazuurd. De Italiaanse scherv is afkomstig van een bord uit Montelupo met veelkleurige beschildering van een landschap. Waarschijnlijk gaat het om een laat-figuratief bord met de vlakvullende afbeelding van een mensfiguur (of figuren) in een landschap.

Afb. 5.2.10 Fragment van een kom van Weser-aardewerk met een half rond vergiet op de rand.

In het keienpad S4 zijn eveneens scherven die dateren tussen 1590 en 1650 aangetroffen, namelijk steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Werra-aardewerk, Weser-aardewerk en de steel van een tabakspijp.¹⁷³ Het object van Weser-aardewerk is zeer opvallend omdat deze een geheel afwijkende vorm vertoont van wat we uit het Wesergebied aan aardewerk kennen. Het betreft de rand van een grote kom met daarin een half rond vergiet (06-C01, afb. 5.2.10). Vooralsnog is onbekend hoe het complete voorwerp eruit heeft gezien en wat de functie was.

Uit het pad komen verder een munt (vermoedelijk duit Holland ca. 1573-1579) en een musketkogel.¹⁷⁴ Deze laatste vondst is afkomstig uit het grind, zoals dat bij meer grindpaden aan de Nieuwe Haven het geval is.

Onder de vondsten uit S4 bevinden zich ook enkele fragmenten van wandtegels, waaronder een dunne tegel die volledig wit is.¹⁷⁵ Uit padverharding S2 komt verder een scherv van een kom van roodbakkend aardewerk met ringeloorversiering. Deze kom is gemaakt in Friesland tussen 1675 en 1750. Deze vondsten tonen aan dat de steeg tot in de 18de eeuw in gebruik is gebleven.

5.2.5 Conclusie Waaigat

Bij de opgraving zijn de sporen van twee huizen aan het Waaigat teruggevonden (afb. 5.2.11 en 5.2.12). Hoewel beide huizen voor slechts een klein deel zijn opgegraven, kunnen ze toch aan de hand van de reconstructie van de erfindeling worden gereconstrueerd. Beide huizen hadden een identieke opzet: een ongeveer vierkante woning (circa 5,5 bij 6 meter) met daarachter een vierkante aanbouw (circa 3,4 bij 3,4 meter). Bij het ene huis bevond de aanbouw zich aan de noordzijde en bij het andere huis aan de zuidzijde (de huizen zijn dus elkaars spiegelbeeld). Tussen beide huizen was een steeg aanwezig. Het overeenkomstige grondplan doet vermoeden dat beide huizen met aanbouwen gelijktijdig zijn gebouwd, waarschijnlijk rond 1596.

Het is onbekend wanneer de huizen zijn afgebroken. Vondstmateriaal uit de steeg achter de huizen toont aan deze tot in de 18de eeuw in gebruik was. Vondsten die in verband zijn te brengen met de bewoners van beide huizen ontbreken. Zeker is dat beide huizen in 1823

173 V05 en V06

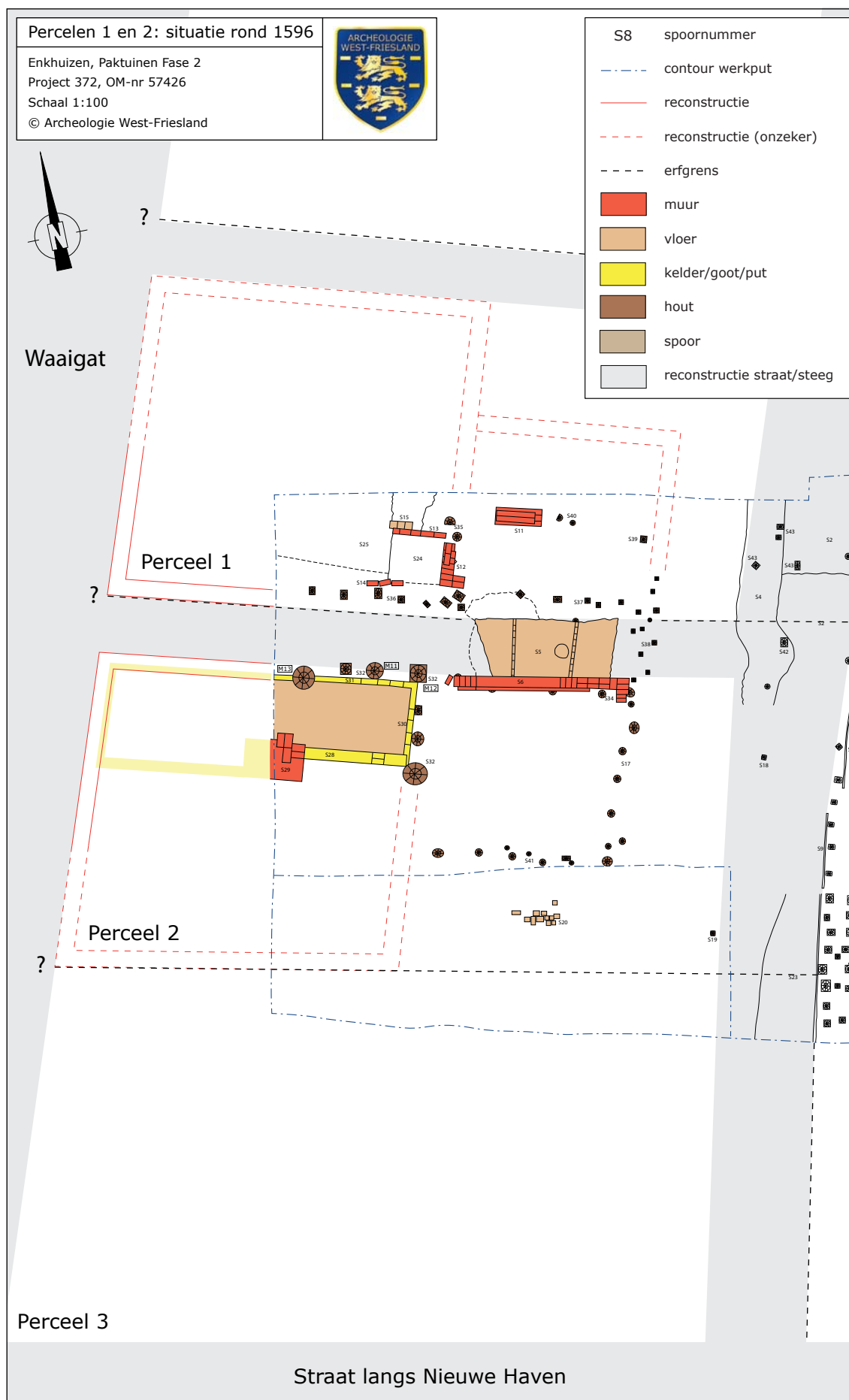
174 V07 en V18

175 V05

niet meer bestonden, aangezien ze niet op de oudste kadastrale kaart staan weergegeven. De afbraak is grondig gedaan: van de muren van de huizen resteert vrijwel niets meer en de vloeren zijn volledig verwijderd.

Afb. 5.2.11 Overzicht van de percelen en stegen in werkput 1, gezien richting het oosten.

Afb. 5.2.12 Overzicht van de sporen op perceel 1 en 2.

5.3 Perceel 4: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1595)

Perceel 4 onderscheidt zich van de andere percelen aan de Nieuwe Haven door de onregelmatige vorm. De westelijke perceelsgrens maakt een knik waardoor het perceel naar achteren toe versmalt. Dit hangt samen met de scheve oriëntatie van het Waaigat ten opzichte van de Nieuwe Haven. Ook de oostelijke perceelsgrens loopt enigszins schuin.

Zowel een de west- als oostkant van het perceel liep een steeg. De steeg aan de westzijde behoorde waarschijnlijk bij de huizen aan het Waaigat. De steeg aan de oostzijde maakte vermoedelijk onderdeel uit van perceel 4.

Aan de westzijde wordt de grens van het perceel gevormd door een houten plank in de bodem (S9). Waarschijnlijk hangt deze plank samen met het uitzetten van de erven in 1590 door middel van schuttingen. Aan de oostzijde is de grens met perceel 5 niet precies te geven. Naar analogie van de meeste andere percelen aan de Nieuwe Haven wordt een breedte van 6,8 meter aangehouden.

5.3.1 Funderingen

Oostelijke en noordelijke fundering huis (S10 en S27)

Een palenrij (S10) vormde de fundering van de westmuur van het huis. Haaks hierop was een palenrij van de noordmuur van het huis aanwezig (S27). In beide gevallen vormden de palen tevens de fundering van een inpandige kelder.

Van de paalfundering zijn zes palen onderzocht.¹⁷⁶ De lengte van de palen varieerde van 0,62 tot 1,90 meter. Ook de wijze waarop de palen waren gezaagd (rond, vierzijdig gezaagd of eenzijdig gezaagd) en de wijze waarop de palen waren aangepunt (tweezijdig of vierzijdig) wisselde. De palen waren van naaldhout en waren wegens een tekort aan jaarringen niet geschikt voor dendrochronologisch onderzoek. In het opgravingsvlak zijn tussen de palen van naaldhout ook kleine palen van een zachte loofhoutsoort waargenomen.

Aanbouw (S1, S10 en S21)

Geheel aan de westkant van het erf was een enkele rij palen aanwezig die aansloot op de westfundering van het huis (beide S10 genoemd). Waarschijnlijk vormde deze rij de fundering van de westmuur van een aanbouw. De lengte van het spoor is niet bekend doordat niet alle palen in het vlak zijn blootgelegd.

Vier palen zijn machinaal getrokken voor onderzoek.¹⁷⁷ De lengte varieerde van 1,18 tot 3,45 meter. Een paal was tweezijdig gekantrecht (16x12 cm), twee andere palen waren vierzijdig gekantrecht (18x13 cm en 17x10 cm) en de vierde paal was in de lengte gehalveerd (17x10 cm). Alle palen waren aangepunt. De lengtes en wijzen waarop de palen zijn gezaagd, verschillen dus. Van drie palen is de houtsoort vastgesteld en dit was in alle gevallen hout van de fijnspar. Deze drie monsters zijn tevens dendrochronologisch onderzocht en dit heeft bij alle drie als kapjaar de herst/winter van 1594-1595 opgeleverd.¹⁷⁸ Hieruit valt af te leiden dat de palenrij uit circa 1595 dateert.

Enkele sporen hebben waarschijnlijk behoord bij de aanbouw. Over een lengte van 70 cm is een fundament (S1) aangetroffen, bestaande uit één steenlaag van rode en gele bakstenen (20x9,5x? en 17x8,5x? cm) met kalkmortel (bovenzijde +0,27 NAP). Vanwege de aanwezigheid

¹⁷⁶ M14 t/m M19

¹⁷⁷ M01 t/m M04

¹⁷⁸ M03, M04 en M05

van veel as is het goed mogelijk dat het om een schoorsteenfundatie gaat.

Naast en onder muur S1 is een laag met as aangetroffen (S21). Hieruit is een kleine hoeveelheid scherven verzameld, namelijk steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk en Weser-aardewerk.¹⁷⁹ De vondsten laten zich niet heel exact dateren. Het ontbreken van tabakspijpen wijst op een datering voor circa 1610. Bij het vrijleggen van de muur zijn ook veel scherven gevonden.¹⁸⁰ In totaal gaat het om 57 meest kleine scherven. Naast de eerder genoemde keramieksoorten uit S21, zijn onder dit vondstmateriaal ook Werra-aardewerk, Nederlandse majolica en Italiaanse faience aanwezig. Opnieuw wijst het volledig ontbreken van tabakspijpen (die in aslagen over het algemeen veel voorkomen) op een datering voor circa 1610. Onder de vondsten bevinden zich verder een tinnen lepel (03-M01, afb. 5.3.1) en een miniatuurbord van tin/lood (03-M02, afb. 5.3.2).

Afb. 5.3.1 Een tinnen lepel.

Afb. 5.3.2 Een miniatuurbord van lood/tin.

Bij het proefsleuvenonderzoek in 2007 is een spoor waargenomen, namelijk een muurtje in NZ-richting (P-S84), dat bij de opgraving niet is teruggevonden. Het is zeer aannemelijk dat dit een restant was van de oostmuur van de aanbouw. De waterkelder (S8, zie onder) is in dat geval precies tegen deze muur aan gebouwd en ving het regenwater van het dak van de aanbouw op.

5.3.2 Kelder en vloer

Kelder (S16)

Inpandig was een kelder aanwezig, waarvan de zuid- en oostmuur zijn teruggevonden (S16, afb. 5.3.3). De noord- en westmuur ontbraken, maar hier waren wel palen aanwezig, die tevens de fundering van de west- en noordmuur van het huis vormden (S27). Inwendig had de kelder een afmeting van circa 2,65 meter (OW) bij 1,30 meter (NZ).

De keldermuren (steens dik) waren opgebouwd uit dertien lagen rode bakstenen waarvan de onderste laag een vertanding was. Op de steens zuidmuur stond een halfsteens opbouw van gele bakstenen (bovenzijde +0,44 NAP). Inwendig was de steens muur met mortel aangesmeerd en deze mortellaag liep schuin weg naar de halfsteens opbouw. Op de bodem van de kelder lag geen vloer, maar deze moet er oorspronkelijk wel zijn geweest, vermoedelijk van plavuizen. De diepte van de kelder was (vanaf het vloerniveau, zie onder) ongeveer 60 cm.

Vloer (S7)

Ten zuiden van de kelder en deels op de zuidmuur van de kelder lag op een diepte van +0,54 NAP een restant van een vloer (S7) van plavuizen (12x12x5 cm). Deze is op een hoger niveau

179 V10

180 V01

gevonden dan de bovenzijde van de kelder. Toch lijken beide sporen bij elkaar te horen want de vloer stopte aan de noordzijde precies ter hoogte van de halfsteens opbouw van de kelder. Op de kelder sloot verder een spoor aan bestaande uit drie bakstenen, waarschijnlijk het restant van de fundering van een binnenmuur in het huis.

Afb. 5.3.3 Resterende muren van kelder S16 van het huis op perceel 4.

5.3.3 Waterkelders

Waterkelder (S8)

Op een afstand van 70 cm achter de achtermuur van het huis was een kleine waterkelder aanwezig (S08, afb. 5.3.4). De ligging lijkt op het eerste gezicht vreemd want de kelder ligt niet tegen een muur zodat regenwater van een dak kon worden opgevangen. De kelder ligt echter precies langs de gereconstrueerde oostmuur van de aanbouw (zie boven).

De waterkelder had een lengte van 1,45 meter (OW) en een breedte van 0,85 meter (NZ). De halfsteens dikke wanden waren opgebouwd uit gele bakstenen (19x9,5x4 cm). De kelder was oorspronkelijk voorzien van een tongewelf, maar deze was deels weg en ingestort. Het hoogste punt lag nu op +0,39 NAP maar heeft dus hoger gelegen. Op het moment van bouw lag het loopniveau op het erf dus hoger dan +0,39 NAP. De onderkant bevond zich op -0,70 NAP. De inwendige diepte van de waterkelder is niet precies bekend doordat de dikte van de bodem (aantal steenlagen) niet is vastgelegd.

Wanneer de waterkelder is gebouwd, is niet precies te bepalen. Dit kan gelijktijdig met de bouw van het huis met aanbouw zijn, maar dit lijkt voor dit soort kelders aan de vroege kant. Een bouw ergens in de eerste helft van de 17de eeuw is meer aannemelijk. Naast de kelder is bij het vrijleggen een zilveren dubbele stuiver van Overijssel uit 1618 gevonden (45-M01, afb. 5.3.5). Als deze voor of tijdens de bouw in de bodem is beland, dateert het spoor in ieder geval van na dat jaar.

Afb. 5.3.4 Waterkelder S8, gelegen achter het huis.

De waterkelder is op zeker moment buiten gebruik gesteld, waarbij op de bodem een hoeveelheid afval is beland (afb. 5.3.6). De afvallaag is volledig geborgen en uitgezeefd.¹⁸¹ Dit heeft enkele zeer bijzondere vondsten opgeleverd.

Een van de vondsten is een complete kan van steengoed, gemaakt in het Westerwald (69-C01, afb. 5.3.7). De kan is over de volledige buik voorzien van noppen en het oppervlak daartussen is kobaltblauw van kleur. In het oor is voorafgaand aan het bakken een gaatje aangebracht, voor de bevestiging van een tinnen deksel, dat niet meer aanwezig is. De kan dateert uit de tweede helft van de 17de eeuw (s2-kan-55). Een scherv van een oor van steengoed toont aan dat er een tweede soortgelijke kan is geweest.

Een tweede voorwerp dat nagenoeg compleet is teruggevonden, is een klein bord (schotel) van faience (69-C02, afb. 5.3.8). Het is inwendig in blauw beschilderd met een decor van bloemen en vogels en is gemaakt in Delft tussen 1675 en 1750 (f-bor-8).

Een bijzondere verschijning als bodemvondst is een theepot van Chinees ongeglazuurd rood steengoed (Yixing). De theepot is rechthoekig van vorm met afgeronde hoeken en de buik is voorzien van een reliëfversiering (69-C04, afb. 5.3.9). Het voorwerp dateert uit de 18de eeuw en was in die tijd een luxueus voorwerp. Uit de kelder komt nog een kleine scherv van een tweede voorwerp van Chinees ongeglazuurd rood steengoed.

Eveneens een archeologisch zeldzame verschijning is een beeldje (vrouwenfiguur) van Chinees

Afb. 5.3.5 Een zilveren dubbele stuiver van Overijssel uit 1618.

¹⁸¹ V69 (V62 en V75)

Afb. 5.3.6 Vondsten uit waterkelder S8.

Afb. 5.3.7 Een complete steengoedkan uit Westervald. Hoogte: 17,5 cm.

Afb. 5.3.8 Een schotel van faïence.

Afb. 5.3.10 Hoofd van een beeldje van porselein.

Afb. 5.3.9 Een theepot van Chinees ongeglazuurd rood steengoed. Hoogte: 6,5 cm.

porselein, waarvan slechts het hoofdje is teruggevonden (69-C03, afb. 5.3.10).

De overige vondsten van keramiek (scherven) zijn meer algemene verschijningen: een kop van Chinees porselein, een bord (schotel) van faience uit Delft (f-bor-8), een kom van faience (Delfts wit), een kop van faience uit Delft, drie roodbakkende grapes (1x r-gra-62), een roodbakkende lekschaal en enkele witbakkende voorwerpen.

Tot de keramiek behoren ook 15 kleine knikkers (kinderspeelgoed) en één grote knikker, alle gemaakt van steengoed.

Naast gebruiksvoorwerpen komen uit de waterkelder de scherven van minimaal drie wandtegels. Een van de tegels heeft een beschildering in blauw en mangaan; een andere tegel is beschilderd met een vaas met drietulp (afb. 5.3.11).

Tot de keramiek behoort tot slot een klein aantal tabakspijpen (minimaal 8).¹⁸² Bij de determinatie is een opvallend gegeven naar voren gekomen, namelijk dat de pijpen duidelijk in twee groepen kunnen worden ingedeeld. De eerste groep omvat minimaal vijf exemplaren die zijn te dateren tussen 1700 en 1725 (1730). De kwaliteit van deze pijpen is eenvoudig. De overige drie exemplaren dateren duidelijk een stuk later dan die van de eerste groep, namelijk tussen 1780 en 1810 (merk HHH), tussen 1790 en 1810 (merk MS gekroond) en tussen 1795 en 1820 (merk BOW). Het lijkt er dus op dat er afval in twee afzonderlijke perioden in de waterkelder is beland.

Afb. 5.3.11 Een tegel met drietulp.

Afb. 5.3.12 Twee luizenkammen van been.

Naast keramiek komen ook fragmenten van gebruiksglas uit de waterkelder, namelijk een kelkglas (69-G01), een kleine cilindrische medicijnfles en een bolle wijnfles. Het kelkglas is voorzien van een stam met knoop en een tulpvormige kelk.

Uit de waterkelder komen diverse benen voorwerpen, namelijk twee luizenkammen (69-B01 en 69-B02, afb. 5.3.12), een mesheft (69-B03, afb. 5.3.13), een (fragment van een) naald (69-B04, afb. 5.3.14), drie knopen (69-B05, afb. 5.3.15) en een koker (69-B07, afb. 5.3.16).

¹⁸² Determinatie J. van Oostveen.

Afb. 5.3.14 Een benen naald.

Afb. 5.3.13 Een benen mesheft.

Vooraf deze laatste vondst is erg bijzonder. Het voorwerp bestaat uit twee onderdelen: een koker en een spoel. De koker heeft een opengewerkte versiering en de spoel bestaat uit vijf compartimenten die van elkaar zijn gescheiden door benen schijven. De spoel was bestemd voor klosjes garen. De koker kon worden dichtgeschroefd met een dop, maar deze ontbreekt.

Afb. 5.3.15 Twee benen knopen.

Afb. 5.3.16 Een bijzondere opengewerkte benen koker met spoel, bestemd voor garen. Lengte: 10,7 cm.

Naast de drie benen knopen zijn nog twee knopen gevonden die mogelijk zijn gemaakt van kokosnoot of een ander licht organisch materiaal (69-B06, afb. 5.3.17).

Een hele kleine vondst is een kraal van granaat, die gefacetteerd is geslepen (69-N01, afb. 5.3.18). De kraal heeft behoord bij een ketting of armband.

Tot de metaalvondsten behoren 16 munten, waaronder het algemeen gangbare kleingeld: een duit van Holland uit 1598, een duit van Zeeland uit 1601-1637, een liard van Roermond uit 1606-1612, een duit van West-Friesland uit 1604, een duit van Zeeland uit 1628, een duit van Friesland uit 1675-1688, een duit van Friesland uit 1681, een munt van 6 mijt van Roermond uit 1682, een duit van Overijssel uit 1765, een duit van Overijssel uit 1768, een munt van 4 Heller uit Aken uit 1798, een duit van Holland met onbekende datering en drie munten die niet meer zijn te determineren.¹⁸³ Meest opmerkelijk is de vondst van een Italiaanse munt van 2 soldi, geslagen door de republiek Venetië voor de provincie Dalmatië en Albanië, tussen 1684 en 1691. Slechts één andere vondst van een dergelijke munt is bij een opgraving in West-Friesland gedaan.¹⁸⁴

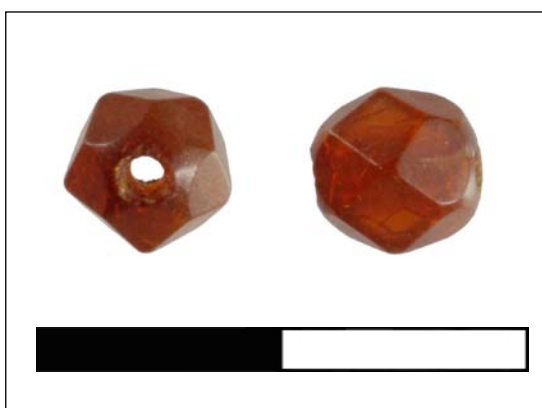
Tot de overige metaalvondsten behoren veel spelden (24 stuks), kledinggoogjes (minimaal 13), kledinghaakjes (3 stuks) en een fingerhoed. Tot slot is een vierkant loden plaatje aanwezig, dat mogelijk een bakenlood is, maar het stempel is niet meer zichtbaar.

De vondsten van organisch materiaal omvatten de kop van een (verf)kwast, een houten knoops kern, een klein houten knopje en een fragment van de zool van een leren schoen.

Een vijftal kaurischelpen is een opvallende verschijning (afb. 5.3.19). Historisch is bekend dat dit soort schelpjes door de VOC van de stranden aan de Indische Oceaan mee naar Holland werden genomen. Ze werden op Oostenburg, de thuisbasis van de VOC in Amsterdam, in het zeemagazijn opgeslagen en in Amsterdam geveild. De voornaamste koper was de WIC die de schelpjes vervolgens gebruikte om in Afrika slaven mee te kopen (vandaar dat de schelpjes als wetenschappelijke naam *Cypraea moneta* hebben). In prijslijsten van slaven komen we

Afb. 5.3.17 Een knoop van kokosnoot of een andere licht organisch materiaal.

Afb. 5.3.18 Een gefacetteerde kraal van granaat.

Afb. 5.3.19 Vijf kaurischelpjes, 15-20 mm lang.

¹⁸³ V62 en V69

¹⁸⁴ Opgraving Medemblik, Bagijnhof, 2014.

deze schelpjes tegen onder de naam 'bougis'. Een van deze overgeleverde lijsten van een Amsterdamse gouverneur-generaal dateert uit 1657 en hierin staat dat in Benin 100 pond bougis voor een slaaf werd betaald.¹⁸⁵ Ook allerlei andere goederen (koraal, textiel, koper e.d.) werden gebruikt als betaalmiddel. De schelpjes duiken vooral in Amsterdam regelmatig als bodenvondst op.¹⁸⁶ Daarnaast worden ze af en toe gevonden aan de Nederlandse kust en de idee is dat deze uit vergane VOC-schepen afkomstig zijn of van over boord gegooide ballast van VOC-schepen. Vooral uit Zeeland is een aantal meldingen bekend, maar er is ook een vondstmelding uit Enkhuizen.¹⁸⁷ In West-Friesland is slechts eenmaal eerder een kaurischelp van de soort *Cypraea moneta* bij een opgraving gevonden, namelijk aan het Gedempt Achterom in Medemblik.¹⁸⁸ Hoewel de schelpjes niet bestemd hoeven te zijn voor de slavenhandel, maar ook als souvenir mee van een zeereis genomen kunnen zijn, is het opvallend dat ze aan de Nieuwe Haven in een put voorkomen op een perceel vlakbij het kantoor en de pakhuizen van de WIC.

Naast gebruiksvoorwerpen is ook wat etensafval in de kelder beland, waaronder fragmenten van de scharen van een krab. Krab is zeker geen algemene verschijning in putten uit deze tijd.

Tot slot is vermeldenswaard dat tussen het afval enkele mensentanden zijn gevonden.

De waterkelder vertoont een zeer opvallende vondstsamenstelling. Meerdere vondsten zijn zeer bijzonder en wijzen op een hoge sociale status, namelijk een theepot van Chinees steengoed, een beeldje van Chinees porselein, een kraal van granaat en een fraaie benen koker met spoel. Ook de aanwezigheid van fragmenten van de scharen van krab (als etensafval) is uitzonderlijk.

De kaurischelpen zijn mogelijk in verband te brengen met de WIC. Mogelijk was de eigenaar (of echtgenoot van de eigenares) bij de WIC werkzaam als bijvoorbeeld bewindhebber.

Opvallend veel voorwerpen houden verband met naaigerei en kleding: de genoemde koker (voor garen), spelden, een vingerhoed, kledinggoogjes, kledinghaakjes en knopen.

De tabakspijpen vallen uiteen in twee perioden: tussen circa 1700 en 1725 en tussen circa 1780 en 1800. Bij de munten zien we een vergelijkbaar patroon: minimaal negen munten dateren voor 1700 en minimaal drie munten na 1765. De tussenliggende periode ontbreekt. Waarschijnlijk geldt dat ook voor het andere vondstmateriaal. De meeste vondsten zijn op de bodem van de kelder gedaan en behoren waarschijnlijk tot de eerste periode (circa 1700-1725). De andere vondsten, waaronder enkele tabakspijpen, munten en wandtegels, zijn bij dichtgooien van de kelder (bij afbraak van het huis) in het spoor beland. Dat heeft plaatsgevonden na 1798.

Waterkelder (S59)

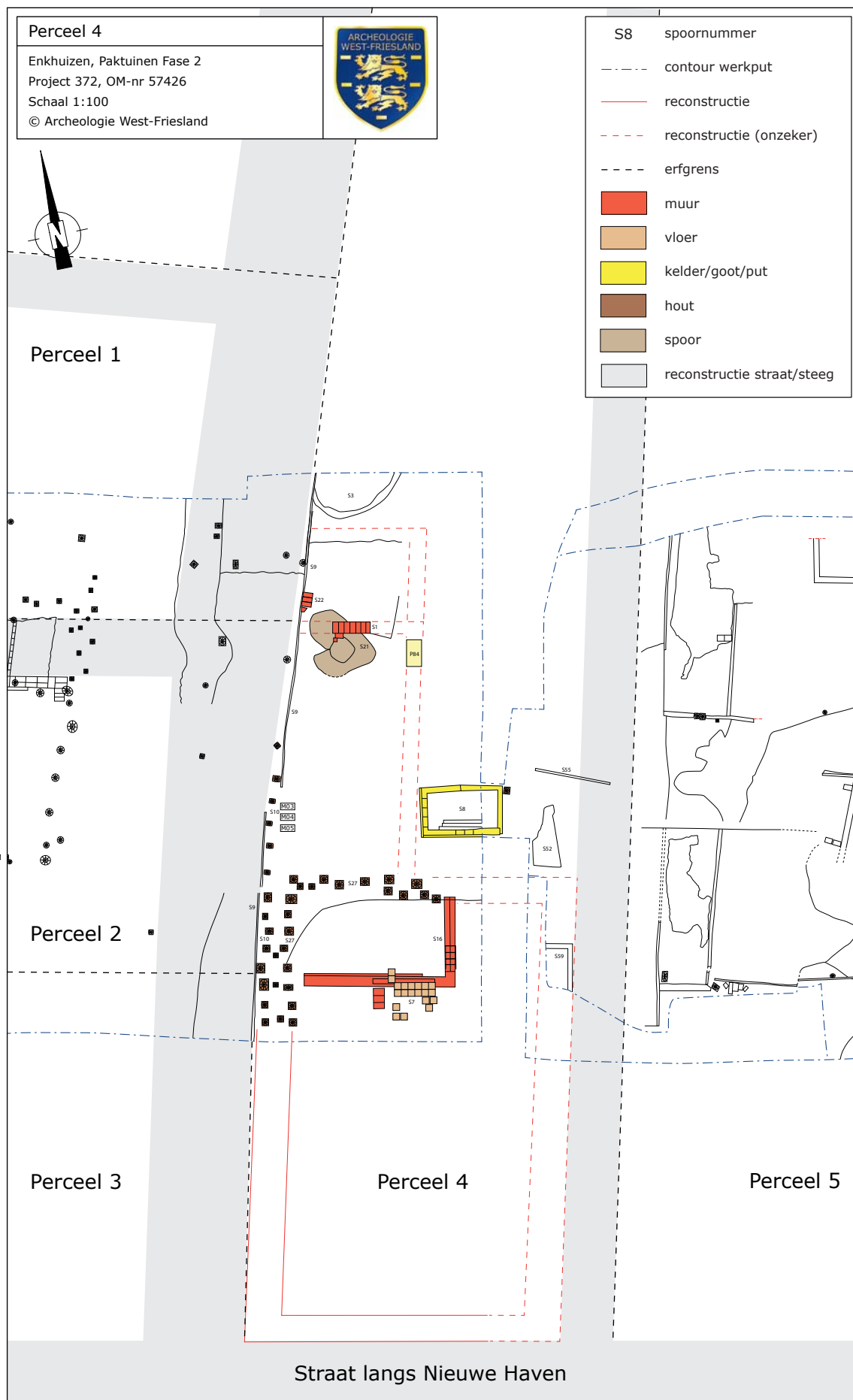
In de zuidwesthoek van werkput 3 is een waterkelder gevonden, waarvan alleen de noordoosthoek is blootgelegd (S59). De kelder was opgebouwd uit gele bakstenen (19x9x4,5 cm) waarvan de bovenste steen op een diepte van -0,70 NAP lag. De waterkelder is verder niet blootgelegd, zodat de lengte, breedte en diepte niet bekend zijn. De ligging van de kelder maakt het zeer waarschijnlijk dat deze is gemaakt toen het huis op het perceel reeds was

¹⁸⁵ Bron: <http://www.amsterdam-slavernij.nl/item/bougi/>

¹⁸⁶ Baart e.a. 1986, 122-123.

¹⁸⁷ Zie: www.strandvondsten.nl/artikelen/kauri's. Van Benthem Jutting 1955.

¹⁸⁸ Schrickx 2013, 112-113.

Afb. 5.3.20 Overzicht van de sporen op perceel 4.

afgebroken. Onduidelijk is bij welk pand de waterkelder heeft behoord aangezien hier in de 19de eeuw geen bebouwing aanwezig was.

5.3.4 Steeg (S49)

Tussen het huis op perceel 4 en het huis op perceel 5 is een baan met veel grind aangetroffen, die een steeg tussen beide huizen vormde (S49). Uit het grind zijn in totaal zeven musketkogels verzameld.¹⁸⁹ Daarnaast zijn bij de aanleg van de werkput veel musketkogels gevonden (V32: 10 musketkogels en V65: 3 musketkogels) waarvan een aantal waarschijnlijk uit het grind afkomstig is. De aanwezigheid van musketkogels in grind is bij meer percelen vastgesteld. Uit de padverharding in de steeg komt verder een opvallende koperen munt (41-M01). Het is een stuk van 4 pfennig, geslagen door de benedictijnerabdij Corvey in Nordrhein-Westfalen onder abt Theodor von Brabeck in 1787.

5.3.5 Deelconclusie perceel 4

Een volledige reconstructie van het huis is niet mogelijk door het ontbreken van veel gegevens (afb. 5.3.20). Palen van de west- en noordfundering zijn teruggevonden (S10 en S27). Het huis had een lengte van ongeveer 8,2 meter. De breedte is onbekend. Uitgaande van een pad van circa 1 meter breed aan de oostzijde, had het huis een maximale breedte van 5,6 meter. Geheel in de noordwesthoek van het pand bevond zich een rechthoekige kelder met inwendig een afmeting van circa 2,65 meter bij 1,30 meter (S16).

Achter het huis was een lange aanbouw aanwezig. Palen van de westfundering zijn teruggevonden (S10). Deze aanbouw was ter hoogte van de achtermuur van het huis vermoedelijk circa 2,7 meter breed en liep naar achteren toe smaller toe. Een fundering van mogelijk een schoorsteen kan de achtermuur van de aanbouw hebben gevormd (S1). Deze lag op een afstand van 4,45 meter uit de (palen van de fundering van de) achtermuur. Het is echter ook mogelijk dat de aanbouw een grotere lengte kende.

Waarschijnlijk vormen het huis en de aanbouw één bouwfase. De palen van de westelijke fundering van de aanbouw kunnen worden gedateerd in circa 1595.

Het huis is lang in gebruik gebleven, wat blijkt uit het vondstmateriaal uit een kleine waterkelder (S8). Ergens tussen 1700 en 1720 is een kleine hoeveelheid afval in de put gegooid. Kennelijk werd de waterkelder niet voor drinkwater gebruikt. De eigenaar behoorde duidelijk tot de hoogste sociale klasse van Enkhuizen. Na 1798 is de kelder definitief buiten gebruik gesteld door deze volledig op te vullen met grond en wat afval. Zeker is dat het huis er in 1823 niet meer stond, want het ontbreekt op de oudste kadastrale kaart.

¹⁸⁹ V41 en V65. Vondstmateriaal uit een afvallaag onder het grind blijkt de passen aan vondstmateriaal uit de organische laag op perceel 5 (zie perceel 5).

5.4 Perceel 5: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1596)

De precieze omvang van perceel 5 is op basis van de aangetroffen archeologische sporen niet te bepalen. Een duidelijke grens tussen perceel 4 en 5 ontbreekt. Hier lag een smalle steeg met een verharding van grind, die waarschijnlijk bij perceel 4 behoorde. Aan de oostzijde is eveneens geen duidelijke grens tussen perceel 5 en 6 gevonden. Wel zijn hier in het zuidprofiel van de werkput twee uitbraaksporen gezien die samenhangen met de oostmuur van het huis op perceel 5 en de westmuur van het pand op perceel 6. Tussen beide gebouwen lag eveneens een steeg. Zowel perceel 5 als perceel 6 is breder dan de standaardmaat van de percelen aan de Nieuwe Haven (circa 6,8 meter). Gezamenlijk zijn de twee percelen 17,2 meter breed (precies 2,5 maal de standaardmaat). In de reconstructie wordt uitgegaan van twee percelen van ieder 8,6 meter breed. De perceelsgrens lag in dat geval ongeveer halverwege de steeg tussen beide panden.

Uit de sporen (kelder en vloeren) blijkt dat het huis op perceel 5 iets scheef georiënteerd stond op de Nieuwe Haven. Dit hangt samen met de oriëntatie van de huizen op de percelen 1 t/m 4.

Afb. 5.4.1 De bruine organische laag bovenin profiel 3.

5.4.1 Sporen voorafgaand aan bouw huis

Organische laag (S66)

Over een groot deel van het perceel is een ongeveer 10 cm dikke bruine organische laag aangetroffen waaruit veel vondstmateriaal afkomstig is (afb. 5.4.1, zie ook profiel 3 in bijlage 8). De diepte van de (bovenzijde van de) laag varieerde van 0 tot -0,30 NAP. De laag werd afgedekt door een dik pakket (ca. 30 cm) lichtbruin zand.

Een deel van de organische laag is uitgezeefd (oppervlakte ca. 3 m² in noordwesthoek perceel onder vloer S48).¹⁹⁰ Het overige vondstmateriaal is onder diverse vondstnummers met de hand

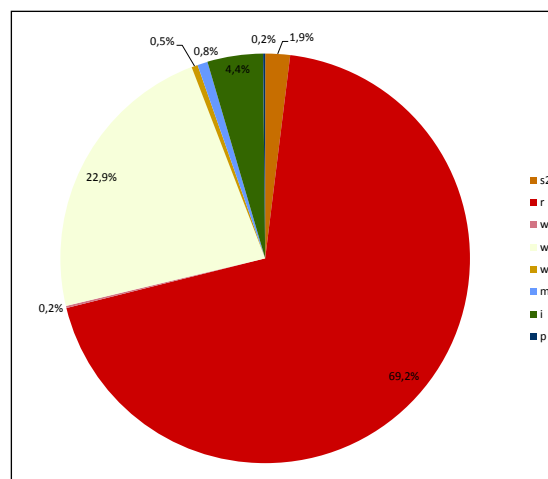
¹⁹⁰ V57 (in totaal 14 grijze bakken). Uit het zeefresidu komt ook dierlijk botmateriaal, vooral veel visresten.

verzameld.¹⁹¹ Tevens komt vondstmateriaal uit de lichtbruine zandlaag.¹⁹² Bij de uitwerking van de keramiek blijkt vondstmateriaal uit beide lagen aan elkaar te passen.¹⁹³ Dat houdt in dat beide lagen gelijktijdig zijn opgebracht.

Uit de laag is tevens een monster voor botanisch onderzoek genomen (M25). De analyse van dit monster heeft weinig indicatoren voor menselijk consumptiemateriaal opgeleverd. Slechts enkele druivenpitten en fragmenten van kersenpitten zijn gevonden. Verder zijn plantenresten (blad- en stengelfragmenten) en vliegenpoppen aangetroffen. Uit het zeefresidu van de bovengenoemde bakken komen dierlijk botmateriaal en visresten. Het lijkt om plantaardig (organisch) materiaal te gaan met afval, eventueel vermengd met mest. Het gaat dus niet om de inhoud van een geleegde beerput.

Aangezien de organische laag dateert voorafgaand aan de bouw van het huis, kan het vondstmateriaal niet aan de bewoners van dit huis worden gekoppeld. Mogelijk is het wel afkomstig van de toenmalige eigenaar van het perceel, maar wie dat was en waar die woonde, is onbekend.

Uit de organische afvallaag komen de volgende soorten keramiek: steengoed, roodbakend aardewerk, witbakend aardewerk, Weser-aardewerk, majolica, Italiaanse faience (Ligurisch blauw, Montelupo polychroom) en Chinees porselein. De keramiek uit diverse vondstnummers blijkt aan elkaar te passen. In totaal zijn 616 scherven tot dit vondstcomplex gerekend (afb. 5.4.2).¹⁹⁴

Afb. 5.4.2 Overzicht van de keramiekvondsten (in aantal scherven) uit organische laag S66.

Roodbakend aardewerk is verreweg de grootste groep (426 scherven). We zien vooral algemeen voorkomende potvormen: bakpannen, een bord, grapes (o.a. r-gra-29 en r-gra-34), een kan, koppen (r-kop-2), pispotten (r-pis-5), een spaarpot, steelkommen, testen, een vuurstolp en een zalfpot. Het grote aantal koppen (model r-kop-2) valt op; hiervan zijn diverse exemplaren compleet (57-C01, 72-C02, afb. 5.4.3 en 5.4.4). Van een ander model kop (r-kop-50) is slechts één exemplaar gevonden (66-C01, afb. 5.4.5). Een groot fragment van een grape is noemenswaardig omdat deze op de schouder is voorzien van gele slib. Herkenbaar zijn de letters en cijfers van zeer waarschijnlijk AN(NO 159)6 (52-C01, afb. 5.4.6). Een van de pispotten (72-C01, afb. 5.4.7) en een steelkom (55-C01, afb. 5.4.8) zijn voor een groot deel aanwezig. De spaarpot (bol model) is ongeglazuurd en heeft een vrij zacht en lichtrood baksel, wat afwijkt van het gangbare roodbakende baksel.

Witbakend aardewerk vormt hierna de grootste groep (141 scherven). Ook hier zijn de gangbare vormen aanwezig: bakpannen, een bord, grapes, koppen, een lekschaal, potten en

¹⁹¹ Diverse vondstnummers: V34, V52, V55-V58, V60, V66, V68, V71, V74. Tevens: V51 (uit diverse lagen onder vloer S48).

¹⁹² V54, V59, V67 en V72

¹⁹³ Scherven uit V54 passen aan V55, V57 en V72.

¹⁹⁴ Hieronder kunnen zich ook vondsten bevinden die afkomstig zijn uit de ophogingslagen van de vloeren van het huis. Tijdens de opgraving was het onderscheid tussen de diverse lagen moeilijk te maken. Het aantal scherven is exclusief een knikker, spinsteen en fragment pijpaarde hoorn.

Afb. 5.4.3 Een kop van roodbakkend aardewerk.
Diameter: 13,5 cm.

Afb. 5.4.4 Een kop van roodbakkend aardewerk.
Diameter: 12,5 cm.

Afb. 5.4.5 Een kop van roodbakkend aardewerk.
Diameter: 10,5 cm.

Afb. 5.4.6 Een grape van roodbakkend aardewerk.
Diameter rand: 14,5 cm.

Afb. 5.4.7 Een pispot van roodbakkend aardewerk.
Diameter: 19 cm.

Afb. 5.4.8 Een steelkom van roodbakkend
aardewerk. Diameter rand: 14 cm.

Afb. 5.4.9 Een lekschaal van witbakkend aardewerk.
Diameter: 31 cm.

Afb. 5.4.10 Een kom van Werra-aardewerk.
Diameter: 23,5 cm.

een vuurstolp. De groen geglaazuurde lekschaal is vrijwel compleet (67-C02, afb. 5.4.9). De potten zijn alle van het hoge model met kraagrand en twee oren op de rand, zoals die regelmatig in Enkhuizen wordt gevonden (w-pot-21). Bij vrijwel al het witbakkend aardewerk is gebruik gemaakt van een groen loodglazuur. Slechts één grape is inwendig bruin geglaazuurd (en uitwendig groen).

Weser-aardewerk vormt een kleine groep (3 scherven). Het Werra-aardewerk is met één kom aanwezig. Deze kom is vrijwel compleet (67-C01, afb. 5.4.10): als centrale voorstelling is een mansfiguur afgebeeld met jaartal (slechts cijfer 9 leesbaar).

Het steengoed uit het Rijnland omvat slechts 12 scherven en een spinsteen. Twee kleine borden van (Nederlandse) majolica zijn voor een groot deel teruggevonden. Het ene bord heeft een polychroom decor: een rozet op de spiegel en florale motieven op de vlag (54-C02, afb. 5.4.11). In de standring is zowel een primaire (voor het bakken) doorboring als een secundaire (na het bakken) doorboring aanwezig. Kennelijk heeft het bord aan de muur gehangen. Het tweede bord heeft eveneens een polychrome beschildering en is voorzien van een vlag met noppen (52-C03, afb. 5.4.12). Het heeft een bloemvormig rozet op de spiegel. Daarnaast zijn nog drie scherven van majolica aanwezig, waarvan één met een zogenoemd schaakbordmotief.

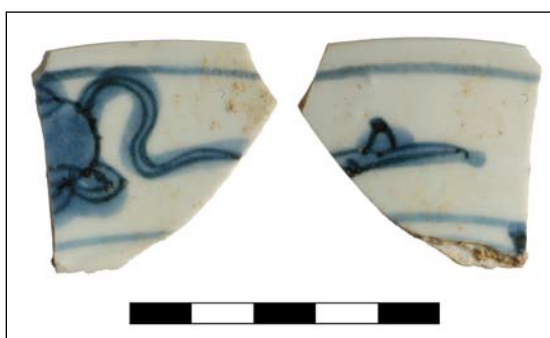
De Italiaanse faience omvat 27 scherven. Het zijn vooral kleine fragmenten. Vrijwel alle behoren tot de Ligurische berrettino (blauwe beschildering op lichtblauwe ondergrond). Van één van de borden is een groot stuk van de rand gevonden (52-C02). Van een ander voorwerp

Afb. 5.4.11 Een bord van majolica.

Afb. 5.4.12 Een bord van majolica.

Afb. 5.4.13 Randscherf van een bord van Chinees porselein.

Afb. 5.4.14 Scherven van een bolle vorm van Italiaanse faience.

1/20 philipsdaalder, Vlaanderen, 1565-1567
 Vorst: Philips II
 Voorzijde: Kruis met twee vuurslagen en X X; Lelie
 PHS.D:G.HISP.REX.COMES.FLA
 Keerzijde: Wapen van Oostenrijk Bourgondië,
 gekroond en omhangen met keten van de orde van
 het gulden vlies; DOMINVS.MIHI.ADIVTOR
 Muntplaats: Brugge
 Diameter: 20 mm, 34-M01

1/20 reaal/stoter, Gelderland, 1587
 Vorst: Graaf Leicester
 Voorzijde: Borstbeeld landvoogd Leicester met
 lauwerkrans naar rechts; +CONCORDIA.RES.
 PARVAE.CRESCUNT
 Keerzijde: Pijlbundel binnen een versiering;
 MONETA .BELGICA.GEL(gelders kruis)jaartal
 Muntplaats: Harderwijk
 Diameter: 26 mm, 34-M02

1/20 philipsdaalder, Doornik, 1583
 Vorst: Philips II
 Voorzijde: Wapen van Oostenrijk Bourgondië,
 gekroond en omhangen met keten van de orde
 van het gulden vlies; PHS.D:G.HISP.REX.D.TORNA
 Keerzijde: Gelelied kruis; DOMINVS.MIHI.
 ADIVTOR 15 torentje 83
 Muntplaats: Doornik
 Diameter: 25 mm, 34-M03

1/20 philipsdaalder, Doornik, 1583
 Vorst: Philips II
 Voorzijde: Wapen van Oostenrijk Bourgondië,
 gekroond en omhangen met keten van de orde
 van het gulden vlies; PHS.D:G.HISP.REX.D.TORNA
 Keerzijde: Gelelied kruis; DOMINVS.MIHI.
 ADIVTOR 15 torentje 83
 Muntplaats: Doornik
 Diameter: 25 mm, 34-M04

1/20 philipsdaalder, Utrecht, 1571
 Vorst: Philips II
 Voorzijde: Wapen van Oostenrijk Bourgondië,
 gekroond en omhangen met keten van de orde
 van het gulden vlies; PHS.D:G.HISP.Z.REX.D.TR(AIEC)
 Keerzijde: Gelelied kruis; (Wapen van Utrecht)
 DOMINVS.MIHI.ADIVTOR 1571
 Muntplaats: Utrecht
 Diameter: 25 mm, 34-M05

1/2 Reaal, Spanje, 1497-1504
 Vorst: Ferdinand II de Katholieke en Isabelle
 Voorzijde: versierd juk G; FERNANDVS ET
 Helisabet D G REX
 Keerzijde: versierde pijlenbundel; ET REGINA
 :CAST : LIGIO : ARAGO : SICI . G
 Muntplaats: Granada
 Diameter: 21 mm, 34-M06

Afb. 5.4.15 De zes zilveren munten uit de kleine muntschat. Schaal 1:1.

van Italiaanse faience is een wandscherf aanwezig (57-C03, afb. 5.4.14). Het is afkomstig van een bolle vorm (vermoedelijk vaas of kan) en heeft uitwendig een beschildering met verticale strepen (blauw, groen, geel en oranje) en horizontale lijnen (bruin en blauw) en punten. Het is waarschijnlijk gemaakt in Montelupo. Verder zijn enkele fragmenten aanwezig die volledig wit zijn.

Opmerkelijk zijn de fragmenten van een pijpenpaard spiraalvormige hoorn (57-C04). Dit object is waarschijnlijk gemaakt in het Rijnland (omgeving Aken) en dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw. Dat houdt in dat het als antiek voorwerp is weggegooid.

Bijzonder (vanwege de vroege context) is de scherf van een bord van Chinees porselein (57-C05, afb. 5.4.13).¹⁹⁵ Deze keramieksoort is voor circa 1600 zeldzaam als bodemvondst. De randdecoratie wordt gevormd door een motief met strikken.

Uit de afvallaag komt weinig gebruiksglas. Slechts enkele wandfragmenten van een wafelbeker (kleurloos glas) en de fragmenten van een oor van (een kan van) melkglas zijn aangetroffen.

De organische afvallaag heeft naast keramiek en glas enkele opvallende vondsten van metaal opgeleverd. De meest bijzondere vondsten worden hier besproken.

Uit de laag komt een kleine muntschat, bestaande uit zes zilveren munten, waarvan de jongste uit 1587 dateert (afb. 5.4.15).¹⁹⁶ De oudste munt is een ½ reaal, geslagen onder Ferdinand en Isabella in Spanje (Granada) tussen 1497 en 1504. Tot de muntschat behoren vier 1/20 philipsdaalders (van Philips II): één geslagen in Vlaanderen (Brugge) tussen 1565 en 1567, één geslagen in Utrecht in 1571 en twee geslagen in Doornik in 1583. De laatste munt uit 1587 is een reaal (of stoter) uit Gelderland (Harderwijk), geslagen onder de graaf van Leicester.¹⁹⁷

Bijzonder is ook de vondst van twee bij elkaar horende messing mesheften. De een stelt een vrouw met hart in de hand voor en de andere een man met hart in de hand (68-M01 en 56-M01, afb. 5.4.16). Ongetwijfeld gaat het om een huwelijksgeschenk.

Uit de laag komen diverse onderdelen van tin/lood van een ketting, namelijk vier hangers in de vorm van sleutels en een fragment van een grote hanger (56-M04 en 56-M06, afb. 5.4.17). Van dit laatste voorwerp is alleen de bovenkant met ophangoog teruggevonden. Het is aan een kant versierd, in tegenstelling tot de sleutels die aan beide kanten zijn

Afb. 5.4.16 Bij elkaar horende mesheften van een man en vrouw met een hart in de hand.

¹⁹⁵ Een bord met identiek randdecor staat afgebeeld als vondst van de Witte Leeuw. Van der Pijl-Ketel 1982, 190.

¹⁹⁶ V34

¹⁹⁷ De munt is veel lichter (1,97 gram) dan deze volgens de literatuur zou moeten zijn (3,24 gram). Mogelijk gaat het om een imitatie.

gedecoreerd. Dat de voorwerpen bij elkaar hebben behoord en aan een ketting hebben gehangen, is bekend van een vondst elders uit Nederland.¹⁹⁸ De functie van de grote hanger is onduidelijk. Een compleet exemplaar (in dit geval aan beide kanten versierd) is gevonden bij een opgraving aan de Vijzelstraat in Enkhuizen.¹⁹⁹ Het voorwerp eindigt in een soort brede spatel. Vondsten zijn ook bekend uit Vlissingen en Dordrecht.²⁰⁰ Vondsten van losse sleutels zijn ook van diverse locaties bekend, waaronder van de opgraving op het Jeudje in Hoorn.

Naast de onderdelen van de ketting komen uit de afvallaag nog enkele sieraden van lood/tin, namelijk twee identieke kleine (speld)broches, een fragment van een ronde opengewerkte (speld)broche en een kinderring met zetting voor een (glas)steentje (56-M05, 56-M07 en 57-M01, afb. 5.4.17). Beide kleine broches zijn aan de achterzijde voorzien van een huismerk met initialen IVH. Andere metaalvondsten zijn onder andere: een keurlood (model pijplood) van Woerden (56-M02, afb. 5.4.17), een keurlood met op de ene zijde een Franse lelie en op de andere zijde het Lam Gods (71-M01, afb. 5.4.17), een speelgoed brandewijnkom van tin/lood (56-M03, afb. 5.4.17), een knoop (V57), een peillood (71-M02, afb. 5.4.17) en twee Hollandse duiten (V74).

Tussen het afval zijn ook enkele houten voorwerpen gevonden, waarvan het meest bijzonder een speelgoedbootje is (59-H01, afb. 5.4.18). Het betreft een stukje hout met punt (bootvormig) en een klein gaatje in het midden voor de bevestiging van de mast (die ontbreekt). Andere voorwerpen van hout zijn onder andere een spatel, een ovale bodem (van een doos), een heft en een knopje.

Tot slot zijn een benen werpkoot met ingeboord gat voor een loden verzwaring en stukken van een versierde leren schoen (Goubitz type 105?, 57-L01, afb. 5.4.19) gevonden.

De organische laag met afval en de lichtbruine zandlaag daarop zijn zeer waarschijnlijk in of kort na 1596 op het perceel gestort, wat blijkt uit de aanwezigheid van de grape met (vermoedelijk) jaartal 1596. Tabakspijpen, die voorkomen vanaf circa 1610, ontbreken. Ook Werra-aardewerk is vrijwel geheel afwezig, een aardewerksoort die tussen circa 1600 en 1625 in nagenoeg alle vondstcomplexen aanwezig is. De Italiaanse faience omvat nog geen voorwerpen die zijn beschilderd in compendiaro-stijl. Chinees porselein is met slechts één scherf (met vroeg decor) aanwezig. Dit bord is in een periode naar Enkhuizen gekomen dat nog geen rechtstreekse handel op China bestond en is daarmee een van de vroegst aantoonbare stukken porselein uit Enkhuizen.

Afb. 5.4.17 (vorige pagina) Metaalvondsten uit afvallaag S66. Nr 1 niet op schaal, nr 2-8 schaal 1:1.

1 Vingerring van tin/lood met zetting voor een steentje, diameter 13 mm. 57-M01.

2 Vier hangers in de vorm van sleutels van tin/lood. 56-M04.

3 Twee sierspelden van tin/lood, voor- en achterzijde. 56-M05.

4 Fragment van een ronde speld, voor- en achterzijde. 56-M07.

5 Fragment van een grote spatelvormige hanger. 56-M06.

6 Keurlood, voor- en achterzijde. Op de voorzijde een wapenschild met vermoedelijk het Lam Gods en op de achterzijde een Franse lelie. Op beide zijden is een klopp (klein stempel) aangebracht: op de voorzijde een ster en op de achterzijde Romeins cijfer IV. Het lood is waarschijnlijk afkomstig uit Rouen. 71-M01.

7 Keurlood (pijplood) met op de voorzijde het wapen van Woerden en op de achterzijde de letter H. 56-M02.

8 Miniatuurversie van een brandewijnkom van tin/lood. 56-M03.

9 Peillood. 71-M02.

¹⁹⁸ Particuliere collectie. Mondelinge mededeling.

¹⁹⁹ Project 341. Object: 341-307-M03

²⁰⁰ Mondelinge mededeling.

Puinspoor (S53, S63)

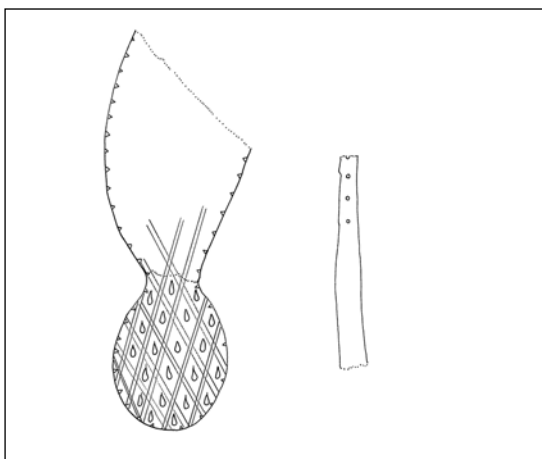
Geheel aan de zuidkant van de werkput is een spoor met veel puin waargenomen, dat door de lichtbruine zandlaag en de organische laag (S66) is gegraven. Het wordt aan de noordkant begrensd door de plank S44 en wordt afgedekt door een lichtgrijze zandlaag. Deze laatste laag is de vlijlaag voor een vloer. Uit het spoor komt een kleine hoeveelheid vondstmateriaal.²⁰¹

Onder de scherven roodbakkerd aardewerk bevinden zich minimaal vier grapes en één test. Een van de grapes is voor een groot deel teruggevonden (r-gra-54, 35-C03). Het is een opvallend voorwerp omdat deze behoort tot de categorie misbaksels: de pot is te hard gebakken en daardoor vervormd en heeft zelfs een gat in de buik (met glazuur op de breuken). De grape was dus als kookpot onbruikbaar. Waarom deze toch tussen het afval is beland, is onduidelijk. Van witbakkend aardewerk zijn een bakpan (w-bak-5) en een grape. Dit laatste voorwerp is fragmentarisch bewaard gebleven. Het is inwendig bruin en uitwendig groen geglaazuurd (w-gra-41, 35-C02, afb. 5.4.20). Tot de Italiaanse faïence behoren enkele wandscherven die volledig wit zijn. Tot slot is een vrijwel compleet bord van faïence uit Frankrijk of Italië aanwezig (35-C01, afb. 5.4.21). Het bord is volledig wit. Uit een secundair doorboring van de standring blijkt dat het – ondanks dat het geen beschildering heeft – als decoratie aan de wand heeft gehangen.

Het vondstmateriaal is niet heel precies te dateren. Verschillende soorten importkeramiek als Werra- en Weser-aardewerk en ook Nederlandse majolica ontbreken. Gezien het feit dat het spoor in pandig ligt en er geen goede reden te geven is dat tijdens het bestaan van het huis is gegraven, is het waarschijnlijk dat dit voorafgaand aan de bouw van het huis is gedaan. Dat houdt in dat het vondstmateriaal voor circa 1596 dateert.

Afb. 5.4.18 Bovenzijde van een speelgoedbootje van hout.

Afb. 5.4.19 Een deel van een versierde schoen. Schaal 1:4.

Afb. 5.4.20 Een witbakkende grape. Hoogte: 13 cm.

201 V35

Afb. 5.4.21 Voor- en achterzijde van een faience-bord uit Frankrijk of Italië. Diameter: 20,5 cm.

5.4.2 Funderingen en kelder

Zijmuren

Opmerkelijk is dat van het huis geen muren en geen funderingen zijn teruggevonden. Verwacht zou worden dat de muren van het huis zijn gefundeerd op palen. Deze zijn niet aangetroffen. Hetzelfde geldt voor de westfundering van het huis op perceel 6: ook daar is geen muur en zijn geen palen gevonden. Een mogelijkheid is dat de palen bij de sloop (omstreeks 1800) uit de bodem zijn getrokken om het hout her te gebruiken.

Afb. 5.4.22 Op de voorgrond de kelder van het huis op perceel 5, gezien richting het zuidwesten.

Kelder (S45, S46, S56)

In het huis lag tegen de oostelijke zijgevel een rechthoekige kelder (afb. 5.4.22 en 5.4.23). De oostmuur en een deel van de zuidmuur waren nog in de bodem aanwezig, evenals de houten funderingen. De kelder had een lengte van minimaal 3,3 meter en een breedte van 2,5 meter.

Afb. 5.4.23 De kelder in het huis op perceel 5.

Van de oostmuur resteerden nog twaalf steenlagen van oranje/gele bakstenen (21x10x4,5 cm) met kalkmortel. De bovenkant lag op +0,05 NAP en de onderkant (bovenkant houten balk) op -0,52 NAP. Waarschijnlijk lag oorspronkelijk op deze laatste diepte de vloer van de kelder, maar deze was niet meer aanwezig. Vermoedelijk bestond deze uit in zand gelegde plavuizen. Het vloerniveau in het huis lag (zie onder) op circa +0,20 NAP. Dat houdt in dat de kelder vanaf dat niveau ongeveer 70 cm diep was.

De kelder was gebouwd op een raamwerk van balken, met daaronder palen. Het geheel was gemaakt van grenenhout (grove den). Deze gedegen constructie, die duidelijk door een kundige timmerman in elkaar was gezet, heeft niet kunnen voorkomen dat de kelder sterk was verzakt richting het oosten. Het verschil in diepte tussen de bovenkant van de funderingsbalk aan de westzijde en die aan de oostzijde was ongeveer 30 cm.

De balken van de west-, zuid- en oostmuur van de kelder zijn uit de bodem gelicht en enkele palen zijn getrokken voor houtonderzoek. De balken zijn getekend om de details van de constructie vast te leggen (afb. 5.4.24 t/m 5.4.27).

De balk onder de zuidmuur had een lengte van 2,48 meter en was vierzijdig gezaagd (22x16 cm).²⁰² Aan beide uiteinden had de balk een lipverbinding voor bevestiging aan de balken van de west- en oostmuur van de kelder. De lip aan de oostkant had een gat voor een penverbinding met de balk van de oostmuur. De lip aan de westkant was afgebroken door de verzakking van de kelder (gebroken op de paal eronder).

De balk onder de westmuur was minimaal 3,45 meter lang (bij verwijderen uit bodem afgebroken) en was vierzijdig gezaagd (18x14 cm).²⁰³ De balk onder de oostmuur was 3,17 meter lang en was vierzijdig gezaagd (20x15 cm).²⁰⁴ Deze laatste balk was niet gebroken en was aan de noordkant voorzien van een lip zonder pengat, waarschijnlijk als lasverbinding voor een korte balk in het verlengde.

Onder de balken waren palen aanwezig: vier onder de korte zijde (inclusief de palen onder

202 M20

203 M22

204 M21

Afb. 5.4.24 M21: de bovenkant van de funderingsbalk onder de oostmuur van de kelder. Boven een detail van een houtverbinding met toognagel.

Afb. 5.4.25 M21: de onderkant van de funderingsbalk onder de oostmuur van de kelder. Boven een detail van een pen-gat-verbinding waarmee de balk met een funderingspaal was verbonden.

Afb. 5.4.26 M20: de onderkant van de funderingsbalk onder de zuidmuur. Boven een detail van een houtverbinding.

Afb. 5.4.27 M23: Een funderingspaal onder de balken. Boven een detail van een pen-gat-verbinding op een paal in situ.

zuidwest- en zuidoosthoek) en minimaal drie onder de lange zijden. De onderlinge afstand tussen de palen was ongeveer 80 cm. Bij drie palen is geconstateerd dat deze met pengatverbinding (met toognagel) aan de bovenliggende balk waren bevestigd. Bij de andere palen lag de balk eenvoudig op de kop van de paal. Ter plekke was in de onderzijde van de balk duidelijk een indruk (ca. 2 cm diep) van de paal te zien.

Twee palen zijn getrokken: de ene was 4,03 meter lang en de andere 4 meter lang (exclusief rechthoekige pen voor pengatverbinding).²⁰⁵ De palen waren vierzijdig gezaagd (ca. 15 cm dik) en aangepunt. Drie houten elementen zijn dendrochronologisch onderzocht.²⁰⁶ Een van de bomen was gekapt in de herfst/winter van 1591-1592 en twee andere bomen in de herfst/winter van 1593-1594. Het hout was afkomstig uit het zuiden van Noorwegen.

Uit de vulling van de kelder is een kleine hoeveelheid keramiek verzameld, die bij het dichtstorten in de kelder is beland.²⁰⁷ Het gaat om enkele fragmenten roodbakkerd aardewerk en witbakkerd aardewerk en twee steelfragmenten van tabakspijpen. Een van de scherven is afkomstig van een vuurstolp en is versierd met appliques van een leeuw en fabeldier (37-C01, afb. 5.4.28). Tevens zijn de fragmenten van minimaal drie wandtegels gevonden, waaronder een tegel met een decor in blauw en mangaan. De tegel dateert uit de 18de eeuw. Een andere tegel is volledig wit. Op basis van dit vondstmateriaal kan het

Afb. 5.4.28 Fragment van een vuurstolp met appliques.

205 M23 en M24

206 M20, M21 en M23

207 V37

dichtstorten van de kelder (en de afbraak van het huis) in de 18de eeuw of eventueel vroege 19de eeuw worden geplaatst

5.4.3 Vloeren en wanden

Vloerniveau's

Binnen de contouren van het huis zijn enkele vloeren teruggevonden, begrensd door houten planken, balken en enkele palen. De houtstructuren zijn te interpreteren als restanten van houten wanden in het huis. Sporen van (halfsteens) binnenmuren ontbreken, maar geheel uit te sluiten is het niet dat deze er wel zijn geweest.

Midden in het huis is aan de noordkant van de werkput een profiel aangelegd voor de bestudering van de bodemopbouw (afb. 5.4.29 en zie profiel 3 in bijlage 8). Hierbij zijn verschillende vloerniveau's geconstateerd. De oudste vloer lag op circa +0,05 tot +0,10 NAP en bestond uit lichtgrijs zand (5 tot 10 cm dik). Een tweede vloerniveau lag op circa +0,10 tot +0,16 NAP. Ook dit niveau bestond uit lichtgrijs zand. Tussen beide vloerniveau's lag een dunne grijze kleilaag. Op het tweede vloerniveau lag een ophoging van organisch materiaal en lichtgrijs zand en daarop een derde vloerniveau (S48).

Afb. 5.4.29 Profiel 3 met bovenin vloerniveau's van het huis op perceel 5.

Vloer (S48) en houten wanden (S44, S47, S60 en S61)

Geheel in de noordwesthoek lag een restant van een vloer van plavuizen (S48, afb. 5.4.30 en 5.4.31). Deze lag op een niveau van +0,24 NAP. Zowel aan de westkant als aan de oostkant werd de vloer begrensd door een houten plank (S47). De tussenliggende ruimte was 1,2 meter breed. Aan de zuidkant van de vloer lag eveneens een plank en stonden enkele palen (S61). Dit spoor lag ongeveer op één lijn met de zuidmuur van de kelder. De plank van S61 liep ongeveer 40 cm door richting het oosten (ten opzichte van plank S47) en heeft vermoedelijk oorspronkelijk doorgelopen tot aan de zuidoosthoek van de kelder. Een paaltje in het vlak stond precies op deze lijn.

In de zuidwesthoek van de werkput lag eveneens een restant van een vloer van plavuizen (ook

Afb. 5.4.30 Het zuidelijk gedeelte van vloer S48, gezien richting het noorden.

Afb. 5.4.31 Het noordelijk gedeelte van vloer S48, gezien richting het zuiden.

S48, op +0,06 NAP).²⁰⁸ Net als bij het restant van de vloer aan de noordkant van de werkput resteerden slechts brokken plavuizen. Kennelijk zijn bij afbraak de hele plavuizen verwijderd en zijn de brokken blijven liggen (11,5x11,5x2 cm). Ook hier bevond zich onder de vloer een laag van lichtgrijs zand en werd de vloer begrensd door houten planken (ook S47). De breedte van de vloer was hier slechts 0,85 tot 0,90 cm, dus smaller dan bij eerstgenoemde vloer. Ten zuiden van de vloer lag een balk op +0,10 NAP (S60) en in het verlengde daarvan zijn over een afstand van 4,5 meter diverse planken en palen waargenomen (S44). Ook dit spoor is te interpreteren als een houten wand. Ten zuiden van de plank waren nog enkele plavuizen van een vloer aanwezig (S57, op +0,01 NAP).

Op het eerste gezicht lijken de vloeren (S48) een gang aan de westkant van het huis te vormen. Toch is het de vraag of dat een juiste interpretatie is. De twee houten afscheidingen (S60 en S61) laten zich dan niet verklaren. Een andere mogelijkheid is dat zich langs de westmuur van het huis een aantal bedstedes hebben bevonden.

Ophoging op vloer S48

Op vloer S48 is een dunne afvallaag gevonden.²⁰⁹ Het vondstmateriaal omvat steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Werra-aardewerk, Weser-aardewerk, majolica, Italiaanse faience (Ligurisch blauw en Ligurisch wit). Het gaat vooral om kleine scherven (totaal 124 scherven). Fragmenten van tabakspijpen ontbreken, waaruit een datering voor circa 1610 kan worden afgeleid. Opvallende vondsten ontbreken: zowel de keramieksoorten als

²⁰⁸ Deze vloer heeft doorgelopen tot aan houten wand S61. Dit is vastgesteld bij het proefsleuvenonderzoek in 2007. De toen vastgestelde vloer is bij dat onderzoek verwijderd waardoor deze bij de opgraving niet kon worden gedocumenteerd.

²⁰⁹ V40, V42 en V44

-vormen behoren tot het standaardrepertoire omstreeks 1600. Leuk is de vondst van een kleine daklei met ingekraste geometrische voorstelling (40-N01, afb. 5.4.32).

Ten zuiden van plank S44 en rondom het restant van de vloer (S57) is een afvalstort gevonden, mogelijk binnen een vloerophoging van het huis.²¹⁰ Deze afvalstort vertoont een opvallende samenstelling aangezien het voor het overgrote deel om producten van de Werra-bakkerij van Dierck Claesz Spiegel uit Enkhuizen gaat. Deze bakkerij was actief tussen 1602 en 1613. In totaal zijn de scherven van minimaal twaalf borden (wa-bor-1) en vijf kommen (wa-kom-1) aanwezig (afb. 5.4.33). Op drie producten staat een jaartal: tweemaal 1604 en eenmaal 1605. Het jaar 1605 is precies het jaar waaruit het merendeel van het productieafval dateert dat

Afb. 5.4.32 Een daklei met ingekraste voorstelling.

in 1979 aan het Spaans Leger is gevonden. De decors op de hier aangetroffen scherven vertonen grote overeenkomsten met dat productieafval. Als decors zien we in ieder geval de druiventros (motief 53), vis (motief 36-39), zon (motief 25), bolderik (motief 68) en eikel (motief 57). Op een van de scherven is de letter S van de initialen DCS te herkennen. Overige vondsten uit de afvalstort zijn (kleine) scherven steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Weser-aardewerk en Italiaanse faience (1 scherf berrettino). Tabakspijpen ontbreken. De keramiek is hier tussen 1605 en 1610 als afval gestort.

5.4.4 Waterkelders

Waterkelder (S65)

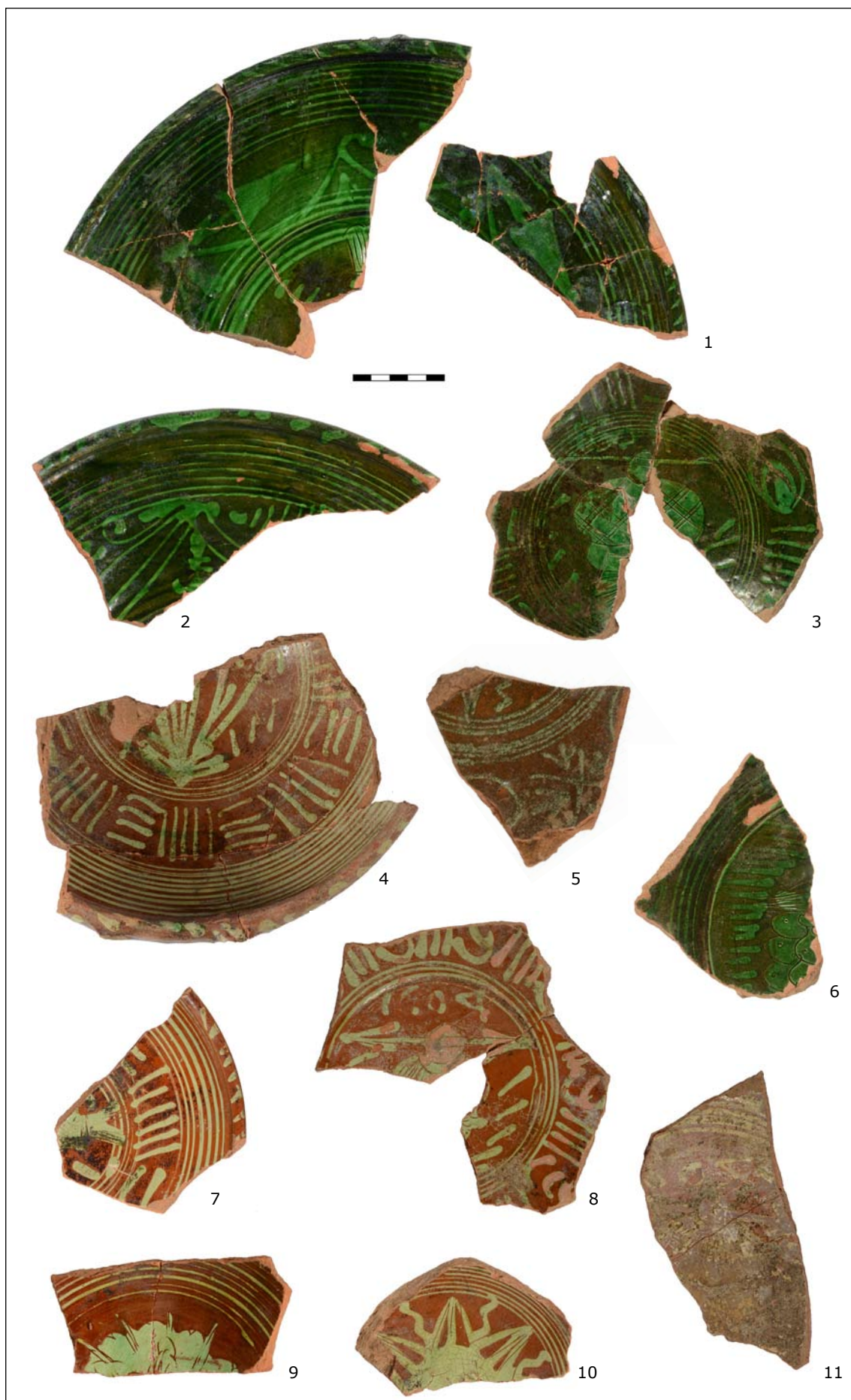
Even ten westen van de inpandige kelder (S45) was de vloer van een uitgebroken waterkelder aanwezig (op -0,76 NAP). Deze vloer bestond uit drie lagen gele bakstenen (18,5x8,5x4 cm) met daaronder planken. De waterkelder had een breedte van precies 1 meter; de lengte is niet vastgesteld. Waarschijnlijk dateert de waterkelder uit de periode dat het huis reeds was afgebroken.

Waterkelder (S54, S64)

Na afbraak van het huis is op het perceel een waterkelder (S64) gemaakt, waarvoor een gat dwars door de oude vloeren werd gegraven. In de bodem was nog een staande plank van de bekisting (S54) aanwezig, die is gebruikt om de kelder droog te kunnen metselen.

Deze kelder is vervolgens op zijn beurt ook weer gesloopt: in de bodem resteerde slechts de bakstenen vloer (op -0,77 NAP) en een klein stukje van de wand. De put was gemaakt van gele bakstenen (17,5x8x4 cm). De waterkelder had een breedte van 1,22 meter; de lengte is niet vastgesteld. Een groot uitbraakspoor hangt samen met de afbraak van de kelder (S50). Op basis van dit spoor valt te zeggen dat de kelder ongeveer 2 meter lang was.

210 V38

Afb. 5.4.34 Vier identieke Spaanse munten, 24 tot 27 mm, gevonden op perceel 5. Het zijn alle munten van vier Maravedis Hispaniola (nu Dominicaanse Republiek) uit de periode 1542 en 1556. Schaal 1:1.

Afb. 5.4.33 (vorige pagina) Scherven van Werra-aardewerk vervaardigd in Enkhuizen circa 1604-1605. Niet op schaal.

1 Twee fragmenten van een bord met ornamentband.

2 Fragment van een bord met ornamentband.

3 Fragment van een kom met als centrale voorstelling een eikel en jaartal 1604.

4 Fragment van een kom met als centrale voorstelling een plant (eikel of distel).

5 Fragment van een bord met letter S van DCS (initialen Spiegel).

6 Fragment van een bord met als centrale voorstelling een druiventros.

7 Fragment van een bord met als centrale voorstelling een vis.

8 Fragment van een bord met als centrale voorstelling een druiventros en jaartal 1604.

9 Fragment van een kom met als centrale voorstelling een bolderik.

10 Fragment van een kom met als centrale voorstelling een zon.

11 Fragment van een bord met als centrale voorstelling mogelijk een engel en jaartal 1605.

5.4.5 Diverse vondsten in en rond huis

Bij de aanleg van de werkput zijn twee munten gevonden, van welke niet bekend is uit welke laag deze afkomstig zijn.²¹¹ Een derde munt, afkomstig uit de losse grond van de proefsleuf van 2007, hoort duidelijk bij deze munten.²¹² Hetzelfde geldt voor nog een vierde munt, die afkomstig is uit de stortgrond.²¹³ Het betreft vier identieke koperen Spaanse munten van 4 Maravedis, geslagen tussen 1542 en 1556 in Hispaniola (nu Dominicaanse Republiek, afb. 5.4.34). Mogelijk komt deze kleine muntschat oorspronkelijk uit de organische laag (S66) die voorafgaand aan de bouw van het huis op het perceel is gestort en is deze bij het graven van de proefsleuf in 2007 uit context geraakt.

5.4.6 Deelconclusie perceel 5

Hoewel muren van het huis bij afbraak volledig zijn verwijderd, kan op basis van de aangetroffen sporen toch een (incomplete) reconstructie van het huis worden gemaakt (afb. 5.4.35 en 5.4.36).

Rekening houdend met de dikte van de ontbrekende zijmuren, was het huis in totaal circa 7 meter breed. De lengte was minimaal 14,5 meter.

5.4.35 De resten van het huis op perceel 5 worden blootgelegd in werkput 3.

Het huis was verdeeld in drie kamers, die van elkaar waren gescheiden door houten planken en paaltjes in de bodem. Vermoedelijk stonden hier houten wanden. Van binnenmuren zijn geen sporen teruggevonden. Tussen de voor- en tussenkamer bevond zich houten wand S44. Uit de locatie blijkt dat de voorkamer in pandig een diepte (NZ) van circa 5,7 meter had.

De tussenkamer had (tot aan de lijn van houten wand S61 en kelder S45) een diepte van circa 4,6 meter (NZ) en de diepte van de achterkamer is niet bekend. Deze was minimaal 3,3 meter

211 V32

212 V63

213 V46

Afb. 5.4.36 Overzicht van de sporen op perceel 5.

diep (de minimale lengte van de kelder). Binnen de achterkamer lag een rechthoekige kelder (S45) die ongeveer de helft van de breedte van de kamer in beslag nam. Mogelijk bevond zich hierboven een opkamer.

In zowel de tussenkamer als de achterkamer is langs de westkant een vloer met rondom houten planken aangetroffen. Mogelijk lagen langs die wand bedstedes. In de tussenkamer had dit spoor een breedte van 0,85 tot 0,9 meter. Over de lengte van de kamer zouden dan drie bedsteds van ieder 1,6 meter lang passen. In de achterkamer had het spoor een breedte van 1,2 meter. Bij beide kamers lagen restanten van een plavuizen vloer (S48).

De vloerniveau's van het huis zijn diverse malen verhoogd. In een profiel zijn drie dunne lagen van lichtgrijs zand gezien, die de vlijlagen voor (plavuizen) vloeren vormden. Op de hoogst aangetroffen vloer (S48) bevond zich afval dat tussen 1605 en 1610 moet zijn gestort. Kennelijk is de vloer nog een vierde maal verhoogd.

De fragmenten van enkele wandtegels in de vulling van de kelder (S45) tonen aan dat het huis in de late 18de of vroege 19de eeuw is afgebroken. Het huis is zeker afgebroken vóór 1823 aangezien het niet op de oudste kadastrale kaart staat weergegeven. Na afbraak van het huis zijn twee waterkelders op het perceel gemaakt (S64 en S65).

5.5 Perceel 6: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1597)

Op perceel 6 is omstreeks 1597 een groot pand gebouwd. Waarschijnlijk gaat het om een pakhuis. Van dit gebouw zijn alleen de fundering van de oostelijke zijgevel, een uitbraakspoor en in pandige ophogingslagen teruggevonden. Zoals in de vorige paragraaf (paragraaf 5.4) is uiteengezet, is de locatie van de erfgrans tussen perceel 5 en 6 niet zeker. Voor beide percelen wordt uitgegaan van een breedte van 8,6 meter. Tussen de panden op de percelen lag een steeg.

Op het perceel bevond zich is een dik pakket van lagen grijs zand en schelpgruis. Waarschijnlijk is het pakket kort voor of tijdens de bouw van het pakhuis als ophoging aangebracht. Het schelpgruis en zand vormden een uitstekende drainage en voorkwamen nattigheid in het pand. De bovenzijde van het pakket lag aan de oostzijde van het perceel op ongeveer +0,45 NAP, wat ongeveer 65 cm onder het huidige maaiveld is. Het pakket was hier ongeveer 1 meter dik. Onder het zand en schelpgruis bevond zich een vlekkerige vette kleilaag. Deze kleilaag dateert waarschijnlijk van het bouwrijp maken van het terrein in 1590.

5.5.1 Funderingen

Oostelijke zijgevel (S80, S81)

De oostelijke zijgevel is over een lengte van ruim 9 meter blootgelegd (afb. 5.5.1 en 5.5.2). De achtergevel ligt ten noorden van het onderzochte areaal, zodat de lengte van het pand niet kan worden vastgesteld. De zijgevel bestond uit een bakstenen muur (S80) met daaronder een rij verspringende palen (S81). Op de locaties waar geen palen stonden, was de muur verzakt. Hierdoor had de muur een 'golvend' uiterlijk.

Afb. 5.5.1 De 'golvende' oostelijke zijgevel S80/S81, gezien richting het zuidoosten.

Afb. 5.5.2 De 'golvende' oostelijke zijgevel S80/S81, gezien richting het zuidwesten.

Van het muurwerk resteerden maximaal zes steenlagen. De bovenzijde van de muur was 45 cm breed (2,5 steens, bovenkant op +0,15 NAP), de onderkant 62 cm. De muur was gemetseld met rood/gele bakstenen met formaat 17x8,5x4 tot 16,5x8x3,5 cm en kalkmortel.

Alle palen onder de muur waren van naaldhout. De meeste palen waren rechthoekig van vorm en ongeveer 25 bij 18 cm groot (bovenkant op +0,01 tot -0,07 NAP). Vijf palen zijn getrokken, zij waren 170 tot 335 cm lang en aangepunt.²¹⁴ Twee palen zijn dendrochronologisch onderzocht. In beide gevallen bleek het om grenenhout te gaan, oftewel hout van de grove den. Eén boom bleek te zijn gekapt in de herfst/winter van 1595-1596, de andere boom is gekapt in de herfst/winter van 1596-1597.

Tussen de paalfundering zijn twee voorwerpen van metaal gevonden, namelijk een bakje van lood en een duit van Holland uit circa 1590-1598.²¹⁵

Uitbraakspoor westelijke zijgevel

Op ongeveer 7 meter ten westen van bovengenoemde zijgevel is in het zuidprofiel van de werkput een diep uitbraakspoor gezien (geen spoornr, afb. 5.5.3). Waarschijnlijk gaat het om het uitbraakspoor van de westelijke zijgevel. Het spoor was aan de bovenzijde ongeveer 85 cm breed en versmalde naar onder toe. In totaal was het spoor ongeveer 1,25 meter diep. Het uitbraakspoor was vanaf de bovenzijde van het bovengenoemde zand/schelppakket ingegraven.

Het is aannemelijk dat de westelijke zijgevel net als de oostelijke tegenhanger was gefundeerd op palen. Deze zijn echter niet aangetroffen. Dit doet vermoeden dat de palen bij de sloop van het pand uit de grond zijn getrokken.

²¹⁴ M31 t/m M35

²¹⁵ V90, V118

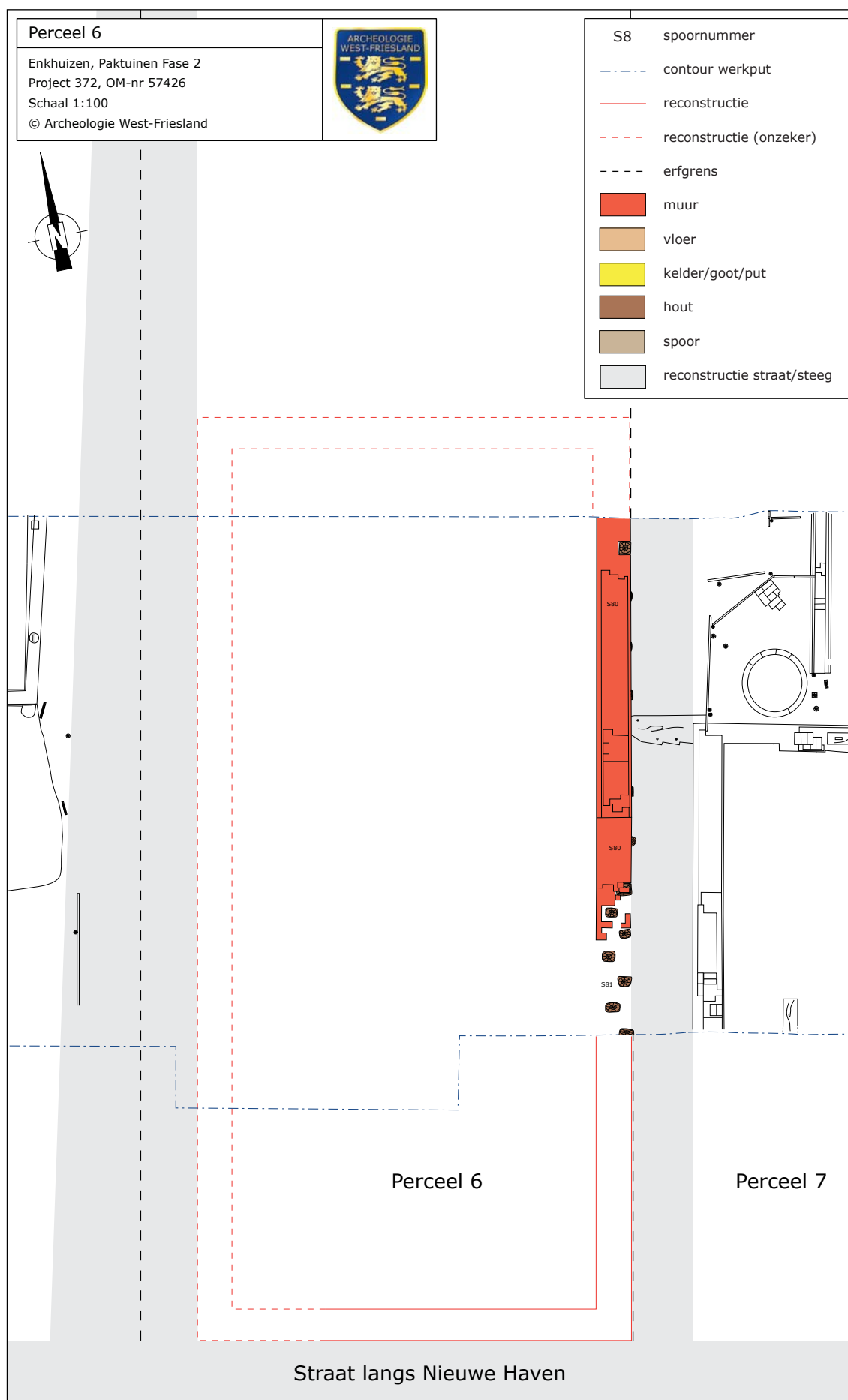

Afb. 5.5.3 Een uitbraakspoor in het zuidprofiel. Waarschijnlijk bevond zich op deze locatie de westelijke zijgevel.

5.5.2 Deelconclusie perceel 6

Het pand op perceel 6 was minimaal 14,5 meter lang en waarschijnlijk ongeveer 7,5 meter breed (afb. 5.5.4). Gezien de omvang van het gebouw en het feit dat de West-Indische Compagnie in 1630 de gebruiker was, is het aannemelijk dat het om een pakhuis gaat. Op basis van dendrochronologische dateringen kan worden gesteld dat het pand rond 1597 is gebouwd.

Van het pakhuis is alleen de oostelijke zijgevel teruggevonden. De andere funderingen, vloeren en overige sporen van het gebouw zijn bij de sloop, ergens in de periode vóór 1823, grootschalig weggebroken. Hierdoor kan niets worden gezegd over de indeling van het gebouw of latere aanpassingen. Het is niet met zekerheid te zeggen waarom de oostelijke zijgevel in de grond is blijven zitten. Een mogelijkheid is dat deze zijgevel na afbraak van het pakhuis gedeeltelijk is blijven staan en dienst heeft gedaan als tuinmuur. De muur fungeerde in dat geval als afscheiding tussen het braakliggende perceel ten westen van de muur en het woonhuis op perceel 7 ten oosten van de muur. Dit zou betekenen dat het pakhuis eerder is afgebroken dan dit woonhuis.

Afb. 5.5.4 Overzicht van de sporen op perceel 6.

5.6 Perceel 7: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1592)

Perceel 7 had een breedte van 6,8 meter. Op dit perceel stond langs de Nieuwe Haven een huis met daarachter een aanbouw en een plaatsje met een waterput. Aan weerszijden van het huis bevond zich een steeg, maar alleen de steeg aan de westzijde lag op het perceel van perceel 7. Deze steeg was 1,2 meter breed en bestond uit een laag grind.²¹⁶ De achterste helft van het huis en het grootste gedeelte van de aanbouw is opgegraven.

Afb. 5.6.1 De sporen van het huis op perceel 7 (en vooraan perceel 6), gezien richting het oosten.

Afb. 5.6.2 De sporen van het huis op perceel 7, gezien richting het westen.

²¹⁶ Het grindpad bevond zich boven -0,20 NAP. Uit het pad komen drie loden musketkogels: V89.

Achter en ten westen van het huis is op -0,53 NAP een loopniveau gezien, bestaande uit een compacte laag van schelpgruis met daarin kleine brokjes baksteen en kleine scherfjes keramiek.²¹⁷ Waarschijnlijk vormde dit niveau het maaiveld voorafgaand aan de bouw van het huis. Op het loopniveau lag een laag vette vlekkerige grijze klei van ongeveer 20 cm dik. Deze kleiophoging hangt waarschijnlijk direct samen met de bouw van het huis.

5.6.1 Funderingen en deuropeningen

Westelijke zijgevel huis (S88)

De westelijke zijgevel S88 van het huis is gezien over een lengte van ongeveer 5,5 meter (afb. 5.6.3). De bovenzijde van het muurwerk had een breedte van 40 cm en was dus twee steens dik. Aan de onderzijde vertrapte de muur aan weerszijden naar een breedte van 55 cm. De zijgevel was gemetseld met rode en rood/gele bakstenen (formaat 21x10,5x4,5 cm) en kalkmortel. De oostzijde, dus de binnenzijde van de muur, was aangesmeerd met mortel om het binnendringen van vocht tegen te gaan. De hoogte van de muur is niet bepaald, maar wel kan worden gezegd dat van de zijgevel nog minimaal zeven steenlagen resteerden (bovenste laag op -0,13 NAP). De muur was gefundeerd op een enkele rij palen van naaldhout. De palen waren zowel rond als tweezijdig gekantrecht. In verband met tijdgebrek zijn deze palen niet getrokken en bemonsterd. In de grond op de fundering is een fragment van een grote roodbakkerende grape gevonden.²¹⁸ De grape kan in de eerste helft van de 17de eeuw worden gedateerd.

Oostelijke zijgevel huis (S69)

De bovenzijde van de oostelijke zijgevel had aan de zuidzijde een breedte van 30 cm (afb. 5.6.4). Op ongeveer 90 cm uit de zuidgrens van de werkput versmalde de muur naar een breedte van 20 cm (steens). De versmalling houdt verband met een haardplaats (zie onder, stookplaats S96) op deze plek. Aan

Afb. 5.6.3 De westelijke zijgevel S88, gezien richting het zuiden. Links daarvan goot S92.

Afb. 5.6.4 De oostelijke zijgevel S68/S69, gezien richting het noorden. Links daarvan goot S89.

²¹⁷ Uit dit niveau is V111 verzameld.

²¹⁸ V98

de onderzijde vertrapte de muur en was hij 38 cm breed. Van de zijgevel resteerde nog maximaal een hoogte van 90 cm (bovenzijde op +0,08 NAP).

De muur was met dezelfde soort bakstenen en mortel gemetseld als de westelijke zijgevel. De binnenzijde van de muur was ook hier aangesmeerd met mortel. Op de locatie van de haardplaats was de binnenzijde van de muur bovendien zwart beroet. De fundering van de zijgevel bestond uit een dunne plank met daaronder een enkele rij palen van naaldhout. De palen waren tweezijdig gekantrecht en 20x15 tot 28x17 cm groot. De palenrij is niet bemonsterd. Onder de zijgevel is een fragment van een halfronde witbakkende vuurstolp gevonden (V123-C01 afb. 5.6.5).²¹⁹ Op de groen geglaazuurde stolp is één applique aanwezig, namelijk een takje met eikeltjes. Gezien de locatie onder de zijgevel moet de scherf hier in 1590, 1591 of 1592 terecht zijn gekomen.

Afb. 5.6.5 Fragment van een witbakkende vuurstolp met applique in de vorm van een takje met eikeltjes.

Afb. 5.6.6 Een gedeelte van achtergevel S73, gezien richting het zuiden. Links dorpel S91.

Achtergevel huis met deuropening (S73, S102, S110, S91)

De fundering van de achtergevel (S73) van het huis vormde duidelijk één geheel met de beide zijgevels, maar was wel beduidend zwaarder uitgevoerd: het muurwerk was breder en de houten fundering onder de muur meer solide.

²¹⁹ V123

Van de bakstenen fundering resteerden nog maximaal acht steenlagen (bovenkant op -0,27 NAP). Dit was het geval aan de oostzijde. De westzijde van de muur is in het verleden meer weggebroken: hier was nog slechts één steenlaag aanwezig (afb. 5.6.6). De muur was gebouwd met dezelfde bakstenen als de beide zijgevels. De onderkant van de fundering was 50 cm breed, de bovenkant had een breedte van 20 cm (steens).

Afb. 5.6.7 Het eiken scheepsroer S102 onder de achtergevel van het huis.

De achtergevel is gebouwd op een hergebruikt eiken scheepsroer (S102) van 6,83 meter lang en maximaal 15 cm dik (afb. 5.6.7). Het roer was dus langer dan de achtergevel, zodat het hout aan de westzijde ruim een meter uitstak. Blijkbaar groeven de bouwers van het huis liever een langere funderingssleuf uit dan dat zij het roer inkortten. Het roer wordt besproken in hoofdstuk 8.1 (M45).

Onder het roer stond een dubbele rij palen van naaldhout (S110, afb. 5.6.8). De palen waren paarsgewijs ingeslagen, namelijk steeds een ronde paal (diameter 28-38 cm) aan de noordzijde en een rechthoekige paal (circa 25x15 cm) aan de zuidzijde. Vier palen zijn getrokken. Zij hadden een lengte van 1,70 tot 2,35 meter en waren aangepunt. Drie palen zijn dendrochronologisch onderzocht.²²⁰ Van alle drie kon het kapjaar worden bepaald, namelijk gekapt in de herfst/winter van 1590-1591 (2x) en gekapt in de herfst/winter van 1591-1592 (1x).

Afb. 5.6.8 De dubbele palenrij onder het scheepsroer.

²²⁰ M41 t/m M44

Midden op de achtergevel lag de dorpel van een deurkozijn (S91, zie afb. 5.6.6). Hier was dus een deuropening aanwezig die vanuit het huis toegang verschafte tot de aanbouw. De dorpel bestond uit een balk van eikenhout met een lengte van 130 cm, een breedte van 20 cm en een hoogte van ongeveer 10 cm (bovenkant op -0,42 NAP). Aan weerszijden was een rechthoekig pengat aanwezig van 12 bij 4 cm en een diepte van 8 cm. In de pengaten stonden de verticale stijlen van het deurkozijn. De doorloopbreedte van de deuropening was iets meer van 70 cm. Opvallend was dat in de bovenzijde van de dorpel ondiepe uitgesleten of uitgehakte sporen aanwezig waren, namelijk bij het westelijke pengat en in het midden van de dorpel. De dorpel is bemonsterd en gedateerd door middel van dendrochronologisch onderzoek.²²¹ Doordat geen spinthout aanwezig was, kan slechts worden gezegd dat de boom is gekapt ná 1519. Het eikenhout is afkomstig uit het zuiden van Noorwegen.

Direct ten zuiden van de dorpel, op de vertrapping van de achtergevel, is een complete tinnen lepel gevonden (V87-M01, afb. 5.6.9).

Afb. 5.6.9 Een tinnen lepel.

Afb. 5.6.10 De buitenzijde (oostzijde) van de oostelijke zijgevel van de aanbouw (S68).

Oostelijke zijgevel aanbouw (S68, S108, S111)

De fundering van de oostgevel van de aanbouw (S68) vormde één geheel met de oostgevel (S69) van het huis (zie afb. 5.6.4). Van deze muur resteerde nog ongeveer 70 cm (veertien steenlagen). De bovenkant van het muurwerk was steeds breed (20 cm, hoogste punt op +0,11 NAP). Aan de onderzijde vertrapte de muur en was het spoor 38 cm breed. Voor de bouw is gebruik gemaakt van rode en rood/gele bakstenen met formaat 19,5x9,5x4,5 en 19x9,5x4,5 cm en kalkmortel. De binnenzijde van de muur was aangesmeerd met mortel. De

²²¹ M36

buitenzijde (oostzijde) van de muur is schoon gespoten (afb. 5.6.10). Hier is goed zichtbaar dat het steens muurwerk deels in een kruisverband is gemetseld en de voegen netjes zijn afgestroken. Dit wijst erop dat het gaat om bovengronds muurwerk. Aan de binnenzijde van de gevel bevond zich een karakteristieke haardplaats met twee wangen van 1,55 meter breed (zie afb. 5.6.34).

De muur was net als de achtergevel gebouwd op een oud eiken scheepsroer (S108). Dit roer was wel kleiner, namelijk ongeveer 4,5 meter lang en 12 cm dik. De bovenkant van het roer is bij de berging afgebroken. Het afgebroken deel was maximaal 50 cm lang, zodat de lengte van de aanbouw bij benadering kan worden gereconstrueerd. Het hergebruikt scheepsroer wordt verder besproken in hoofdstuk 8.1. Het roer, en dus de onderkant van het muurwerk, lag 15 cm hoger dan het roer van de achtergevel.

Onder het roer stonden rechthoekige en ronde palen van zowel eik als naaldhout met wisselende afmetingen (S111). Deze palen waren op minder systematische wijze ingeslagen als bij de fundering van het huis. Drie palen zijn getrokken, namelijk één van eik en twee van naaldhout. Zij hadden een lengte van 1,24 tot 1,40 meter en waren aangepunt. Alleen de eiken paal is dendrochronologisch onderzocht, wat een kapdatum in de herfst/winter van 1591-1592 opleverde.²²²

Afb. 5.6.11 Links de westelijke zijgevel van de aanbouw (S77) met in het verlengde enkele palen (S95). Rechts waterput S94 achter het huis.

Westelijke zijgevel aanbouw (S77, S95)

De westelijke zijgevel van de aanbouw is over een lengte van 2,85 meter blootgelegd (S77, afb. 5.6.11). De bovenzijde van de muur was steens breed (19 cm). Aan de onderzijde waren twee vertrappingen aanwezig en bedroeg de breedte 38 cm (twee steens). In totaal resteerden nog maximaal acht steenlagen (bovenkant op -0,20 NAP). De muur was gemaakt met rode bakstenen met formaat 18,5x9x4 cm. Onder de muur stonden op rommelige wijze enkele

palen van zowel eik, naaldhout als een zachte loofhoutsoort. Een eiken paal van 1,32 meter lang en 20 bij 16 cm is getrokken. Het dendrochronologisch onderzoek op deze paal leverde een kapdatum op in de herfst/winter van 1591-1592.²²³

Op ongeveer 90 cm uit achtergevel S73 eindigde de zijgevel van de aanbouw abrupt. In het verlengde van de muur stonden vier kleine palen van naaldhout en eik (S95). De bovenzijde van deze palen lag op -0,53 tot -0,45 NAP. Dit is hoger dan de onderzijde van de bakstenen muur (op -0,62 NAP). Het lijkt daarom niet om funderingspalen van een verdwenen gedeelte van de zijgevel te gaan. Gezien de breedte van de doorgang tussen zijgevel S77 en de achtergevel S73 zou het om een deurdoorgang kunnen gaan. Op de paaltjes lag in dit geval oorspronkelijk een houten dorpel. Vreemd is wel dat waterput S94 dan direct voor de deuropening lag.

5.6.2 Bedstedes

Bij de opgraving zijn binnen het huis en de aanbouw vier rechthoekige structuren van halfsteens muren van rode bakstenen en houtwerk aangetroffen. Gezien de locatie en omvang gaat het om de lichte funderingen van bedstedes. Binnen drie van de vier structuren is een dunne bruine laag van organisch materiaal gevonden.

Bedstede in noordoosthoek huis (S86)

In de noordoosthoek van het huis bevond zich een bedstede van 1,65 bij 1,90 m (afb. 5.6.12). De noord- en oostwand van de bedstede werden gevormd door de zijgevel en achtergevel van het huis. Aan de zuid- en westzijde is een fundering gemaakt van een halfsteens muur en wat houtwerk. Van de halfsteens muur, gebouwd van rode bakstenen met formaat 17x8x3,5 cm, resteerden nog maximaal drie steenlagen (bovenkant op -0,34 NAP).

Tussen twee gedeeltes van het muurwerk stond een hergebruikte eiken plank van 55 cm lang en 30 cm hoog (bovenkant op -0,46 NAP). Naast de plank stond een vierkant paaltje van naaldhout van 6 bij 6 cm en 30 cm lang (bovenkant op -0,38 NAP).

Afb. 5.6.12 Rechts resten van bedstede S86 in de noordoosthoek van het huis. Links resten van bedstede S99/S100 in de zuidoosthoek van de aanbouw.

Binnen S86 heeft waarschijnlijk (gedeeltelijk) een planken vloer gelegen. De vloer is beschadigd bij het blootleggen van de sporen doordat juist op deze plek een watergat werd aangelegd. Slechts één plank was nog aanwezig binnen S86, namelijk een naaldhout plank van ongeveer 26 cm breed. Onder de plank lag een compacte laag stro of riet. Daaronder bevond zich een schone grijze kleilaag. Op deze kleilaag waren de bovengenoemde halfsteens muren gebouwd. Binnen S86 lag eveneens een dunne laag bruin organisch materiaal op de grijze kleilaag. Deze laag deed op het eerste gezicht aan als beer/mest, maar botanisch onderzoek op een monster uit de laag wijst hier niet op.²²⁴ Graanvliesfragmenten of onkruidzaden ontbreken namelijk. Het monster bevatte onder meer veel stukjes hout, takjes en stukjes houtskool. In de laag was ook huisafval aanwezig, waaronder veel visresten en keramiek. Mogelijk is de organische laag ontstaan door de opslag van turf op deze plek en is hier tevens keukenafval terecht gekomen.

Uit de organische laag zijn vondsten verzameld, bestaande uit keramiek, glas, metaal, natuursteen, leer, hout en bot.²²⁵ Doordat een deel van de laag is uitgezeefd, zijn ook kleine vondsten verzameld. De botresten, onder meer bestaande uit visresten, zijn in het kader van dit onderzoek niet uitgewerkt.

Op basis van de keramiek kan de laag in de periode 1590-1610 worden gedateerd. In totaal zijn 70 scherven van minimaal 24 objecten gevonden. Het roodbakkerd aardewerk omvat twee borden met een groene spiegel en platte rand (r-bor-6), een ongeglazuurde vierkante vuurtest, een kop (r-kop-2), een steelkom en drie kleine grappen. Het model van de grappen is typisch voor de tweede helft van de 16de eeuw (r-gra-29). Verder is de geknepen rand van een halfronde vuurstolp aanwezig. Van witbakkerd aardewerk zijn een bakpan, een kop en twee grappen. Één van de grappen is redelijk compleet (V97-C01, afb. 5.6.13). Opvallend aan deze grape is het roze baksel en de sterk gesleten poten. Uit het buitenland komen een fragment Weser-aardewerk, een stuk van een steengoedkan uit Frechen en een randscherf van een blauwe kom (Berrettino) uit Ligurië. Bij het laatste stuk zijn inwendig bladeren geschilderd. Eveneens tot de keramiek horen vijf kleine knikkers van ongeglazuurd steengoed.

Behalve enkele fragmenten vensterglas zijn ook scherven van gebruiksglas gevonden. Een gladde rand van een beker behoort tot het gebruikelijke glaswerk voor deze tijd. Enkele fragmenten van een kan met gefacetteerde wand en geribde glasdraad rond de hals zijn meer bijzonder. Eveneens opmerkelijk is een stuk

Afb. 5.6.13 Een witbakkerd grape. Hoogte: 10 cm.

Afb. 5.6.14 Voor- en achterzijde van een zwarte glazen knoop.

²²⁴ M27. Analyse L. de Sitter-Homans.

²²⁵ V97, V101, V106 (zeven laag)

van een bol object van melkglas met beschildering. Leuk is verder een knoop van zwart glas (101-G01, afb. 5.6.14). Aan dergelijke knopen zat een klein ijzeren oogje, waarmee het op kleding werd genaaid. Zwarte knopen van glas zijn onder meer gemaakt in Beieren en Bohemen.²²⁶

De metaalvondsten bestaan onder meer uit twee loden musketkogels, de steel van een tinnen lepel, een messing vingerhoed (97-M02, afb. 5.6.15), een fragment van een messing tapkraan en een zeer fraaie miniatuur (speelgoed) zaaghaal (97-M01, afb. 5.6.16). Een haal is een werktuig dat werd gebruikt om ketels boven het haardvuur te hangen. Door middel van de vertanding kon de ketel hoger of lager worden gehangen.

Overige vondsten uit het organische laagje zijn een barnstenen kraal (97-N01, afb. 5.6.17), een leren schoen, een benen mesheft (M27-B01, afb. 5.6.18) en een teljoor (plat bord) van hout. De schoen is een model zonder sluiting (Goubitz type 90) en heeft maat 25. Van de teljoor (diameter 20,5 cm) zijn enkele licht verbrande fragmenten gevonden (V97, afb. 5.6.19). In het bord zijn veel snijsporen aanwezig. Opvallend is verder dat de letter A in het bord is gekrast.

Afb. 5.6.15 Een messing vingerhoed.

Afb. 5.6.16 Een miniatuur zaaghaal.

Afb. 5.6.17 Een barnstenen kraal.

Afb. 5.6.18 Een benen mesheft.

Bedstede in aanbouw (S99, S100)

In de zuidoosthoek van de aanbouw achter het huis bevond zich een bedstede van 1,9 bij 1,2 meter (zie afb. 5.6.12). Net als bij bovengenoemde bedstede werden twee wanden gevormd door een zijgevel en de achtergevel. Aan de noord- en westzijde was opnieuw een lichte

²²⁶ Vriendelijke mededeling Florian Preiss.

Afb. 5.6.19 Fragment van een verbrande houtel teljoor. Rechts een detail van de ingekraste letter A.

fundering van halfsteens muren en houtwerk aanwezig. Van de bakstenen fundering (rode bakstenen met formaat 17,5x8x3,5 cm) resteerden nog maximaal drie lagen (bovenkant op -0,31 NAP). Aan de westzijde bevond zich in het verlengde van het muurtje een balkje van naaldhout (4x4 cm) van ruim 50 cm lang (bovenkant op -0,44 NAP). Aan de noordzijde stond een plank van naaldhout op de halfsteens muur. De plank was nog ongeveer 10 cm hoog. Drie rechthoekige paaltjes (bovenkant op -0,21 NAP) die binnen deze structuur zijn gevonden, houden waarschijnlijk eveneens verband met de constructie van de bedstede.

Binnen de structuur bevond zich een dunne laag bruin organisch materiaal. Net als bovengenoemd spoor S86 leek dit beer te zijn, maar wijst het botanisch onderzoek erop dat het geen mest is.²²⁷ De organische laag bevatte onder meer stukken hout, houtskool, stengelfragmenten, botten van vissen, walnootschillen en onderdelen van kevers.

Onder het laagje organisch materiaal lag een laag met veel schelpgruis en puin. Uit deze laag is een redelijk complete kom van Weser-aardewerk uit de periode rond 1600 gevonden (117-C01, afb. 5.6.20).²²⁸ Het is niet duidelijk of de laag met schelpgruis en puin samenhangt met de bedstede, of dat deze verband houdt met een ophoging voorafgaand aan de bouw van het huis.

Afb. 5.6.20 Een kom van Weser-aardewerk.

Bedstede in midden huis, oostzijde (S90)

Geheel aan de zuidzijde van de werkput, ongeveer halverwege het huis, is aan de oostzijde een stukje van een vierkante of rechthoekige structuur met een breedte van 1,45 meter aangetroffen. Waarschijnlijk gaat het hier eveneens om een bedstede, waarbij afwijkend is dat deze bedstede niet tegen een gevel van het huis is aangebouwd. De halfsteens muur was gemaakt van rode bakstenen (formaat 17,5x8x4 cm) en nog drie steenlagen hoog (bovenkant

²²⁷ M30. Analyse L. de Sitter-Homans.

²²⁸ V117

op -0,27 NAP). Binnen het muurwerk lagen planken van naaldhout, die ook over de muur heen lagen. Op de planken lag bruin organisch materiaal en buiten het spoor, direct naar het muurwerk, lag een complete turf. Vermoedelijk wijst dit op de opslag van turf op deze locatie.

Uit het organische materiaal komt een kleine hoeveelheid keramiek uit de periode 1590-1625, namelijk zestien scherven van acht objecten.²²⁹ Van roodbakkerd aardewerk zijn een bakpan, een bord met platte rand (r-bor-6), een kop (r-kop-2) en een ronde vuurstolp. Verder zijn een grape en zalfpot van witbakkerd aardewerk (103-C01, afb. 5.6.21), stukken van een bord van Italiaanse faience uit Ligurië (Berrettino) en een knikker van steengoed aanwezig.

Afb. 5.6.21 Een zalfpot van witbakkerd aardewerk. Hoogte: 4 cm.

Bedstede in midden huis, westzijde (S107)

Ongeveer midden in het huis is ook aan de westzijde, tegen zijgevel S88 aan, de vermoedelijke fundering van een bedstede gevonden (S107). De bedstede was in dit geval slechts ruim 80 cm breed, dus geschikt voor één persoon. Aan de noordzijde bestond de fundering uit een plank van naaldhout op zijn kant (bovenkant op -0,36 NAP) met in het verlengde daarvan een klein vierkant paaltje van naaldhout. Van de oostelijke fundering is een stukje van een halfsteens fundering van rode bakstenen met formaat 19x9x4 cm gevonden (bovenkant op -0,36 NAP). De muur was nog twee steenlagen hoog en stond op een laag grijze klei.

5.6.3 Vloeren, stookvloeren en goten

Binnen het gebouw zijn diverse plavuizenvloeren, stookvloeren en goten aangetroffen. In de hoofdwoning zijn drie opeengestapelde plavuizenvloeren gevonden, terwijl binnen de aanbouw twee vloeren hebben gelegen. De vernieuwing van de vloeren ging in alle gevallen gepaard met een ophoging van het loopniveau. Wateroverlast zal de belangrijkste reden zijn geweest voor deze ophogingen.

Eerste plavuizenvloer en stookvloer in het huis (S96, S97, S106)

Tegen zijgevel S69 is op de locatie van de haardplaats (zie boven) een stookvloer met daaronder het restant van een plavuizenvloer gevonden (afb. 5.6.22 en 5.6.23).

De stookvloer was circa 70 bij 50 cm groot en bestond uit een laag rood/gele bakstenen met formaat 21x10x5 cm (S96, bovenkant op -0,31 NAP). In het midden was een uitsparing van 40 bij 20 cm groot aanwezig, waarbinnen de ondergelegen plavuizenvloer zichtbaar was. Precies onder deze uitsparing bevond zich een asputje van 28 bij 28 cm (bovenkant op -0,43 NAP), bestaande uit vier in verstek gehakte bakstenen (S106, afb. 5.6.24). Het asputje was gebouwd op de onderste vertrapping van zijgevel S69. De gehakte bakstenen waren opvallend groot (26x12x5 cm). Het asputje werd gebruikt om as van de stookvloer in te vegen. Dit kon alleen door een tegel van de plavuizenvloer op te lichten. Waarschijnlijk werd het vuur gestookt op een verhoogd ijzeren haardrooster en niet direct op de stookvloer. De as viel door het rooster

²²⁹ V103, V119, V127

naar beneden en kon zo gemakkelijk in de put worden geveegd.

De plavuizenvloer was gemaakt van rode geglaazuurde plavuizen met formaat 12 bij 12 cm (S97, bovenkant op -0,35 NAP). Het glazuur op de plavuizen was nauwelijks gesleten. De plavuizen zijn schuin in de ruimte gelegd, in plaats van parallel aan de gevels. De vloer lag op een laag schoon grijs zand van 6 cm dik. Uit dit zand is een klein object van lood/tin verzameld, mogelijk een knoopje.²³⁰ Onder de zandlaag bevond zich een laag schelpgruis met onbekende dikte.

Afb. 5.6.22 Stookvloer S96 met daaronder het restant van plavuizenvloer S97.

Afb. 5.6.23 Plavuizenvloer S97 na het verwijderen van de stookvloer.

230 V113

Afb. 5.6.24 Asputje S106, bestaande uit vier in verstek gehakte bakstenen.

Tweede plavuizenvloer in het huis (S87)

Op een zeker moment, in ieder geval in de eerste helft van de 17de eeuw, is de eerste plavuizenvloer S97 verwijderd. Alleen op de locatie van de stookvloer is een stukje van de vloer blijven liggen (zie boven). Vervolgens is het loopniveau met een laag schelpgruis van ongeveer 10 cm dik opgehoogd. Dit schelpgruis lag ook over de stookvloer heen, zodat deze buiten gebruik moet zijn gesteld. Uit het schelpgruis komen enkele metaalvondsten, namelijk een musketkogel, een miniatuur lepelbak van lood/tin en twee keurloden.²³¹ Een van de keurloden is voorzien van de letter A en de afbeelding van een koe (122-M01, afb. 5.6.25). Het is afkomstig uit Edam.

Afb. 5.6.25 Een keurlood afkomstig uit Edam.

Op de laag schelpgruis is de tweede plavuizenvloer gelegd, waarschijnlijk met de hergebruikte plavuizen van de eerste vloer. Ook deze tweede vloer is schuin in de ruimte gelegd (afb. 5.6.26). Opnieuw ging het om rode geglazuurde plavuizen met formaat 12 bij 12 cm (bovenzijde op -0,36 tot -0,38 NAP). Van de vloer zijn slechts restanten teruggevonden: voorafgaand aan de volgende ophoging zijn de intacte plavuizen weggehaald, waardoor alleen kapotte plavuizen op het tweede vloerniveau zijn teruggevonden. Opvallend is dat midden in de vloer enkele korte rijen plavuizen op hun kant stonden. Op het niveau van deze vloer is geen stookvloer tegen de oostelijke zijgevel teruggevonden. Mogelijk is deze er oorspronkelijk wel geweest, maar is de stookvloer weggebroken bij de bouw van riool S89 (zie onder).

Tussen de plavuizen van de tweede vloer zijn diverse objecten van metaal gevonden.²³² Van lood zijn twee musketkogels, een mogelijk gewicht en vier keurloden, waaronder twee van Woerden en één met de tekst WANT IW (95-M01 t/m M03, afb. 5.6.27). Verder zijn een messing hanger in de vorm van een eikeltje, een fragment van een tinnen lepelsteel en drie munten aanwezig, waaronder een duit uit Friesland uit 1605.

²³¹ V99, V115, V122

²³² V95, V114, V126

Afb. 5.6.26 De resten van de tweede plavuizenvloer S87.

Afb. 5.6.27 Twee keurloden, gevonden tussen de plavuizen van de tweede vloer. Links een van de keurloden uit Woerden. Rechts een lood met de tekst WANT IW.

Goot met schepput in het huis (S92, S93, S98)

Langs zijgevel S88, achtergevel S73 en bedstede S86 lag een goot voor de afvoer van drangwater (S92, S98). De goot is waarschijnlijk gelijktijdig met de tweede plavuizenvloer gemaakt. Deze vloer lag waarschijnlijk in het midden en aan de oostzijde iets hoger, zodat het water zich altijd in de goot verzamelde.

De goot bestond uit een verdiepte rij liggende bakstenen met daarlangs (alleen aan de binnenzijde) een opstaande rand. De opstaande rand bestond langs de achtergevel en de bedstede uit plavuizen op hun kant, terwijl langs de zijgevel bakstenen op hun kant waren toegepast (zie afb. 5.6.3). Aan de zuidzijde werd de rand gevormd door planken op hun kant en enkele paaltjes (zowel naaldhout als eik). De goot maakte aan de zuidzijde van de werkput een knik naar binnen, om de bedstede S107 heen. Ten oosten van de goot lag op deze plaats een balk van naaldhout van 25 cm breed en 11 cm hoog (S103, bovenkant op -0,18 NAP). De functie van deze balk is onbekend.

Voor de verdiepte rij was gebruik gemaakt van hard gebakken paarse bakstenen met formaat 16x8x3,5 cm. Dezelfde bakstenen waren eveneens verwerkt in de opstaande rand, maar hierin bevonden zich tevens andere soorten bakstenen. De bodem van de goot lag aan de noordzijde

en westzijde van de ruimte op -0,45 NAP en aan de zuidzijde op -0,30 NAP.

Opvallend was dat de plavuizen van vloer S87 langs bedstede S86 over de goot heen lagen. Ook aan de noordzijde was de goot gedeeltelijk afgedekt door een plank van naaldhout (bovenzijde op -0,40 NAP).

Uit de goot komen enkele kleine fragmenten keramiek, namelijk drie stelen van kleipijpen en een stukje van een bord van faience, waarschijnlijk uit Italië.²³³ Onder de goot is verder een fraaie messing knoop met bloemversiering en een staafoog gevonden (125-M01, afb. 5.6.28).²³⁴

Langs de zijgevel bevond zich tegen de goot een ingegraven eikenhouten emmer als schepput en/of zinkput voor het water uit de goot (S93, afb. 5.6.29). De emmer was 40 cm hoog (bovenkant op -0,44 NAP) en had een diameter van 32 cm. In de bodem van de emmer waren gaten aanwezig, zodat water kon bezinken in de grond. De emmer wordt verder besproken in hoofdstuk 8.2. In het putje zijn de scherven van minimaal acht objecten van keramiek uit de periode 1610-1650 gevonden.²³⁵ Het meest in het oog springend is een redelijk complete pispot van roodbakkend aardewerk (102-C01, afb. 5.6.30). Van dezelfde soort aardewerk zijn fragmenten van een kop (r-kop-2), een grape, een klein kopje en een lekschaal. Twee scherven van witbakkend aardewerk zijn afkomstig van een bakpan en grape. Tot slot is een steeltje van een kleipijp gevonden.

Derde plavuizenvloer met riool in het huis (S71, S76)

Later in de 17de eeuw is opnieuw een nieuwe vloer gemaakt. Dit ging gepaard met een forse verhoging van het vloerniveau: tussen de tweede en derde vloer lag een pakket zand met brokjes puin, mortel en schelpgruis van ongeveer 50 cm dik. Hierop bevond zich de

Afb. 5.6.28 Een fraaie messing knoop met bloemversiering. Diameter: 1,5 cm.

Afb. 5.6.29 Schepput S93 langs goot S92.

Afb. 5.6.30 Een pispot van roodbakkend aardewerk, afkomstig uit schepput S93. Diameter: 20 cm.

²³³ V110

²³⁴ V125

²³⁵ V102

derde plavuizenvloer op +0,07 tot +0,14 NAP (afb. 5.6.31). Met name aan de zuidzijde was de vloer nog vrij intact in de bodem bewaard. Net als bij de eerste en tweede vloer hadden de plavuizen het formaat 12 bij 12 cm, wat doet vermoeden dat voor de derde vloer oude plavuizen van de ondergelegen vloeren zijn gebruikt. De plavuizen van de derde vloer waren sterk gesleten; slechts hier en daar resteerde nog wat glazuur. Aan de noordzijde van de ruimte bevond zich een restant van de vloer, waarbij opviel dat een deel van de plavuizen hier sterk was beroet (S76, afb. 5.6.32). Dit doet vermoeden dat op deze plaats een vuur is gestookt. Elders op de vloer of op het niveau van de vloer lagen enkele planken. Uit de zandlaag onder de vloer komt een keurlood van Stendal (V93-M01, afb. 5.6.33).²³⁶ Op de plavuizenvloer is een stuk ijzeren beslag van een kist of deur en een koperen duit van West-Friesland uit 1627 gevonden.²³⁷

Afb. 5.6.31 Derde plavuizenvloer S71, gezien richting het westen.

Afb. 5.6.32 Beroete plavuizen (S76), onderdeel van de derde plavuizenvloer S71.

236 V93
237 V88

Afvoergoot langs de oostelijke zijgevel (S89)

Langs de oostelijke zijgevel bevond zich een noord-zuid georiënteerde afvoergoot (zie afb. 5.6.4). De goot lag in de zandophoging onder de derde plavuizenvloer. Dit betekent dat de goot gelijktijdig met de derde vloer is aangelegd of ergens in de periode hierna. Via de afvoergoot werd waarschijnlijk afvalwater uit het huis afgevoerd naar het water van de Nieuwe Haven. Het is niet duidelijk waar het begin van de goot zich bevond.

De afvoergoot was 29 cm breed en is blootgelegd over een lengte van ongeveer 3 meter. De structuur bestond uit een plank van naaldhout, met daarop aan weerszijde een halfsteens muur van twee steenlagen hoog, gemetseld met rood/gele bakstenen (formaat 17,5x8x3,5 en 18x8,5x4,5 cm) en kalkmortel.

Haaks hierop lag een rij bakstenen als afdichting van de goot (bovenkant op -0,16 NAP).

Afb. 5.6.33 Een keurlood afkomstig uit Stendal.

Stookvloer met asput in de aanbouw (S104, S105)

Tegen de oostelijke zijgevel van de aanbouw achter het huis is op de locatie van de haardplaats (zie boven) een stookvloer aangetroffen (afb. 5.6.34). In de ruimte heeft waarschijnlijk een plavuizenvloer gelegen op hetzelfde niveau als de stookplaats, maar hiervan zijn geen resten gevonden.

Afb. 5.6.34 Stookvloer S104 in de aanbouw, gezien richting het oosten.

De stookvloer mat circa 50 bij 70 cm en bestond uit een vloertje van rode geglaazuurde plavuizen met formaat 12,5 bij 12,5 cm (bovenkant op -0,44 NAP). De plavuizen bevonden

zich op een laag schelpgruis. In de stookvloer lag een astegel met formaat 23x23x4 cm. Onder de astegel bevond zich een asputje (S105), zoals ook bij de stookvloer in het huis is aangetroffen (zie boven). Ook in dit geval bestond het asputje uit vier in verstek gehakte bakstenen (afb. 5.6.35). De put was wel iets kleiner, namelijk 24 bij 24 cm. De bodem van de asput werd gevormd door een plavuiz. Ook in dit geval zal het haardvuur zijn gestookt op een verhoogd ijzeren rooster. De as die door het rooster naar beneden viel werd via de astegel in het onderliggende asputje geveegd.

Afb. 5.6.35 Asput S105, onder stookvloer S104, gezien richting het oosten.

Tweede plavuizenvloer in de aanbouw (S72, S74, S109)

Op een zeker moment is de bestaande plavuizenvloer (met uitzondering van de stookvloer) in de aanbouw verwijderd, waarna het vloerniveau in de ruimte is opgehoogd met een laag schelpgruis van 10 tot 20 cm dik. Hierop is een nieuwe vloer gelegd, waarbij waarschijnlijk gebruik is gemaakt van de plavuizen van de oude vloer (afb. 5.6.36). Van deze tweede vloer zijn slechts restanten teruggevonden, doordat de plavuizen later grotendeels zijn verwijderd om te worden hergebruikt. Alleen de onbruikbare, gebroken plavuizen zijn blijven liggen op dit vloerniveau. Langs de oostelijke zijgevel en bedstede S99/S100 lagen nog plavuizen in verband, bij de overige plavuizen was dit niet het geval. De plavuizen tegen de haardplaats in de oostelijke zijgevel waren sterk verbrand en hebben dus gefungeerd als stookvloer (afb. 5.6.37). Aan de oostzijde lag de vloer op -0,26 NAP, aan de westzijde op -0,38 NAP en aan de zuidzijde op -0,45 NAP.

In het verlengde van de bedstee-fundering S100 bevond zich een eiken balk van 1,5 meter lang, 10 cm breed en 19 cm hoog (S74). De balk heeft waarschijnlijk gefungeerd als drempel. Of zich op deze plek een deur bevond, is niet zeker. Duidelijke aanwijzingen voor een deuropening, bijvoorbeeld in de vorm van (pengaten voor) deurstijlen, waren niet aanwezig.

Op de plavuizenvloer lag een laag schoon grijs zand. Zeer waarschijnlijk is dit een ophoging van het loopniveau en heeft dus nog een derde vloer in de aanbouw gelegen. Uit de zandlaag komen enkele vondsten, namelijk een messing bakje van een sluitgewicht, een messing kledinghaakje, een keurlood en maar liefst zeven munten, waarvan zes van koper en één van

Afb. 5.6.36 De tweede plavuizenvloer in de aanbouw (S72), gezien richting het noordoosten.

Afb. 5.6.37 Een stookvloer van verbrande plavuisen tegen de haardplaats van zijgevel S68, gezien richting het oosten.

zilver.²³⁸ De zilveren munt is een sterk gesnoeide Spaanse twee reaal uit de 17de eeuw (82-M01, afb. 5.6.38). Bij de koperen munten is onder meer een Fries oord uit de periode 1608-1649 aanwezig. De overige koperen munten zijn duiten, waaronder een exemplaar uit West-Friesland uit 1604, een duit uit Huissen uit 1611-1613 en een duit uit Friesland uit omstreeks 1605. Een duit van Holland uit 1702 moet zeer waarschijnlijk als ruis worden beschouwd. Op het schone zand bevond zich een laag met veel puin en brokken natuursteen. Het is

²³⁸ V82, V84, V104

niet duidelijk of deze laag als ophoging of als afbraaklaag moet worden beschouwd. Uit de laag komt een hoeveelheid keramiek en enkele vondsten van metaal.²³⁹ De keramiek omvat 169 scherven van minimaal 21 objecten en dateert uit de periode 1610-1625. Van roodbakkend aardewerk zijn een grape, een bord (r-bor-6), een kop (r-kop-2), een pispot, twee testen en drie bakpannen (r-bak-4). Meer bijzonder is een wandfragment van een kastanjepofkan. Het witbakkend aardewerk bestaat uit een bakpan (w-bak-3), grape met steile wand (w-gra-36) en een lekschaal. De overige scherven zijn afkomstig van een kan van steengoed uit Frechen, een majolicabord en een amfoor van Iberisch aardewerk. Tot slot is een vroeg model kleipijp uit de periode 1600-1620 aanwezig.²⁴⁰

De metaalvondsten bestaan uit twee keurloden en twee munten. Een van de munten is van biljoen, een legering van zilver en koper. Het gaat om een Patard (stuiver) van Doornik uit 1615 (79-M01, afb. 5.6.39). De andere munt is een zilveren dubbele stuiver van Gelderland uit de periode 1614-1680 (80-M01, afb. 5.6.40).

5.6.4 Plaatsje met waterput

Achter het huis, tegen de aanbouw aan, heeft een geplaveid plaatsje met een waterput gelegen. Het plaatsje was 2,7 meter lang en 1,9 meter breed. Rond het plaatsje bevond zich een (lage) houten schutting.

Plaveisel en schutting (S78, S84)

Van het plaveisel resteerde slechts een klein stukje (S84, afb. 5.6.41). Het straatwerk was vrij rommelig uitgevoerd en bestond onder meer uit gele bakstenen met formaat 20x10x4,5 cm (bovenkant op -0,14 NAP). Uit de grond direct onder het plaveisel komt een fragment van een majolicabord met een blauw font en een bloem op de spiegel uit de periode 1600-1650.²⁴¹

Rond het plaatsje bevonden zich restanten van planken (zie afb. 5.6.41 en 5.6.44). Waarschijnlijk vormden zij oorspronkelijk een (lage) schutting. De planken werden op hun plaats gehouden door dunne paaltjes. De bovenzijde van een van deze palen bevond zich op +0,60 NAP, dus ongeveer 75 cm boven het plaveisel. Dit kan als minimale hoogte van de schutting worden beschouwd. Gezien de geringe dikte van de palen lijkt het er niet op dat de schutting erg hoog is geweest.

Afb. 5.6.38 Een gesnoeide zilveren Spaanse twee reaal uit de 17de eeuw.

Afb. 5.6.39 Een Patard van Doornik uit 1615.

Afb. 5.6.40 Een zilveren dubbele stuiver van Gelderland uit 1614-1670.

²³⁹ V79, V80

²⁴⁰ Determinatie door J. van Oostveen.

²⁴¹ V94

Afb. 5.6.41 Het plaatsje achter het huis. Het plaatsje wordt begrensd door houten planken (S78). Daarbinnen is een restant van een plaveisel aanwezig (S84).

Aan de westzijde bevonden zich de restanten van twee planken op hun kant, waarvan één van eik en één van naaldhout (bovenzijde op -0,10 NAP). Van de planken resteerde nog 10 tot 18 cm in de bodem. Aan de noordzijde stonden twee planken van naaldhout van ongeveer 35 cm breed rechtop in de grond (bovenkant op -0,05 NAP). In een van deze planken bevond zich een gat, wat erop wijst dat het om hergebruikt hout gaat.

Ten noorden van het plaatsje zijn nog enkele planken op hun kant met paaltjes gevonden (S78 en S85). De functie hiervan is onbekend.

Tussen 1614 en 1625 lijkt het plaveisel grotendeels te zijn weggehaald, waarna het loopvlak is opgehoogd. Uit de ophoging komen scherven uit de eerste kwart van de

17de eeuw en enkele metaalvondsten.²⁴² De keramiek omvat het gebruikelijke roodbakkende en witbakkende aardewerk, een fragment van een steengoedkan uit Frechen en een stuk van een fraai majolicabord. Van Italiaanse faïence is een fragment van een kleine blauwe kom met rechte rand uit Ligurië (Berrettino). Bijzonder is verder een redelijk compleet bord

Afb. 5.6.42 Een bord van Werra-aardewerk uit 1614, gemaakt in Enkhuizen. Diameter: 28 cm.

²⁴² V86 en V91

van Enkhuizer Werra-aardewerk. Op de spiegel van het bord is een adelaar met een hart en het jaartal 1614 afgebeeld (86-C01, afb. 5.6.42). De ophoging moet dus in ieder geval in of na 1614 hebben plaatsgevonden. De metaalvondsten bestaan uit een tinnen lepel (86-M01, afb. 5.6.43) en twee munten, namelijk een duit van Friesland uit 1591-1592 en een duit van Holland uit 1590-1598.

Afb. 5.6.43 Een tinnen lepel.

Waterput (S94)

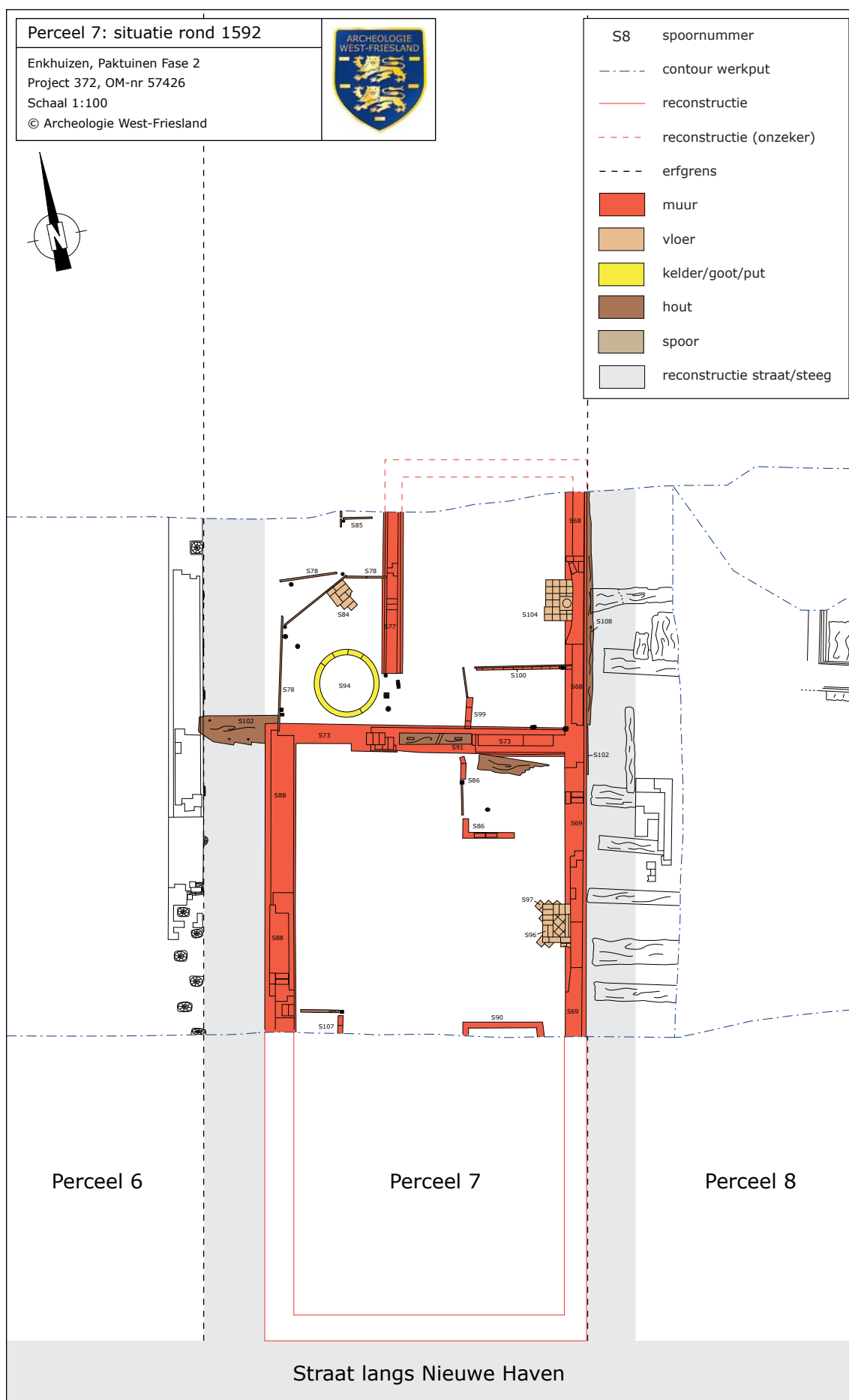
Binnen het plaatsje bevond zich een volledig bakstenen waterput met een diameter van 1,20 meter (afb. 5.6.44). De put was gebouwd met brokken van rood/gele bakstenen (?x9,5x5 cm) en kalkmortel. De bovenzijde van de putrand lag op -0,37 NAP. Naast het spoor is een gat gegraven om de diepte van de put te kunnen bepalen. De onderzijde bleek te liggen op -3,66 NAP, wat betekent dat de put nog 3,29 meter hoog was. De natuurlijke klei bevindt zich hier op ongeveer -3,20 NAP, zodat de put tot ruim in de natuurlijke bodem was ingegraven. Oorspronkelijk zal de waterput een bovengrondse bakstenen opbouw hebben gehad.

De vulling van de put bestond uit slappe grijze klei. Uit de vulling komen slechts enkele kleine vondsten, die waarschijnlijk bij het dempen met de klei zijn meegekomen. De waterput is dus nooit gebruikt voor het weggooien van afval door de bewoners van het huis. De vondsten uit de put bestaan uit één scherf Nederlandse faience uit de periode 1625-1675, één fragment van een wandtegel (1600-1650) en twee stuks metaal, namelijk een beslagstukje van messing en een onversierd knoepje van lood/tin.²⁴³ Op basis van deze vondsten kan niet goed worden gezegd wanneer de waterput is gedempt.

Afb. 5.6.44 Het plaatsje achter het huis met waterput S94, gezien richting het noorden. De planken (S78) rond het plaatsje zijn goed zichtbaar.

²⁴³ V120

Afb. 5.6.45 Overzicht van de sporen op perceel 7 rond 1592.

Afb. 5.6.46 Overzicht van de sporen op perceel 7 rond 1600-1605.

5.6.5 Deelconclusie perceel 7

Op basis van dendrochronologische dateringen van de fundering kan worden gesteld dat het huis met aanbouw op perceel 7 is gebouwd rond 1592. Het huis was 10,7 meter lang en 5,6 meter breed. De funderingen van het gebouw waren opvallend zwaar uitgevoerd, wat erop wijst dat het om een duur pand met meerdere verdiepingen gaat. De representatieve woonvertrekken van het huis bevonden zich waarschijnlijk op de eerste verdieping. De ruimtes op de begane grond, waarvan tijdens het archeologisch onderzoek veel sporen zijn gevonden, werden vermoedelijk met name gebruikt door het personeel. Achter het huis bevond zich een aanbouw van 3,5 meter breed en minimaal 4,7 meter lang, die waarschijnlijk dienst deed als (zomer)keuken. Vermoedelijk bestond deze aanbouw slechts uit één bouwlaag. In de achtergevel van het huis was een deuropening (S91) aanwezig die toegang verschaftte tot de aanbouw. Het grindpad ten westen van het huis lag op het perceel van het huis.

Bij de bouw van het pand rond 1592 bevond zich een haardplaats tegen de oostelijke zijgevel van het huis (S96). Op dezelfde plek zal op de verdieping(en) hierboven eveneens een haardplaats aanwezig zijn geweest, waarbij de rook via hetzelfde schoorsteenkanaal werd afgevoerd. De vloer in de ruimte bestond uit een schuin gelegde plavuizenvloer (S97). In de ruimte zijn resten van drie bedstedes teruggevonden, waarvan één in de noordoosthoek (S86) en twee halverwege het huis (S107 en S90). In de aanbouw achter het huis was een tweede haardplaats (S104) en een vierde bedstede in de zuidoosthoek (S99, S100) aanwezig. Achter het huis, tegen de aanbouw aan, bevond zich een klein verhard plaatsje (S84) met een waterput (S94). Rond het plaatsje bevond zich een lage houten schutting (S78).

Relatief snel na de bouw van het pand, waarschijnlijk enkele jaren na 1600, is het loopniveau in zowel het huis als de aanbouw opgehoogd, waarna een nieuwe plavuizenvloer is gelegd (S87 en S72). Hierbij zijn waarschijnlijk de plavuizen van de oudste vloer hergebruikt. De ophoging was in deze fase nog redelijk kleinschalig: het ging om een verhoging met schelpgruis van slechts 10 tot 20 cm. Langs de rand van de vloer in het huis is tevens een goot (S92, S98) met een verzamelput (S93) gemaakt. De ophoging en het realiseren van een goot wijst erop dat men veel last had van drangwater op de begane grond. De vier bedstedes bleven na de ophoging waarschijnlijk allemaal in gebruik. In het verlengde van de bedstede in de aanbouw is een drempel (S74) gevonden, die mogelijk wijst op de aanwezigheid van een deur op deze locatie. De haardplaats in de aanbouw bleef na de ophoging zeker in gebruik, voor de haardplaats in het huis kan dit niet met zekerheid worden gezegd.

Opnieuw vond relatief snel weer een volgende ophoging plaats, waarschijnlijk rond 1615-1620. Dit keer is de verhoging van het vloerniveau meer grootschalig aangepakt, want in totaal was sprake van een ophogingslaag van ongeveer 50 cm dik. Ook nu zijn de plavuizen van de oude vloer waarschijnlijk weer hergebruikt voor de nieuwe vloer. In het huis is een groot gedeelte van deze derde vloer teruggevonden (S71), in de aanbouw waren geen resten aanwezig. Een gevolg van de ophoging moet zijn geweest dat de begane grond van het huis nu een erg lage ruimte was. Vermoedelijk werd de ruimte hierna voornamelijk gebruikt voor de opslag van goederen en niet meer om te leven, koken en werken. De haardplaats werd in ieder geval buiten gebruik gesteld en in ieder geval één van de bedstedes is afgebroken. Of de andere bedstedes nog in gebruik waren (S86 en S107), is niet met zekerheid te zeggen. Via een afvoergoot langs de oostelijke zijgevel (S89) kon afvalwater worden geloosd in de Nieuwe Haven. Ook het loopniveau van het plaatsje achter het huis is in deze tijd opgehoogd.

Afb. 5.6.47 Overzicht van de sporen op perceel 7 rond 1615-1620.

De grootschalige ophoging in het huis rond 1615-1620 hangt vermoedelijk samen met de bouw van het huis op perceel 8 rond 1615. Voorafgaand aan de bouw van dit buurtpand is een flink ophogingspakket van zand en schelpgruis op het perceel gestort. Door de ophoging van dit naastgelegen perceel zal de wateroverlast in het huis op perceel 7 zijn verergerd.

Het is niet bekend wanneer het huis op perceel 7 is gesloopt. Slechts kan worden gezegd dat het huis niet op de oudste kadastrale kaart staat en dat het dus vóór 1823 moet zijn verdwenen.

5.7 Perceel 8: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1615)

Op perceel 8 stond een lang huis. Bij de opgraving is het achterste gedeelte van het pand opgegraven, maar de achtergevel bevond zich buiten het onderzochte areaal. Het pand besloeg niet de volledige breedte van het perceel (7,1 meter), want langs de westzijde van het huis lag een steeg van ongeveer 1 meter breed. De steeg was verhard door middel van een laag grind.

Op het perceel lag zowel binnen als buiten het huis een ophogingspakket van schelpgruis en zand van minimaal 50 cm dik. Waarschijnlijk is dit materiaal kort voor of tijdens de bouw van het huis opgebracht. De funderingen van de zijgevels van het huis stonden op een laag grijs zand en werden afgedekt door schelpgruis. Uit het zand komen twee scherven aardewerk en een munt.²⁴⁴ De scherven zijn afkomstig van een bord (r-bor-6) en een grape (r-gra-34). De munt is een oord van Thorn, geslagen onder Anna van der Marck in de periode 1613-1617 (78-M01, afb. 5.7.1). Uit het schelpgruis komt een prachtig messing scapuliertje (een kleine religieuze hanger) met aan weerszijden een afbeelding (77-M01, afb. 5.7.2).²⁴⁵ De voorzijde toont Maria op een maansikkel, omringt door een stralenkrans en sterren. Op de achterzijde zien we de Annunciatie, oftewel Maria die van de aartsengel Gabriël hoort dat zij zwanger is van de zoon van God. In het schelpgruis is eveneens een fragment kogelpotaardewerk uit de periode 1200-1325 gevonden.²⁴⁶ De scherf is met het schelpgruis meegekomen.

Afb. 5.7.1 Oord van Thorn uit de periode 1613-1617.

Afb. 5.7.2 Een messing scapuliertje met aan weerszijden een religieuze afbeelding.

Aan de westzijde van perceel 8 lag op het schelpgruis een laag waaruit een kleine hoeveelheid keramiek uit de periode 1600-1625 is verzameld.²⁴⁷ Het gaat om 33 scherven van minimaal veertien objecten. Van roodbakkerd aardewerk zijn naast de gebruikelijke vormen als grape en bakpan onder meer een ronde vuurstolp, een grote test en een olielamp aanwezig. Uit Duitsland komt een fragment van een steengoedkan uit Frechen en een stuk Weser-aardewerk. Dit laatste stuk is bijzonder, omdat het afkomstig is van een deksel (we-dek-1). Verder zijn twee stuks Italiaanse faience aanwezig, namelijk Berrettino en Ligurisch wit.

244 V78 en V100

245 V77

246 V143

247 V81

5.7.1 Funderingen

Westelijke zijgevel (S70, S75, S82)

De fundering van de westelijke zijgevel bestond uit een rij liggende houten elementen (S75) met haaks daarop enkele planken en een balk (S82, bovenkant op -0,09 tot -0,14 NAP). Hierop is de bakstenen zijgevel gebouwd (S70, afb. 5.7.3). Van het muurwerk was nog slechts een klein restant aanwezig in de bodem, namelijk eens stuk muur met een lengte van 1,8 meter. De muur was 65 cm breed en gemetseld met rood/gele bakstenen met formaat 25x12,5x5,5 cm en kalkmortel. Het formaat van de bakstenen is opvallend groot voor deze periode. Mogelijk wijst dit erop dat het om hergebruikt bouw materiaal gaat. Van de bakstenen fundering resteerde nog maximaal vier steenlagen (bovenkant op +0,12 NAP).

In totaal zijn zeven liggende elementen van de fundering blootgelegd. Zij lagen op 35 tot 200 cm uit elkaar. De bovenzijde van het hout bevond zich op 0,00 tot -0,17 NAP. Waarschijnlijk gaat het in alle gevallen om hergebruikte stukken hout, hoewel dit niet op alle elementen duidelijk zichtbaar was. Vijf elementen zijn geborgen en nader bestudeerd.

Het meest noordelijke element M28 was een balk van eikenhout van 260 cm lang (afb. 5.7.4). Het stuk was aan twee zijden gekantrecht en mat 28 bij 24 cm. De vorm van de boom was nog goed zichtbaar in het element. Een houten pen in de balk is de enige aanwijzing dat het om secundair toegepast hout gaat.

Het element M29 was een fragment van een scheepsroer van eikenhout. Dit onderdeel wordt verder besproken in hoofdstuk 8.1.

Ronde balk M47 had een lengte van 174 cm en een diameter van 21 cm. Beide koppen van de balk waren vierkant/rechthoekig gezaagd, wat betekent dat het hergebruikt hout is.

Ook balk M48 was van naaldhout en rond van vorm. Dit element had een lengte van 184 cm en een diameter van 28 cm. De

Afb. 5.7.3 De funderingsbalken S75 van de westelijke zijgevel met daarop het restant van het muurwerk (S70).

Afb. 5.7.4 M28: een grof gezaagde eiken balk waarin de vorm van de boom nog herkenbaar was.

koppen van de balk waren recht afgezaagd. Sporen van secundair gebruik waren niet aanwezig, waarop is besloten om dit element dendrochronologisch te laten onderzoeken. Dit leverde een post-quem datering op ná 1563. Uit het onderzoek bleek tevens dat het om een grove den uit Zuid-Noorwegen ging. M49 was van eikenhout en 195 cm lang, 45 cm breed en 11 cm hoog (afb. 5.7.5). De bovenzijde van het element was plat, terwijl de onderkant de ronde vorm van de boom had. In het hout waren één ijzeren nagel en twee pengaten aanwezig.

Oostelijke zijgevel (S125, S126, S131)

De fundering van de oostelijke zijgevel was op dezelfde manier uitgevoerd als de tegenhanger aan de westzijde, namelijk een rij liggende houten elementen met haaks daarop een bakstenen muur (afb. 5.7.6 en 5.7.7). Een laag planken tussen de liggende elementen en de muur, zoals bij de westgevel het geval was, is hier niet gevonden. Opvallend was dat de liggende elementen aan de zuidzijde (S125) zich op een dieper niveau bevonden dan de elementen aan de noordzijde (S131): aan de zuidkant lag de bovenkant van het hout op -0,46 tot -0,60 NAP, terwijl dit aan de noordkant -0,35 tot -0,37 NAP was. De fundering van de oostzijde ligt bovendien een stuk lager dan de fundering aan de westzijde. Blijkbaar was het nodig om de oostgevel dieper, en dus zwaarder, te funderen. Wellicht hangt de aanwezigheid van een schoorsteenkanaal aan deze zijde hiermee samen. Ook bij deze gevel is slechts een restant van de bakstenen fundering gevonden, namelijk een stuk muurwerk van 2,4 meter lang (S126). De muur was even breed als de westelijke gevel (65 cm) en bovendien met dezelfde soort bakstenen gemetseld. Van het metselwerk resteerde nog maximaal vier steenlagen (bovenkant op -0,31 NAP).

Alle zeven elementen van S125 zijn waarschijnlijk hergebruikte stukken scheepshout en zij worden daarom verder besproken

Afb. 5.7.5 M49: een plaat van eikenhout.

Afb. 5.7.6 De liggende houten elementen (S125/S131) met muur S126 van de oostelijke zijgevel, gezien richting het noorden.

Afb. 5.7.7 De liggende houten elementen (S125/S131) met muur S126 van de oostelijke zijgevel, gezien richting het zuiden. Rechts op de voorgrond kelder S132-S134).

in hoofdstuk 8.1. Hetzelfde geldt voor twee elementen van S131, namelijk M59 en M62. Voor de datering van het huis op perceel 8 is alleen het dendrochronologisch onderzoek op M62 van belang. Dit hout is gekapt in de herfst/winter van 1589-1590. Het is aannemelijk dat dit element eerst een tijd lang zijn primaire functie heeft vervuld, voordat het als sloophout werd hergebruikt in de fundering van het huis.

De overige vier elementen van S131 zijn mogelijk geen hergebruikt hout; op het hout waren in ieder geval geen duidelijke sporen

van een oudere toepassing aanwezig. Drie van de vier elementen waren rechthoekig gezaagde eiken balken (16x18 tot 20x24 cm) van 175 tot 234 cm lang (M58, afb. 5.7.8).²⁴⁸ M63 had twee platte (afgezaagde) koppen, terwijl M58 en M61 beide een platte kop en een rafelige afgebroken kop hadden. Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat deze laatste twee balken uit dezelfde boom afkomstig zijn. Zeer waarschijnlijk vormden zij oorspronkelijk één balk, wat verklaart waarom beide een afgebroken kop hebben. De boom waaruit de twee elementen komen, is gekapt ná 1570 in het zuiden van Noorwegen.

Het vierde element, eveneens eikenhout, had de vorm van de bovenkant een boom waarvan alleen de takken zijn afgezaagd (M60, afb. 5.7.9). Het stuk was 150 cm lang en had een diameter van 32 cm. Jaarringonderzoek op het hout wees uit dat de boom is gekapt tussen 1591 en 1611 en groeide in Westfalen (Duitsland).

Afb. 5.7.8 M58: een rechthoekig gezaagde eiken balk.

²⁴⁸ M58, M61, M63

Inpandige fundering (S128)

Binnen het pand is de fundering van een noord-zuid georiënteerde muur gevonden (S128). De fundering bestond uit een rommelige rij paaltjes waarop aan de zuidzijde een plank en het restant van een muur lag. Het spoor is gezien over een lengte van 4,5 meter.

De palen van de fundering waren zowel van naaldhout als eikenhout en stonden soms schuin in de grond. De vorm en afmetingen wisselden sterk, van een rond paaltje met een diameter van 8 cm tot een rechthoekige paal van 18 bij 10 cm (hoogste paal op -0,24 NAP). Aan de zuidzijde lag een eikenhout plank van 1,5 meter lang en maximaal 26 cm breed (bovenkant op -0,13 NAP), met daarnaast enkele bakstenen van een verder verdwenen muur (bovenkant op -0,12 NAP). Bij het verdiepen van de werkput is op de locatie van de houten fundering een uitbraakspoor gezien.

De fundering wijst er vermoedelijk op dat zich aan de oostzijde van het huis een gang van 1,5 meter breed bevond.

Afb. 5.7.9 M60: de bovenzijde van een eikenboom.

Afb. 5.7.10 De houten vloer en resten van bakstenen muren van een kelder in het huis.

5.7.2 Kelder

Kelder (S132, S133, S134)

Een houten fundering met daarop het restant van een bakstenen muur hoort bij een kelder in de noordoosthoek van het huis (afb. 5.7.10). De breedte van de kelder (O-W) bedroeg ongeveer 2,5 meter (binnenmaat), de lengte is onbekend doordat de achtergevel van het

pand zich buiten de opgravingscontour bevond. De kelder was gefundeerd op een plankenvloer van eikenhout (S132, bovenkant op -0,14 tot -0,17 NAP). De planken waren maximaal 45 cm breed. Zij zullen tevens de vloer van de kelder hebben gevormd. In enkele planken waren ronde gaten aanwezig, wat erop wijst dat het om hergebruikt hout gaat. Onder de planken lagen dwarsbalkjes van 12 bij 12 cm. Het hout lag op het dikke pakket schelpgruis dat zich over het hele perceel bevond (zie boven). Door de relatief ondiepe ligging en het onderliggende schelpgruis verkeerde het hout in slechte staat.

Van de zuid- en de westmuur van de kelder is een deel aangetroffen. Van de zuidmuur (S133) resteerde nog slechts drie steenlagen, terwijl de westmuur (S134) nog tien steenlagen hoog was (bovenkant op +0,34 NAP). De minimale diepte van de kelder komt hiermee op 50 cm. De muur was gemetseld met kalkmortel en diverse formaten rood/gele en rode bakstenen, onder meer 19x9x4 cm en 25x12x5 cm. De bovenkant van de muur was steens breed. Aan de onderzijde waren drie vertrappingen aanwezig en was de muur ongeveer 50 cm breed (2,5 steens).

Nieuwe kelder met schepput (S135, S144)

Op een zeker moment is bovengenoemde kelder buiten gebruik gesteld en opgevuld met schelpgruis. Binnen de oude contouren van de kelder is vervolgens een muur gebouwd, die vermoedelijk eveneens moet worden beschouwd als deel van een (ondiepe) kelder (S135). De onderzijde van deze muur bevond zich ongeveer 30 cm boven de plankvloer van de oude kelder. Muur S135 was steens breed en opgemetseld met geel/rode bakstenen (formaat 18,5x9x4,5 cm). Nog slechts maximaal twee lagen bakstenen waren aanwezig (bovenkant op +0,18 NAP). De kelder was 1,5 meter breed (binnenmaat), de lengte is opnieuw onbekend. Wateroverlast zal ook hier de belangrijkste reden geweest voor de ophoging.

In de zuidoosthoek van de ondiepe kelder bevond zich een ingegraven ton of kuip die waarschijnlijk als schepput moet worden geïnterpreteerd. Van het hout resteerde een hoogte van 38 cm (bovenkant op -0,06 NAP), maar oorspronkelijk is deze hoger geweest. De ton of kuip had een diameter van 50 cm en was gemaakt van naaldhout. Het object wordt in hoofdstuk 8.2 meer gedetailleerd besproken.

De onderste vulling van de ton bestond uit grijs zand met schelpgruis. Daarboven was een 10 cm dikke laag aanwezig van bruin organisch materiaal, mogelijk turf. Uit de vulling komt een fragment van een kop (r-kop-2) van roodbakkend aardewerk uit de periode 1575-1650.²⁴⁹ Op basis van deze scherf kan met enige voorzichtigheid worden gesteld dat de nieuwe kelder al rond 1650 in gebruik was.

5.7.3 Deelconclusie perceel 8

Het huis op perceel 8 was 6,2 meter breed en minimaal 15 meter lang. Doordat de achtergevel niet is opgegraven, kan de precieze lengte niet worden bepaald. Aan de westzijde van het perceel bevond zich een steeg van ongeveer 1 meter breed, zodat het perceel in totaal 7,2 meter breed was. Het perceel is kort voor of tijdens de bouw van het huis flink opgehoogd met een pakket van zand en schelpgruis. Dat juist met dit soort materiaal is opgehoogd, wijst erop dat sprake was van wateroverlast. De zijgevels van het huis waren gefundeerd op liggende stukken hout, waaronder delen van gesloopte schepen.

249 V159

Afb. 5.7.12 Overzicht van de sporen op perceel 8 rond 1650.

Op basis van een munt uit 1613-1617 onder de funderingen van de zijgevels kan de bouw van het huis rond 1615 worden geplaatst. Ook de dendrochronologische datering van een van de liggers uit de fundering wijst erop dat het pand ergens na 1600 is gebouwd: het hout is weliswaar gekapt in 1589-1590, maar het gaat om een hergebruikt element van vermoedelijk een schip. Het is aannemelijk dat het element voorafgaand aan de toepassing in de fundering eerst enkele decennia zijn primaire functie heeft vervuld. Over de afbraak van het huis kan slechts worden gezegd dat deze vóór 1823 plaatsvond.

Een inpandige fundering (S128) wijst erop dat aan de oostzijde van het huis een gang van 1,5 meter breed aanwezig was. Op basis van de hoogte van deze fundering kan worden gesteld dat de begane grondvloer hier op ongeveer 0 NAP moet hebben gelegen. In de noordoosthoek van het huis bevond zich een kelder van ongeveer 2,5 meter breed, waarvan de bovenzijde op +0,34 NAP of hoger lag. De ruimte boven de kelder moet dus een verhoogde begane grondvloer hebben gehad, zodat sprake is van een opkamer.

Relatief kort na de bouw van het huis, waarschijnlijk al vóór 1650, is de grote kelder in de noordoosthoek dichtgegooid. Op deze locatie is vervolgens een kleinere, ondiepere kelder (S135) met daarboven een opkamer gebouwd. In de kelder was een schepput (S144) aanwezig. Het vernieuwen van de kelder hangt zeer waarschijnlijk samen met wateroverlast.

5.8 Perceel 9: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1600-1610)

Perceel 9 was 6,9 meter breed. Aan de oostzijde van het perceel stond een smal huis met daarachter een aanbouw (afb. 5.8.1 en 5.8.2). Ten westen van het huis lag een breed grindpad. Hieruit zijn wederom veel loden musketkogels verzameld.²⁵⁰

Afb. 5.8.1 De sporen van het huis op perceel 9, gezien richting het westen.

Afb. 5.8.2 De sporen van het huis op perceel 9, gezien richting het zuiden.

²⁵⁰ De kogels zijn geboekt onder de algemene aanlegvondsten: V131.

5.8.1 Sporen voorafgaand aan bouw huis

Ophogingslaag

Onder de resten van het huis bevond zich een rommelige ophogingslaag die is opgebracht voorafgaand aan de bouw van het huis. De laag bestond uit bruinigrijze zandige klei met puin- en mortelbrokken, kiezels en afval, waaronder mosselschelpen, bot en keramiek. Uit de laag is keramiek en metaal verzameld.²⁵¹ De keramiek omvat 65 scherven die afkomstig zijn van minimaal 39 objecten. De aanwezige keramieksoorten zijn rood- en witbakkend aardewerk, steengoed, Weser-aardewerk, Frans witbakkend aardewerk, Iberisch aardewerk en Chinees porselein. Op basis van de aanwezigheid van een stuk kraakporselein en de afwezigheid van tabakspijpen kan de laag tussen 1600 en 1610 worden gedateerd.

Van roodbakkend aardewerk zijn onder meer twee bakpannen (r-bak-4 en -8) en twee borden (r-bor-6), waaronder een exemplaar dat tot het Noord-Hollands slibaardewerk behoort. Aanwezig zijn verder vijf grappen, twee koppen, een pispot, twee testen en twee vuurstolpen. Een van de vuurstolpen is versierd met een gele applique in de vorm van een bloem. Van de meeste scherven witbakkend aardewerk kan de vorm niet worden bepaald, alleen twee bakpannen en twee halfronde vuurstolpen zijn herkenbaar. Het steengoed omvat vier kannen, waaronder een exemplaar uit Siegburg uit de tweede helft van de 16de eeuw en een kan uit Frechen met kleine braamnopappliques. Van een derde kan is een stuk van een applique bewaard met een dubbel wapenschild en de tekst PALLANT BOENEN. Pallant is een familienaam, terwijl

Boenen slaat op de plaats Bönen (het wapen van deze plaats staat op de applique). Uit Noord-Duitsland komen twee fragmenten van borden van Weser-aardewerk.

Een randfragment van een witbakkend bord komt uit het Noord-Franse Beauvais. Op de vlag is een pseudo-tekst aanwezig. Het Iberisch aardewerk omvat de fragmenten van twee olijfoliekruidjes. Een fragment van de bodem van een kom van Chinees porselein is vermoedelijk afkomstig van een klapmuts (139-C01, afb. 5.8.3).

Afb. 5.8.3 Fragment van de bodem van een kom van Chinees porselein, mogelijk afkomstig van een klapmuts.

Een bijzondere vondst is de bodem van een smeltkroes die is vervaardigd van zeer grove klei (150-C01, afb. 5.8.4). Op de onderzijde van de bodem staat een klein rond stempel met de letters PTV GER. Op basis van dit merk kunnen we met zekerheid zeggen dat de smeltkroes is vervaardigd in Großalmerode bij Kassel (deelstaat Hessen).²⁵² Deze plaats ligt in hetzelfde gebied als waar het Werra-aardewerk werd vervaardigd en stond bekend om de productie van smeltkroezen. Deze werden daar reeds vanaf circa 1200 gemaakt. Vanaf 16de eeuw waren er speciale smeltkroezenmakers. Rond 1621 was het hoogtepunt van de productie. In die tijd waren vijf werkplaatsen in bedrijf die gezamenlijk miljoenen producten maakten. Het monopolie

²⁵¹ V138, V139, V140, V142, V145, V150, V160

²⁵² Zie voor een overzicht van de productie: Stephan 2008, 349-390.

Afb. 5.8.4 De bodem van een smeltkroes van zeer grove klei, gemaakt in Großalmerode. Hieronder een detailfoto van het stempel op de onderzijde. Diameter bodem: 7,5 cm.

op de handel werd door de landgraaf vanaf 1618 verpacht. Uit het eerste pachtcontract blijkt de rol van Hollandse handelaren want twee kooplieden uit Amsterdam waren de pachters, al zijn ze dit maar kort geweest. In de praktijk bood het privilege weinig voordeel doordat dit werd ontdoken en omdat al snel de invloed van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) merkbaar werd. Na 1621 kwam de productie vrijwel stil te liggen om pas weer eind 17de eeuw op te bloeien.

De smeltkroezen uit Großalmerode waren de beste die er waren te verkrijgen doordat deze resistent waren tegen zuren en goed bestand tegen snelle temperatuurveranderingen. Dit kwam door de natuurlijke samenstelling van de klei die ter plaatse werd gedolven. De smeltkroezen werden onder andere gebruikt voor metaalgieten (zoals goud, zilver, tin en lood) en om het gehalte van bepaalde stoffen (bijvoorbeeld zilver) te bepalen. Ze waren onmisbaar voor goud- en zilversmeden, muntwerkplaatsen, apothekers en diverse andere beroepen.

De in Enkhuizen gevonden smeltkroes is voorzien van het merk van Peter Töpfer (PTV) uit Großalmerode (GER). Zijn naam wordt genoemd in een bron uit 1621, waarin hij als der Ältere wordt aangeduid.²⁵³ Kennelijk was hij al enige tijd actief. Meest waarschijnlijk dateert de smeltkroes tussen 1600 en 1625. Waarvoor deze is gebruikt, valt niet met zekerheid te zeggen.

Een archeologische overzichtsstudie naar het voorkomen van smeltkroezen in Nederland ontbreekt. Een zeer belangrijke vondst is gedaan in een scheepswrak van een koopvaardijship in het Scheurrak (Waddenzee).²⁵⁴ In totaal zijn de scherven van minimaal 211 smeltkroezen van klein formaat geborgen. Het schip is vergaan in de eerste helft van de 17de eeuw.

²⁵³ Stephan 2008, 361.

²⁵⁴ Maarleveld 1984.

Uit de ophogingslaag komen verder twee metaalvondsten, namelijk een messing tapkraan (142-M01, afb. 5.8.5) en een fragment van een speelgoed-anker van lood/tin (145-M01, afb. 5.8.6).

Afb. 5.8.5 Een messing tapkraan.

Mestkuil (S122)

Aan de noordkant van het opgegraven deel van perceel 9 was een rechthoekige kuil aanwezig met organische vulling (S122). De kuil lag vrij diep (bovenkant op -0,56 NAP) en het spoor was ingegraven in een vette grijze kleilaag, die zich bevond onder bovengenoemde rommelige ophogingslaag. Dit maakt het aannemelijk dat de kuil dateert van vóór de bouw van het huis, dus tussen 1590 en omstreeks 1600-1610.

De kuil was 2,6 meter lang (OW), 1 meter breed en ongeveer 32 cm diep (komvormig). Uit het spoor zijn drie scherven verzameld, afkomstig van een kop en een kom (r-kom-58) van roodbakkerd aardewerk en een object van witbakkerd aardewerk (groen en geel geglaazuurd).²⁵⁵

Afb. 5.8.6 Fragment van een speelgoed-anker van lood/tin.

Een monster van de organische vulling is onderzocht op botanische resten.²⁵⁶ Uit dit onderzoek blijkt dat het niet om mest gaat. In de kuil waren alleen enkele zaden van *Juncus* (russenfamilie) en *Sphagnum* (veenmos) aanwezig. Waarschijnlijk bestaat de vulling daarom uit weinig materiaal.

5.8.2 Funderingen

Oostelijke zijgevel (S117)

De oostelijke zijgevel van het huis is over een lengte van 3,5 meter blootgelegd (afb. 5.8.7). De muur was gemetseld van rode bakstenen met formaat 25x12x5 en 21x10x4 cm en kalkmortel. Nog maximaal vijf steenlagen resteerden (bovenkant op +0,20 NAP). De muur was richting het noorden verzakt: de onderkant lag hier op -0,04 NAP, terwijl dit aan de zuidkant -0,14 NAP was. De bovenkant van de muur was 24 cm breed (steens), de onderkant 42 cm (twee steens). De noordkant van de muur, die aansloot op de achtergevel S118, is in het verleden weggebroken.

Achtergevel (S118)

De achtergevel was gebouwd met rood/gele bakstenen met formaat 20x10x4,5 en 21x10x4 cm en kalkmortel. De bovenste vier steenlagen waren steeds breed (20 cm, bovenkant op +0,28 NAP). Aan de onderzijde vertrapte de muur drie keer (breedte onderkant muur 45 cm), waarbij kan worden opgemerkt dat de onderste vertrapping op 1,4 meter vanaf de westelijke zijgevel S123 stopte. Aan deze zijde was de muur dus iets minder zwaar uitgevoerd. De beide

²⁵⁵ V154

²⁵⁶ M64

uiteinden van de muur waren weggebroken. De fundering was verzakt richting het oosten: de onderkant van de derde vertanding lag aan de oostzijde 15 cm lager dan aan de westzijde.

Afb. 5.8.7 De oostelijke zijgevel S117 van het huis op perceel 9, gezien richting het zuiden.

Afb. 5.8.8 De westelijke zijgevel S123 van het huis op perceel 9, gezien richting het oosten.

Westelijke zijgevel (S123)

De westelijke zijgevel is slechts over een lengte van 1,7 meter teruggevonden (afb. 5.8.8). Het muurwerk bestond uit rood/gele bakstenen (formaat 26x12,5x5 en 21x11x4,5 cm) en kalkmortel. De muur was maximaal acht steenlagen hoog en 40 cm breed (twee steens, bovenkant op +0,24 NAP). Het fundament stond op een laag geel zand met grind.

Afwijkend aan deze fundering was dat geen vertandingen aanwezig waren. Vreemd is verder dat geen aansluiting van de achtergevel op deze zijgevel zichtbaar is; het lijkt erop dat de achtergevel koud tegen de zijgevel aan stond. Opmerkelijk is tevens dat de muur precies ten noorden van de kelder S121/S137 abrupt stopt. Het is aannemelijk dat de zijgevel oorspronkelijk langs de kelder doorliep. Blijkbaar is dit deel van de zijgevel in het verleden weggebroken, waarbij de halfsteens keldermuur S137 wel intact is gebleven.

Aanbouw (S119, S146)

Achter het huis heeft een aanbouw gestaan van ongeveer 3,1 meter lang (NZ) en 2,3 meter breed (OW). De sporen van de aanbouw zijn gedeeltelijk weggebroken bij de bouw van waterkelder S120 (zie onder).

De fundering van de aanbouw werd gevormd door een steens muur met daaronder planken en palen van naaldhout. Alleen van de westgevel en achtergevel (noord) was nog muurwerk in de bodem aanwezig (beide S119), bestaande uit rode bakstenen met formaat 17x8x3,5 cm. Van de muur resteerden nog drie tot zes lagen (hoogste punt op +0,18 NAP). De westmuur van de aanbouw lijkt niet haaks op de achtergevel van het huis te zijn gebouwd, maar iets schuin te lopen. Op de locatie van de oostgevel en de noordoosthoek van de aanbouw was geen muurwerk meer aanwezig, maar hier stonden wel enkele funderingspalen (S146, bovenzijde op -0,22 tot -0,28 NAP). Vier palen zijn getrokken voor nader onderzoek.²⁵⁷ Zij bleken 110 tot 147 cm lang en vierzijdig gekantrecht (18x12 tot 20x15 cm). Vermoedelijk gaat het om fijnspar. Geen van de palen beschikte over voldoende ringen voor dendrochronologisch onderzoek.

Afb. 5.8.9 De kelder langs de westelijke zijgevel van het huis.

5.8.3 Kelder (S121, S137)

Langs de westelijke zijgevel van het huis bevond zich een kelder van 1,3 meter breed (OW, binnenmaat) en minimaal 2 meter lang (NZ, binnenmaat) (S121, afb. 5.8.9). De bovenzijde

²⁵⁷ M66 t/m M68 en M72

van het muurwerk lag op +0,21 NAP. De oost- en noordmuur van de kelder waren steens uitgevoerd (19 cm breed) met geel/rode bakstenen en tien steenlagen hoog (S121, onderkant op -0,33 NAP). De binnenzijde van deze muren was aangesmeerd met mortel. De westmuur daarentegen was halfsteens, slechts acht steenlagen hoog (onderkant op -0,20 NAP) en gemaakt van rode bakstenen met formaat 21x11,5x4 en 17x8,5x4 cm en kalkmortel. Deze halfsteens muur stond koud tegen de noordmuur van de kelder aan.

De kelder was volledig opgevuld met schoon zand. In de noordoosthoek is een gat gegraven om te zien of een vloer onder het zand aanwezig was. Dit bleek niet het geval; vermoedelijk is de vloer voorafgaand aan het dichtstorten van de kelder verwijderd.

5.8.4 Bak en waterkelder

Kleine bak (S127)

Op ongeveer 1,5 meter achter de achtergevel van het huis was een bakstenen bak aanwezig van 90 bij 53 cm (buitenmaten, afb. 5.8.10). De halfsteens muren waren gemaakt van gele bakstenen (18x10x4 cm) en harde trasmortel, zoals ook bij waterkelders vaak het geval is. Zowel de binnenzijde als de buitenzijde van het metselwerk was bovendien aangesmeerd met mortel. De bodem van de bak bestond uit een enkele laag gele bakstenen met daaronder planken. Het muurwerk was in totaal nog 40 cm hoog (bovenkant op -0,09 NAP). Tegen de buitenzijde van het spoor stonden twee palen, waarvan één van naaldhout (bovenkant op -0,15 NAP). De bak was opgevuld met zandige grond met veel brokjes mortel en puin. Uit de vulling komen zes scherven keramiek uit de periode 1590-1625.²⁵⁸ Zeer waarschijnlijk geeft dit materiaal geen indicatie voor het moment van dichtgooien, maar is het meegekomen met de grond.

Afb. 5.8.10 De bakstenen bak S127 achter het huis.

De functie van de bak is onduidelijk. De bouwwijze duidt erop dat de structuur was bedoeld voor de opslag van een vloeistof. Gezien de kleine omvang kan het niet om een waterkelder voor de opslag van regenwater gaan. Eerder moet worden gedacht aan een specifieke functie

258 V158

die samenhangt met een ambacht. Wanneer de bak achter het huis is gebouwd, valt niet goed te zeggen. Gezien de bouwwijze is het aannemelijk dat dit later in de 17de eeuw of 18de eeuw is gebeurd.

Waterkelder (S120)

In de loop van de 17de of in de 18de eeuw is de aanbouw achter het huis afgebroken en is op deze locatie een waterkelder gebouwd (S120). De waterkelder lag niet tegen de achtergevel van het huis aan, maar ongeveer 1 meter achter de achtergevel. De kelder was 2,1 meter lang (OW) en 1,3 meter breed (NZ). Het muurwerk was halfsteens uitgevoerd en gemaakt van gele bakstenen met formaat 18,5x8,5x4,5 cm en trasmortel. De bovenkant van de buitenzijde van de kelder was aangesmeerd met mortel. De bakstenen bodem lag op -1,06 NAP, zodat de kelder in totaal nog circa 1,5 meter diep was (bovenkant op +0,41 NAP). Aan de noordzijde was nog een restant van het tongewelf aanwezig. Het is niet bekend waar de vierkante ingang van de kelder zich oorspronkelijk bevond. Tegen de zuidzijde van de waterkelder stonden enkele kleine paaltjes.

De bovenzijde van de waterkelder was opgevuld met grijze zandige klei met veel mortel- en puinbrokken. De tien scherven die hieruit komen, zijn meegekomen met de grond.²⁵⁹ Onder de kleivulling bevond zich een laag grijs zand met wat schelpgruis en op de bodem lag een dun bruin organisch laagje dat tijdens het gebruik van de kelder is gevormd. Uit de zandlaag en de organische laag komen scherven die duidelijk bij elkaar horen.²⁶⁰ Het gaat in totaal om negen objecten uit de tweede helft van de 18de eeuw. Slechts drie stuks roodbakkend aardewerk zijn aanwezig, namelijk twee potten (r-pot-13) en vermoedelijk een olielamp. Vier schoteltjes behoren tot het theeservies. Drie schotels zijn van porselein, waarvan twee uit China en één uit Europa. Een van de Chinese schoteltjes is meerkantig en beschilderd met een blauw bloemmotief (162-C01, afb. 5.8.11). Bij de andere schotel is de achterzijde volledig bruin, zodat het tot het zogenaamde capucijnerwaar behoort (171-C01, afb. 5.8.12). Op de voorzijde zijn blauwe bloemen geschilderd. De schotel van Europees porselein is inwendig voorzien van een dikke laag donkerblauw glazuur, met daarop een beschildering in goud (171-C02, afb. 5.8.13). Vermoedelijk gaat het om een product uit

Afb. 5.8.11 Fragmenten van een meerkantige schotel van Chinees porselein.

Afb. 5.8.12 Fragment van een porseleinen schotel van capucijnerwaar.

259 V161

260 V162 en V171

Limoges of Vincennes in Frankrijk. Het vierde theeschoteltje is van industrieel wit aardewerk en handbeschilderd met rode bloemen. Een klein fragment van rood ongeglazuurd steengoed uit Yixing in China behoort mogelijk eveneens tot het theeservies: vermoedelijk gaat het om een theepot. In een andere waterkelder op het terrein is een groot fragment van een dergelijke theepot gevonden (zie perceel 4). Tot slot komen enkele steelfragmenten van tabakspijpen uit de kelder. Overige vondsten zijn enkele fragmenten van ongeglazuurde wandtegels (biscuit), wat loodsnippers en een platte knoop van lood/tin.

Afb. 5.8.13 Fragment van een schotel van Europees porselein, mogelijk uit Frankrijk. De achterzijde is wit.

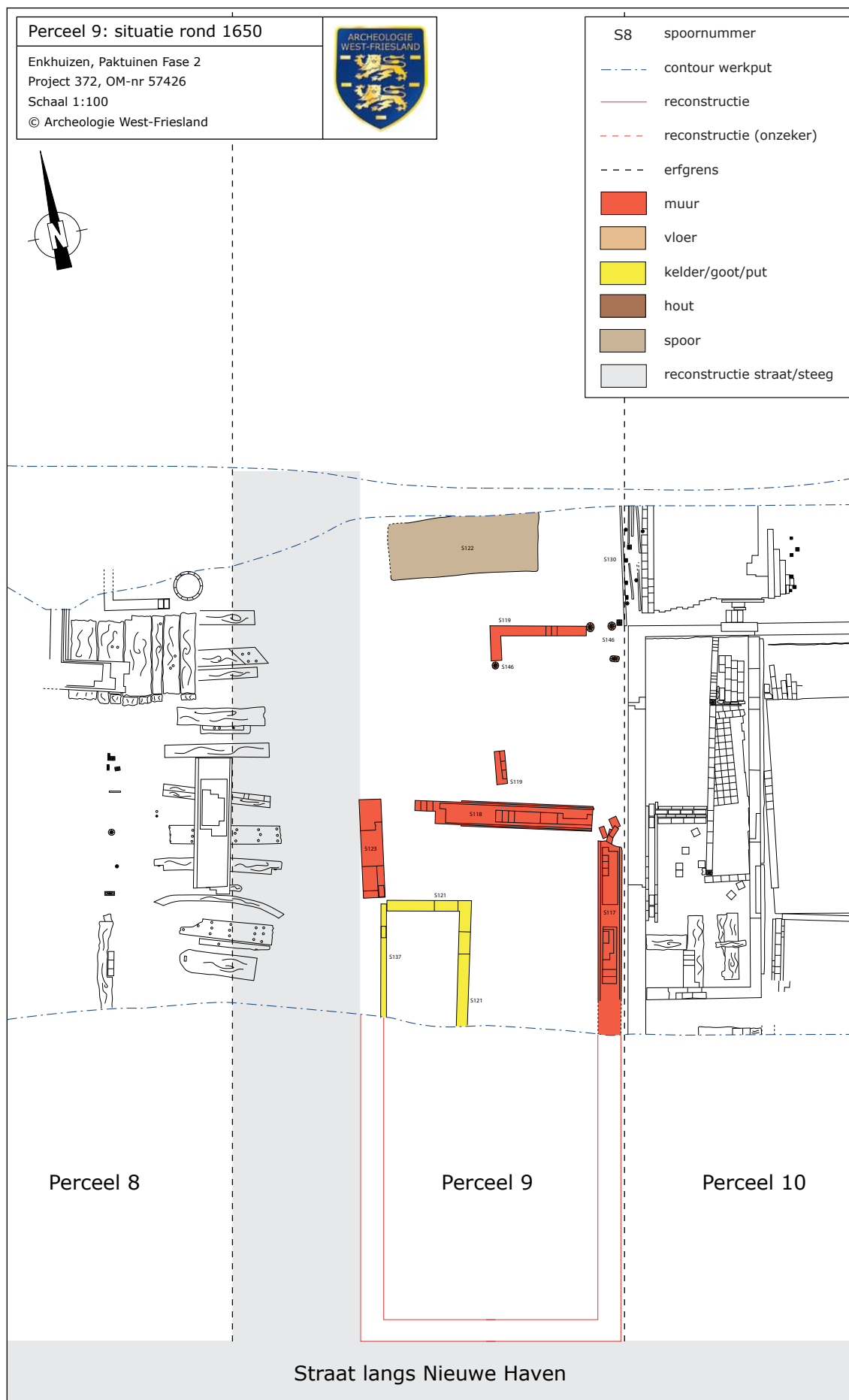
Met name het porseleinen schoteltje uit Frankrijk en het steengoed uit China wijzen op enige welstand van de bewoners van het huis. De hoeveelheid vondsten uit de waterkelder is echter te beperkt om concrete uitspraken te kunnen doen.

5.8.5 Deelconclusie perceel 9

Op perceel 9 is waarschijnlijk tussen 1600 en 1610 een huis gebouwd. Dit kan worden gesteld op basis van de vondsten uit een ophogingslaag onder de resten van het pand. Het huis was in vergelijking met de andere huizen langs de Nieuwe Haven vrij klein, namelijk 9,5 meter lang en 4,5 meter breed. De fundering van het huis was ook relatief eenvoudig uitgevoerd, namelijk zonder de toepassing van palen, planken of balken onder de muren. Gezien dit feit is het niet verwonderlijk dat de oostgevel en achtergevel (S117 en S118) waren verzakt. De westelijke zijgevel (S123) was op een andere manier uitgevoerd als de andere muren, namelijk zonder vertrapping aan de onderzijde. Op deze muur was verder geen aansluiting van de achtergevel zichtbaar. Dit doet vermoeden dat de westgevel op een zeker moment is vernieuwd, wellicht als gevolg van verzakkingen, waarbij waarschijnlijk gebruik is gemaakt van hergebruikte bakstenen.

Binnen het huis bevond zich tegen de westgevel een kelder van 1,3 meter breed en minimaal 2 meter lang (S121/S137). Achter het huis stond een aanbouw van 3,1 bij 2,3 meter (S119/S146). De fundamente van deze aanbouw waren gemetseld met een ander soort bakstenen als het huis en de fundering was bovendien gefundeerd op planken en palen. Dit wijst er vermoedelijk op dat de aanbouw later in de 17de eeuw is toegevoegd. Ten westen van het huis lag een grindpad van ruim 2 meter breed.

In de loop van de 17de of in de 18de eeuw is de aanbouw afgebroken en is op deze plek een grote waterkelder gebouwd (S120). Achter het huis bevond zich eveneens een kleine bakstenen bak (S127) die vermoedelijk werd gebruikt bij een ambacht. De bouw van deze bak kan niet goed worden gedateerd, maar gezien de bouwwijze dateert deze waarschijnlijk net als de waterkelder later uit de 17de of de 18de eeuw. De waterkelder is in de tweede helft van de 18de eeuw dichtgegooid met grond. Waarschijnlijk hangt dit samen met de sloop van het huis. Op de kadasterkaart van 1823 is het huis niet meer aanwezig.

Afb. 5.8.14 Overzicht van de sporen op perceel 9 rond 1650.

Afb. 5.8.15 Overzicht van de sporen op perceel 9 rond 1750.

5.9 Perceel 10: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1593)

Perceel 10 was circa 6,7 meter breed. Het huis dat op dit perceel stond, nam de volledige breedte van het perceel in beslag. Zowel aan de west- als oostkant was binnen de perceelsgrenzen geen steeg aanwezig. Wel lag een steeg op het belendende perceel (perceel 11), dat waarschijnlijk altijd van dezelfde eigenaar is geweest. Het huis onderscheidt zich van veel andere huizen aan de Nieuwe Haven doordat bij de sloop veel muren en vloeren in de bodem zijn achtergebleven (afb. 5.9.1). We krijgen daardoor een goede indruk van de indeling van de benedenverdieping (het souterrain) van het pand.

Afb. 5.9.1 Overzicht van de sporen op perceel 10 en 11, gezien richting het westen.

Op dit perceel of perceel 11 is een ronde paal van natuursteen van minimaal 60 cm lang gevonden (afb. 5.9.2).²⁶¹ De paal heeft een diameter van 13 cm en het oppervlak is voorzien van een frijnslag. Aan één zijde is het natuursteen beschadigd, alsof hier steeds iets is langs geschuurd. Vermoedelijk gaat het om een stoeppaal die voor het huis of op een hoek van het huis stond.

Afb. 5.9.2 Ronde paal van natuursteen. De stukken passen aan elkaar.

5.9.1 Funderingen van het huis

Westelijke zijgevel (S129)

De westelijke zijgevel (S129) is over een lengte van ongeveer 7,2 meter teruggevonden (afb. 5.9.3). De bovenzijde van de muur lag aan de zuidzijde op -0,20 NAP en aan de noordzijde

261 V190

Afb. 5.9.3 Rechts de westelijke zijgevel van het huis, gezien richting het zuiden. Op de voorgrond het plaatsje achter het huis met daarnaast de achtergevel. In het midden binnenmuur S113.

op -0,70 NAP. Bij afbraak is de muur dus ongelijkmatig weggebroken. De bovenzijde had een breedte van 34 cm (anderhalf steens). De muur was opgebouwd uit gele bakstenen (21x10,5x4,5 cm). De onderkant bevond zich op een diepte van -1,17 NAP, waaruit valt af te leiden dat de maximale resterende hoogte 97 cm was. De vertandingen van de onderste rijen bakstenen van de muur zijn niet gedocumenteerd. Onder de muur bevond zich een dubbele rij palen van naaldhout (grove den). Vijf van deze palen zijn getrokken: ze waren 2,10 tot 2,65 meter lang, tweezijdig gekantrecht (14x19 tot 18x23 cm) en aangepunt.²⁶² Uit drie van deze palen is een monster dendrochronologisch onderzocht. In twee gevallen (M75 en M76) heeft dit als datering van de kap van de boom de zomer van 1593 of herfst/winter van 1593-1594 opgeleverd. Het derde monster (M73) is afkomstig uit een boom die is gekapt in de herfst/winter van 1593-1594. De bomen waren afkomstig uit het zuiden van Noorwegen.

Oostelijke zijgevel (S176)

De oostelijke zijgevel (S176) van het huis was voor een groot deel weggebroken bij afbraak. Geheel aan de zuidzijde van de werkput resteerde een stuk muurwerk, waarvan de bovenzijde op -1,10 NAP lag. De breedte van de muur was 44 cm (twee steens). Tevens was een klein stuk van de muur aansluitend op de noordoosthoek van het huis aanwezig. De bovenkant was 32 cm breed (anderhalf steens) en de muur had drie vertandingen. De onderste laag had een breedte van 56 cm (twee-en-een-half steens). Net als bij de westelijke zijmuur was deze gefundeerd op een dubbele rij palen van naaldhout (verspringend ten opzichte van elkaar geplaatst). De bovenzijde van de paalkoppen bevond zich op circa -1,30 NAP, dus iets dieper dan bij de westelijke zijmuur. Drie palen (grove den) zijn getrokken voor onderzoek: ze waren 2,15 tot 2,90 meter lang, tweezijdig gekantrecht (15x22 tot 16x24 cm) en aangepunt.²⁶³

²⁶² M73 t/m M77

²⁶³ M83, M84 en M85

Van één van deze palen is een monster dendrochronologisch onderzocht. Bij dit onderzoek is vastgesteld dat de paal (M83) afkomstig is uit dezelfde boom als de funderingsbalk onder muur S112 (zie onder). De boom waaruit beide houten elementen afkomstig zijn, is gekapt in de lente van 1593. Het hout was afkomstig uit het zuiden van Noorwegen.

Achtergevel (S138, S157, S164, S175 en M71)

De achtergevel is volledig teruggevonden en had een lengte van 6,4 meter (de bovenste rij bakstenen). Het hoogste punt van de muur lag op -0,67 NAP. Aan beide kanten had de muur vier vertandingen. Bovenaan was de muur 20 cm breed (steens breed) en onderaan was de breedte circa 50 cm (twee-en-een-half steens). De muur was opgebouwd uit voornamelijk gele bakstenen van 20x10x4,5 cm. Net als bij de zijmuren waren onder de muur palen van naaldhout aanwezig, waarvan er twee zijn getrokken. Van beide palen kon de lengte niet worden bepaald (bij machinaal trekken gebroken). De palen zijn niet dendrochronologisch onderzocht.

Geheel aan de westkant was in de muur een liggende eiken balk gemetseld. Zowel onder (vijf lagen) als boven de balk (twee lagen) waren bakstenen aanwezig. Deze balk had een lengte van 1,68 meter en was vierzijdig gezaagd (22x14 cm). Bij bestudering na verwijdering uit de muur is geconstateerd dat

in de balk twee rechthoekige gaten met daarin de afgebroken pennen van stijlen aanwezig waren (afb. 5.9.4).²⁶⁴ Dat houdt in dat de balk oorspronkelijk de dorpel van een deur was. De pengaten bevonden zich 1,25 meter uit elkaar, wat een opvallend brede dagmaat (doorgangsbreedte) voor een deur oplevert.

De bovenkant van de dorpel lag op circa -0,76 NAP, wat ongeveer overeenkomt met het oudst teruggevonden vloerniveau in het huis. Een monster (M71) uit de balk is dendrochronologisch onderzocht. Dit heeft als opmerkelijk resultaat opgeleverd dat de balk uit dezelfde boom is gezaagd als de twee stijlen (onderste restanten) van de deur in de aanbouw (M92 en M93, S172, zie onder). De eik is gekapt tussen 1588 en 1606 en groeide in het zuiden van Noorwegen. Op basis van het dendrochronologisch onderzoek kan met zekerheid worden gezegd dat het huis en de aanbouw gelijktijdig zijn gebouwd. De deur aan de westzijde van de achtergevel is bij een verhoging van de vloer buiten gebruik gesteld en dichtgemetseld. Mogelijk is een nieuwe deur op een hoger niveau gemaakt, maar hiervan zijn geen sporen aangetroffen.

Geheel aan de oostzijde van de achtergevel bevond zich een tweede deur, waarvan de dorpel met één van de deurstijlen is teruggevonden (S175, afb. 5.9.5). De andere deurstijl ontbrak; wel was de afgebroken rechthoekige pen nog in de dorpel aanwezig. De dagmaat van de deur

Afb. 5.9.4 M71: de eikenhouten dorpel uit de achtergevel.

264 M71

was 74 cm. Alle onderdelen waren van eikenhout. De lengte van de balk was 1,21 meter en deze was vierzijdig gezaagd (18x12 cm). De bovenkant van de dorpel lag op -1,04 NAP. Deze lag dus beduidend lager dan de dorpel aan de westzijde van de achtergevel (verschil circa 28 cm). De verklaring ligt in het feit dat water uit de goten in de aanbouw via de dorpel in de goten van het huis moest kunnen stromen (zie onder). Bij een verhoging van de vloer is ook een nieuwe dorpel op een hoger niveau gemaakt. De tweede dorpel (S157) was eenvoudig gemaakt van een eiken plank op een laagje grijs zand, en lag op een diepte van -0,85 NAP.

Afb. 5.9.5 Dorpel S175 in de oostzijde van de achtergevel, gezien richting het noorden.

5.9.2 Binnenmuren van het huis

Binnen het huis zijn veel muren, vloeren en goten teruggevonden, op basis waarvan de indeling van het souterrain deels is te reconstrueren. Het huis was in twee gelijke delen opgedeeld. Ongeveer halverwege de lengte van het huis bevond zich namelijk een muur (S112). De indeling van het souterrain is op zeker moment ingrijpend gewijzigd.

5.9.2.1 Oorspronkelijke indeling

Binnenmuur (S112, S167)

Binnen de contouren van het huis was een binnenmuur (S112) aanwezig die duidelijk dikker (steens i.p.v. halfsteens) en zwaarder gefundeerd was dan de overige binnenmuren. Waarschijnlijk vormde deze muur tevens het fundament voor een muur op de begane grond, terwijl de andere binnenmuren uitsluitend in het souterrain aanwezig waren. De muur (S112a) was niet over de volledige breedte van het huis aanwezig, maar stopte op een afstand van 3,8 meter uit de oostelijke zijmuur en sloot daar aan op een muur richting het zuiden (S112b). De muur was opgebouwd uit gele bakstenen (22x10x5 cm), was steens breed (22 cm) en bestond uit maximaal 14 lagen. Het hoogste punt lag op +0,07 NAP. Beide delen van de muur (S112a en S112b) waren gefundeerd op balken van naaldhout, die door middel van een lip netjes met elkaar waren verbonden. De balk onder de muur S112a liep door tot aan

de westelijke zijgevel (zie onder). Onder deze balk bevonden zich dwarsliggers (planken van naalhout) en daar weer onder was een enkele rij grenen palen aanwezig. De palen waren op een onderlinge afstand van 1,00 tot 1,15 meter geslagen (paalkoppen op circa -1,04 NAP). De balk onder muur S112a is uit de bodem gelicht voor onderzoek, waarbij deze is gebroken (minimale lengte 4 meter). De balk was eenzijdig gezaagd en was dus een in de lengte gehalveerd deel van een boom. Bij het dendrochronologisch onderzoek is gebleken dat uit dezelfde boom een funderingspaal onder de oostelijke zijgevel van het huis komt (S176, zie boven). De boom is gekapt in de lente van 1593.

Afb. 5.9.6 Rechts funderingsbalk S112c, links muur S112a. In de balk staat tegen muur S112a het restant van een eiken stijl van een deurkozijn, iets meer naar rechts is het pengat van de andere stijl zichtbaar. Hier bevond zich dus een deuropening.

In het verlengde van muur S112a heeft zich een binnenmuur bevonden, die doorliep tot aan de westelijke zijgevel (S129). De lengte van dit spoor was 2 meter. Van deze muur resteerde de funderingsbalk (S112c), die tevens de fundering van muur S112a vormde (zie boven). Geheel aan de oostkant, tegen de hoek van S112, bevond zich een restant van een stijl die middels een pen-gat-verbinding in de balk was bevestigd (afb. 5.9.6). Op een afstand van 82 cm was een rechthoekig gat in de balk aanwezig, bestemd voor een tweede stijl. Dat houdt in dat de funderingsbalk tevens de dorpel van een deur vormde; deze lag op -0,92 NAP.

Bij een verhoging van de vloer is de deur dichtgezet, want op de balk was een halfsteens muur (S167) aanwezig, waarvan drie steenlagen resteerden (gele bakstenen 20x9x4,5 cm, op -0,71 NAP, afb. 5.9.7). De oostelijke deurstijl bleef (in ieder geval deels) behouden. Mogelijk is op dezelfde locatie op een hoger niveau een nieuwe deur gemaakt, maar hiervan zijn geen sporen teruggevonden.

Afb. 5.9.7 Enkele lagen bakstenen op de plek van de deuropening (midden achter): de deuropening is (gedeeltelijk) dichtgemetseld.

Binnenmuur (S139, S145)

Precies naast de westelijke deurstijl van de deur in funderingsbalk S112c liep een fundering (S145) naar de achtergevel (S138). Deze liep iets schuin ten opzichte van de zijgevel (S129), wat samenhangt met de grote breedte van de deur aan de westkant van de achtergevel (zie boven). De binnenmuur scheidde het achterste deel van het huis in een kamer en gang (aan westzijde).

Aan de noordkant lag over een lengte van 1,1 meter een schuine rollaag (bakstenen op kant) op -0,72 NAP. De rollaag vormde de bovenkant van de fundering: de muur had hier dus geen bakstenen opbouw. Ten zuiden van de rollaag bevond zich een kleine rechthoekige paal. Waarschijnlijk bevond zich hier een kleine opslagruimte met houten wanden (zie onder).

Ten zuiden van de paal was over een lengte van 2,9 meter een halfsteens muur aanwezig, bestaande uit maximaal vijf steenlagen. Op het eind van deze muur stond nog een houten paal. Ten zuiden daarvan was een doorgang in de muur, wat blijkt uit enkele plavuizen die daar lagen. Een tweede paal (stijl) van deze deur of doorgang is niet gevonden (ook geen rechthoekig gat in de funderingsplank).²⁶⁵ Het verlengde van binnenmuur S152 geeft mogelijk de locatie van deze tweede stijl aan. De deur had in dat geval een breedte van slechts 67 cm.

De binnenmuur was gefundeerd op twee planken van naaldhout, met daaronder dwarsliggers en daar weer onder palen van naaldhout op wisselende onderlinge afstand (65 tot 140 cm). Het feit dat de binnenmuur op palen is gefundeerd, maakt het aannemelijk dat deze muur reeds bij de bouw van het huis is gemaakt.

Twee bedstedes (S152, S168)

Op een afstand van ruim een meter van muur S112a was een halfsteens muur aanwezig (S152).

²⁶⁵ Uit de zandophoging van de vloer (zie onder) komt wel een losse eiken balk (V152) die met de deur zou kunnen samenhangen.

Deze liep vanaf de oostelijke zijgevel over een lengte van 3,5 meter, waarna haaks hierop een halfsteens muur (S168) aansloot. Deze tweede muur verbond muur S152 met muur S112. Het hoogste punt van muur S168 lag op -0,66 NAP. Beide muren waren opgebouwd uit gele bakstenen (19x9x4 cm). De onderste laag van muur S168 was 20 cm breed (steens breed). Bij muur S152 was de volledige muur halfsteens breed. Van deze laatste muur resteerden maximaal vier steenlagen. Beide muren waren gefundeerd op een plank van naaldhout. De functie van de muren is onbekend. Ze omsloten een ruimte van circa 3,4 bij 1,0 meter. Een mogelijkheid is dat zich hier twee bedstedes bevonden (van ieder dus 1,7 bij 1,0 meter). De relatie met een tweetal balkgaten in de noordzijde van muur S112a is in dat geval niet duidelijk.

Vaste kast (S141)

Hierboven is reeds vermeld dat een deel van de binnenmuur S145 voorzien was van een schuine bakstenen rollaag met als begrenzing een kleine rechthoekige paal. Op de paal sloot een tweede muurtje met schuine rollaag aan (S141a en S141b, afb. 5.9.8). Op de zuidoosthoek stond nog een paal, op de rollaag van de oostelijke muur (S141a) lag een kleine houten balk en op de rollaag van de zuidelijke muur (S141b) een plank. De houten elementen zijn de restanten van houten wanden. Op de vloer van de ruimte lagen gele bakstenen (op -0,73 NAP). Inwendig had de ruimte een afmeting van circa 1,2 meter bij 60 cm. Waarschijnlijk had de ruimte de functie van een vaste kast.

Afb. 5.9.8 Twee muurtjes met aan de bovenzijde een schuine rollaag. Hierop hebben de houten wand van vermoedelijk een vaste kast gestaan.

5.9.2.2 Gewijzigde indeling

Op zeker moment is de binnenindeling drastisch gewijzigd. De steens brede binnenmuur (S112), die een dragende functie had, bleef behouden. De andere binnenmuren zijn afgebroken en een nieuwe binnenmuur is gemaakt. Tevens werd het vloerniveau opgehoogd.

Binnenmuur (S113, S114)

Tussen de hoek van muur S112 en de fundering van de achtergevel (S138) bevond zich een steens brede muur (S113). Voorafgaand aan de bouw is ter plaatse de plavuizen vloer (S140, S149) weggebroken. De muur was opgebouwd uit gele bakstenen (20x9x5 cm en 21,5x11x4 cm) en het hoogste punt bevond zich op een niveau van -0,22 NAP. Ter plaatse van S112, maakte de muur een haakse hoek richting de westelijke zijgevel van het huis (S129). Dit deel van de muur (S114) lag op een locatie waar in de oorspronkelijke indeling ook al een muur aanwezig was (S167). De bovenzijde van muur S114 lag op een diepte van -0,10 NAP.

Muur S113 bestond uit maximaal 14 steenlagen en was aan beide zijden aangesmeerd. De muur was gefundeerd op een plank van naaldhout (3 cm dik, bovenzijde op -0,66 NAP). In zowel muur S113 als muur S114 zijn geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een deur.

Binnenmuur (S115, S116)

Aansluitend op muur S114, en evenwijdig aan muur S113, was een klein fundament (S116) van slechts één steenlaag aanwezig, opgebouwd uit gele bakstenen (18,5x9x4 cm). De bovenzijde van dit spoor lag op -0,09 NAP, wat overeenkomt met de bovenzijde van muur S114. Muur S116 was steens breed (20 cm), had een lengte van slechts 70 cm en was gefundeerd op een plank van naaldhout (op -0,18 NAP). Aansluitend op deze plank lag een tweede plank (beide S115) tot aan de westelijke zijgevel van het huis (afb. 5.9.9). Waarschijnlijk heeft hier eveneens een muur op gestaan. De planken waren van secundair gebruikt hout. De functie van de muren is niet duidelijk. De NAP-maat van het spoor maakt duidelijk dat de vloer minimaal 60 cm is opgehoogd ten opzichte van het niveau van vloer S140 (zie onder).

Afb. 5.9.9 Rechts binnenmuur S113, met haaks daarop muur S114. Rechts daarvan planken S115 en muur S116.

5.9.3 Vloeren, goten en bedstede in het huis

5.9.3.1 Oorspronkelijke indeling

Vloer (S140, S141, S143, S149)

Over een grote oppervlakte (ca. 4,0 bij 3,8 meter) is een vloer van plavuizen (12x12 cm) en deels van bakstenen teruggevonden (S140, S149, afb. 5.9.10). De vloer heeft oorspronkelijk gelegen in de ruimte begrensd door de oostelijke zijgevel (S176), tussenmuur S152, tussenmuur S139 en de achtergevel (S138). Geheel aan de oostkant ontbrak de vloer, net zoals daar ook de oostelijke zijgevel volledig was weggebroken. In de vloer ontbraken verder de plavuizen in een lange baan. Op die plek is bij een verbouwing een nieuwe tussenmuur (S113) gemaakt. Geheel aan de noordzijde, aansluitend op de achtergevel, ontbrak de vloer eveneens.

De vloer lag niet geheel vlak: aan de westzijde bevond deze zich op een diepte van -0,69 tot -0,73 NAP, terwijl deze aan de oostzijde op -0,85 NAP lag. Er was dus een maximaal hoogteverschil van 16 cm.

Afb. 5.9.10 De oorspronkelijke vloer in het huis, gezien richting het noorden. Later is hier binnenmuur S113 (links) doorheen gezet.

Ten westen van tussenmuur S139 lagen enkele losse plavuizen (S143). Deze tonen aan dat zich oorspronkelijk ook daar (in de gang) een plavuizen vloer heeft bevonden. Uit de zandlaag onder dit niveau (vlijlaag vloer) komt een voorwerp van messing met onbekende functie (155-M01, afb. 5.9.11).²⁶⁶

Binnen de eerder besproken vaste kast lag een vloer van gele bakstenen (S141) op -0,73 NAP. Uit de laag onder deze vloer komt een tweede messing voorwerp met onbekende functie (156-M01, afb. 5.9.12). Het is een ronde knop met drie gaatjes en aan de achterzijde een pen voor bevestiging.

Bij ophoging van de vloer (zie onder) is op de plavuizen een ijzeren muuranker terecht gekomen (afb. 5.9.13).

²⁶⁶ Een vergelijkbaar voorwerp is gevonden bij een opgraving aan de Molenweg in Enkhuizen. Duijn 2011b, 39-40.

Afb. 5.9.11 Een messing voorwerp met onbekende functie.

Afb. 5.9.12 Een messing voorwerp met onbekende functie.

Afb. 5.9.13 Op de plavuizenvloer lag een ijzeren muuranker.

Bedstede

Ten oosten van de hierboven besproken vaste kast (S141) lagen over een (gereconstrueerde) lengte van 1,5 meter en breedte van 1,1 meter gele bakstenen (19x9x4 cm) in plaats van plavuizen als vloer. De afwijkende vloer doet vermoeden dat zich hier een afgescheiden structuur heeft bevonden. Er zijn echter geen sporen van wanden gevonden. Mogelijk heeft een houten plank op een afstand van 16 cm uit de achtergevel hiertoe behoord (S165), maar deze kan ook afkomstig zijn van een goot langs die gevel. De afmeting van de vloer komt overeen met het formaat van een (kleine) bedstede.

Goten (S142, S150, S151, S165)

In het niveau van de vloer zijn enkele goten teruggevonden. Aan de zuidzijde van de muur (S112a) lag een deel van een goot (S170), gemaakt van gele bakstenen (18,5x8,5x4,5 cm), op -0,86 NAP.

Langs de westelijke zijgevel liep een bakstenen goot (S142). Deze is over een lengte van 2,1

meter teruggevonden, maar liep waarschijnlijk oorspronkelijk langs de volledige gevel. Ongeveer halverwege de gang (begrensd door westelijke zijgevel S129 en tussenmuur S139) sloot een dwarsgoot aan (afb. 5.9.14).

Een tweede goot (S150) bevond zich tussen de achtergevel (S138/S164) en tussenmuur S152 (afb. 5.9.15). Deze bestond uit twee op hun kant geplaatste planken met daar tussen bakstenen en plavuizen op hun kant en op de bodem eveneens bakstenen. Tussen muur S112a en de tussenmuur was de goot gemaakt van een halve uitgeholde stam van (naald)hout. In muur S152 bevond zich een gat zodat het water uit de bakstenen goot in de houten goot kon stromen. In muur S112a bevond zich eveneens een gat, waardoor het water naar de goot achter de muur kon stromen.

Merkwaardig is dat deze goot niet langs de oostelijke zijgevel liep, maar ongeveer een meter daarvan verwijderd midden door de plavuizen vloer. Kennelijk bevond zich langs die muur een obstakel. Meest waarschijnlijk is dat zich hier een haardplaats met schouw bevond.

Een tweede merkwaardigheid aan de goot is dat deze precies ter plekke van de deur in de achtergevel naar de aanbouw uitkwam. Het was dus de bedoeling dat bij wateroverlast water uit de aanbouw via de deuropening weg zou stromen naar de goten in het huis. Waarschijnlijk lagen op de goten (her en der) planken zodat gewoon over de vloer kon worden gelopen. Het water uit de goten in het huis werd waarschijnlijk geleid naar een goot in de straat die uiteindelijk uitmondde in de Nieuwe Haven.

5.9.3.2 Gewijzigde indeling

Ophoging vloer

De oorspronkelijke plavuizen vloer is bij de verbouwing deels blijven zitten en deels weggehaald. Het niveau werd vervolgens opgehoogd met een pakket grijs zand. Hierop heeft waarschijnlijk nog een plavuizen vloer gelegen, maar hier is niets van gevonden.

Afb. 5.9.14 Goot S142 gezien richting het noorden.

Afb. 5.9.15 Goot S150 gezien richting het zuiden.

Uit het grijze zand komt een kleine hoeveelheid vondstmateriaal. Als keramieksoorten zijn steengoed, roodbakkend aardewerk en witbakkend aardewerk aanwezig.²⁶⁷ Het materiaal dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw.

In de ophogingslaag zijn ook enkele metaalvondsten gedaan, waaronder een Fries oord uit 1608-1648, drie musketkogels en een gewicht (130-M02).²⁶⁸ Onder dit vondstnummer is ook een zilveren rijderschelling van Nijmegen uit 1685 geboekt (130-M01, afb. 5.9.16).

Op de grijze zandophoging bevond zich een laag met veel schelpgruis, de vlijlaag van de nieuwe vloer. Uit dit schelpgruis komt een fraai messing mesheft in de vorm van een Oosterse vrouw (133-M01, afb. 5.9.17).

Het totale ophogingspakket was minimaal 60 cm dik, wat blijkt uit de ligging van een muur en enkele planken (S116 en S115). De munt uit Friesland toont aan dat de vloer na 1608 is opgehoogd. Als de rijderschelling uit 1685 inderdaad uit dit ophogingspakket komt, heeft de verbouwing na 1685 plaatsgevonden.²⁶⁹ Dit lijkt gezien de datering van het andere vondstmateriaal aan de late kant, waardoor getwijfeld kan worden aan de juistheid van de toeschrijving van deze munt aan de ophogingslaag.

Afb. 5.9.16 Zilveren rijderschelling van Nijmegen uit 1685.

Afb. 5.9.17 Een messing mesheft in de vorm van een Oosterse vrouw.

5.9.4 Aanbouw

Funderingen (S156, S171, S172)

Achter het huis was aan de oostzijde een kleine aanbouw aanwezig, waarvan de westelijke en oostelijke fundering zijn teruggevonden, op een onderlinge afstand van 2,20 meter (buitenmaat).

De oostelijke fundering (afb. 5.9.18) lag in het verlengde van de oostmuur van het huis en was hier koud tegen aan gemetseld (S156). Over een lengte van 2,3 meter was een deel van het opgaand muurwerk bewaard gebleven, bestaande uit zeven steenlagen met identieke bakstenen als het huis (gele bakstenen van 20x10,5x4,5 cm). De bovenkant van de muur lag op een diepte van -0,85 NAP. De fundering bestond uit een lange plank van naaldhout (grove den) op een eiken balk (1,22 meter lang en 12 cm dik). Hieronder lagen dwars enkele balken van naaldhout (op ca. -1,35 NAP). Waarschijnlijk steunden zowel de oostelijke als westelijke fundering van de aanbouw op deze dwars gelegde balken. De eiken balk was mogelijk secundair

²⁶⁷ V141 en V152

²⁶⁸ V130 en V151

²⁶⁹ De munt vertoont slijtage waaruit blijkt dat deze enige tijd in omloop is geweest.

toegepast hout en is daarom verder niet dendrochronologisch onderzocht.²⁷⁰ De plank van naaldhout (M98) is wel onderzocht: de boom (grove den) waaruit deze afkomstig is, stond in het zuiden van Noorwegen en is gekapt in de herfst/winter van 1592-1593.

Afb. 5.9.18 De oostelijke fundering S156 van de aanbouw achter het huis.

De westelijke fundering van de aanbouw is over een lengte van 1,65 meter blootgelegd (S171, afb. 5.9.19). Van het muurwerk waren nog maximaal tien steenlagen aanwezig (bovenzijde op -0,63 NAP), gefundeerd op een dikke plank van naaldhout. Geheel aan de zuidkant, dus tegen de achtermuur (S138), bevond zich in de muur een deur, waarvan de dorpel en de onderkanten van de twee stijlen nog aanwezig waren (S172, afb. 5.9.20). Alle onderdelen waren gemaakt van eikenhout. De dorpel was 1,29 meter lang, 16 cm breed en 10 cm dik en lag op de onderste twee steenlagen. De deurstijlen (16x12 cm) waren door middel van pen-gatverbindingen met toognagels aan de dorpel bevestigd. De tussenruimte en dus de doorloopbreedte van de deur was 74 cm. De gehele muur, inclusief dorpel, was sterk verzakt richting het noorden (circa 15 cm). Aan de zuidkant steunde de fundering op de vertandingen van de achtergevel (S138) waardoor de muur niet gelijkmatig is verzakt. Bij een ophoging van de

Afb. 5.9.19 Een deel van de westelijke zijgevel S171 van de aanbouw met deurkozijn S172.

²⁷⁰ M97

vloer is tevens de dorpel verhoogd, waarbij de verzakking iets is gecorrigeerd. Op de dorpel lag namelijk een dunne kleilaag met daarop enkele plavuizen. Het niveau is nog een tweede maal opgehoogd, toen ook het bakstenen plaatsje (S136, zie onder) achter het huis werd gemaakt. De bakstenen van dit plaatsje liepen namelijk door over de dorpel. Aan de oostkant van de drempel was een keerplank in de bodem geplaatst waar tegenaan de bakstenen lagen. De twee deurstijlen zijn dendrochronologisch onderzocht (M92 en M93) en hierbij is gebleken dat deze uit dezelfde boom zijn gezaagd als de dorpel van de meest westelijke deur in de achtergevel (M71, zie boven). Deze is gekapt tussen 1588 en 1606 in het zuiden van Noorwegen.

Afb. 5.9.20 De onderkant van een deurkozijn van eikenhout (S172).

Vloer met goot (S173)

Binnen de aanbouw lag een klein restant van een vloer (S173), bestaande uit plavuizen en (brokken van) bakstenen (op -0,89 NAP). Langs de westelijke fundering lag een houten goot, opgebouwd uit twee op hun kant geplaatste planken en een plank als bodem. Het verschil in diepte tussen de dorpel van de deur in de achtergevel (-1,04 NAP) en de vloer (-0,89) laat zich niet goed verklaren. Het is mogelijk dat er nog een oudere vloer is geweest, maar hiervan zijn zowel in het huis als in de aanbouw geen sporen gevonden.

Uit de zandlaag onder de vloer zijn enkele scherven verzameld, namelijk een randscherf

Afb. 5.9.21 Een majolicabord met granaatappels.

van een bord van Werra-aardewerk, twee scherven van een witbakkende grape en een vrijwel compleet bord van majolica.²⁷¹ Dit bord is beschilderd met een decor van granaatappels en heeft een golvende rand (m-bor-14, 185-C01, afb. 5.9.21). Uit deze zandlaag komt ook een

²⁷¹ V185

riemtong van tin/lood met zowel op de voor- als achterzijde een bloemmotief (179-M01, afb. 5.9.22). Het materiaal dateert ergens begin 17de eeuw, waaruit blijkt dat de vloer niet behoort bij de oudste fase van het huis, maar iets later is gemaakt.

Uit een laag met veel puin (baksteen, dakpan en plavuis) en afval boven het vloerniveau komt ook een hoeveelheid vondstmateriaal.²⁷² Dit materiaal komt qua datering overeen met de vondsten uit de afvallaag op het bakstenen plaatsje (S136, zie onder). Enkele glasscherven van een vetro-a-fili-beker horen bovendien vermoedelijk bij glasscherven uit die afvallaag. Dat houdt in dat beide lagen (de afvallaag op het plaatsje en de afval/puinlaag op de vloer in de aanbouw) bij elkaar horen. Kennelijk is zowel het niveau van het plaatsje als het vloerniveau in de aanbouw tegelijkertijd opgehoogd. Dat heeft zich dan omstreeks 1620 afgespeeld (zie onder).

Uit de afval/puinlaag komt steengoed, roodbakkerd aardewerk, witbakkerd aardewerk, Werra-aardewerk, Weser-aardewerk, majolica en Italiaanse faience. Een olielamp van roodbakkerd aardewerk is voor een groot deel teruggevonden (176-C02, afb. 5.9.23) en van een kan, eveneens van roodbakkerd aardewerk, is de bovenkant aanwezig (176-C01, afb. 5.9.24).

5.9.5 Plaatsje achter het huis

Bakstenen verharding (S136)

Achter de achtergevel van het huis en ten westen van de aanbouw is een plaatsje (S136, afb. 5.9.25) van bakstenen aangetroffen (voornamelijk hard gebakken gele bakstenen van 19x9x? cm). De breedte van het plaatsje was 4 meter en de diepte (NZ) minimaal 2 meter. De bakstenen lagen op een diepte van -0,55 tot -0,64 NAP en waren gelegd op een dikke laag grijs zand. Het plaatsje lag dus iets minder diep dan de vloer in het huis en in de aanbouw. De bakstenen bevonden zich bovenop de oudste dorpel van de deur in de

Afb. 5.9.22 Voor- en achterzijde van een riemtong van tin/lood.

Afb. 5.9.23 Een olielamp van roodbakkerd aardewerk. Hoogte: 8,5 cm.

Afb. 5.9.24 Een kan van roodbakkerd aardewerk.

²⁷² V176

aanbouw, waaruit blijkt dat het plaatsje niet tijdens de bouw van het huis maar enige tijd later is gemaakt. De precieze datering valt niet te geven, maar dit moet ergens begin 17de eeuw zijn gedaan.

Afb. 5.9.25 Het plaatsje (S136) achter het huis, gezien richting het oosten.

Afb. 5.9.26 Rechts een tonputje (S169) achter het huis, op de hoek van de achtergevel en aanbouw.

Goot en putje (S169)

Tussen de achtergevel (S138) en het bakstenen plaatsje (S136) lag een restant van een bakstenen goot, gemaakt van gele bakstenen (bodem op -0,61 NAP). Deze is niet over de volledige lengte van de achtergevel teruggevonden. Oorspronkelijk liep de goot naar een tonputje op de hoek van de achtergevel en de westmuur (S171) van de aanbouw (afb. 5.9.26). Dit tonputje had een diameter van 50 cm en bestond uit eiken duigen met hoepels. Een van

de duigen is dendrochronologisch onderzocht.²⁷³ Deze is afkomstig uit een boom die is gekapt tussen 1588 en 1606.

Uit het tonputje komt een kleine hoeveelheid keramiek, namelijk zes scherven witbakkend aardewerk (twee scherven van een kan), twee scherven roodbakkend aardewerk en een scherp Italiaanse faience (berrettino).²⁷⁴ Deze scherven kunnen niet preciezer worden gedateerd dan eind 16de of begin 17de eeuw. Uit het putje komt verder een steel van een tinnen lepel en een fragment van een ijzeren mes (lemmet). Tot slot zijn hierin fragmenten van een glazen vierkante fles en van vensterglas gevonden.

Schuttingen (S130, S163)

Ten westen van het bakstenen plaatsje, op de grens van perceel 9 en 10, waren in de bodem diverse paaltjes en planken aanwezig (S130). Deze lagen op een diepte van circa -0,35 NAP. Vermoedelijk vormen dit de restanten van een of meer schuttingen tussen beide percelen.

Geheel aan de oostkant van het perceel, achter de aanbouw, was eveneens een schutting aanwezig (S163). Deze bestond uit vier planken van naaldhout boven elkaar (deels overlappend). De bovenkant van het spoor bevond zich op -0,78 NAP.

Fundering (S124)

Op een afstand van 1,2 meter (binnenmaat) van de westelijke fundering van de aanbouw is een fundering van kleine palen (S124) aangetroffen, die door de bakstenen van het plaatsje (S136, zie onder) zijn geslagen. Het hoogste punt van een van de paalkoppen lag op -0,12 NAP. Het bijbehorende vloerniveau lag dus hoger dan die maat. Het is onduidelijk waar de fundering bij heeft gehoord en wat de datering daarvan is.

Afb. 5.9.27 Noordprofiel met de afvallaag S148 op het bakstenen plaatsje S136.

Afvallaag (S148)

Op het bakstenen plaatsje lag een donkergrijze tot bruine ophogingslaag die bestond uit organische klei vermengd met schelpgruis, puin, mortelbrokjes en afval. Deze laag had een dikte van 10 tot 50 cm (zie foto noordprofiel, afb. 5.9.27). De laag is voor een groot deel

273 M80
274 V181

in bakken geschept en vervolgens deels op een zeil uitgetroffeld en deels uitgezeefd. Dit heeft een grote hoeveelheid vondstmateriaal opgeleverd.²⁷⁵

Onder de vondsten bevinden zich twee pijpenkoppen en 25 steelfragmenten. Beide pijpenkoppen behoren tot de eerste generatie pijpen. Ze zijn ongeglaasd, niet gebotterd en hebben geen radering rondom de ketelopening. Beide zijn merkloos. De ene worden geplaatst tussen 1605 en 1620 en de andere tussen 1600 en 1620.²⁷⁶

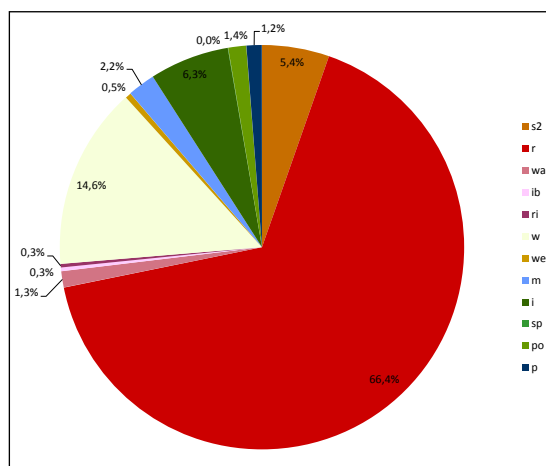
Een aparte vondst is een fragment van een beeldje van terracotta (149-C01, afb. 5.9.28). Het stelt Maria met Kind voor. Op het oppervlak zijn resten van een witte engobe zichtbaar, waaruit blijkt dat het veelkleurig beschilderd is geweest. Het beeldje is sterk afgesleten. Dit soort beeldjes werd na de Reformatie niet meer gemaakt. Waarschijnlijk dateert het van vóór 1572 en is het lang bij een vrome (katholieke) burger in bezit geweest.

Afb. 5.9.28 Voor- en achterzijde van een fragment van een terracotta beeldje van Maria en Kind.

In totaal zijn circa 2750 scherven tot de afvalraag gerekend (afb. 5.9.29). Als keramieksoorten zijn aanwezig: roodbakkerd aardewerk (1833 scherven), witbakkend aardewerk (402 scherven), Italiaanse faience (175 scherven), steengoed (148 scherven), majolica (61 scherven), Portugese faience (40 scherven), Werra-aardewerk (36 scherven), Chinees porselein (34 scherven), Weser-aardewerk (13 scherven), Iberisch aardewerk (8 scherven), Italiaans roodbakkerd aardewerk (6 scherven) en Spaanse majolica (1 scherf).

Het roodbakkerd aardewerk omvat de algemeen gangbare vormen: bakpannen (vooral r-bak-4), een bloempot, borden (vooral r-bor-6), deksels, grapes, kommen, koppen (vooral r-kop-2), lekschalen (vooral r-lek-2), een olielamp, pispotten, potten, steelkommen, testen, vuurstolpen en een zalfpot. Enkele borden behoren tot de categorie Noord-Hollands

Afb. 5.9.29 Overzicht van de keramiekvondsten (in aantal scherven) uit afvalraag S148.

²⁷⁵ Tot deze laag zijn de volgende vondstnummers gerekend: V129, V132, V144, V149, V153, V163, V164, V134, V166, V173, V175, V176, V182 en V193.

²⁷⁶ Determinatie J. van Oostveen.

slibaardewerk. Een grape, waarvan slechts een poot bewaard is gebleven, is een importproduct (129-C02). Het fragment is een hoge poot, zoals kenmerkend is voor de producten uit Noord-Duitsland en Denemarken.

Bij het witbakkend aardewerk zien we eveneens de gebruikelijke vormen: bakpannen (vooral w-bak-3), borden, grapes, een kandelaar, koppen, een olielamp, pispotten, potten (w-pot-21) en vuurstolpen. De meeste voorwerpen zijn voorzien van een groen glazuur of een combinatie van een bruin (inwendig) en een groen glazuur. Een enkel voorwerp is inwendig geel en uitwendig groen geglaazuurd.

Het steengoed omvat uitsluitend kannen uit diverse productieplaatsen (Siegburg, Westerwald, Keulen/Frechen en Raeren).

Italiaanse faience is een relatief grote categorie en omvat diverse decorgroepen. De meeste scherven behoren tot de groep van de berrettino (Ligurisch blauw), dat zich kenmerkt door een blauwe beschildering op een lichtblauwe ondergrond. Een van de borden is voor een groot deel teruggevonden (149-C03, afb. 5.9.30). Het is beschilderd met een rozet en een zogenoemd Ligurisch randje. Een tweede grote groep is die van het Ligurisch wit. Verder zijn objecten aanwezig die behoren tot de compendario-decorgroep. Een ploischotel (crespina) is veelkleurig beschilderd en komt uit Montelupo. Twee scherven van hetzelfde object (vermoedelijk een bord) hebben een donkerblauw glazuur (lapis lazuli) met witte sterretjes (134-C01, afb. 5.9.31). Het voorwerp komt uit de regio Venetië en is een zeldzame verschijning.²⁷⁷ Van een ander bijzonder bordje zijn diverse scherven teruggevonden (129-C01, afb. 5.9.32). Het is beschilderd met een drukke veelkleurige voorstelling en komt mogelijk uit Ligurië. Op de achterzijde van de vlag staan florale motieven in blauw en geel. Scherven van vergelijkbare borden zijn in Enkhuizen vaker gevonden.

De scherven Portugese faience hebben behoord tot minimaal drie kleine borden (149-C07, 149-C04, afb. 5.9.33 en 5.9.34). Ze behoren tot de vroege decorgroep (circa 1610-1630).

Tot de vondsten van Nederlandse majolica behoort een vrijwel compleet bord (149-C05, afb. 5.9.35). Het is fraai in blauw beschilderd

Afb. 5.9.30 Een berrettino-bord uit Ligurië.

Afb. 5.9.31 Scherven van donkerblauwe faience met witte sterren uit de regio Venetië.

²⁷⁷ Jaspers 2007, 188.

Afb. 5.9.32 Voor- en achterzijde van fragmenten van een druk beschilderd bord.

Afb. 5.9.33 Scherven van meerdere borden van Portugese faience.

Afb. 5.9.34 Scherven van een bord van Portugese faience.

Afb. 5.9.35 Een bord van Nederlandse majolica. Diameter: 25 cm.

met een florale voorstelling op de spiegel, met daaromheen een lijst en een kabelrand. Het Werra-aardewerk omvat vooral borden en kommen. Een deel is gemaakt in de Enkhuizer Werrabakkerij. De scherven zijn te klein om de voorstellingen te achterhalen. Een bijzondere vondst is een fragment van een onbekende vorm (173-C01, afb. 5.9.36).

Het heeft aan de linkerkant een zigzag-rand en is aan de andere drie kanten afgebroken. Op de voorzijde staat een vrouw met handen in de zij afgebeeld. Op de achterzijde is een eenvoudige

Afb. 5.9.36 Voor- en achterzijde van een fragment van Werra-aardewerk. De vorm is onbekend.

vakjesversiering aangebracht.

Het Weser-aardewerk is een kleine groep met scherven van slechts enkele voorwerpen.

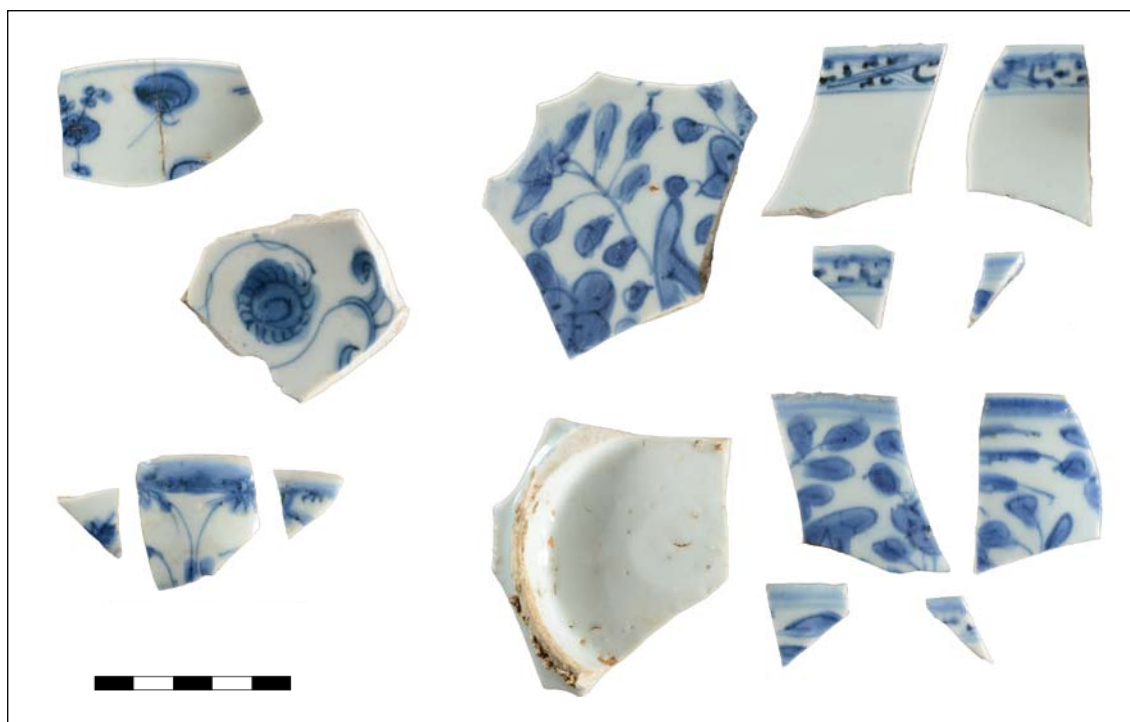
Het Chinees porselein omvat scherven van minimaal acht voorwerpen. Het meest bijzonder is een voorwerp dat is beschilderd in groen en rood (149-C02, afb. 5.9.37). Helaas zijn de fragmenten erg klein waardoor de voorstelling niet duidelijk is. Het object behoort tot de zeldzame groep van meerkleurig beschilderd porselein (Wanli wacai). Verder zijn de scherven van enkele eenvoudig in blauw beschilderde koppen gevonden (132-C01, 153-C01, 173-C02, 182-C01, afb. 5.9.38).

Tot slot zijn als importkeramiek nog aanwezig:

scherven van kruiken en amforen van Iberisch aardewerk, scherven Italiaans gemarmerd roodbakkend aardewerk uit Toscane en een scherf van Spaanse goudlustermajolica.

Afb. 5.9.37 Scherven van Chinees porselein met beschildering in groen en rood.

Afb. 5.9.38 Fragmenten van koppen van Chinees porselein.

Verspreid over diverse vondstnummers zijn glasscherven van een vetro-a-fili-beker met blauwe en witte glasdraden gevonden.²⁷⁸ Een van de scherven is versierd met een leeuwenkop met daarop resten bladgoud (149-G03, afb. 5.9.39). De beker kan zeer waarschijnlijk worden toegeschreven aan het Amsterdamse glashuis van Soop.²⁷⁹

Tot de glasvondsten behoren ook twee kralen, de ene van wit glas (149-G01, afb. 5.9.40) en de ander van blauw glas (149-G02, afb. 5.9.40).

²⁷⁸ V144, V149, V166, V173, V176 en V182

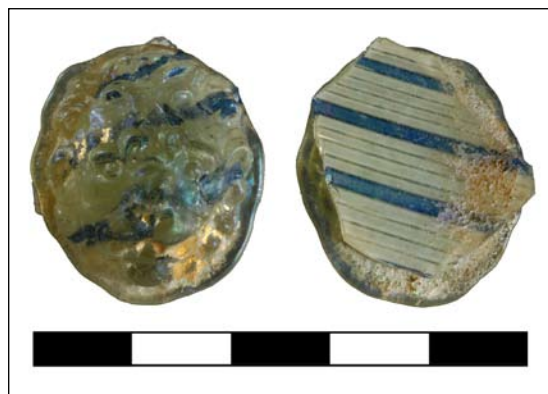
²⁷⁹ Hulst 2013.

Verder zijn scherven van diverse andere bекers (onder andere wafelbeker van blauw glas en wafelbeker van kleurloos glas), een roemer, flessen (zowel bol als vierkant) en vensterglas aangetroffen. Van enkele fragmenten melkglas is de vorm niet duidelijk. Hetzelfde geldt voor een zeer klein fragment van blauw glas met emailbeschildering.

Uit de afvallaag komen enkele metaalvondsten. Hieronder bevinden zich twee miniatuurvoorwerpen van tin/lood, namelijk een emmer (132-M02, afb. 5.9.41), een kruisboog (132-M03, afb. 5.9.41) en een sierstuk (149-M01, afb. 5.9.41). De kruisboog is mogelijk een embleem van de schutterij. Dit functie van het laatste voorwerp is niet duidelijk. Het heeft een opengewerkte versiering met Franse lelie. Het kon waarschijnlijk worden neergezet, maar geheel bovenaan is ook een ophangoog aanwezig. Een identiek voorwerp dat elders in Nederland is gevonden, wordt tot het kinderspeelgoed gerekend.²⁸⁰ Een vierde voorwerp van tin/lood is mogelijk een eenvoudig sieraad (132-M01, afb. 5.9.41). Uit het zeefresidu komen diverse kledinghaakjes, kleding oogjes en een speld. Andere vondsten zijn onder andere een

Bourgondische duit geslagen onder Filips II in 1597, een duit van Holland uit 1590-1605, drie keurloden en twee musketkogel. Op een van de keurloden staat op de voorzijde een huismerk met letter II binnen een parelrand en zijn op de keerzijde lijnen (telmerk) ingekrast (166-M01, afb. 5.9.41). Een ander keurlood is een tweedelig lood en is afkomstig uit Engeland (166-M02, afb. 5.9.41).²⁸¹ Op de voorzijde staat een stempel met het wapen van Engeland zoals dat tussen 1603 en 1689 werd gehanteerd (gecombineerd wapen Engeland en Ierland). De achterzijde heeft twee stempels, maar beide zijn niet geheel duidelijk. Leesbaar is het jaartal 1611. Tot slot is een keurlood uit Oudewater gevonden (175-M01, afb. 5.9.41).

De afvallaag dateert ergens rond 1620. Dit blijkt uit de aanwezigheid van tabakspijpen en het relatief grote aandeel van Werra-aardewerk (neemt na 1620 af). Bovendien is een keurlood uit 1611 aanwezig. Het vondstcomplex bevat Italiaanse en Portugese faience, maar nog geen Nederlandse faience (gemaakt vanaf circa 1620). De vondsten uit de afvallaag zijn mogelijk te koppelen aan de bewoners van het huis. Tussen het afval bevindt zich Chinees porselein, relatief veel Mediterrane importkeramiek en glaswerk.

Afb. 5.9.39 Een leeuwenkop met resten bladgoud, afkomstig van een glazen beker.

Afb. 5.9.40 Twee glazen kralen.

²⁸⁰ Willemsen 1998, 94.

²⁸¹ Aanleg wp9, perceel 10 of 11.

5.9.41 Metaalvondsten uit afvalraag op perceel 10. Schaal 1:1.

1 Miniatuur siervoorwerp van tin/lood met Franse lelie, mogelijk kinderspeelgoed. 149-M01.

2 Miniatuur siervoorwerp van tin/lood, mogelijk kinderspeelgoed. 132-M01.

3 Miniatuur kruisboog van tin/lood, mogelijk schuttersembleem. 132-M03.

4 Miniatuur emmer van tin/lood, kinderspeelgoed. 132-M02.

5 Keurlood van Oudewater. 175-M01.

6 Keurlood uit Engeland, met op voorzijde wapen van Engeland en op achterzijde stempel met jaartal 1611. 166-M02.

7 Deelbewerderslood met op voorzijde huismerk en initialen II en op achterzijde ingekraste strepen (telmerk). 166-M01.

5.9.6 Afvalkuil (S182)

In een hoek van de werkput, deels in het noordprofiel, is een afvalkuil (S182) aangetroffen. De contour is ruwweg op tekening gezet en het vondstmateriaal is voor zover mogelijk verzameld.²⁸²

²⁸² Het materiaal is onder twee vondstnummers verzameld. V191 betreft materiaal bij aanleg hoek van de werkput en V194 is materiaal dat met zekerheid uit de afvalkuil komt. Scherven uit beide vondstnummers passen aan elkaar. Het is mogelijk dat zich onder V191 scherven bevinden die eigenlijk niet uit de afvalkuil komen.

De afvalkuil bestond uit donkerbruin organisch materiaal met takjes, mosselschelpen en ander afval. Daarnaast komen uit de kuil vondsten van keramiek, leer en hout.

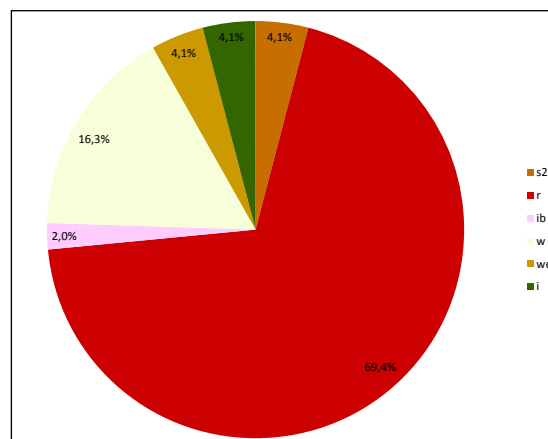
De keramiek omvat minimaal 49 objecten (afb. 5.9.42 en 5.9.43). De grootste groep wordt gevormd door roodbakkend aardewerk (MAE=34), gevolgd door witbakkend aardewerk (MAE=8). De andere keramieksoorten zijn met slechts één of twee exemplaren aanwezig: steengoed (MAE=2), Weser-aardewerk (MAE=2), Italiaans tinglazuuraardewerk (MAE=2) en Iberisch aardewerk (MAE=1).

Tot het roodbakkend aardewerk behoren minimaal drie bakpannen (alle type r-bak-5), vier borden (tweemaal type r-bor-6), één (ongeglazuurd) deksel, negen grapes, vijf koppen (alle type r-kop-2), zeven pispotten (alle type r-pis-5), één pot, drie testen en één vuurstolp. Twee koppen zijn volledig geglazuurd en op de schouder voorzien van een decoratie in slib. Op de ene kop heeft ANNO 1593 (194-C01, afb. 5.9.44) en op de andere kop ANNO 1594 (191-C02, afb. 5.9.45) gestaan. Opvallend is dat in de houten bak op het belendende perceel (perceel 11) een grape en een kop met vergelijkbare slibdecoratie zijn aangetroffen.

Bij het witbakkend aardewerk zijn minimaal één bakpan, twee grapes, één miniatuur, twee potten, één steelkom en één vuurstolp aanwezig. Op alle vormen is uitsluitend gebruik gemaakt van groen loodglazuur.

Een opvallende scherf bij het steengoed is afkomstig van een kan uit Siegburg (194-C04, afb. 5.9.46). Op de scherf is een gedeelte van een applique zichtbaar. Hierop staat het wapen van Filips II met het jaartal 1585. Kennelijk is de kan eigendom geweest van een Enkhuizer inwoner die Spaansgezind (katholiek) was in een tijd dat Enkhuizen de kant van Willem van Oranje in de opstand had gekozen.

Een bord van Italiaans tinglazuuraardewerk is vrijwel compleet teruggevonden (191-C01, afb. 5.9.47). Het bord is beschilderd met bloemen op de spiegel en een zogenoemd Ligurisch randje op de vlag en behoort tot de decorgroep berrettino. In de standing is een secundaire

Afb. 5.9.42 Overzicht van de keramiekvondsten (in MAE) uit afvalkuil S182.

baksel	vorm	type	MAE
steengoed 2 roodbakkend	kan	s2-kan-	2
	bakpan	r-bak-5	3
	bord	r-bor-6	2
	bord	r-bor-	2
	deksel	r-dek-	1
	grape	r-gra-30	1
	grape	r-gra-46	1
	grape	r-gra-98	1
	grape	r-gra-	6
	kop	r-kop-2	5
	pispot	r-pis-5	7
	pot	r-pot-	1
	test	r-tes-	3
	vuurstolp	r-vst-1	1
	kruik	ib-kru-	1
	bakpan	w-bak-	1
	grape	w-gra-12	2
Iberisch aardewerk witbakkend	miniatuur	w-min-	1
	pot	w-pot-21	1
	pot	w-pot-	1
	steelkom	w-stk-	1
	vuurstolp	w-vst-	1
Weser-aardewerk	bord	we-bor-1	1
	kop	we-kop-1	1
Italiaanse faience	bord	i-bor-3	1
	bord	i-bor-6	1
Totaal			49

Afb. 5.9.43 Overzicht van de keramiekvondsten uit afvalkuil S182.

Afb. 5.9.44 Een roodbakkende kop met een tekst in slib: ANNO 1593. Diameter: 13 cm.

Afb. 5.9.45 Een roodbakkende kop met een tekst in slib: ANNO 1594. Diameter: 12,5 cm.

doorboring aanwezig waaruit blijkt dat het aan de wand heeft gehangen.

Het Weser-aardewerk omvat een bord en een kop. Tot slot is de bodem van een Portugese olijfoliekruike aanwezig. Gezamenlijk vormen de laatste drie keramieksoorten de overzeese importkeramiek.

De metaalvondsten omvatten onder andere twee fingerhoeden, drie musketkogels, een loden netverzwarende, de bak van een tinnen lepel en een duit van Holland uit 1590-1598 (191-M01, afb. 5.9.48). De fingerhoed heeft een versierde rand en een klein merkje (194-M01).

Afb. 5.9.46 Fragment van een steengoedkan uit Siegburg. Het applique toont het wapen van Filips II en het jaartal 1585.

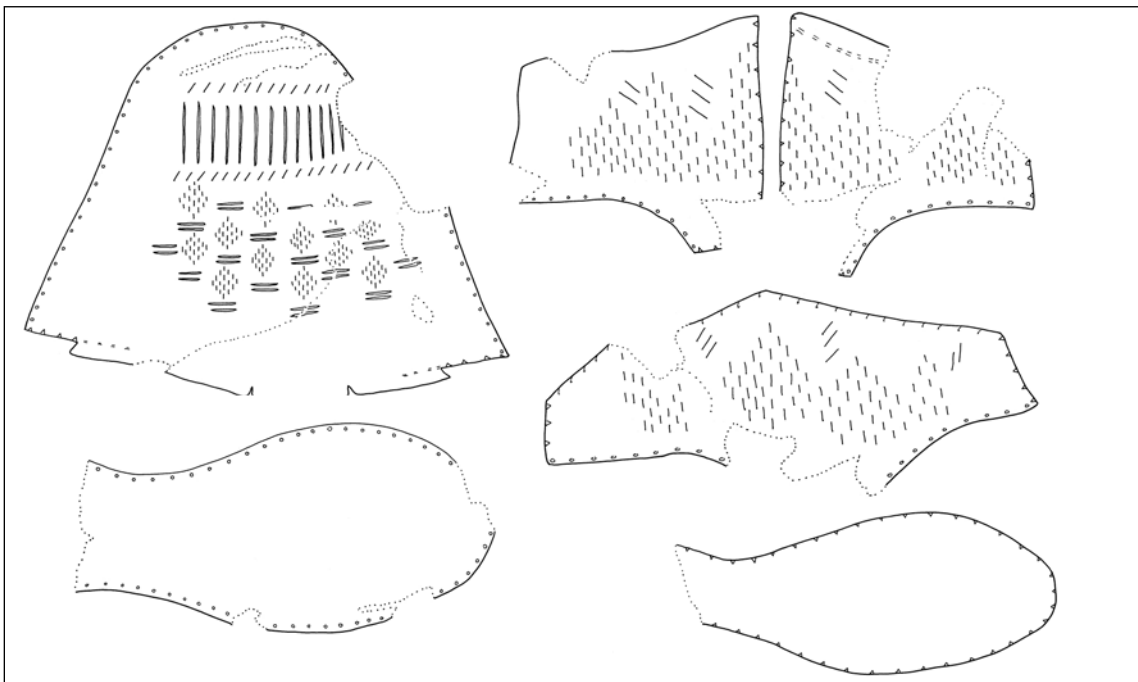

Afb. 5.9.47 Voor- en achterzijde van een faience-bord uit Italië. De standing is secundair doorboord. Diameter: 21 cm.

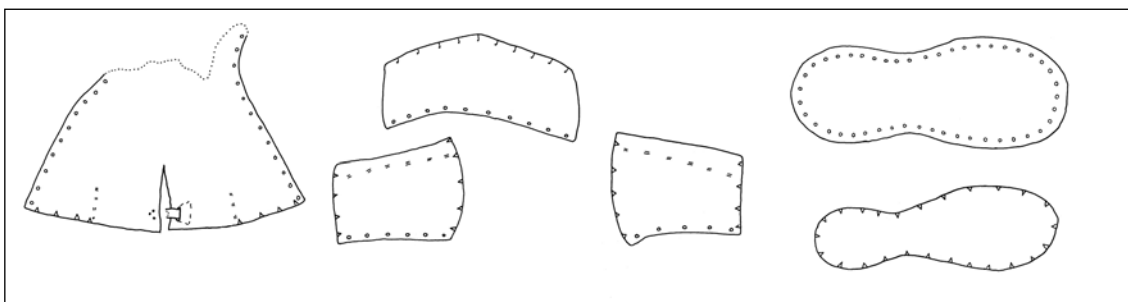
Uit de kuil komen de onderdelen van minimaal zeven schoenen. Twee schoenen vormen samen een paar (schoenmaat 37). Ze zijn beide voorzien van een eenvoudig versierd voorblad (ingesneden) en behoren tot het model zonder sluiting (type Goubitz 90, 194-L04, afb. 5.9.49). Twee schoenen hebben een sluiting met een riempje en gesp gehad (type Goubitz 85, 191-L02, afb. 5.9.50).

Afb. 5.9.48 Een duit van Holland uit 1590-1598.

Afb. 5.9.49 Een schoen van het type Goubitz 90, schaal 1:4. 194-L04.

Afb. 5.9.50 Een schoen van het type Goubitz 85, schaal 1:4. 191-L02.

De ene heeft schoenmaat 19 en de andere schoenmaat 21. Twee schoenen behoren tot de muilen (type Goubitz 105). Een van deze twee heeft een versierd voorblad met ingesneden zigzaglijnen en streepjes en heeft schoenmaat 36. Tot slot is er een schoen met vetersluiting (type Goubitz 130) gevonden. Tot slot komt uit de afvalkuil een eikenhouten borstel met rechthoekig model (194-H01, afb. 5.9.51).

Afb. 5.9.51 Een eikenhouten borstel.

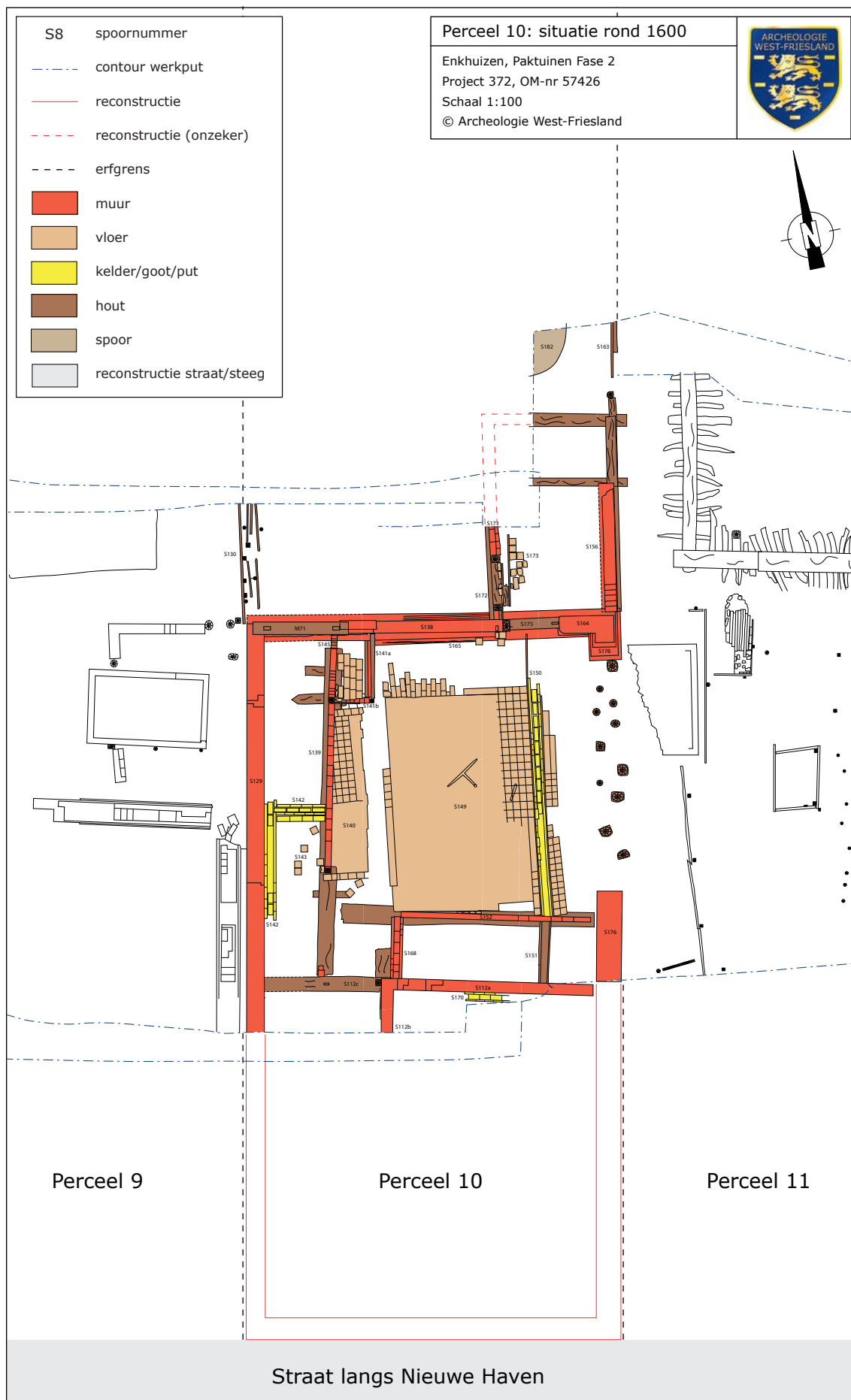
Het oudst aantoonbare voorwerp uit de afvalkuil is de steengoedkan met jaartal 1585. Dit jaartal slaat op het vervaardigen van de mal voor de applique; de kan zelf kan later zijn gemaakt. De twee koppen uit 1593 en 1594 tonen aan dat de afvalkuil materiaal bevat uit de begintijd van het huis. Waarschijnlijk is het tussen 1594 en 1600 gestort. Echt opvallende vondsten, zoals vroeg Chinees porselein, bevat de kuil niet.

5.9.7 Deelconclusie perceel 10

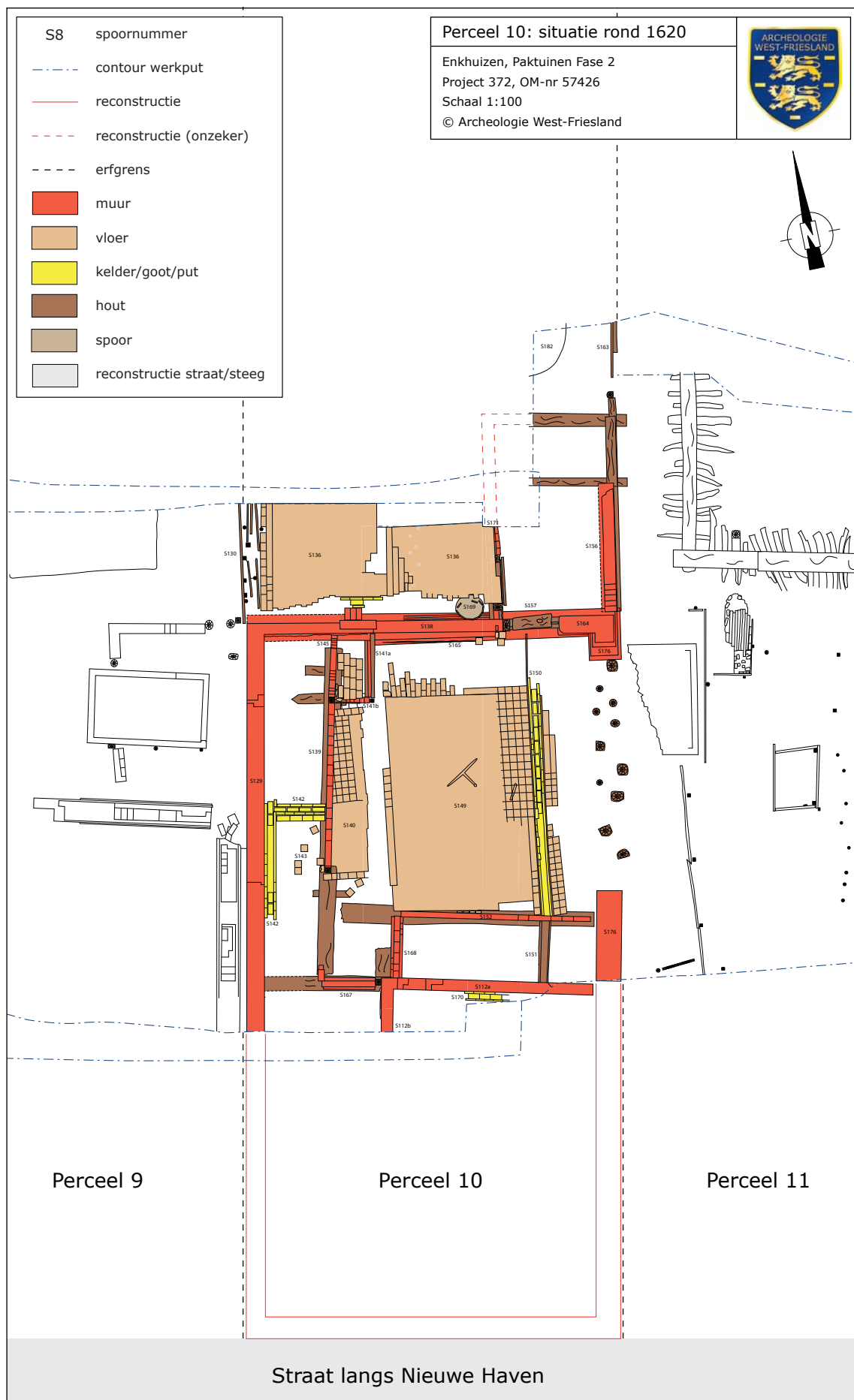
Op basis van het dendrochronologisch onderzoek kan worden gezegd dat het huis met aanbouw omstreeks 1593 is gebouwd. Het huis besloeg de volledige breedte van het perceel, namelijk 6,7 meter. De lengte van het huis was 12,6 meter. Van alle woonhuizen aan de Nieuwe Haven die zijn opgegraven, was dit het grootste huis (dus exclusief de pakhuizen). De omvang van de aanbouw was waarschijnlijk 3,5 meter (NZ) bij 2,2 meter (OW). Het volledige huis was voorzien van een souterrain, wat blijkt uit de verhoudingsgewijs diepe ligging van het vloerniveau ten opzichte van het niveau van belendende huizen. Het souterrain lag verdiept ten opzichte van de straat langs de Nieuwe Haven, maar lag op ongeveer hetzelfde niveau als het erf achter het huis.

Oorspronkelijke indeling (1593-1620)

De oorspronkelijke indeling van het souterrain kan voor een deel worden achterhaald. Het huis was verdeeld in een voor- en een achtergedeelte. De muur die beide delen scheidde, bevond zich halverwege de lengte van het huis. Deze scheidingsmuur was voor een deel zwaar gefundeerd en steens breed (S112). Deze muur maakte een hoek richting het zuiden en vormde waarschijnlijk tevens de fundering voor een muur op de begane grond. De andere aangetroffen muren waren minder zwaar gefundeerd dan muur S112 en waren halfsteens breed. Eén van deze binnenmuren (S112c) vormde het tweede deel van de scheidingsmuur tussen het voorste en het achterste gedeelte van het huis. In deze muur was een deur aanwezig,

Afb. 5.9.52 Overzicht van de sporen op perceel 10 rond 1600.

Afb. 5.9.53 Overzicht van de sporen op perceel 10 rond 1620.

waarvan de dorpel op zeker moment is verhoogd of de deur is dichtgezet. Op de houten dorpel was namelijk een bakstenen muur aanwezig (S167).

Een halfsteens binnenmuur (S139) vormde de muur voor een gang aan de westzijde van het achterste deel van het huis. Aan de zuidkant was een deur of doorgang tussen de gang en de kamer aanwezig. In de ruimte ten oosten van de gang was nog een halfsteens muur die een rechthoekige ruimte omsloot (S152/S168). Mogelijk bevonden zich hier twee bedsteden. In het achterste deel van het huis was een min of meer vierkante kamer (inpandig 5 meter lang en 4,6 meter breed). Geheel tegen de achtergevel en de gangmuur bevond zich een kleine kamer (S141/S145) die als vaste kast is aan te duiden (inwendig 1,2 meter bij 60 cm). Op de vloer lagen gele bakstenen. Aansluitend was tegen de achtergevel vermoedelijk nog een tweede rechthoekige ruimte aanwezig, wat uitsluitend blijkt uit het feit dat daar ook gele bakstenen op de vloer lagen. Mogelijk was dit een derde bedstede.

In zowel de kamer als de gang lag een vloer van plavuizen (S140/S149) met enkele goten. De goot in de kamer (S150/S151) liep niet langs de muur, maar dwars door de ruimte. Waarschijnlijk was in de oostmuur een haardplaats aanwezig, maar hier is niets van teruggevonden.

In de achtergevel van het huis waren twee deuren: een brede deur aan de westzijde en een deur met 'normale' breedte aan de oostzijde. De tweede deur gaf toegang tot een aanbouw (S156 en S171), die gelijktijdig met het huis is gebouwd. Dat blijkt uit overeenkomstige dendrochronologische datering en uit het feit dat hout uit dezelfde boom in beide bouwdelen is toegepast. Geheel aan de zuidzijde van de westmuur van de aanbouw bevond zich een deur, waarvan de dorpel en restanten van de deurstijlen zijn teruggevonden (S172). De vloer in de aanbouw was gemaakt van bakstenen en plavuizen en had een houten goot.

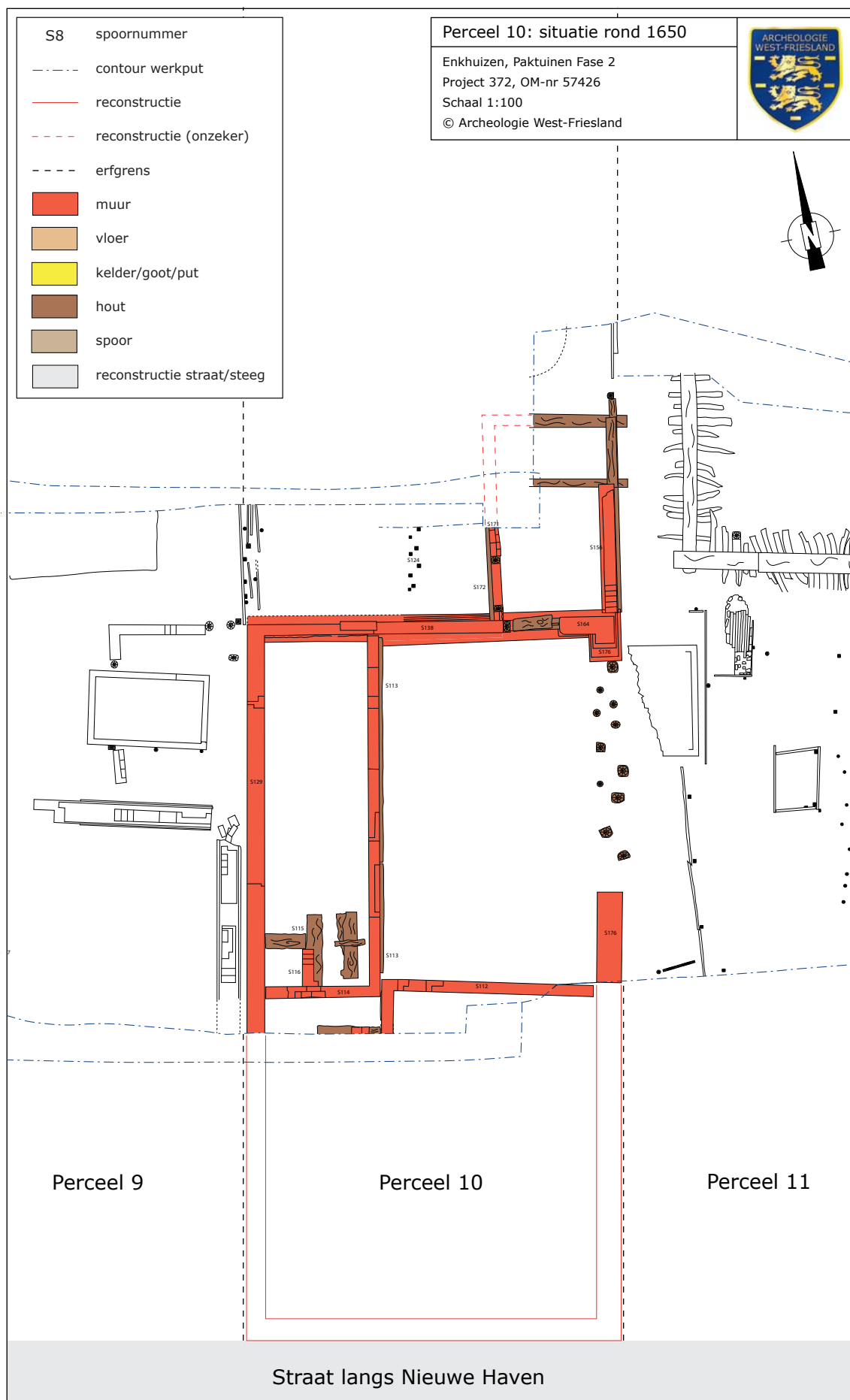
Achter de aanbouw lag in deze fase een afvalkuil die spullen van de bewoners van het pand heeft opgeleverd (S182).

Achter het huis is begin 17de eeuw een plaatsje van gele bakstenen gemaakt (S136), met een bakstenen goot langs de achtergevel. Deze goot leidde naar een tonputje (S169) in de hoek van het huis en de aanbouw. De bakstenen van het plaatsje liepen door over de dorpel van de deur in de aanbouw.

Gewijzigde indeling (na 1620)

Het huis is in de 17de eeuw zwaar verbouwd: de vloeren werden opgehoogd, enkele binnenmuren afgebroken en een nieuwe binnenmuur gemaakt (afb. 5.9.54). Met uitzondering van de zwaar gefundeerde steens binnenmuur (S112), die een dragende functie had, zijn alle binnenmuren afgebroken. Er werd een nieuwe binnenmuur gemaakt die het achterste gedeelte van het huis scheidde in een brede gang en een kamer. De gang was (inwendig) 1,8 meter breed. De kamer had (inpandig) een lengte van 6,2 meter en een breedte van 3,8 meter. De deur tussen het voorste en het achterste gedeelte van het huis verviel. Hetzelfde gold voor de deur aan de westzijde van de achtergevel. Mogelijk werden nieuwe deuren op een hoger niveau gemaakt, maar hiervan zijn geen sporen gevonden. De deur tussen het huis en de aanbouw bleef behouden, maar de dorpel kwam wel hoger te liggen. Het loopniveau in het souterrain werd met een dik pakket zand schelpgruis (minimaal 60 cm) opgehoogd. Een vloer (met funderingen van kasten of bedsteden) is niet aangetroffen. Mogelijk kwam ook de trap op een andere locatie te liggen. Een muurtje (S116) en enkele planken (S115) kunnen hierbij hebben behoord.

Zowel op het plaatsje achter het huis als in de aanbouw werd ook opgehoogd, namelijk met een dik pakket afval. Het vondstmateriaal uit deze laag wijst op een datering omstreeks 1620.

Afb. 5.9.54 Overzicht van de sporen op perceel 10 rond 1650.

Er lijkt een onderscheid in het pakket aanwezig tussen de laag die op het plaatsje en in de aanbouw is gestort, zodat moet worden aangenomen dat de aanbouw na deze ophoging nog bestond.

Uit de afvallaag komt een fragment van een Mariabeeldje en uit de eerder genoemde afvalkuil komt een steengoedkan met wapen van Filips II. Beide vondsten wijzen erop dat de bewoners in deze tijd van katholieke huize waren.

19de eeuw

Het huis op perceel 10 is het enige huis aan de Nieuwe Haven binnen het plangebied dat nog op de kadasterkaart van 1823 staat (afb. 5.9.55). Uit de kaart blijkt dat de oude aanbouw toen niet meer bestond, maar dat er wel een nieuwe grote aanbouw achter het huis aanwezig was. Deze bevond zich niet aan de oostzijde, maar aan de westzijde van het perceel. Van deze aanbouw zijn geen sporen teruggevonden.

Afb. 5.9.55 In het midden het huis op perceel 10 op een uitsnede van de kadastrale kaart van 1823.